

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2

CASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 58
NOVA VRSTA 23

STR. 139-373

MARIBOR

1987

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — Papers

Milan Ževart: VOJASKI UPOR V MARIBORU IN NA KOROŠKEM JULIJA 1919 The Military Revolt at Maribor and in Carinthia in July 1919	141
Janez J. Švajncar: SLOVENSKA VOJSKA 1918/1919 IN UPOR JULIJA 1919 The Slovene Army in 1918/19 and the Revolt in July 1919	152
Miroslav Stiplovšek: STAVKOVNI BOJI JULIJA 1919 NA MARIBORSKEM OBMOČJU The Strike Struggles in July 1919 in the Region of Maribor	168
Mirko Križman: JEZIKOVNA SEDANJOST V RADGONSKEM KOTU S SOCIALNO-LINGVISTIČNIH VIDIKOV The linguistic Present in the Corner of Radgona from the sociolinguistic Views	173
Sergej Vrišer: NEKAJ NOVIH UGOTOVITEV V NAŠEM BAROČNEM KIPARSTVU Some new Statementes in our baroque Sculptur	216
Mihael Kuzmič: O AVTORSTVU »ABECEDARIJUMA SZLOWENSZKO« IZ LETA 1725 Of the Authorship of the »ABECEDARIUM SZLOWENSZKO« from the year 1725	228
Jože Curk: GRAD GORNJI MARIBOR The Castle Gornji (Upper) Maribor	241
Jože Koropec: MARIBORSKI GRAJSKI ZEMLJIŠKI GOSPOSTVI V 16. STOLETJU The Manirial Estates of the Castle of Maribor in the 16th Century	252
Irena Horvat-Savel: ZAŠČITNO IZKOPAVANJE GOMIL V ČIKEČKI VASI Protective Excavation of the barow at Čikečka vas	307

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts«
in »Amerika: History and Life«

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts«
and »Amerika: History and Life«

Na naslovni strani je fotografija neznanega oficirja Maistrove slovenske
vojske iz leta 1918

On the title-page is the photography of the unknown officer of the Maister
Slovene Army from the year 1918

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 58 — Nova vrsta 23

2. zvezek

1987

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Maribor 1987

Izdajateljski svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Vladimir Bračič, Ralf Čeplak,
Rolanda Fugger-Germadnik, Metka Fujs, dr. Bruno Hartman
(predsednik), dr. Jože Koropec, Franc Marič, Ludvik Olas,
Fani Osterc, dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Uredniški odbor — Editorial Board

dr. Vladimir Bračič, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Tone Petek, dr. Vanek Šiftar, dr. Sergej Vrišer, dr. Milan Ževart

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

dr. Vladimir Bračič
62000 Maribor, Gosposvetska 24, Jugoslavija
telefon 062-22895

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Raziskovalne skupnosti Slovenije, Kulturne skupnosti Slovenije,
Raziskovalne skupnosti Maribor, Kulturne skupnosti Maribor

RAZPRAVE

VOJAŠKI UPOR V MARIBORU IN NA KOROŠKEM
JULIJA 1919**

Milan Ževart*

UDK 323.269:355.133(497.12-17/-19 Maribor, Dravograd)»1919.07«

ŽEVART Milan: Vojaški upor v Mariboru in na Koroškem julija 1919. (Der Militäraufstand in Maribor und in Kärnten im Juli 1919.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=23(1987)2, str. 141—151

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izvleček v angl.

Avtor predvsem na osnovi arhivskega gradiva obravnava upor vojakov 45. pešpolka, konjeniškega polka in topniškega polka v Mariboru in na Koroškem julija 1919, njegove vzroke in značaj upora oziroma namene upornikov.

UDC 323.269:355.133(497.12-17/-18 Maribor, Dravograd)»1919.07«

ŽEVART Milan: The Military Revolt at Maribor and in Carinthia in July 1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=23(1987)2, p. 141—151

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Especially on the basis of the archival material the author deals with the revolt of the soldiers of the 45th infantry regiment, the cavalry regiment and the artillery regiment at Maribor and in Carinthia in July 1919, its causes, respectively the intentions of the rebels.

Vojaški upor v Mariboru je eden redkih, verjetno pa tudi edini dogodek iz zgodovine Maribora 1919—1941, ki je omenjen tudi v eni od svetovnih zgodovin, četudi v taki, ki daje velik poudarek revolucionarnem gibanju, uporniškimi dejanjem in odmevom oktobra. Gre za sovjetsko svetovno zgodovino, ki je nastala v okrilju Akademije znanosti Sovjetske zveze. V 8. knjigi te obsežne zgodovine sta omenjena vojaška upora v Mariboru in v Varaždinu, in to v zvezi s politično stavko jugoslovanskih delavcev 20. in 21. julija 1919, ki je v okviru mednarodne protestne stavke izražala solidarnost s sovjetsko Rusijo in sovjetsko Madžarsko ter je bila pri nas uperjena proti intervenciji vojske Kraljevine SHS v navedenih sovjetskih deželah. V takem kontekstu bi torej bralec lahko razumel, da je tudi vojaški upor v Mariboru imel tak namen, zlasti še, ker je v istem odstavku prej navedeno, da je prišlo do uporov vojaških enot na območjih, ki mejijo na Madžarsko.¹ Vojaški upor je seveda omenjen tudi v drugi knjigi Zgodovine Jugoslavije, ki je izšla v Moskvi 1963. leta, vendar z nepreciznimi podatki.²

* Dr. Milan Ževart, ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve Maribor in redni profesor na Pedagoški fakulteti Maribor.

** Uvodni referat na znanstvenem posvetovanju »REVOLUCIONARNA GIBANJA MED VOJAKI V MARIBORU 1918—1941«.

¹ Vsemirnaja istorija, Moskva 1961, VIII. knjiga, str. 206.

² Istorija Jugoslaviji, Moskva 1963, II. knjiga, str. 53.

Le malo del jugoslovanskih avtorjev, ki so po letu 1945 v Jugoslaviji obravnavali Kraljevino SHS v njenih prvih letih ali pa tudi v daljšem obdobju, je takih, ki ne bi omenjali vojaškega upora. Večina del ga res le omenja z bolj ali manj točnimi ali pa tudi napačnimi podatki.³ Opozorimo naj le na tiste prispevke, ki bolj temeljito informirajo o uporih. Izbral sem prispevke treh avtorjev. Prvi je o uporih obsežno in tudi tehtno pisal dr. Rudi Kyovski v razpravi *Upori slovenskih vojakov leta 1919*, ki jo je objavil 1952. leta.⁴ Kyovski je upor postavil v širši okvir, morda celo preširok, ga na podlagi kar številnih virov opisal in ocenil, vendar je od razmeroma obsežnega gradiva o uporih, ki je na voljo v Mariboru, uporabil le manjši del, ker je bila večina gradiva tedaj še v registraturi mariborskega okrožnega sodišča. Na voljo so trije moji prispevki.

Ob 40-letnici upora so mi v prilogi mariborskega Večera objavili oris upora.⁵ V mariborski reviji *Dialogi* je izšla obsežnejša razprava o uporih.⁶ Referat o uporih, ki sem ga imel na znanstvenem posvetovanju ob 50-letnici oktobrske revolucije in ob 30-letnici ustanovnega kongresa KPS v Ljubljani, je bil objavljen v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja*.⁷ Svoje prispevke sem napisal predvsem na osnovi preučevanja arhivskega gradiva, ki je nastalo v zvezi s sodnimi obravnavami proti upornikom, in dokumentov v zvezi z uporom, ki so v prezidialni registraturi mariborske mestne občine ter v fasc. poverjeništvu za notranje zadeve pri deželni vladi v Ljubljani, ki je v arhivu Slovenije. Upošteval sem tudi časopisna poročila o uporih in uporabil tudi nekaj spominskega gradiva in seveda ustrezno literaturo.⁸ Ko sem prvič obširneje obravnaval upor, je bilo živih še kar precej udeležencev in sem zapisal, da bi bilo treba zbrati njihova pričevanja, kar pa žal ni bilo opravljeno. Še najpomembnejše pričevanje nam je ohranil Janko Gačnik, ki je tudi obravnaval vojaški upor na Koroškem in v Mariboru s prispevkom *Na smrt obsojeni se je oglašil in opozoril na razne probleme v zvezi z njim*.⁹ Gačnik je ohranil priče-

³ Vojaški upor v Mariboru omenja med drugim Ferdo Culinović (*Odjeci oktobra u jugoslovanskim krajevima*, Zagreb 1937, str. 435). V tem delu Culinović piše le o uporih 45. pešpolka in dravskega konjeniškega polka. Isti avtor omenja vojaški upor še v svojem delu *Jugoslavija između dva rata*, I, Zagreb 1961, str. 188 in trdi, da so bili vojaki razburjeni zaradi veseli o pripravah za jugoslovansko intervencijo proti sovjetski Madžarski. France Klopčič v razpravi *Zaton slovenske socialdemokratske stranke 1919–1920* (*Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1960, št. 1, str. 63) obravnava upor štirih polkov slovenskih vojakov v Mariboru — v dragonski, domobranski in lopniški vojašnici ter v iržaškem pešpolku. France Klopčič v svoji knjigi *Velika razmejitelja* (Ljubljana 1969, str. 32) vojaški upor označuje takole: »Čeprav so upor (upor štirih polkov v Mariboru — op. M. Z.) še listu noč zadušili — po zaslugi hrvatskega karlovskega pešpolka — je razodel, da so med ljudstvom eksplozivne sile, ki iščejo izhoda, da prodirajo vanj boljševiške ideje o odločnem naslopu in jurišu. Šlo je za organizirano akcijo nezadovoljnih vojakov, razvnetih z revolucionarnimi in izrazito protikapitalističnimi tendencami.« Klopčič torej poudarja vlogo boljševiških idej pri izbruhu upora. Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (Ljubljana 1963, str. 36) samo omenja sponana vojaška upora v Mariboru in v Varaždinu. Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije (Ljubljana 1986, str. 70) ima o vojaških uporih julija 1919 lale slavek: »Neposredno po splošni slavi so med 22. in 24. julijem izbruhnili upori v vojaških enotah v Mariboru, Varaždinu in Bilogaji, ki pa so bili s silo zadušeni.« Metod Mikuz v knjigi *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana 1965, str. 133) omenja upor mariborskega pešpolka.

V Ljubljani je bil dne 11. oktobra 1977 v proslah CK ZKS pogovor o pomenu in zgodovinski vlogi generala Rudolfa Maistra v boju za severno mejo 1918–1919. Nekateri udeleženci pogovora so v zvezi z vlogo generala Maistra obravnavali tudi vojaški upor julija 1919 v Mariboru. Gradivo pogovora je bilo objavljeno v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* 1986, št. 2, str. 177–195. O vojaškem uporih je največ v prispevku Milana Ževarja.

⁴ Delo, glasilo KPS za marksistično teorijo, Ljubljana 1952, št. 2–3. Razprava Kyovskega je 1952. leta ponatisnil Slovenski poročevalec in jo objavljala od 2. do 5. septembra 1952.

⁵ Sirel na Glavnem Irgu, Oris vojaškega upora v Mariboru, 7 Dnl, priloga Večera z dne 31. 7. 1959.

⁶ *Dialogi* 1967, št. 11, str. 561–570.

⁷ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1–2, str. 129–133.

⁸ Najpomembnejši in najbolj obsežni del arhivskega gradiva, ki sem ga uporabil, je v kazenskem spisih VR VII 2216/20 okrožnega sodišča v Mariboru, ki je v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. V tem arhivu je tudi gradivo, ki je v prezidialni registraturi mariborske mestne občine. Nekaj dokumentov o vojaškem uporih v Mariboru je tudi v Arhivu Slovenije, v fasciklih poverjeništvu za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo, nekaj dokumentov pa je v Beogradu. Ker gre za izredno veliko število dokumentov, vsakega posebej nisem navajal, zadostuje naj ta opomba o gradivu. V časopisnih člankih je zelo dosli napačnih informacij o vojaškem uporih v Mariboru in na Koroškem.

⁹ Janko Gačnik, *Na smrt obsojeni se je oglašil*, TV-15, 1966, št. od 11–15.

vanje Vincenca Pinterja, ki je bil 2. avgusta 1919 v zvezi z uporom na Koroškem obsojen na smrt in je bil nato pomiloščen. Zadnji je obširneje in tehtno pisal o uporih Janez Švajncer.¹⁰

V zvezi z uporom moramo najprej opozoriti na znamenja, ki so ga napovedovala. Po datumu na pismu sodeč, je devet dni pred uporom napisal pripadnik 45. pešpolka na Koroškem pismo, ki je izražalo nezadovoljstvo vojakov in grozilo z uporom. V pismu je bilo omenjeno znižanje plač in pa vprašanje »zakaj nam jemljete jugoslovanske kape«. To o jugoslovanskih kapah je dejansko predstavljalo protest proti centralističnemu pritisku v vojski. Kogar bi bolj zanimalo vprašanje pokrival in sploh uniform borcev za severno mejo 1918 do 1919, ima na voljo dva prispevka dr. Sergeja Vrišerja, ki sta bila objavljena v Spominskem zborniku ob 60-letnici bojov za severno mejo 1918—1919¹¹ in v Kroniki 1978. leta.¹²

Avtor pisma je navedel, da je bil od vojakov izbran, da naprej seznanja pristojne z nezadovoljstvom vojakov, da se le-ti potem ne bi kesali. Če upoštevamo še zapis na drugi strani pisma: »Naznanite Majstri to pismo, povejte mu, kar mislimo. Če je enkrat ogenj premočan, se ne pogasi več«, lahko trdimo, da so pripravljali upora vendar še upali, da bodo njihove zahteve upoštevane in da so imeli zaupanje v generala Rudolfa Maistra. S taktičnega stališča napovedovanje upora pa le ni bilo preveč pametno. Švajncer sodi, da je pismo napisal podčastnik ali celo višji podčastnik oziroma da je pismo izraz teženj podoficirjev iz enot na Koroškem. Omenjeno pismo je šele dan pred uporom poslalo mariborsko mestno poveljstvo generalu Maistru v Velikovec in dostavilo, da je čutili nezadovoljstvo tudi med vojaki 45. pešpolka, ki so v Mariboru. Ostane še vprašanje, zakaj se uporniki niso obrnili neposredno na generala Maistra.

Ko se je Franc Benedik, podoficir pri ekspozituri 45. pešpolka v Mariboru vrnil z dopusta, je med vojaki opazil veliko nezadovoljstvo in pa to, da prihajajo k vojakom 45. pešpolka v Melje konjeniki z levega brega Drave. O navedenem je pisмено obvestil mestnega poveljnika podpolkovnika Frana Zwirna, 18. julija pa je o svojih opažanjih ustno poročal šefu štaba štajerskega obmejnega poveljstva majorju Ankerstu. Pristojne oblasti so bile obveščene, da je Ivan Vogrinec iz stražne stotnije 45. pešpolka v Vetrinjski ulici povedal, da so vojaki pripravljani na preobrat. Šele preiskava o uporih je ugotovila, da je bil pred uporom v domobranski vojašnici v Melju uporniški sestanek. Dne 22. julija popoldne so se pred domobransko vojašnico zbrali vojaki, ki so se pogovarjali o uporih. Poleg pešcev so bili tam tudi topničarji in šoferji. 22. julija je stražmojster Sadar z orožniške postaje v Mariboru zvedel, da bodo imeli podčastniki 22. julija zvečer z dovoljenjem predpostavljenih širši sestanek v domobranski vojašnici in da bodo na tem razpravljali o menažnem dodatku. Po uporih je štajersko obmejno poveljstvo 30. julija poizvedovalo, če je bilo zborovanje podčastnikov dovoljeno in kdo se ga je udeležil. Raznih napovedi upora vojakov v Mariboru in na Koroškem je bilo še več, predvsem pa dosti primerov izražanja nezadovoljstva zaradi zmanjšanja plače in menažnega dodatka. Nekaj vojakov je bilo zaradi tega že pred uporom zaprtih.

Ob napovedih upora se seveda moramo vprašati, zakaj vojaške oblasti niso ničesar ukrenile, da bi preprečile njegov izbruh. S tem v zvezi je vladni komisar dr. Vilko Pfeiffer po uporih zahteval brezobzirno ugotovitev, zakaj kljub opo-

¹⁰ Janez Švajncer, Prispevek k podobi o vojaškem uporih v Mariboru leta 1919. Kronika 1982, št. 3, str. 214—224.

¹¹ Sergej Vrišer, Uniforme borcev za severno slovensko mejo 1918—1919, v: Spominski zbornik ob 60-letnici bojov za severno slovensko mejo 1918—1919, Maribor 1979, str. 161—185.

¹² Sergej Vrišer, Uniforme borcev za severno slovensko mejo 1918—1919, Kronika 1978, št. 2, str. 109—112.

zorilom policije ni bilo ničesar ukrenjenega za preprečitev upora. Preiskava po uporih pa se kljub Pfeiferjevi zahtevi tega problema ni dotaknila. Janko Gačnik je v omenjenem prispevku domneval, da so pasivnost vojaških oblasti pred uporom zakrivali avstrijakantsko usmerjeni oficirji mariborske garnizije.

Ohranjeni dokumenti omogočajo precej natančno rekonstrukcijo poteka upora. Uradni zapis preiskovalnega sodnika, kapetana Draga Pestevška, ki je temeljil na obvestilu generalštabnega šefa štajerskega obmejnega poveljstva, je po času nastanka eden prvih dokumentov o uporih v Mariboru, vsebuje pa bistvene podatke o obsegu upora. Ankerst je sporočil, da so se v noči na 23. julij uprli vojaki konjeniškega, topniškega, tržaškega in mariborskega polka, da se je uprlo okrog 1500 vojakov, zvestih pa jih je ostalo le okrog 130. Kot enota je ostal zvest le 36. karlovški pešpolk, ki je preprečil združitev upornikov z levega in desnega brega Drave. Glede na obseg upora je Ankerst le malo pretiraval, saj se moštvo tržaškega polka ni aktivno vključilo v upor.

Upor so začeli konjeniki, ki so imeli vojašnico na desnem bregu Drave. Po prvih uporniških dejanjih in po pomirjevalnem nagovoru nadporočnika Antona Kavčiča, ki so ga vojaki spoštovali, je v konjeniški vojašnici nastalo zatišje.¹³ Vendar se plaz upora ni dal več zaustaviti. Ko je začelo pokati v topniški vojašnici na desnem bregu,¹⁴ se je znova razplamtel upor v konjeniški vojašnici in nato izbruhnil v vojašnici 45. pešpolka v Melju.¹⁵ Razburjeni in uporniško razpoloženi so bili tudi vojaki tržaškega polka, ki jih je vznemirila še deputacija konjenikov z zahtevo, da naj se tudi oni priključijo uporih. Vendar sta na-

¹³ V konjeniški vojašnici, kjer se je začel upor, je bilo takole: 22. julija popoldne je remontni oddelk konjeniškega polka pod poveljstvom Ervina Bojanca jezdil na Tezno. Konjeniku Martinu Skaletu, ki je bil potem v uporih smrtno ranjen, je padla na tla čepca. Skale in njegov tovariš Jakob Turk sta ustavila svoja konja, da bi Skale pobral čepce. To je poveljnika oddelka Bojanca močno razburilo in je Skaleta in Turka ozmerjal ter pri tem uporabljal tudi izraza »svinje«, »praseta«. Po vrnitvi v vojašnico je Bojanec ukazal, naj moštvo najprej očisti konje in nato še opremo. Konje so vojaki očistili, opremo pa niso hoteli. Bojanec je pred tem dejal moštvo, da so sami boljše volje in da jih ne bo pustil več na konje. Ko so vojaki odklonili izpolnitev Bojančevega povelja, je le-ta zapovedal zbor oddelka in ponovno ukazal, naj očistijo opremo. Martin Skale je zaklical: »Hali, ne gremo!« Iz vrste sta stopila Karel Podkubovšek in Jakob Turk ter Bojanca očitala slabo ravnanje z vojniki in nemškutarstvo. Zahtevala sta novega poveljnika, in to Slovenca in ne švaba. S tem dejanjem se je dejansko začel upor. Začel ga je torej remontni oddelk konjeniškega polka 22. julija ob štirih popoldne. Bojanec je prijavil upor remontnega oddelka službojočemu oficirju kapetanu Hugu Vestenku, ki je zapovedal zbor oddelka in dal vsakega škelega vojaka zapreti, preostalo moštvo remontnega oddelka pa je razdelil med posamezne eskadronce. Zaprti so bili štirje vojaki. Kmalu za tem so se pričeli na dvorišču vojašnice zbirati dragonci in glasno protestirati zaradi arelacije tovaršev in tudi zmanjšanje plače ter zaradi nemških častnikov. Odločno so zahtevali izpustitev zaprtih tovaršev. Ze pred devalo uro zvečer so pričeli streljati ter so odšli pred zapor in zahtevali: »Fante, ki so po nedolžnem zaprti, ven iz zapore.« Prisilili so poveljnika straže pri zaporu, da je najprej izpustil tiste štiri vojaške, ki jih je dal Vestenek popoldne zapreti, in nato še druge tri zaprte vojaške. Nadporočnik Anton Kavčič je na procesus proti upornikom kot priča izpovedal, da so se vojaki po osvoboditvi ujetnikov pomirili in da jih je miril tudi Jakob Turk, eden glavnih obdolžencev na procesus, ki je sledil uporih. Kavčič, ki je imel pomirjevalni govor, je že pred tem obvestil štajersko obmejno poveljstvo o dogodkih v konjeniški vojašnici. Poveljstvo mu je obljubilo, da bo poslalo pomoč iz topniške vojašnice. Kavčiču, ki so ga vojaki spoštovali, so po njegovem pomirjevalnem govoru, zaklicali: »Živijo« in se podali v svoje sobe. Po začetku upora v topniški vojašnici pa je upor ponovno izbruhnil tudi v konjeniški vojašnici.

¹⁴ V topniški vojašnici je skušal pomiriti uporne vojaške Jožko Slobodnik, ki je ob prevratu imel velike zasluge pri prevzemu vojaške oblasti v Mariboru na desnem bregu Drave. Slobodnik je bil edini oficir, ki je bil v vojašnici v začetku upora. O svojem pomirjevalnem nastopu je Slobodnik kasneje sodišču povedal, da proti upornikom ni nastopil kot poveljnik, marveč je položaju edino primerno nastopil kot Jugoslovane in da je skušal z vzbuditvijo narodnega čustva vplivati na moštvo. Kakršenkoli drugačen nastop, je izjavil Slobodnik, ne bi imel učinka, ampak bi položaj le poslabšal. V topniško vojašnico so prispeli uporniki iz konjeniške vojašnice in tudi nekaj pešcev. Konjeniki so v topniški vojašnici osvobodili zaprte vojaške in pozvali topničarje, naj z njimi krenejo v mesto. Topničarji so odgovorili: »Mi gremo z vami.« Vendar so s konjeniki odšli predvsem rezervisti. Nekaj upornikov je vdrl v blagajniški prostor topniške vojašnice ter izpraznilo blagajni topniškega poveljstva in vojaške bolnice št. 1. Vzeli so nekaj manj kot 100 kron. Pešec Frane Ogrizek je vpil na poročnika Slobodnika in mu dejal, naj javi mestnemu poveljstvu, da so uporniki organizirani, da imajo dosti municije, orožja, strojnih pušk, topov in ročnih granat in nato Slobodniku iztrgal telefon iz rok.

¹⁵ Upor v domobranski vojašnici v Melju se je začel po streljanju na desnem bregu Drave. V meljski vojašnici je bil 45. pešpolk, ki se je do 15. julija imenoval mariborski pešpolk. Vojaki v meljski vojašnici so se pričeli zbirati in klicati: »Aufbaks!«, »Živijo!«, »Hurra!«, »Zdal gremo!« Pozivali so moštvo iz sob: »Ven, vsi dol, dragonci pridejo!« Pričeli so streljati, vdrli so v skladišče streliva in osvobodili zaprte vojaške. Kapetan Vaelav Diez je skušal vojaške pomiriti, a ni uspel. Naj v zvezi z uporih v domobranski vojašnici omenimo še, da so priče oziroma obdolženci sodišču izpovedali, da je prišel v domobransko vojašnico okoli 8. ure popoldne preli upor nek konjenik in se dalj časa pogovarjal z moštvom.

govora narednika Čebulja in častniškega namestnika Smrekarja, ki sta obljubila, da bodo vojaki lahko svoje pritožbe sporočili kapetanu Fabianiju, ko se bo vrnil, moštvo pomirila. V skladišče tržaškega polka pa je vdrla skupina konjenikov in vojakov iz vojaške bolnice. V vseh treh vojašnicah, ki jih je zajel upor, so vojaki osvobodili zaprte tovariše in nato so uporniki krenili proti središču mesta, da bi se združili.¹⁴ Uporniki z levega brega Drave so prodrli že čez polovico glavnega mostu, a jih je nato enota 36. karlovškega polka odbila. Ko so uporniki iz Melja krenili proti središču mesta, je zadnjo skupino pri železniškem nadvozu napadla 2. četa 3. bataljona karlovškega polka in jo zavrnila.

Na strani upornikov je bilo šest smrtnih žrtev, trije so padli na glavnem mostu, tam je bil smrtno ranjen tudi konjenik Martin Skale, eden od upornikov je padel na Rotovškem trgu, eden pa pri omenjenem nadvozu na Meljski cesti. Ranjenih je bilo dvanajst upornikov. Enote karlovškega polka in pripadniki državne policije, ki so sodelovali pri dušitvi upora, niso imeli smrtnih žrtev — dva policista in trije vojaki so bili ranjeni.

Ponoči so bili uporniki dokončno razbiti. Mnogi so se razbežali, nekateri so šli kar domov in so bili kasneje aretirani. Okrajno glavarstvo v Ptujju je 24. julija 1919 poročalo poverjeništvu za notranje zadeve, da so po dogodkih v Mariboru v noči na 23. julij prešle posamezne skupine vojakov občino St. Janž na Dravskem polju in so streljale v zrak. Velik del vojaštva pa se je že med uporom in po njegovem zlomu vrnil v svoje vojašnice. Dne 23. julija je bilo v zaporu dvainosemdeset vojakov, ubežnikov pa je bilo dvesto štiriindvajset. Največ ubežnikov je bilo iz 45. mariborskega pešpolka (116), razmeroma malo pa je pobegnilo konjenikov (20), kljub njihovi pomembni vlogi v upor. Od 23. julija do 26. avgusta 1919 je bilo zaradi upora aretiranih in zaprtih sto šestintrideset vojakov.

Na Koroškem — v Dravogradu in v postojankah 45. pešpolka na labotskem odseku — se upor ni mogel prav razmahniti, četudi je prišlo po vojaškem pojmovanju do hudih dejanj upornikov iz 10. in 12. čete 45. pešpolka. Na upor pripravljene vojake 2. bataljona v Dravogradu je pomiril nadporočnik Beno Zeilhofer, ki se je v začetku februarja 1919 izkazal v bojih pri Radgoni. Uporniki na labotskem odseku iz omenjenih čet so aretirali in razorožili nekaj oficirjev in postavili strojnico pred poveljstvo 10. čete. Iz dokumentov in pričevanj je razvidno, da so nameravali uporniki s Koroškega kreniti v Maribor in se tam združiti z mariborskimi uporniki. Po pričevanju udeleženca upora Vincenca Pinterja pa do odhoda ni prišlo, ker so po telefonu zvedeli, da je bil upor v Mariboru zadušen. Med pobudniki upora na Koroškem je treba omeniti predvsem četovodjo Hercoga.

Takoj po upor so se začele preiskave in na hitro so skušali ugotoviti glavne krivce oziroma pobudnike upora. Vojaško sodišče za štajersko obmejno poveljstvo je kot naglo vojno sodišče 25. julija začelo glavno razpravo proti prvi skupini upornikov in je 27. julija obsodilo na smrt z ustrelitvijo konjenika Adolfa Podkubovška iz Loč pri Slovenskih Konjicah in Karla Toplaka iz ekspoziture 45. pešpolka iz Vitanja, ki je bil invalid brez desne roke. Obsojena

¹⁴ Uporni pešci iz Melja so odšli proti središču mesta v treh skupinah. Zadnjo skupino je pri železniškem nadvozu napadla 2. četa 3. bataljona 36. pešpolka pod poveljstvom kapetana Ljudevita Štanekovića. Del zadnje skupine je tako krenil nazaj proti svoji vojašnici. Tisti uporniki iz domobranske vojašnice, ki so prišli na današnje Partizansko cesto, so se ustavili pri frančiškanski cerkvi, kjer jih je kapetan Dietz pregovarjal, naj bi šli z njim na obmejno poveljstvo, ker bodo tam ugodili njihovim željam. Vendar je večina krenila naprej in po Gosposki ulici prodirala proti Glavnemu trgu. Poleg enote kapetana Beloševiča pri Veliki kavarni pa je bila na Glavnem trgu pripravljena še četa 36. pešpolka pod poveljstvom kapetana Danila Vučkana. Enote 36. pešpolka in policija so pešce odbile. Dr. Senekovič v svojem poročilu omenja, da so uporniki napadli magistrat in da so bili odbiti. Tako je našrt upornikov o združitvi dokončno propadel in s tem je bil upor dejansko že zlomljen. Ze med potekom upora se je precej vojakov razšlo.

sta bila ustreljena 29. julija na dvorišču topniške vojašnice. Pred tem je smrtni obsodbi 28. julija potrdil general Rudolf Maister. Sodbo je morala izvršiti četa 45. pešpolka.¹⁷ Konjenik Jakob Turk je bil obsojen na deset let ječe s poostritvijo zapora na obletnico le-tega. Na enako kazen je bil obsojen 29. julija, ko so postavili pred sodišče devet obtožencev, desetenik 45. pešpolka Maks Soršak. Vodja preiskave pri vojaškem sodišču za štajersko obmejno poveljstvo je predlagal pomilostitev desetenika Maksa Soršaka in navedel razloge zanjo. Pristojni poveljnik oziroma general Rudolf Maister pa je menil, da položaj še ne dovoljuje znižanje kazni in da bi jo lahko znižali šele po kakih petih letih, »kadar bode ljudstvo te izgrede (vojaški upor — op. MŽ) že pozabilo«. Zapisnik o navedenem je bil napisan v Velikovcu dne 1. avgusta 1919. Podpisala sta ga general Rudolf Maister in kapetan Drago Pestešek.

V primerjavi z obsegom upora v Mariboru in na Koroškem je bilo sodišče poveljstva za vzhodno Koroško kot naglo vojaško sodišče v Dravogradu ostrejšše, zlasti če upoštevamo, da so glavni pobudniki upora na Koroškem pobegnili. Od šestih obtoženih upornikov jih je omenjeno sodišče 2. avgusta pet obsodilo na smrt, enega pa, ker še ni dopolnil dvajset let, na desetletno ječo s poostritvijo zapora 22. v vsakem mesecu. General Rudolf Maister je 4. avgusta vse na smrt obsojene pomilostil oziroma jim je znižal kazen na petnajst let težke ječe. Pomilostitev je utemeljil s tem, da so bili vodje upora v Mariboru, da je upor izviral iz Maribora in da je četovodja Hercog zaradi svoje inteligence vplival na svoje tovariše in jih pritegnil v upor. Hercogovega vpliva sodišče prej ni upoštevalo kot olajševalno okolnost. Vincenc Pinter, ki je bil tudi obsojen na smrt in potem na petnajst let zapora, je povedal, da so bili v Dravogradu obsojeni po Maistrovem posredovanju že po 13 mesecih izpuščeni. Aretirani uporniki, ki niso prišli pred naglo sodišče, so bili še več mesecev v zaporu, ne da bi bili zaslišani, o čemer je poročal tudi poveljnik garnizijskega zapora v Mariboru. Konec aprila 1920 je bilo še kar dosti vojakov v preiskovalnem zaporu.

Če upoštevamo stroga merila in navade vojaških sodišč, zlasti kadar gre za upore, moramo kljub vsemu priznati, da je sodba vojaškega sodišča v Mariboru z dvema smrtnima obsodbama, ki sta po obrazložitvi sodišča bili potrebni »kot odstrašilni primer, ker je pobuna zavzela velike dimenzije in posegla v tri vojašnice mariborske posadke ter se je pobune udeležila večina moštva«, vendarle ne sodi med najstrožje primere obsodb vojaških sodišč, kljub žalostnemu dejstvu, da sta Podkubovšek in Toplak izgubila življenje. Naj še mi enkrat postavimo domnevo: morda so pri sojenju v Mariboru na tiho le upoštevali kot olajševalno okolnost neprimerno ravnanje mnogih oficirjev v Mariboru in njihovo nemščurstvo.

Vzroki upora, nameni upornikov in značaj upora so med seboj tesno povezana vprašanja. Če spregovorimo najprej o vzrokih, se lahko zopet sklicujemo na majorja Ankersta, ki je v odgovoru na vprašanje državnega pravdnika dr. Grassellija o vzrokih upora brez dlake na jeziku naštel vzroke po temle vrstnem redu: »1. kralj, 2. kraljestvo, 3. republika, 4. znižanje mezde, 5. slaba obleka«. Državni komisar pa je potem poročal, da je Ankerstova izjava na državnega pravdnika in nanj napravila prav mučen vtis, ker je Ankerst poudaril prve tri vzroke.

¹⁷ Podkubovšek je bil po pokliu mesarski pomočnik. Ob usmrtilvi je bil star 21 let. Karel Toplak je bil pred vojaško službo tovarniški delavec. Ustreljen je bil v 23. letu starosti. Bil je invalid brez desne roke. Na Glavnem trgu je bil v času upora ranjen še v levo roko. Med drugimi je bil na sodišču obtožen tudi zaradi tega svoje izjave v zaporu: »Naj bo moja roka dobra, sem boljševik prvega razreda...« Prav Toplaka je meščansko časopisje označevalo za voditelja upora in pisalo, da ga je v Maribor poslala boljševiška organizacija z Dunaja. Meščansko časopisje je navedlo o Toplaku dosti napačnih podatkov in dodalo, da je bil že pred vojno štajerceljanec in nemškutar. Sodimo, da je bil Toplak pred vojno vsekakor še premial, da bi se tako ali drugače vidno politično udeleževal.

Težko je razmejevati povode in vzroke, a po Ankerstu in tudi po geslih upornikov do upora le ni prišlo predvsem zaradi materialnih vprašanj, ki so jih vsebovale pritožbe vojakov in tudi podčastnikov pred uporom in v začetku upora. Pritoževali pa so se zaradi zmanjšanja plače, slabe prehrane in obleke, predolgega služenja in premalo dopustov. Največje nezadovoljstvo je zbudilo znižanje plač od 5 kron na 3 krone za vojake, kar je bila posledica vključevanja slovenskih enot v vojsko Kraljevine SHS in s tem izenačevanja plač. Podoficirji pa so bili nezadovoljni z ukinitvijo menažnega dodatka, ki naj bi ga Slovencem ukinili, Srbom pa ne. Vojaki so se pritoževali tudi zaradi slabega ravnanja in nemškutarstva nekaterih oficirjev.

Gesla in izjave nezadovoljnih in upornih vojakov pred uporom in v času upora kažejo na širše vzroke upora. Omejili se bomo na navedbo nekaj najbolj tipičnih primerov. Preiskava je bila, kar se gesel tiče, kar natančna in je ugotovila, da so uporni konjeniki vzklíkali proti kralju in za slovensko republiko. Podobna gesla so vzklíkali tudi v drugih vojašnicah, le da so uporniki iz 45. pešpolka vzklíkali tudi boljševizmu. Vzklíki boljševizmu so bili vsekakor v zvezi z agitacijo Karla Toplaka, katerega politično usmeritev je mogoče po dokumentih v glavnih obrisih spoznati. Toplak je bil na procesu obtožen zaradi komunizma in da je hujskal vojake takole: »Dol z glavami, dol z oficirji, dol s popi, mi smo boljševiki«. Že omenjeni Vogrinc je priznal, da so se vojaki v meljski vojašnici pogovarjali o tem, kaj delajo boljševiki na Dunaju in na Madžarskem. Prevladovala pa so gesla proti monarhiji in za republiko. Celo v času spopada na glavnem mostu so se čuli vzklíki »Živijo republika«. Neki desetnik je v objektu tržaškega polka pozival k uporom takole: »Fantje, vstanite gor, vzemite orožje in pojdite z nami, gre za pravično stvar, mi nočemo kralja, mi hočemo republiko in gremo, da vržemo kralja dol«. V času upora je bilo čuti še vzklík »Živijo Čehoslovaki«. Navedeno le v znatni meri pojasnjuje vzroke ter cilje upora, a o namerah upora bomo spregovorili še v drugi zvezi, že zdaj pa moramo omeniti izjavo Vincenca Pinterja iz 1965. ali 1966. leta, da bi po združitvi upornikov v Mariboru tam ustanovili vojaški svet, nato pa korakali proti Ljubljani, kjer bi vzpostavili Združeno republiko Slovenijo, ki bi ji bila pridružena slovenska Koroška. Le na osnovi ene izjave pa ne moremo trditi, da so imeli uporniki res tako dalekosežne načrte. Pinter je še navedel, da jih je četovodja Hercog opogumljal tudi s trditvijo, da bodo upornikom pomagale italijanske enote.

Povezava med uporniki v Mariboru in na Koroškem je nesporna. Z njo je med drugim utemeljil svojo pomilostitev upornikov, obsojenih v Dravogradu, general Maister. Pri obravnavi upora pa se moramo vprašati, ali so bili uporniki v Mariboru in na Koroškem povezani tudi z vojaškimi enotami v drugih krajih.

Kyovski je zaradi istočasnosti uporov na Koroškem, v Mariboru in v Varaždinu, kjer se je uprl Savski konjeniški polk, sklepal, da je morala obstajati skupna organizacija upora. Rekli bi, da istočasnost upora kar ponuja navedeni sklep, sama po sebi pa le še ni trden dokaz, drugih dokazov pa Kyovski ni navedel. Mi lahko nekaj dodamo, ne da bi ta dodatek ocenili kot prepričljiv dokaz za povezavo med uporniki v Mariboru in v Varaždinu. Že omenjeni Vogrinc je tri dni pred uporom v Vetrinjski ulici izjavil, da je vojaštvo pripravljeno na preobrat in da noče služiti kralju Petru, ker so se zmenili, da bodo Slovenci in Hrvati skupaj. Iz dokumentov in tudi iz priznanja Karla Toplaka na sodišču je razvidno, da je Toplak širil idejo o hrvaško-slovenski republiki. Kakšna pa naj bi ta republika bila, iz dokumentov ni razvidno.

France Klopčič je v svoji knjigi *Velika razmejitve*¹⁸ in že prej v razpravi o zatonu slovenske socialdemokratske stranke omenjal vojaški upor v Mariboru in zapisal, da so uporniki iz Maribora imeli povezave z garnizijo v Varaždinu in z vojaštvom v Dravogradu, Celju in v Ljubljani, kjer so tudi pripravljali upor.¹⁹ Kot vir je navedel dokumente, ki so bili razstavljeni 1959. leta v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. Tedaj smo imeli razstavo Dokumenti o revolucionarnem gibanju v Mariboru 1918—1941 in lahko trdim, da dokumentov, ki bi dovolj trdno dokazovali povezavo med vojaki v Mariboru, Varaždinu, Celju in v Ljubljani, na razstavi ni bilo. Sicer pa so Klopčičevo trditev ponovili še nekateri avtorji, ki so omenjali vojaški upor. Spomnimo pa lahko na Pinterjevo izjavo o pohodu v Ljubljano in povemo, da je desetenik, ki je vojake tržaškega polka pozival k upor, trdil, da je iz celjskega pešpolka, kar pa temeljita prizadevanja preiskave niso mogla dokazati. Kapetan Metod Rakuša je po upor priča, da so mu uporni vojaki na Koroškem, ko so ga razorožili, povedali, da je z avstrijskimi vojaki dogovorjeno, da bosta obe vojski — slovenska in avstrijska — 24. julija zapustili fronto. Na Koroškem naj bi šlo torej tudi za povezavo prek fronte.

Spregovoriti je treba še o morebitnih povezavah med stavko 20. in 21. julija in vojaškim uporom. Ker je upor izbruhnil neposredno po stavki, so ga nekateri avtorji povezovali z njo in tudi z njenim namenom. Tako je npr. Ferdo Čulinović v 1. knjigi svojega dela *»Jugoslavija između dva rata«* trdil, da so bili vojaki razburjeni zaradi vesti o pripravah na intervencijo jugoslovanske vojske proti sovjetski Madžarski in sovjetski Rusiji.²⁰ V svojem bolj zgodnjem delu *»Odjeci oktobra«* tega še ni trdil.²¹ V gradivu o upor ni dokazov za kake neposredne povezave med omenjeno stavko in vojaškim uporom, četudi je seveda oboje bilo izraz revolucionarnega razpoloženja. Res pa je, da je vojaška patrolja 21. julija šele na ponovno intervencijo nastopila proti stavkajočim v železniških delavnicah, ki so odganjali stavkokaze. V virih in med drugim v uradnih sporočilih o upor (poročili ljubljanskega tiskovnega urada in osrednje vlade) ter v izjavi Ivana Krajnika,²² železničarja iz Maribora, pa so navedbe o nekih dogovorih med vojaki in železničarji, a železničarji v upor niso sodelovali.

Znano je, da so se vojakom, ki so se uprli v Varaždinu, potem ko so se morali umakniti iz mesta, pridružili kmetje iz okoliških vasi. Tudi v zvezi z uporom v Mariboru moramo pojasniti vprašanje morebitnih povezav med uporniki vojaki in mariborskimi meščani. V mariborskem primeru gre še za posebno vprašanje o morebitnih povezavah z mariborskimi Nemci oziroma s tistimi, ki so želeli, da bi Maribor pripadel Avstriji. General Krsta Smiljanić, komandant dravske divizijske oblasti, je ukazal, da je treba uvesti preiskavo tudi proti vsem civilistom, ki so se udeležili upora. V prispevkih o upor najdemo trditve o njegovi povezavi z nemško-avstrijskimi prizadevanji za pripojitev Maribora Avstriji, tudi trditve, da so oblasti in meščansko časopisje zaradi mirovne konference namerno prikazovale upor kot boljševisko akcijo, dejansko pa je šlo za nekaj drugega. Ivan Kreft je v zvezi z razpravo dr. Kyovskega v svoji knjigi *Spomini ljudskega agitatorja* napisal, da Kyovski le ni upošteval posebnih mariborskih razmer in postavil vprašanje, če na upor vendar niso vplivali tudi šovinistični protijugoslovanski elementi.²³

¹⁸ France Klopčič, *Velika razmejitve*, str. 32.

¹⁹ Isti, *Zaton slovenske socialdemokratske stranke 1918—1920*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 1, str. 63.

²⁰ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, str. 148.

²¹ Čulinović, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, str. 435.

²² Izjava Ivana Krajnika je v AMNOM.

²³ Ivan Kreft, *Spomini ljudskega agitatorja*, Maribor 1954, str. 13.

Ko sem prebiral nekatere prispevke, ki navajajo nemškoavstrijakantske tendence v vojaškem uporuh v Mariboru, sem dobil vtis, da so jih avtorji napisali bolj zaradi svojega odnosa do generala Rudolfa Maistra kot pa da bi upoštevali vire o uporuh, da so po nepotrebnem branili čast generala Maistra, ki mu njegovih velikih zaslug tako in tako nihče ne more odvzeti, z obtožbami na račun upornikov.

Zadnji, ki je odločno povezoval upor s prizadevanji za priključitev Maribora Avstriji, je bil Lojze Ude, in to pri okrogli mizi na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru.²⁴ Ude je sicer priznal, da je imel upor kompleksne vzroke, a je poudaril, da je bil prevladujoči vzrok nemškonacionalistični in da je bilo slovensko vojaštvo v času upora le orodje nemškonacionalističnega hujšakaškega okolja in pod vplivom nemškosocialne demokracije. Navedeno je Ude povedal v polemiki z izvajanjem Franceta Klopčiča. Tov. Udetu, ki sem ga zelo spoštoval, sem pri omenjeni okrogli mizi odgovoril in ga skušal prepričati, da njegova trditev ni v skladu z viri. V tem primeru sem dobil celo priznanje Franceta Klopčiča, s katerim sem polemiziral o drugih zadevah. Sicer pa sta oba — Lojze Ude in France Klopčič — o uporuh govorila ali pisala, ne da bi dovolj preučila vire. Iz razprave pri okrogli mizi je bil v ČZN objavljen le Ude-tov prispevek in zato moram ponoviti nekatera dejstva.

Ude je imel seveda prav, ko je trdil, da v času upora vprašanje državne pripadnosti Maribora z zaledjem na mirovni konferenci še ni bilo rešeno. Vzroki upora, njegov potek in težnje upornikov pa dovolj jasno pričajo, da ni moglo biti povezave med uporuh in nemškonacionalističnimi težnjami oziroma med upornimi vojaki in avstrijakantsko usmerjenimi meščani.

Vojaštvo je dobilo ukaz, naj aretira vsakega, ki bi bil sumljiv. Nekaj civilistov so tudi aretirali, a dokazati jim ni bilo moč ničesar. Mariborčan Josip Majer je bil aretiran, ker da je v noči na 23. julij nosil vodo upornikom pri glavnem mostu in jih je s tem podpiral. Izkazalo se je, da je le enkrat nesel vodo, in še to le zato, ker se je bal, da bi mu vojaki ne vrnili posode.

Janko Gačnik in za njim Lojze Ude sprašujeta, zakaj uporni vojaki niso aretirali nemških častnikov, ki so veseljačili v kavarni Theresienhof pri glavnem mostu. V tem, da jih niso aretirali, tudi vidita neki dokaz za avstrijakantsko usmerjenost upornikov. Odgovor na omenjeno vprašanje je zelo enostaven. Pri kavarni je bil položaj strojničnega oddelka 36. karlovškega polka, ki je odbil napad upornikov na mostu. Torej bi uporniki, tudi če bi hoteli, ne mogli ničesar storiti proti oficirjem v Theresienhofu. Poročnik Mirko Dujc je pred naglim sodiščem izjavil, da so uporniki na njegovo vprašanje, kaj hočejo na mostu, odgovorili, da hočejo pobiti tiste častnike, ki švabarijo v kavarni Theresienhof. Predvsem pri konjenikih so bili pomemben vzrok nezadovoljstva nemškutarski oficirji. Konjeniki so nadporočniku Kavčiču po prvem izbruhu upora naštel po imenih nemškutarske oficirje in kot glavne nemškutarje majorja Poljanca, kapetana Seuniga in Ervina Bojanca. V Bojančevi enoti se je upor začel in tedaj sta Karel Podkubovšek, ki je bil potem ustreljen, in Jakob Turk Bojancu očitala nemškutarstvo in zahtevala novega poveljnika, in to Slovenca in ne »švaba«. Major Poljanec je vojake ozmerjal s slovenskimi psi. Vladni komisar dr. Pfeifer, ki je po začetku upora skušal doseči pomiritev, je štajersko obmejno poveljstvo zaprosil, naj Poljanca aretirajo in o tem obvestijo upornike. Sicer pa so v času upora vojaki vzklikali tudi »dol z nemškimi oficirji«. Pomirjevalne nagovore slovensko zavednih oficirjev so uporniki pozorno poslušali, na Koroškem pa so uporniki aretirali tudi oficirje, ki so bili zavedni

²⁴ Lojze Ude, Odgovor na izvajanje Franceta Klopčiča o značaju vojaškega upora v Mariboru 22. julija 1919, Časopis za zgodovino in narodopisje 1919, št. 1—2, str. 398—402.

Slovinci, a tudi tam so Zeilhoferja poslušali in ubogali. Ude je kot argument za nemško-avstrijsko usmeritev upornikov navedel, da je nekaj upornih podčastnikov in med njimi omenjeni Hercog s Koroškega, pobegnilo v Avstrijo. Po svoje je razumljivo, da so se tisti, ki so zagrešili tudi aretacijo oficirjev, skušali izogniti strogi kazni. Vendar je treba tudi povedati, da sta med 224 vojaki, ki so bili po zlomu upora 24. julija na pobegu, in 82 vojaki, ki so bili že v zaporu, le dva iz zapora pobegnila v Avstrijo. V Gradcu so ju aretirali in ju 3. marca 1920 predali jugoslovanskim oblastem. V Avstrijo sta pobegnila Franc Ogrižek in Ivan Vogrinec. Ogrižek je imel glavno vlogo pri kraji denarja iz blagajne v topniški vojašnici in je torej imel povsem določen razlog za pobeg v Avstrijo.

Dr. Ivan Matko, primarij deželne bolnišnice v Mariboru, ki je precej prispeval k demoralizaciji upornikov pri dravskem mostu, je v svojem poročilu zapisal: »V tej strašni noči, so se mi odprle oči, da sem videl strašno brezno, ki zija med oficirjem in moštvom. Imel sem občutek, da sta to dve telesi in bitji, med katerima je mogoč samo boj na življenje in smrt.« Vladni komisar dr. Pfeifer pa je poročal, da so mu na magistratu stražniki in civilisti po upor izjavili: »Sedaj vidite posledice naših takozvanih jugoslovanskih častnikov, ki se pač brigajo za konje, pse in nemške ženske, ne pa za svoje vojake, ki nimajo nobenega narodnega čuta...«. Navedeni negativni sodbi o oficirjih sta bili seveda splošeni in nista veljali prav za vse oficirje.

Ko odločno zavračamo tezo o avstrijakantski usmeritvi upora, je treba reči še tole: za to, kar so o upor pisali avstrijski oziroma graški meščanski časniki, seveda niso bili krivi uporniki. Iz njihovega pisanja je razvidno, da je nemško meščanstvo skušalo v mariborskem upor najti nekaj zase koristnega. Graška Tagespost, ki je že 23. julija, ko slovenski časniki še niso ničesar poročali o upor, objavila obsežen članek in je tudi v naslednjih dneh upor posvečala veliko pozornost. Poročala je o 200 smrtnih žrtvah upora, o barbarskem početu srbskih vojakov z uporniki, se razpisala o nasprotjih v Kraljevini SHS ter ob ugotoviti, da upor v Mariboru in nemiri na Hrvaškem jasno kažejo, kako je jugoslovanski državi manjka notranja povezanost, zapisala: »V tem spoznanju je za Nemce več kot obet za bodočnost«.

Preiskava o upor in razprava pred sodiščem je le malo dognala o pripravah na upor. Velik obseg upora pa kaže, da so priprave le morale biti in v tej zvezi je bila povsem smiselna navedba očeta vojaka Franca Ušena iz Spodnje Savinjske doline, da njegov sin, ki je bil doma na dopustu in se je šele 22. julija opoldne vrnil v Maribor, bil potem času upora ranjen in nato bil dolge mesece v zaporu, ne da bi bil zaslišan, ni mogel sodelovati pri pripravah na upor. To je navedel v pismu dr. Antonu Korošcu in v vlogi na sodišče, ki jo je napisal mariborski odvetnik dr. Ljubo Ravnik. V vlogi je zapisano, »da je velik obseg upora nezadovoljnih vojakov vsekakor predpostavljal velike in sistematične priprave«. Naj omenimo, da je Korošec posredoval pri ministru vojske in mornarice Hadiču za pospešitev obravnave, a do februarja 1920 rezultata še ni bilo. V zvezi s prejšnjim izvajanjem bo prav, če omenimo, da je oče omenjenega vojaka poudaril narodno zavednost svoje družine: sam se je bojeval na Koroškem in prav tako njegov drugi sin. Naj še povemo, da je Franc Ušen po vrnitvi z dopusta le sodeloval pri osvoboditvi zaprtih vojakov v konjeniški vojašnici.

Določene priprave za upor so bile, a v poteku upora zasledimo dosti spontanosti, kar je pripomoglo k temu, da je bil upor hitro zadušen, kljub temu da je po mnenju policijskega komisarja Senekoviča med vojaštvom bilo le malo elementov, ki ne bi odobraval upora. Glasilo slovenske socialdemokratske stranke »Naprejek«, ki je že 24. julija hotelo poročati o upor, a mu je cenzura to prepre-

čila, je 29. julija v članku, ki ga je cenzura okrnila, označilo upor za »otroško buno s krvavim koncem in z resnimi posledicami, kasneje pa dodalo, da se je upor ponesrečil zato, ker je bil neumno in otročje zasnovan«. »Naprej« je torej nekako poudaril spontanost upora.

Slovenska buržoazija je videla v uporu dejanje v boljševiskem duhu. V tem duhu naj bi vojaštvo organiziral Karel Toplak, ki je bil v meščanskih časnikih označen tudi za nemškutarja iz ptujske okolice, a je bil doma iz Vitanja. Liberalno meščanstvo je zagnalo še večji vik kot klerikalno in zagovarjalo v boju proti strupu boljševizma »brezobzirno strogost«. Meščanska glasila, ki so poročala o uporu po njem, so torej postavila tezo o boljševiskem značaju upora, a vsaj v zvezi s Toplakom še tudi tezo o njegovi avstrijakantski usmerjenosti. Z obema označbama upora se srečujemo tudi v prispevkih o uporu, ki so bili objavljeni po letu 1945. Citirani »Naprej« pa je 4. avgusta pisal, da je bil upor brez vsakega cilja. Ude je pri omenjeni okrogli mizi boljševisko naravo upora oziroma njegov revolucionarni značaj v marksističnem smislu na neprimeren način zavračal tudi s svetimi zakramenti, ki da sta jih pred ustrelitvijo prejela Podkubovšek in Toplak. Janez Švajncar, ki je zadnji pisal o uporu, je zavrnil tako boljševisko kot avstrijakantsko tolmačenje upora in zapisal, da je pravo naravo upora treba označiti kot »slovensko« in je navedel svoje argumente za tako označbo.²³

Jaz bi ponovil svojo oceno, da je bil upor, ki je izbruhnil tudi zaradi posebnih razlogov slovenskih vojakov (tudi materialnih), hkrati tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva z razmerami v novi državi ter da je bil močno naperjen proti vedno močnejšemu centralizmu v novi jugoslovanski državi in tudi v njeni vojski ter proti monarhiji, ki je bila z utrjevanjem centralizma najtesneje povezana.

DER MILITÄRAUFSTAND IN MARIBOR UND IN KÄRNTEN IM JULI 1919

Zusammenfassung

Am 28. Juli 1919 rebellierten die Soldaten des 43. Infanterieregiments, des Kavallerieregiments und des Artillerieregiments in Maribor und in Kärnten. Auch die Soldaten des Triester Regiments waren aufrührerisch gestimmt, sie haben sich aber nicht aktiv an dem Aufstand beteiligt. In der Nacht auf den 23. Juli wurde der Aufstand unterdrückt. Er wurde von den Einheiten des 36. Infanterieregiments aus Karlovac mit Hilfe der Polizei niedergeschlagen. In Maribor fielen sechs Meuterer, zwölf wurden verwundet. Nach dem Aufstand hat das schnelle Militärgericht in Maribor zwei Meuterer zu Tode verurteilt — Adolf Podkubovšek und Karl Toplak. Sie wurden am 29. Juli 1919 in Maribor erschossen. Das Militärgericht in Dravograd verurteilte fünf Soldaten zu Tode, die beim Aufstand in Kärnten teilgenommen hatten, sie wurden dann aber alle begnadigt. Der Aufstand entstand aus besonderen Gründen der slowenischen Soldaten — auch aus materiellen — war aber zugleich der Ausdruck allgemeiner Enttäuschung und Unzufriedenheit mit den Verhältnissen im neuen Staat, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, und er war besonders gegen den immer stärkeren Zentralismus im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und auch in seiner Armee gerichtet und auch gegen die Monarchie, die mit der Festigung des Zentralismus engstens verbunden war.

²³ Glej op. 10.

SLOVENSKA VOJSKA 1918/19 IN UPOR JULIJA 1919**

Janez J. Švajncер*

UDK 355.1(497.12:497.1)»1918/1919«:323.269(497.12-18
Maribor)»1919.07«

ŠVAJNCER J. Janez: Slovenska vojska 1918/1919 in upor julija 1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 152—167

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Ob zlomu avstro-ogrske monarhije je nastala slovenska vojska. S prvim februarjem 1919 je bila vključena v novo velikosrbsko kraljevo vojsko, toda polki slovenske vojske so obstajali vse do julija 1919. Do takrat je slovenski vojak spoznal, da nova kraljevina ni to, kar je napovedovalo kraljevo obdobje republike Države Slovencev, Hrvatov in Srbov kol uresničitev vse-ljudskega gibanja za Majniško deklaracijo. Vojaški upor 22. julija v Mariboru in v Mariborskem pehotnem polku na Koroškem je bil izraz narodne revolucionarnosti slovenskih vojakov na čelu s podoficirji. Razlog za upor je bilo razočaranje nad kraljevino in velikosrbsko armado, želja po demobilizaciji, povod pa znižanje mezde.

UDC 355.1(497.12:497.1)»1918/1919«:323.269(497.12-18
Maribor)»1919.07«

ŠVAJNCER J. Janez: The Slovene Army in 1918/19 and the revolt in July 1919. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 152—167

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

After the break down of the Austro-Hungarian monarchy the Slovene army came into existence. With the 1st February 1919 it was included into the new Great-Serbian royal army, but the regiments of the Slovene army existed up to the month of July 1919. Up to then the Slovene soldier recognized that the new kingdom was not what the short period of the republic of the State of Slovenes, Croats and Serbs as the realization of the all-public movement for the May declaration had foretold. The military revolt on July 22nd 1919 at Maribor and in the infantry regiment of Maribor in Carinthia was the expression of the national revolutionary movement of the Slovene soldiers at the head with the non-commissioned officers. The cause of the revolt was the disappointment at the kingdom and the Great-Serbian army, the wish to be demobilized and the occasion gave the lowering of the wages.

Zlom avstro-ogrske monarhije je slovensko politično vodstvo pričakalo brez realne vojaške sile. Slovenski voditelji so svojo bodočo oboroženo moč videli v slovenskih polkih avstro-ogrske vojske. Avstro-ogrska armada je enote oblikovala na teritorialnem načelu, tako so Slovenci v glavnem služili skupaj v do-

* Janez J. Švajncер, novinar, Maribor.

** Referat na znanstvenem posvetovanju REVOLUCIONARNA GIBANJA MED VOJAKI V MARIBORU 1918—1941.

mačih polkih,¹ kjer so bili Slovenci tudi med oficirji, podoficirji in moštvo pa v večini slovensko.² Odločna narodna zavednost slovenskih vojakov se je pokazala spomladi 1918 v velikih vojaških uporih v Judenburgu, Murauu in Radgoni ter oktobra v Codropiu. Oktobra 1918 so slovenski poslanci vztrajno zahtevali vrnitev slovenskih polkov z bojišča v Slovenijo, tudi vrnitev njihovih kadrov. Enako so zahtevali Čehoslovaki, Hrvati in Poljaki. Na Dunaju so te zahteve razumeli kot željo po oboroženi moči, s katero bi nastajajoče države rade krojile svoje bodoče meje. Vojaško poveljstvo je slovenske polke in njihove kadre držalo daleč od domovine. Ko ob velikih demonstracijah aprila 1918 v Ljubljani vojaki gorskega strelskega polka št. 2 niso odločno nastopili proti demonstrantom, so tudi ostanek tega polka premestili iz Ljubljane in poslali v Ljubljano nek madžarski polk.

Za razliko od Čehoslovakov Slovenci med prvo svetovno vojno nismo prišli do svojih vojaških enot na antantni strani. Kot je Antanta Čehoslovakom pomagala pri nastajanju njihovih legij, je Jugoslovanom (besedo je potrebno obravnavati v tedanjem pomenu) to onemogočala. Razlog je bil v političnih interesih Srbije in Italije. Zaradi velikosrbskih ciljev je razpadel prostovoljski korpus v Rusiji. Slovenski oficirji, ki so prišli na solunsko bojišče, so morali priseči srbskemu kralju in postati srbski državljani.³ Tudi Italija ni dovolila ustanovitve posebnih jugoslovanskih enot, čeprav je na stotine slovenskih prostovoljcev želelo sprejeti orožje za boj proti Avstriji. Idealizem Pivka in tovaršev je italijanska vlada izkoristila v italijanski uniformi brez možnosti mednarodnega priznanja Slovencev v boju proti Avstro-ogrski.⁴ Tudi po zmagi srb-

¹ Podatki o narodnostni sestavi polkov avstro-ogrske armade so bili objavljeni v knjigi avtorjev R. G. Flaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan: *Innere Front, Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, Wien 1974, za polke s slovenskim moštvom sem jih povzel v ČZN 1981, 1. Slovenski polki in njihovi znaki v prvi svetovni vojni, str. 117 do 134.

² Pred vojno so bili slovenski narodno zavedni oficirji v aktivni službi redki, toda zaradi številnih vpoklicanih rezervnih oficirjev se je podoba narodne sestave in zavednosti v častniških zborih slovenskih polkov bistveno spremenila. Nemški ali nemčurški aktivni oficirji so postali manjšina, pri nekaterih prej narodno nezavednih ali vsaj mlačnih aktivnih oficirjih pa se je izoblikovala jasna slovenska zavest. K samozavesti slovenskih oficirjev je zanesljivo v veliki meri prispevalo bojišče. Značilno je, da so si najbolj vidni in odločni oficirji slovenske vojske 1918/19 za v prvi svetovni vojni z osebno hrabrostjo prislužili visoka odlikovanja, Malgaš na primer izjemno redko zlato medaljo za pogum.

³ Zadnje dni decembra 1918 je bil v Odesi formiran prvi jugoslovanski bataljon za solunsko fronto. Na pot se je odpravil 16. januarja 1919, štel je okoli 1200 moč, med njimi več Slovencev. Med 28 oficirji, ki so se vsi prostovoljno prijavili za solunsko bojišče, je bilo tudi 5 Slovencev. Po prihodu k srbski vojski je poveljnik bataljona prestolonasledniku Aleksandru predstavil skupno željo, da bi bataljon ostal skupaj. Prošnja je bila zavrnjena in odločeno, da bodo dobrovoljci porazdeljeni po polkih srbske kraljeve vojske. Približno po 35 dobrovoljcev je prišlo na eno srbsko četo, te so štele od 60 do 70 moč. Po prihodu na solunsko bojišče je prišlo še do zahteve, da morajo oficirji predložiti prošnjo za srbsko državljanstvo. Vseh pet slovenskih oficirjev je sklenilo, da te prošnje ne bodo dali («Hočemo ostati dobrovoljci, kar bi prenehali biti, če bi postali srbski podaniki in s tem srbski vojni obvezniki.») Zaradi te njihove odločitve so bili poklicani na vrhovno komando v Solun. Tam jim je neki polkovnik pojasnil, da je po srbski ustavi lahko srbski oficir samo srbski državljan in da morajo zato sprejeti srbsko državljanstvo. Naslednji dan jih je k temu spodbujal tudi predsednik Jugoslovanskega odbora dr. Trumbić in so potem, čeprav jih je vse to zelo vznemirilo, vložili prošnjo za srbsko državljanstvo a predpisano prisego kralju. Isto popoldne jih je zaradi tega poklical k sebi še vojni minister general Terzić. Več o tem: Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije, Ljubljana 1936, spomini Ferda Čepiča, str. 375, 378.

⁴ Za italijanski odnos do jugoslovanskih vojnih ujetnikov — bivših avstro-ogrskih vojakov je značilna izjava, ki jo je 24. novembra 1918 dal v Rimu francoskemu ambasadorju italijanski zunanji minister Sonino. Kot je dejal, je Italija proti rekrutiranju jugoslovanskih vojakov ali ujetnikov srbskega porekla v Italijo zaradi dveh razlogov: Predvsem italijanska vlada ne želi, da bi bili zaradi tega represalijam Avstrijcev izpostavljeni italijanski vojni ujetniki, s katerimi se že tako postopa surov, drugi razlog pa je ta, da Slovani, ki jih je italijanska vojska ujela, ne ljubijo Italije, Italijani ne bi želeli, da se vrnejo v srbsko vojsko vojaški, ki bi lahko nekoga dne streljali vanje, če bodo imeli za to priložnost... (Jugoslovanski dobrovoljci 1914—1918, zbornik dokumenta, Beograd 1980, str. 234).

Tako je Italija zelo majhnemu in dejansko nepomembnemu številu jugoslovanskih vojnih ujetnikov omogočila, da so se pridružili srbski kraljevi vojski. Iskrenega in preizkušnega Ljudevita Pivka je postavila na čelo češkoslovaško-jugoslovanskega odreda. Jugoslovanski oficirji in vojaški so na italijanskih uniformah res nosili jugoslovanske barvne oznake, vendar Italijani v njih niso videli zavaznikov, marveč ujetnike, ki opravljajo za Italijo na bojišču obveščevalne in propagandne naloge. Po oblikovanju češkoslovaških enot v Italiji je Ljudevit Pivko do konca vojne poveljeval jugoslovanskemu bataljonu, ki dejansko ni bil jugoslovanska enota in je opravljal za Italijane že navedene naloge.

Proti tej skromni obliki »jugoslovanske« (torej ne srbske) vojaške organiziranosti je bila tudi kraljevina Srbija. Zanje so bili jugoslovanski ujetniki v Italiji samo možnost izpopolnitve številčno šibke srbske vojske.

ska vlada slovenskih takojimenovanih solunskih dobrovoljcev ni poslala v domovino in jih je zadrževala daleč od Slovenije. Od prihoda prve jugoslovanske dobrovoljske enote je srbska vrhovna komanda prostovoljce dosledno razdeljevala po srbskih polkih. V primerjavi s številčno zelo šibko kraljevo srbsko vojsko po Krfu je bilo število dobrovoljcev zelo veliko. Po pregledu srbskega vojnega ministrstva iz začetka februarja 1918 je do takrat prišlo v Solunu v sestavo srbske vojske 6564 dobrovoljcev, iz Rusije pa je bilo v Solun napotenih še 13.536 dobrovoljcev.⁵

Nagel razvoj dogodkov je ob koncu oktobra 1918 slovensko politično vodstvo postavil na čelo samostojne Slovenije v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ta država je bila uresničenje zahtev iz Majniške deklaracije, če gledamo s stališča ozemlja, dejansko pa še več, saj ni bila pod habsburškim žezlom. Država ni nastala kot prehodna stopnja k politični združitvi s Srbijo in Črno goro, zato je gradila svojo državnost v vseh pogledih. Slovenija je kot del Države SHS dobila prvo narodno vlado v svoji zgodovini, na slovenskem ozemlju prevzela upravni, sodni in prosvetni aparat, ob vsem drugem, kar je opredeljevalo slovensko samostojnost, pa ustvarila iz slovenskih jeder starih avstro-ogrskih polkov tudi svojo vojsko. Ta slovenska vojska, ceprav poimenovana kot II. vojno okrožje, kot je bila hrvatska vojska I. vojno okrožje, je bila realna slovenska oborožena sila. Obstajala je od 29. oktobra 1918 do 1. februarja 1919, ko je z začetkom delovanja dravske divizijske oblasti prevzel poveljstvo srbski kraljevi general Smiljanič. Kljub temu so slovenski polki obstajali še do julija 1919, ko so z reorganizacijo dobili številke v okviru skupne velikosrbske armade, proces razslovenjanja pa je trajal vse do leta 1920.⁶

Že spomladi 1919 so začeli sprejemati v vojsko nekdanje aktivne oficirje, ki so jim vojaki pa tudi javno mnenje upravičeno očitali nemškutarstvo ali vsaj narodno nezavednost. Junija 1919 so se oficirji in podoficirji slovenskih polkov morali začeti učiti srbsčino. S tem, ko so postali slovenski polki del velikosrbske vojaške organizacije, so se njihovi pripadniki morali odpovedati posebnostim slovenske vojske. Ukinjena je bila slovenska uniformiranost, ki je v veliki meri izenačila oficirje in podoficirje, hkrati pa so bili podoficirji z moštvom prizadeti tudi materialno. V časih slovenske in hrvaške vojske je bila uvedena posebna višja mezda za vojake na bojišču. Tako so bili vojaki na položajih proti Avstriji in Madžarski bolj plačani kot vojaki v Ljubljani in drugod v zaledju. Ko so julija 1919 enote ob meji postale po zmagoviti ofenzivi še del nove velikosrbske vojske, je bila ta njihova prednost ukinjena. Ukinitev stare mezde je bila povod za upor med vojaki slovenskih polkov v Mariboru in med pripadniki Mariborskega pehotnega polka (od 15. julija 1919 45. pešadijski puk) na Koroškem ter za upor v Varaždinu 22. julija 1919. Mezda je bila povod, vzroki pa v celoti vsega, kar je vojakom prinesla ukinitve slovenske vojske, pravzaprav ukinitve republike Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zato so v Varaždinu pa tudi v Mariboru nastopili proti upornim Hrvatom oziroma Slovencem srbski vojaki in oba upora zadušili v krvi. Srbski vojak ni imel slovensko-hrvaških razlogov za upor.

Vojaški upor julija 1919 v Mariboru in na Koroškem lahko obravnavamo kot zadnje dejanje v igri, ki je slovenski narod po kratkem svetlem obdobju po prvi svetovni vojni ogoljufala za njegovo oboroženo silo in za pravico slovenskih mož ter fantov, da tudi v uniformi ostanejo Slovenci. Ker je buržoazno slovensko politično vodstvo v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev odšlo

⁵ Jugoslovanski dobrovoljci 1914–1918, zbornik dokumenata, Beograd 1980, str. 395.

⁶ Več o tem v mojem članku Razslovenjanje slovenskih vojaških enot v kraljevini SHS s primerom Mariborskega pešpolka, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1982, str. 31 do 41.

v drugo smer, kot jo je napovedovala republika Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, je postal jasno viden prej prikrit razkorak med njegovimi cilji in hoteli ljudskih množic. Upor je bil sprva zamolčan, potem razglašen za avstrijsko-boljševiškega že po ustrelitvi obeh na smrt obsojenih. Iz pozabe je bil prikljucan leta 1952 z obširnimi člankom v glasilu KPS Delu. Predstavljen je bil tendenciozno in ta rdeča nit se vleče vse do naših dni, kot da bi bil vojaški upor manj pomemben, če bi ga sprejeli takšnega, kot je zares bil. Naš posvet je priložnost, da to napako popravimo.

Vojaški upor julija 1919 je bil izraz narodne revolucionarnosti slovenskih vojakov na čelu s podoficirji. Razlog za upor je bilo razočaranje nad kraljevino in velikosrbsko armado, želja po demobilizaciji, povod pa znižanje mezde. Argumente za to trditev sem navedel v članku v Kroniki.⁷

Obravnaval bom nekaj dejstev, ki se glede na mojo temo nanašajo samo na vojsko in sem domneval, da jih ne bodo zajeli drugi sodelujoči.

Pri obravnavanju povoda za upor je najpomembnejše vprašanje vojaške in podoficirske mezde. Slovenska kot tudi hrvaška vojska je ob vsem drugem podedovala tudi avstro-ogrske mezdne sistem. Ob oficirjih so bili plačani tudi podoficirji in vojaki, izplačilo denarja je bilo vsakih deset dni. Denar so razdeljevali računski podčastniki. Mezda je bila pomembna tudi v prvem obdobju, ko so slovensko vojsko sestavljali sami prostovoljci, bila je del pravice vojaškega stanu, omogočala pa je tudi nakup vsega, česar ni dajal erar in s tem še kar znosno vojaško ter podoficirsko življenjsko raven. Po vpoklicu številnih mobilizirancev je bila leta 1919 mezda še bolj pomembna. Že 8. novembra 1918 je štajerski Narodni svet poslal Narodnemu svetu v Ljubljani pismo, s katerim ga je obvestil, da je dan prej na svoji seji zvišal častnikom mezdo na 15 kron dnevno in moštvo na 5 kron, to pa zato, ker je takšno mezdo določilo tudi mariborsko mesto za svojo gardo (kot jo imenujejo v pismu). Dobesedno je bilo dodano: »Utemeljuje se ta korak s tem, da nam drugače vojaki vse bolj uhajajo domov ali pa k nemški gardi...«⁸

Sčasoma je bila mezda enaka tako v slovenski in hrvaški vojski ter je znašala dnevno za moštvo in podoficirje od 5 do 10 kron. 4. januarja 1919 je Narodno viječe v Zagrebu izdalo naredbo, s katero je to mezdo znižalo. Odločilo je, da bo v bodoče dnevna doklada vojakov 2 kroni, stara doklada — torej 5 kron dnevno — bo ostala samo vojakom, ki služijo na vojnem ozemlju in so določeni za na fronto. Kot vojno ozemlje je bila opredeljena vsa Koroška, na Kranjskem Jesenice, na Štajerskem pa sodni okraji Maribor, Marenberg (danes Radlje) in Radgona. Po znani literaturi in virih ne vemo za morebitno večjo stopnjo negodovanja med vojaki zaradi tega znižanja njihovih prejemkov, navedena naredba pa nam pojasni, zakaj je julijsko znižanje mezde leta 1919 samo nekatere polke (ob vsem drugem seveda) dvignilo celo do upora in zakaj ne vemo nič o uporih v Celju, Ljubljani in drugod, kjer so bile v zaledju že od januarja slabše plačane enote.⁹

Ob januarskem znižanju mezde je potrebno izrecno poudariti, da se uganjanja o tem, da med vojaki v zaledju ni prišlo do nemira, nanaša samo na Slovenijo. Na Hrvaškem je bila namreč znižana mezda (od 5 na 2 kroni) povod za vojaški upor v Našicah 22. januarja 1919.¹⁰ Uprli so se vojaki 1. in 2. stotnije tamkajšnjega lovskega bataljona. Pomiriti jih je skušal njihov stotnik, vendar so

⁷ Janez J. Svajncer: Prispevek k podobi o vojaškem uporu v Mariboru leta 1919. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1982, str. 314 do 324.

⁸ Fokrajinski arhiv Maribor, Maistrov in prevratni fond, mapa XII.

⁹ Slovenec, 12. januarja 1919, str. 7.

¹⁰ Slovenec, 28. januarja 1919, str. 4.

ga ustrelili, enako nekega narednika. Proti upornikom je nastopila srbska stotnija in spel vzpostavila red.

Vojaška in podoficirska mezda je ostala nespremenjena do julija 1919. Zankrat ni virov, ki bi povedali, kolikšno mezdo so dobivali vojaki drugih slovenskih enot na Koroškem, za srbske je verjetno nesporno, da niso imeli drugačne mezde kot vse druge kraljeve enote, dejstvo pa je, da so bile vse do julija 1919 enote slovenske vojske v Mariboru in enako Mariborski pehotni polk na Koroškem enako plačane, kot je bilo predpisano januarja 1919. Julija 1919 je prišlo do velike reorganizacije celotne armade kraljevine SHS, kar ni predmet te obravnave, pomembno je le, da je popolna vključitev slovenskih polkov v enotno vojsko prinesla tudi konec dotedanjih posebnih mezd. Mariborski pešpolk se je na primer 15. julija 1919 uradno preimenoval v 45. pešadijski puk. V tem polku kot v drugih je poenotenje armade odvzelo slovenskim podoficirjem statusni simbol — enake kape, kot so jih nosili oficirji — zlasti pa jih je udarilo pri denarju. Bistveno jim je bila znižana mezda, iz nerazumljivih vzrokov pa jim je bil ukinjen menažni dodatek, ki pa so ga srbski podoficirji imeli. Zato je razumljivo, da so bili podoficirji tista gonilna sila, ki je vojaško nezadovoljstvo v Mariboru in v delu Mariborskega pehotnega polka na Koroškem popeljala v upor. En sam posameznik tega seveda ne bi mogel doseči, ne pravi boljševik in tudi ne kdorkoli drug. Ukrep, s katerim so bili po upor vsi podoficirji razoroženi, in število podoficirjev med obsojenimi, najbolje potrjuje odločilno vlogo podoficirjev pri uporu.

Iz originalnih dokumentov pa tudi iz dosedanjih raziskav so znana protisrbska gesla v upor. V Mariboru so vpili topničarji: Mi nočemo služiti s Srbi! Živela slovenska republika! Proč s kraljem Petrom! Srbi so krivi, ker moramo služiti 12 in ne 6 tednov! Na smrt obsojeni Karol Toplak je med uporom ob vsem drugem govoril, da bi lahko bili Slovenci in Hrvati skupaj in republika ter da ne potrebujejo Srbov, pred ustrelitvijo pa je zaklical: »Dol s kraljem Petrom!« Na Koroškem so uporni vojaki mariborskega pešpolka izjavili svojemu oficirju, da gredo nad Srbe.¹¹ Vso to omenjanje Srbov bi lahko napeljalo k prenagljeni sodbi o narodnem šovinizmu, če ne bi gesel obravnavali v okviru celote. Iz celote vsega je namreč razvidno, da še zdaleč ni šlo za nikakršen slab odnos do srbskega naroda, marveč za izrazito odklonilni odnos do srbske monarhije, simboliziral jo je seveda kralj. Ta monarhija je tako v vsakdanjem življenju vojakov pa tudi delavcev in kmetov posegla po slovensko-hrvaški republiki Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, po svetli ideji iz Majniške deklaracije. Velika večina slovenskega vojaštva še zdaleč ni bila nerazmišljajoča militarizirana množica. Povprečen Slovenec je bil toliko politično razgledan, da je lahko sodil o dogajanju v novi državi tudi s svojo glavo. Kot se je večina Slovencev na ta ali oni način ob Majniški deklaraciji in zlasti oktobra ter novembra 1918 odločila za svobodno slovensko-hrvaško državo z vsemi elementi republike, je prišlo do združitve s kraljevino Srbijo brez kakršnegakoli sodelovanja množic, po pisanju tedanjih časnikov je razvidno, da je dejansko šlo za presenetljiv vsiljen akt, ki so ga celo sami časopisi sprejemali s presenečenjem in tudi nezaupanjem, časopisi pa so bili dejanski oblikovalec javnega mnenja po eni strani, po drugi pa njegov odsev. Sprva nova kraljevina ni prinesla ničesar, kar bi seglo po novembrski ureditvi iz leta 1918. Koraki, ki so omejevali slovensko suverenost na domačih tleh, so bili postopni.

Novembra 1918 je bilo slovensko javno mnenje tako hrvaškemu kot srbskemu vojaku zelo naklonjeno, zlasti srbskemu kraljevemu, v katerem je videlo

¹¹ Sodba z dne 2. avgusta 1919 v Dravogradu.

nosilca svobodoljubnih tradicij iz bojov s Turki in zmag proti veliko močnejši avstro-ogrski vojski v začetku prve svetovne vojne. Primitivnost in veliko-srbska agresivnost srbskih kraljevih oficirjev iz dobrovoljskega korpusa v Rusiji je bila takrat znana redkim posameznikom in ni mogla z ničemer opredeljevati slovenskega odnosa do srbske kraljeve vojske. Posebej toplo so Slovenci pozdravili srbske vojake, ki so se vračali iz avstrijskega ujetništva v domovino. Ti so začutili naklonjenost slovenskega naroda in zato sprejeli pozive, da se pridružijo slovenski narodni vojski v nastopu proti Avstriji. Do teh odločitev je prišlo med srbskimi oficirji in vojaki spontano. Prispevek teh srbskih vojakov in oficirjev je bil v prvem obdobju Države SHS zelo pomemben, tako v Mariboru in še bolj v Ljubljani proti Italiji.

V Ljubljano se je vlak z večjim številom srbskih oficirjev in vojakov iz ujetniških taborišč v Avstriji pripeljal 6. novembra 1918 zjutraj. Ljubljana je te večerajšne ujetnike navdušeno pozdravila kot predstavnike srbske vojske. Pripeljalo se je okoli 300 vojakov, časopisno poročilo o številu oficirjev pa vzbuja sum o pretiravanju. Del vojakov in oficirjev je sklenil, da ostane v Ljubljani in stopi v armado Države SHS. Predstavnike teh srbskih oficirjev je isti dan sprejel predsednik narodne vlade Josip Pogačnik. Ti oficirji in vojaki so dolgo ostali edini srbski vojaki na slovenskih tleh. Jugoslovanska, torej slovenska in hrvaška vojska, ni bila priznana kot antantna vojska, prav pri bivših srbskih vojnih ujetnikih pa je narodna vlada za Slovenijo računala na njihovo antantno legitimacijo. Ob napredovanju Italijanov proti osrčju Slovenije je bil bivši ujetnik srbski podpolkovnik Stevan Švabić imenovan za »provizornega višjega zapovednika nad srbskimi četami v Ljubljani kot zastopnik antantnih čet«. ¹² V tej vlogi je Švabić nastopil proti Italijanom in z znanim ultimatom ustavil njihovo prodiranje proti Ljubljani čez črto, ki je bila določena leta 1915 z Londonskim paktom. Slovencem je s tem storil veliko uslugo, kako pa je njegovo ravnanje ocenilo srbsko kraljevo poveljstvo, najbolje osvetli dejstvo, da je bil Švabić po svojem nastopu 20. novembra 1918 po telefonu poklican v Beograd in da se od tam ni več vrnil. Dodajmo, da ga je Ljubljana kasneje imenovala za častnega meščana in po njem imenovala tudi eno ulico. ¹³

Po uspelem poizkusu proti Italiji je slovenska narodna vlada skušala osvobodene srbske ujetnike uporabiti kot »antantno« vojsko tudi na Koroškem. Deloma ji je to začelo uspevati, toda ko so Avstrijci spoznali resnico, se je položaj obrnil njim v prid. Srbska kraljeva vlada svojim vojakom v Državi SHS v Sloveniji nikoli ni dala pooblastila, da bi nastopali kot antantni vojaki. Ko je odred 280 srbskih vojakov-bivših ujetnikov s sedmimi oficirji pod poveljstvom kapetana Milovana Milosavljevića 14. decembra 1918 zasedel Grabštajn severno od Drave vzhodno od Celovca in se pred Avstrijci ni mogel legitimirati kot enota srbske vojske, so Avstrijci ves odred ujeli, razorožili in poslali čez Budoimpešto v Srbijo. Tako je bilo jasno, da so slovenski vojaki na položajih proti Avstriji sami. Pehotni polk št. 26, ki so ga sestavljali Srbi, je bil potem razmeščen v Trbovljah, Zagorju, Kranju in še kje, in ker vemo, da so bili to kraji nemirnega proletariata, je jasno, kakšno nalogo so ti srbski vojaki opravljali na Slovenskem.

Prva enota redne srbske kraljeve vojske, ki je prišla v Slovenijo, je bil bataljon 4. polka Drinske divizije. V Ljubljano je prišel v nedeljo 22. decembra 1918 zvečer. Bataljonu je poveljeval major Pavlović. Na kolodvoru je srbske

¹² Slovenec, 14. novembra 1918, str. 3.

¹³ Stevan Švabić se je rodil 1. novembra 1865 v vasi Božurniji pri Topoli. Leta 1885 je vstopil v podoficirsko šolo, že čez nekaj mesecev sodeloval v srbsko-bolgarski vojni. Oficirski čin je dosegel leta 1892, v vojni leta 1912 je bil že podpolkovnik in adjutant poveljnika 1. armade prestolonaslednika Aleksandra. V prvi svetovni vojni je ranjen padel v avstrijsko ujetništvo. Umrl je 21. januarja 1935 (Kronika 1935, str. 88).

vojake pričakala množica in predsednik narodne vlade za Slovenijo Josip Pogačnik. Bataljon se je nastanil v domobranski vojašnici. Že dopoldne se je iz Zagreba pripeljal z avtomobilom polkovnik Pribičević, ki je bil tedaj nekaj idejni organizator bodoče skupne vojske. Polkovnik Pribičević je že 23. decembra zvečer v Mestnem domu v Ljubljani govoril oficirjem ljubljanske posadke. Srbski kraljevi bataljon pa ni prišel v Ljubljano zato, da bi Slovencem pomagal na fronti proti Avstriji, marveč kot varstvo ali spremstvo generala Krste Smiljaniča, ki je prišel v Ljubljano 23. decembra 1918 kot šef srbske misije pri narodni vladi za Slovenijo oziroma II. vojnem okrožju. Takrat slovenska javnost še ni vedela, da bo isti general postal s 1. februarjem 1919 dejansko poveljnik slovenske vojske in da bo le-ta pod njegovim poveljstvom tudi ukinjena. Šele 2. februarja je lahko slovenska javnost brala o kraljevem ukazu z dne 22. decembra 1918, s katerim je bila formirana Dravska divizijska oblast in da je s 1. februarjem general Smiljanič prevzel poveljstvo nad vsemi poveljstvi, četami in zavodi na ozemlju divizije, s tem pa je seveda prenehalo poveljstvo II. vojnega okrožja.

Po incidentu, za katerega vemo, je mogoče sklepati, da se je slovenski odnos do srbskega vojaka januarja 1919 že začel spreminjati. Ker je bila s sklepom narodne vlade za Slovenijo z dne 13. januarja uvedena cenzura za časopisno pisanje o vsem, kar bi lahko »škodilo vojaškemu položaju na Koroskem« in s tem dejansko cenzura o vsem vojaškem, je razumljivo, da so časopisi iz začetka leta 1919 slab vir pri ustvarjanju podobe o resničnosti vojaških vprašanj na Slovenskem. Tako je na primer Slovenec šele 1. februarja 1919¹⁴ zanimal pisanje italijanskih časopisov o dogodkih v Ljubljani 10. januarja 1919, čeprav sam pravi čas ni o tem ničesar poročal. Po Slovencu so italijanski časopisi pisali o »krvavih spopadih med slovenskimi in srbskimi vojaki v Ljubljani in da so Slovenci ob tem vzklikali Živela naša neodvisnost! Ne maramo nobene spremembe vladarstva! Zahtevamo svojo svobodo! Kot uradno ugotovitev je Slovenec dal svojim bralcem samo razlago, da je prišlo 10. januarja ponoči v gostilni hotela Ilirija do prepira med popivajočimi vojaki in da je slovenski vojak Josip Drobnič v prepiru, ki se je vnel zgolj iz osebnih razlogov, z bodalom smrtno ranil srbskega vojaka Milana Stamenkovića.

V tem času je slovenska javnost začela postajati vedno bolj vznemirjena zaradi vznemirljivih glasov o odnosih v srbski, zdaj že skupni kraljevi vojski. Tako je na primer social-demokratska Sloboda pisala, da srbski oficirji kaznujejo vojake z batinanjem. Pisala je o podpolkovniku Tesliću, pod katerim je dobil vojak za žalitev kralja, za propagiranje republikanstva in za disciplinske prestopke od 5 do 25 batin. Značilno je bilo, da je o tem slovenske bralce seznanil celo Slovenec.¹⁵ Isti list je 5. februarja objavil sporočilo vrhovnega vojaškega poveljstva, da so batine v vojski strogo prepovedane.

Ob tem dodajmo, da so se s to realnostjo srbske kraljeve vojske srečali že prostovoljci v dobrovoljskem korpusu v Rusiji in da tega, kar so tam spoznali, preprosto niso mogli doumeti. Gesla iz vojaškega upora 22. julija 1919 postanejo bolj razumljiva, če jim dodamo podobo o srbski vojski, kot so jo videli med prvo svetovno vojno naši dobrovoljci v Rusiji. Skupina slovenskih in hrvaških oficirjev je 21. marca 1917 (po našem koledarju 3. aprila 1917) poslala v Odeso komiteju oficirskih in vojaških odposlancev memorandum, v katerem je bilo med drugim zapisano: »Mi, ki smo stopili v srbsko dobrovoljsko vojsko, smo, žal, v korpusu doživeli veliko razočaranje. Iskali smo svobodo, a smo našli suženjstvo, ponižanje in nasilje, ki prekaša celo nasilje, pred katerim smo bežali

¹⁴ Slovenec, 1. februarja 1919, str. 3.

¹⁵ Slovenec, 26. januarja 1919, str. 3.

Takoj po prevratu oktobra 1918 je bila kokarda na kapl edini znak pripadnosti novi vojski, tako na Slovenskem, kot tudi na Hrvaškem in Češkem. Kokarde so bile izdelane iz trakov v narodnih barvah. (fotografija je iz zbirke J. Hartmana, Celje).

iz Avstrije. Še nikdar v življenju nismo bili tako brezpravni, kakor smo zdaj v srbskem dobrovoljskem korpusu kot borci za svobodo. Morali smo biti molče-če priče najbolj neverjetnih zločinov, ki so se dogajali nad vojaki, našimi rojaki. Če smo začenjali naša narodna vprašanja, zaradi katerih smo se pravzaprav zapisali v korpus, so nam očitali separatizem, vohunstvo in podobno. Če naj bi naš korpus predstavljal v majhnem merilu sliko prihodnje Jugoslavije, tedaj nas naj bog varuje takšne svobode, prišli bi iz enega jarma v drugega, še hujšega...» Svoj poziv so sklenili: »Ruska revolucija nam je vlila upanja.«¹⁶

¹⁶ France Klopčič: Kritično o slovenskem zgodovnopisju, Ljubljana 1977, str. 260 in 261.

Da ni ob obravnavi naše teme odveč priklicati ta dokument, ki je nastal dve leti pred uporabo v Mariboru leta 1919, dokazuje nek drug dokument, ki je nastal dobro leto po uporabi in se nanaša neposredno na vojsko in razmere v kraljevini SHS, vsaj delček teh razmer so zanesljivo lahko spoznali slovenski vojaki na julija 1919. Leta 1920 so 4. oktobra v Beogradu poslanci Jugoslovanskega kluba dr. Hohnjec, Vesenjaj, Sušnik in Fon vložili pri vojnem ministru posebno spomenico o ravnanju s slovenskimi vojaki. V Spomenici je bilo zapisano:

»Jugoslovanski klub je dobil od lokalnih organizacij svoje stranke iz cele Slovenije, pa tudi od vojakov direktno celo vrsto pisem in poročil o velikih nedostatkih v vojski in o neprimernem ravnanju z vojaki od strani podčastnikov in častnikov. V trdnem prepričanju, da hočete ne samo kot odgovorni minister, temveč tudi kot aktivni general, odpraviti nedostatke v korist naši domovini, se obračamo na Vas s to spomenico, zavedajoč se svoje lastne odgovornosti nasproti narodu in državi. Pritožbe so iz sledečih garnizij oziroma krajev: Zaječar, Negotin, Subotica, Niš, Valjevo, Split, Knjaževac in Beograd ter se nanašajo na sledeča dejstva.

1. Hrana moštva je ponekod nezadostna po množini, nesnažno kuhana čisto iz pokvarjenih sestavin, zato neužitna. Posebej pa se kuhinja prav nič ne ozira na način življenja in prehranjevanja moštva, kakor ga je bilo moštvo vajeno celo dobo do svojega rekrutiranja.

2. Obleka moštva je nezadostna in pomanjkljiva, ravno tako tudi obutev, ali pa je sploh ni, tako da mora moštvo ali bosonogo služiti ali pa hoditi in delati v svoji lastni, večinoma že strgani obleki in obutvi.

3. Povsod v vojašnicah vlada nesnaga, ki bi se dala odpraviti. Uši, stenice, miši, podgane in druga golazen muči moštvo podnevi in ponoči. Uprava ne skrbi dovolj za čistočo in red, ter se posebej tudi premalo briga za zdravstveno stanje, da se zaradi nemarnosti odgovornih faktorjev širi malarija in druge bolezni.

4. Med največje nedostatke v vojski pa spada dejstvo, da se z moštveni ravna popolnoma proti jasnim določbam vojnega zakona s tem, da se ljudi — čisto brez najmanjšega vzroka — batinja, klofuta in naravnost barbarsko kaznuje z gledanjem proti soncu. Posledice so težka telesna obolelost, deloma celo oglušitev in izguba vida. Taki in enaki slučaji se nam navajajo v pritožbah.

5. Neprimerno je na primer tudi to, da se ljudi kaznuje ali pa se iz kaprice ne dovoli po cele dneve, da bi pili vodo ali šli na sprehod.

6. Popolnoma običajno je po nekaterih oddelkih, da se posebej Slovence dosledno sramoti z izrazom »švaba«, če med seboj govorijo svoje narečje. In da se jim na nedostojen način kolne Boga in mater.

7. Naši vojaki se po nekaterih krajih silijo v pravoslavno cerkev in se jih sili delati križ po pravoslavnem predpisu, ne da se jim niti prilike, niti časa, da bi zadostili svojim verskim dolžnostim.

8. Izredno neugodno vpliva tudi dejstvo, da ne dobijo izplačanih svojih skromnih dnevnic.

9. Administrativna uprava posluje izredno počasi in nemarno. Vloge se po več mesecev ne rešijo in ležijo na mizah ali celo izginejo.

10. Vojakom se ne zaračunava služba, ki so jo deloma prostovoljno, deloma na poziv opravljali že v naši državi in v naši vojski.

11. Tudi je dejstvo, da pri nekaterih oddelkih naši vojaki ne dobivajo in ne smejo čitati časopisov iz svojih domačih pokrajin.

Če pregledamo materialne in lične izdatke za vojsko, kakor so preliminirani lani in letos v državnem proračunu in računamo te izdatke na posameznega vojaka, pa primerjamo vse to z izdatki v Italiji, v Franciji in na Angle-

Značilnost slovenske vojske 1918/19 so bile podoficirske epoletete. Levo je na sliki par epolet iz prvega obdobja, ko so pri izdelovanju uporabljali še stare avstrijske celuloidne zvezdice, desno pa epoleta iz poletja 1919, julija 1919 je Slovenski planinski polk ob vključitvi v enotno velikosrbsko kraljevo vojsko dobil številko 47. Na teh epoletah so že uporabljene srbske zvezdice. (Iz zbirke pisca)

škem, pridemo do zaključka, da je naš vojak mnogo dražji, kakor oni, pa se veliko slabše hrani in oblači. O duševni hrani, o izobrazbi in o vzgoji še tukaj ne govorimo. Jasno je, da morajo biti nedostatki v upravi.

Mi zato zahtevamo:

1. Da se z vojaštvom postopa strogo po zakonu. Kdor krši zakon napram moštvu, naj se takoj kaznuje ravno tako kot prostak. Le s tem nam je zjamčena dobra morala v armadi.

2. Odpravijo naj se vse navedene grajane pomanjkljivosti glede prehrane, oskrbe z obutvijo in obleko ter glede čistoče in higijene.

3. Vojaštvo naj se kolikor najbolj mogoče združuje po pokrajinah, iz katerih se rekrutira, in naj se posebej v oddelkih ne mešajo na primer Slovenci z Albanci. To je bilo in še obstoji v drugih armadah in jim nikakor ni v škodo. Vzgledi Francije, Anglije, Italije in Amerike to jasno izpričujejo.

4. Moštvo naj ima vsaj nekaj oficirjev in podoficirjev iz svojih krajev, ker ti bolj razumejo njegove običaje, telesne ter duševne potrebe. Vsi skupaj pa se naj vzgajajo v duhu tradicij srbske vojske, kjer je bil oficir možu drug v trpljenju in veselju.

5. Zahtevamo končno takojšnjo preiskavo o navedenih pomanjkljivostih v označenih krajih ter primerne ukrepe in ukaze, da se pomanjkljivosti odpravijo.

Gospod minister! Izročamo Vam to spomenico v nadi, da nam ne bo treba stopiti v javnost in grajati z javne tribune, kar je gnilega in neprimerneza v vojski. Če se naši zahtevi ne ustreže, bi bili v to prisiljeni. Sprejmite gospod minister izraz našega osebnega spoštovanja.

Beograd, dne 4. oktobra 1920

Za Jugoslovanski klub: dr. Ivo Hohnjec, I. Vesenjaki, Sušnik, Fon.¹⁷

Gotovo je bilo ob spomenici tudi nekaj želja po pridobivanju političnega kapitala pri volilcih in prej poizkus pomiritve javnega mnenja kot odločne politične akcije, saj je kmalu vse potihnilo, toda navedena spomenica je zanesljivo zgovoren dokument o razmerah v velikosrbski vojski v letih po prvi svetovni vojni.

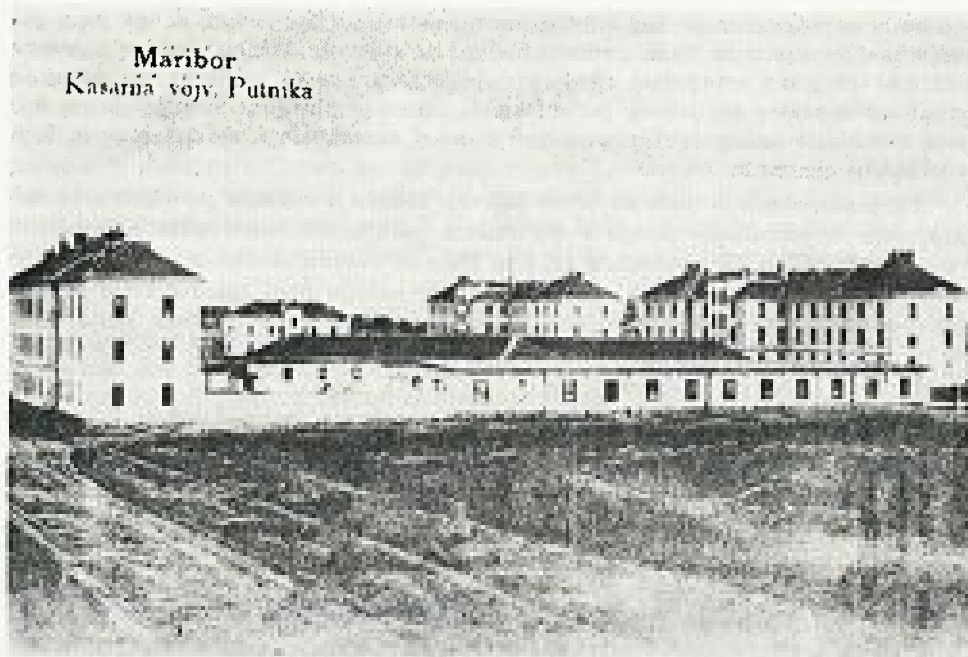
V obdobju pred julijskim vojaškim uporom je potrebno obravnavati tudi vprašanje moralno-političnih razmer v slovenskih enotah, torej na kakšni višini je bila morala vojakov. Želja po popolnosti bi nas pri tem izhodišču popeljala na področje psihologije, eno izmed povsem oprijemljivih dejstev, ki nam pa lahko pomaga pri odgovoru, je dezerterstvo in izmikanje vojaški službi.

Prva prisega slovenskih oficirjev in vojakov 29. oktobra 1918 v Ljubljani je bila izrazito spontana in navdušujoča. Prvi oficirji, ki so se 1. novembra 1918 pridružili generalu Maistru, so bili pravi narodni idealisti, enako mnogi vojaki, ki so ostali v vojski in se niso pridružili številnim tovarišem, ki so odšli domov. Maistrova mobilizacija ni imela sankcij, tako je tudi pri teh vpoklicanih dejansko šlo za prostovoljce. Na enem izmed vozov, ki so okrašeni in s petjem pripeljali v Maribor prostovoljce iz Ruš, je bil tudi kasnejši znani pohorski partizan in narodni heroj Alfonz Šarh. Pri vseh teh vojaki in oficirjih iz prvega obdobja slovenske vojske nima smisla razglabljati o morali. Kdor je ni imel, je ostal doma ali preprosto prislonil na straži puško ob zid in odšel. Tudi to se je dogajalo. Voja je trajala že štiri leta in vojaki so hoteli domov.

Mobilizacija letnikov 1895—1899 je pripeljala v vojsko obveznike, ki niso bili prostovoljci; dolgi meseci v uniformi pa so začeli postajati pretežki tudi mnogim vojakom, ki so že služili. V prvi polovici januarja 1919 je prišlo, če temu tako rečemo, do prvega poraza slovenske vojske na Koroškem. Pojav dezerterstva je postal tako močan, da je slovensko politično vodstvo poskušalo proti dezertirjem nastopiti s pomočjo sramotnega odra, tako je tudi bil imenovan, torej z javnim objavljanjem imen dezertirjev v časopisju. Tako je na primer Slovenec 15. januarja 1919 natisnil imena treh četovodij, štirih desetnikov, enega poddesetnika in 15 strelcev, ki so dezertirali iz slovenskega planinskega polka, 21. januarja je bilo na sramotnem odru 11 imen, 24. januarja 12 dezertirjev, 28. januarja 1919 pa je bilo javnosti sporočeno, da je od topniškega poveljstva II. vojnega okrožja v Ljubljani dezertiralo okoli 70 topničarjev in od topniškega poveljstva v Mariboru okoli 80 topničarjev. Znano je, da so se spomladi 1919, podobno kot med vojno zeleni kader, dezertirji skrivali na Gorjancih in po dolenskih gozdovih.

Oblast mlade države z orožništvom ni bila dovolj močna, da bi lahko učinkovito nastopila proti raznim oblikam izmikanja vojaški dolžnosti, po drugi strani pa je razlog za slab odnos do vojske našel slovenski vojak tudi v vojski sami. Vojska je bila slabo oborožena, slabo opremljena in tudi slabo oskrbovana, hkrati pa čete na položajih proti Avstrijcem brez rezerve. Vojaki so tudi vedno bolj spoznavali, da je nova kraljevina v narodnem in razrednem smislu daleč od upov, ki jih je dajalo gibanje za Majniško deklaracijo s kratkim časom po prevratu, k temu je pripomogla tudi socialistična propaganda, na primer znani letak na Jesenicah in podobno.

¹⁷ Slovenec, 19. oktobra 1920, str. 1 in 2.

Topniška vojašnica v Mariboru, ali kot se je imenovala v stari Jugoslaviji, kasarna vojvode Putnika. Na njenem dvorišču so morali slovenski vojaki ustreliti svoja dva na smrt obsojena tovariša.

Spomladi 1919 se je bistveno spremenila tudi častniška sestava. Na podlagi prošenj za sprejem v aktivno vojaško službo so bili sprejeti mnogi bivši aktivni avstro-ogrski oficirji, ki so bili znani kot nemškutarji, narodno nezavedni in so celo v novi vojski ohranili psovko »slovenski pes«. ¹⁸ Vzdušje vzajemnosti med oficirji in vojaki je zamenjala običajna vojaška pokorščina. Oficirji so vojake spet zmerjali in prva iskra upora pri konjeniškem polku v Mariboru je nastala prav zaradi zmerjanja nekega častniškega namestnika (vse to je že znano). Najboljši odsev realnega stanja morale v slovenskih polkih je ponesrečena aprilaska ofenziva 1919, ne samo morale, tudi vodenja slovenskih enot. Slovenska fronta se je ob sicer močnejšem avstrijskem protiudarju dobesedno sesula in ne ustrezajo resnici že zapisane ocene, da so naši vojaki Avstrijce ustavili na koroških mejah, saj Avstrijci čez koroške meje niso niti nameravali prodirati, proti morebitnemu prodoru na Štajersko pa je bila celo sama graška vlada.

Prej ali slej bodo zgodovinarji morali odgovoriti na Udetov izziv o politični igri s samim napadom in porazom, ki sta Slovence pripeljala do popolne odvisnosti od Beograda, nesporno je ta poraz Slovincem pokazal, da so sami šibki in zato so morale priti v Slovenijo srbske kraljeve enote. Skupaj z njimi so šli slovenski polki v ponovni napad in doseženi so bili vsi postavljeni cilji. Vojaških operacij je bilo konec 6. junija 1919. Tej zmagoviti ofenzivi pa ni sledila zma-

¹⁸ Tako je Slovenec 26. februarja 1919 objavil naslednje vrstice: »Okoli brambnega odseka tukajšnje dravske divizijske oblasti se zbirajo vsi oni nemčurji, katere je bodisi ob proklamaciji Jugoslavije tedanja vojaška oblast kot proslute nevarne elemente na mestu odslavlja, bodisi da jih nemška Avstrija ni hotela zaposliti, a so sedaj našli toplo zavetje pri brambnem odseku... blatili so vse, kar je dihalo po slovenskem, te ljudi sprejema sedaj dravska divizijska oblast v zavetje, medtem ko je bilo naših zavednih, pravih aktivnih častnikov postavljeno na cesto precejšnje število. Je-li g. generalu Smitljaniću o tem kaj znano?«

goslavna vrnitev domov. Del enot je moral ostati na Koroškem, druge pa v zaledju pod orožjem za vsak primer. Ta čas je na vojake slabo vplival, seveda tudi vse tisto, kar je prinesel. Gesla iz vojaškega upora 22. julija najbolj govore o odnosu vojakov do države in vojske. K temu je potrebno dodati, da so bili med mobiliziranimi vojaki in podoficirji pravi nemškutarji, celo Nemci, in tudi kriminalni elementi.

Po posameznih ocenah ali samo izjavah sodeč, si vojaško poveljstvo ni delalo utvar o moralnem stanju v slovenskih polkih. Ob razorožitvi belo-zelene garde v Mariboru 23. novembra 1918 je Maister svojim slovenskim vojakom in oficirjem popolnoma zaupal, tudi za najtežje naloge med razorožitvijo so bili določeni slovenski oddelki. Po porazu na Koroškem v prvih dneh maja 1919 pa je general Maister prosil Ljubljano za 1000 mož za Dravograd in 1000 mož za Maribor, hotel pa je srbske čete.

Ob tem ni mogoče mimo odgovora na vprašanje, kako daleč je bil poleti 1919 proces razslovenjanja slovenskih polkov in drugih enot. Vsaj za zdaj je o tem zelo malo podatkov, mislim pa, da bo skrbno delo v arhivih dalo še kak zanimiv odgovor. Kot začetek skupne vojske na Slovenskem je stara Jugoslavija štela 1. februar 1919. Za boje pred tem datumom ni podelila nobenih odlikovanj, vojakom pa časa v slovenski vojski ni priznavala, ko jih je začela klicati na orožne vaje. Tako nam tudi ta odnos kraljevega vrhovnega poveljstva pomaga pri tem, da lahko o novembru in decembru 1918 ter o januarju 1919 govorimo kot o obdobju resnične slovenske vojske tako s stališča ciljev, ki jim je služila, poveljevanja in sestave. Neslovenska je bila samo češkoslovaška legija, ki se je na poti skozi Slovenijo pridružila v prvem najbolj kritičnem času slovenskim enotam in narodni vladi ter odšla iz Ljubljane 20. novembra 1918, ter bivši vojni ujetniki-srbski vojaki. V slovenskih polkih in oskrbovalnih, sapersko-pionirskih, letalskih in vseh drugih enotah je bilo moštvo popolnoma slovensko, enako oficirji. Mariborski pešpolk je imel 21. novembra 1918 60 oficirjev, po priimkih je mogoče sklepati, da ni bilo med njimi niti enega častnika srbske narodnosti. Srbi-bivši vojni ujetniki slovensko gotovo niso znali, toda to ni moglo vplivati na podobo narodne slike vojske. Slovenska so bila imena vseh polkov in drugih enot, žigi s temi slovenskimi nazivi so izginili šele poleti 1919, takrat so se stolnije preimenovala v čete in podobno. Srbščino je v vrh slovenske vojske prinesel februarja 1919 general Smiljanić, čeprav je poveljstvo II. vojnega okrožja že prej deloma poslovalo v hrvatsko-srbskem jeziku. Privajanje na srbohrvaški jezik se je začelo najprej med oficirji, saj vrhovni divizijski poveljnik drugega jezika ni obvladal. V polke je srbščina, kolikor vemo s primerom Mariborskega pehotnega polka, segla šele junija 1919. Takrat so se je oficirji in podoficirji pa tudi vojaki začeli učiti na posebnih urah. Vojaški upor v Mariboru je izbruhnil v obdobju uveljavljanja srbščine kot poveljevalnega jezika. Na poti pravi srbizaciji enot je bila njihova nacionalna sestava. Poleti 1919 je potekalo pospešeno odpuščanje rezervnih oficirjev, popolna demobilizacija pa je bila s kraljevim ukazom z dne 24. marca 1920 opravljena od 5. aprila do 5. maja istega leta. Do tega obdobja je mogoče govoriti o slovenskih polkih kljub njihovi vključitvi v velikosrbsko vojaško organizacijo — potem ne več. Domov so odšli vsi rezervisti, rekruti, ki so prihajali, pa so bili praviloma v Sloveniji z neslovenskega območja, kot enako na Hrvaškem z nehrvaškega, v Srbiji z nesrbskega in tako dalje. Do tega je prišlo, kot nam povedo nekatere izjave iz tistih časov, zato, da bi nastala enotna vojska, po drugi strani pa dejansko zaradi nevarnosti, ki so jo za unitaristično državo predstavljale nacionalne enote. Nevarne so bile tako narodno kot razredno. Vojak v svojem domačem okolju ni bil samo slepo orodje vojaškega po-

veljstva. Ko je država računala na vojsko tudi kot na silo za zadušitev nezadovoljnosti proletariata, so bili vojakovi cilji kaj hitro bližji ciljem nezadovoljnega prebivalstva (primer odnosa gorskega strelskega polka št. 2 aprila 1918 ob demonstracijah v Ljubljani, povezava med rudarji in vojaki maja 1919 v Velenju, čisto drugače pa, ko so na primer vojaki graškega polka leta 1908 brez pomisleka streljali v slovenske demonstrante v Ljubljani), predvsem pa je bilo domače vojaštvo za državo nevarno v narodnem smislu. Velike demonstracije proti kraljevini s hudimi žrtvami 5. decembra 1918 v Zagrebu so bile tudi upor 53. zagrebškega pehotnega polka,¹⁹ upor lovskega bataljona v Našicah je že bil omenjen, konec decembra 1918 pa je izbruhnil velik upor tudi v Črni gori. Uporniki so skušali zavzeti Cetinje in je upor trajal kar tri dni. Verjetno je bilo vsaj manjših nezadovoljstev še več, toda oblast jih je skušala držati v tajnosti in je bila pri poročanju, če je sploh poročala, zelo skopa. Vsi ti upori so bili predvsem narodni upori. Naročno mešanje vojaških enot je možnost tovrstnih uporov, naj bo nezadovoljstvo ljudskih množic še tako močno, povsem izključilo.

Ob koncu je potrebno odgovoriti na vprašanje o »boljševiščnosti« upora, kot je bila pripisana leta 1952 z obsežnim člankom v glasilu KPS Delu in množicam

Dva neznana podoficerja Mariborskega polka v zimi 1918/19 z značilnima kapama in epoletami slovenske vojske. V grozljivem pismu pred vojaškim uporom julija 1919 so podoficerji zapisali, da si ne puste vzeti teh kap. Zaradi zasluga ob prevratu je slovenska vojska zelo povzdignila veljavo podoficerjev, v novi skupni velikosrbski armadi pa so se jim spet napovedovali slabši časi.

¹⁹ Ob koncu vojne se je ta polk s fronte vračal na Ilirsko preko Ljubljane. V Ljubljano se je pripeljal 31. oktobra 1918 zjutraj. Na čelu s polkovno godbo je napravil obhod po mestu. Pri Tromostovju je nek mornar splezal na Prešernov spomenik in v Prešernovo roko zataknil narodno zastavico.

predstavljena v Slovenskem poročevalcu. Ob vsem, kar dandanes vemo o vojaškem uporu v Mariboru in na Koroškem julija 1919, prikaza iz leta 1952 ne moremo sprejeti. Prav so storili zgodovinarji, ki so v Pregledu zgodovine ZKJ²⁰ leta 1963 upor označili kot spontan, znova pa pogrešila omemba upora v Zgodovini ZKJ²¹ 1986, kjer je upor omenjen v kontekstu s podporo madžarski sovjetski republiki brez vsake razlage. Ni enega zanesljivega dokaza, ki bi pritegnil takšni oceni vzrokov za upor. Po drugi strani spet pa ne bi bilo mogoče trditi, da upor ni bil čisto nič boljševiški. Seveda ni bil boljševiški po merilih stranke boljševikov,²² toda boljševiški je bil toliko, kot je vojakom dala zaupanje vase revolucija v Rusiji kot vse drugo, s čimer so mobilizirane množice v dolgih letih prve svetovne vojne spoznale svojo moč in ob padcu ruskega carstva resnico, da lahko padajo tudi navidezno nezrušljive stoletne institucije. Ob vzrokih, ki so vojake pripeljali tako daleč, je bilo vse to usto, kar je že leta 1918 spomladi dvignilo slovenske vojake k uporom v Judenburgu, Murau in Radgoni ter oktobra v Codropiu in 22. julija 1919 tudi v Mariboru ter na Koroškem, nek slovenski bataljon pa se je leta 1920 uprl celo v Makedoniji. To je bila ta nakopičena odločna narodno-revolucionarna samozavest, ki je ob nevzdržnih razmerah naše vojake dvignila v dobesedno brezupne upore. Takšne jih spoštujemo in ohranimo v našem zgodovinskem spominu, kot tudi žrtve, ki so padle.

DAS SLOWENISCHE HEER IN 1918/19 UND DER AUFSTAND IM JULI 1919

Zusammenfassung

Trotz vieler Freiwilligen, die gegen Österreich-Ungarn kämpfen wollten, kam es während des ersten Weltkriegs an der Seite der Entente nicht zur Errichtung slowenischer und jugoslawischer Legionen. Serbien sah in den Slowenen eine Möglichkeit, ihre verminderten Einheiten aufzufüllen, Italien aber ihre möglichen morgigen Gegner. So konnte die slowenische politische Führung beim Zerfall von Österreich-Ungarn nur mit dem slowenischen Kern der heimischen Regimente rechnen. Aus ihnen erwuchs im November 1918 das erste slowenische Heer in der neuzeitlichen Geschichte, amtlich als der II. Militärkreis benannt. Zurecht bestand sie aus lauter Freiwilligen. Den Slowenen schlossen sich einige hundert Serben an — ehemalige Kriegsgefangene und für kurze Zeit tschechische Legionäre, die aus Italien nach Hause zurückkehrten. Den Mittelpunkt der Organisation des neuen slowenischen Heeres bildeten die Städte Ljubljana, Maribor und Celje. Schon im November wurden 6 Infanterieregimente, 3 Artilleriekommandos mit mehreren Batterien, ein Kavallerieregiment, zwei Fliegerkompanien, ein Sappeurbataillon, die entsprechenden Hinterlands dienststellen usw. formiert. Im Jänner 1919 zählte das slowenische Heer schon 15000 Mann.

Mit Februar 1919 begann der Prozeß der Eingliederung des slowenischen Heeres in die gemeinsame königliche Armee. Im Juli 1919 wurden den slowenischen Regimenten ihre Namen abgenommen, unter Nummern wurden sie ein Teil der gemeinsamen großserbischen Armee. Bis dahin waren die Soldaten auf dem Schlachtfeld besser bezahlt worden als jene im Hinterland. Mit der Reorganisation der Armee wurden ihnen die höheren Löhne gekürzt und diese Kürzung gab den Anlaß für den Aufstand der Soldaten in Maribor und in einem Teil des Mariborerer Regiments in Kärnten. Obwohl sie der Anlaß war, waren die wahren Ursachen alles das, was den Soldaten ein immer klareres Bild des großserbischen Königsreichs aufzeigte. Des-

²⁰ Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, str. 38.

²¹ Zgodovina ZKJ, Ljubljana 1986, str. 70.

²² Kako približno so leta 1919 na Slovenskem razumeli besedo boljševik, pove razlaga s prve strani Slovenca z dne 28. januarja 1919: »Boljševik je vse, kar laže, krade, rop, požiga in skrini. Boljševik je vse, kar grize, blje, tolče, mori in strelja. Boljševik je vse ono, kar je združeno s hudobijo, blaznostjo, gorjem in grozo...«

K temu dodajmo, in noben komentar ni potreben, da so uporni vojaki v Mariboru svojemu oficirju očitali, da je »nemškutar in boljševik«.

halb riefen sie im Aufstand gegen den serbischen König auf, Für eine Republik und dergleichen. Die Unteroffiziere schrieben in einem Brief, in welchen sie mit dem Aufstand drohten, daß sie sich nicht die Löhne nehmen lassen und auch nicht die besonderen Mützen, die zusammen mit den Unteroffiziersepauletten ihr Statussymbol im slowenischen Herre waren. Viele Tatsachen sprechen dafür, daß gerade die Unteroffiziere die Träger des Aufstandes waren, diese Feststellung wird durch den Befehl bestätigt, mit dem alle Unteroffiziere ihres Amtes enthoben wurden.

Die slowenischen Regimenter blieben mehr oder weniger slowenische Einheiten bis zur vollständigen Demobilisierung im Mai 1920, obwohl schon seit dem Sommer 1919 der Prozeß der Verserbianisierung verlaufen war. In der neuen Armee wurde der slowenische Soldat mit der Wirklichkeit der serbischen Armee konfrontiert, wie sie schon die Freiwilligen im Korpus in Rußland kennengelernt hatten. Die Armee wurde schlecht versorgt, in ihr herrschte ein Primitivismus, die slowenischen Soldaten wurden verhöhntet, es herrschte ein Unverständnis ihrer Gewohnheiten, ihrer Sprache, aber auch ihrer religiösen Bedürfnisse, zugleich aber ein erniedrigendes Verhältnis der Offiziere und Strafen wie Prügel, in die Sonne schauen und ähnliches. Die slowenischen Rekruten mußten ihren Wehrdienst in den südlichsten Teilen des Staates leisten, die slowenischen Offiziere aber mußten in der Regel nach der Aufnahme in das gemeinsame Heer eine bestimmte Zeit in den Okkupationseinheiten auf albanischen Boden verbringen.

STAVKOVNI BOJI JULIJA 1919 NA MARIBORSKEM OBMOČJU**

Miroslav Stiplovšek*

UDK 331.109.32(497.12-18 Maribor)»1919.07«

STIPLOVŠEK Miroslav: *Stavkovni boji julija 1919 na mariborskem območju.* (Die Streikämpfe im Juli 1919 auf den Mariborer Gebiet.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58—23(1987) 2, str. 168—172

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Zlasti na podlagi poročil policijskega komisarata in okrajnega glavarstva v Mariboru je avtor prikazal stavkovne boje julija 1919 na mariborskem območju, posebej potek splošne politične stavke 20. in 21. julija. V tem mesecu je stavkovno gibanje leta 1919 doseglo višek, politični stavki pa je v Mariboru sledil vojaški upor. Policijske oblasti so sodile, da je imel ta motnej najverjetni bol razredni zavestnega delavstva določen vpliv na vojaške izgrede. Obilne delavske akcije so bile pomembna spodbuda in zgled tudi za vojaški upor.

UDC 331.109.32(497.12-18 Maribor)»1919.07«

STIPLOVŠEK Miroslav: *The Strike Struggles in July 1919 in the Region of Maribor.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58—23(1987)2, p. 168—172

Especially on the basis of the reports of the police commissariat and of the district-board of Maribor the author showed the strike struggles in the region of Maribor in July 1919, particularly the course of the general political strike on July 20th and 21st. In this month the strike movement of the year 1919 reached its highest point, and the political strike was followed at Maribor by a military revolt. The police authorities meant that this struggle of the class-conscious working people, which was the biggest one up to that time, had a certain influence upon the military riots. The resolute actions of the workers were a significant stimulation and example for the revolutionary movement of the soldiers.

V literaturi o vojaškem uporu julija 1919 v Mariboru so poudarki, da je bil »tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva ljudstva nad razmerami v novi državi, da je bil izraz občega revolucionarnega vrenja in da je bil naperjen proti vedno močnejšemu centralizmu in monarhiji«¹, uporniki pa so moč za upor črpali zlasti iz revolucionarnega vrenja tistih dni.² Glede na to želim s svojim prispevkom zlasti na osnovi poročil državno-policijskega komisariata in

* Dr. Miroslav Stiplovšek, redni profesor, filozofska fakulteta Univerze F. Kardelja Ljubljana.

** Referat na strokovnem posvetovanju REVOLUCIONARNA GIBANJA MED VOJAKI V MARIBORU 1918—1941.

¹ Milan Zevart, Vojaški upor v Mariboru julija 1919, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1—2, str. 133.

² Janez Švajncar, Prispevek k podobi o vojaškem uporu v Mariboru leta 1919, Kronika 1982, št. 3, str. 222.

okrajnega glavarstva v Mariboru³ z nekaj podatki prispevati k osvetlitvi razmer na mariborskem območju julija 1919 z vidika velike razgibanosti delavskega gibanja.

V tem mesecu je stavkovno gibanje leta 1919 v slovenskem okviru in še posebej na mariborskem območju doseglo višek. Tako je bila 1. julija enournna stavka v mariborski kurilnici in delavnici Južne železnice, v kateri so železničarsko delavstvo pomirili z obljubo poviška mezd. Nato so 8. julija začeli s pasivno rezistenco stavbinski delavci v Mariboru, ki so se sklenili sindikalno organizirati v socialnodemokratski podružnici Osrednjega društva stavbinskih delavcev. Po enem tednu so dosegli zvišanje mezd ter priznanje delavskih zaupnikov. Dne 14. julija pa je začelo stavkati 170 delavcev elektrarne na Fali in doseglo s sporazumom 22. julija delno izboljšanje mezd. Čeprav je do te stavke prišlo zaradi podvojitve cen živil v podjetniškem konzumu in je zaradi tega delavstvo zahtevalo povišanje prejemkov, je okrajno glavarstvo v Mariboru napovedalo preiskavo, če niso stavko povzročili iz političnih razlogov nemško-avstrijski delavci. V tem primeru je napovedalo izgoni postopek. Na tem mestu naj omenimo, da so zlasti stavkovni boji v mariborskih železniških obratih zaradi številčnosti nemškega delavstva in njihovih zahtev dobili v večji ali manjši meri tudi nacionalno politično obeležje. V ilustracijo naj navedemo delno stavko v delavnici Južne železnice 29. julija 1919 zaradi odpusta dveh nemških delavskih zaupnikov. Socialnodemokratsko delavstvo je na shodu zahtevalo, da mora biti za vsakega odpuščenega nemškega socialnega demokrata, odpuščen po en »narodni« delavec, t. j. član narodnosocialne Zveze jugoslovanskih železničarjev. Ta strokovna organizacija je bila zelo aktivna že v boju proti poprevratnim političnim stavkam nemškega socialnodemokratskega delavstva za priključitev mariborskega območja k nemški Avstriji. Policijski komisariat je vzroke za navedeno stavko iskal v dejstvu, da samo delavci v kurilnici in delavnici še niso zapisegli jugoslovanski državi in da v teh obratih ukazuje »zloglasni Arbeiterrat, čigar člani so najzagrizenejši nemški nacionalci, ki se izdajajo za socialiste.«⁴ Narodnostno mešana seslava delavstva je vplivala na nekatere posebnosti delavskega gibanja na mariborskem območju.

Okrajno glavarstvo v Mariboru je v svojem poročilu posebej poudarilo, da je delavsko gibanje na mariborskem območju »zelo živahno« in da železničarji vodijo priprave na splošno stavko za 20. in 21. julij 1919.⁵ S to dvodnevno politično stavko se je mednarodni protest proti kontrarevolucionarni intervenciji zoper sovjetsko Rusijo in sovjetsko Madžarsko vključilo tudi jugoslovansko delavstvo. Organizatorja stavke sta bila izvršna odbora Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) in Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije, v Sloveniji, kjer še ni prišlo do diferenciacije v socialni demokraciji, pa vodstvi Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in Strokovne komisije. Ti sta stavko razglasili tudi kot protest proti načinu dela pariške mirovne konference in kot podpora izvajanju priborjenih političnih svoboščin in socialnih pravic v Jugoslaviji. S to razširitvijo ciljev stavke se je slovensko delavstvo prvič vključilo v skupno akcijo z razredno zavednim delavstvom drugih jugoslovanskih pokrajin. V pripravah na stavko so si socialdemokrati v

³ Situacijska poročila policijskega komisariata in okrajnega glavarstva v Mariboru so ohranjena v Arhivu SR Slovenije v fondu deželne vlade za Slovenijo v fasciklih njenega poverjenstva za notranje zadeve.

⁴ Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 do 1923, Ljubljana 1979, str. 515—518; o navedenih stavkovnih bojih so podatki v situacijskih poročilih in glasilu socialnodemokratske Strokovne komisije Delavcu (od št. 28, 12. 7. do št. 31, 3. 8. 1919).

⁵ Situacijsko poročilo okrajnega glavarstva v Mariboru 19. 7. 1919, št. 6531/19, v Arhivu SR Slovenije.

Sloveniji prizadevali pridobiti za protestni nastop tudi delavstvo iz nerazrednih strokovnih organizacij.¹

Na temeljite stavkovne priprave razredno zavednega delavstva so s protikukrepi odgovorile civilne in vojaške oblasti, ki so se bale, da ne bi prišlo do delavskih nemirov. Minister za notranje zadeve Svetozar Pribičević je prepoval vse shode na prostem in manifestacije, deželna vlada za Slovenijo pa je uvedla tudi za oba dneva stavke policijsko uro za javne lokale po 21. uri. Komanda dravske divizijske oblasti je 19. julija v zvezi s stavko ukazala pripravljenost vseh svojih enot. Okrepila je posadke v Zagorju, Hrastniku in Kamniku ter določila čete za Jesenice, Velenje in Celje. V času stavke poveljstva enot, tako tudi štajersko obmejno poveljstvo v Mariboru, niso smela dovoliti vojakom, da bi zapustili vojašnice.² Vojska je bila kot se vidi tudi iz tega primera, oblastem glavno sredstvo za dušitev revolucionarnih akcij. Zato so bile tedaj v vseh večjih delavskih središčih poleg orožniških postaj tudi vojaške posadke. Iz teh razlogov pa je tudi razumljiva izjemna občutljivost oblasti za vsakršne izraze nepokorščine in upornišva med vojaštvom.

Politična stavka 20. in 21. julija je bila nato največja v dotedanji zgodovini slovenskih delavskih bojov, prav tako pa je tudi bila dotlej največja stavka v jugoslovanskem okviru. Njeni organizatorji v Sloveniji so uspeli v celoti vključiti vanjo le razredno zavedno delavstvo, medtem ko se skoraj vse članstvo krščanskosocialnih in narodnosocialnih organizacij stavki ni pridružilo. Zato socialnodemokratskim železničarjem ni uspelo zaustaviti potniškega prometa, ker so prišli na delo člani Zveze jugoslovanskih železničarjev. Med stavko so bili v vseh delavskih središčih množični shodi, ponekod pa kljub prepovedi tudi demonstrativni obhodi. Zlasti revolucionarne so bile delavske akcije v Ljubljani, kjer je moralo posredovati vojaštvo, demonstranti pa so vzklikali republiki, socialni revoluciji, III. internacionalni in posebej odločno zahtevali, da jugoslovanska vojska ne posreduje v sovjetski Madžarski.

Policijski komisariat v Mariboru je v svojem poročilu podrobno prikazal potek stavke na mariborskem območju.³ Ker je bila prvi dan stavke nedelja, so tedaj dejansko začeli stavkati le socialnodemokratski železničarji, medtem ko so člani drugih železničarskih organizacij prišli na delo in tako »stavka ni bila popolna«. Potniški železniški promet je potekal brez zamud in incidentov. V ponedeljek, 21. julija, se je stavka razširila na vse tovarniške obrate ter kurilnico in delavnico Južne železnice, kjer pa je prišlo na delo narodnosocialno delavstvo in omogočilo vzdrževanje prometa. Toda, kot se vidi iz zapiska seje podružničnega odbora Zveze jugoslovanskih železničarjev 22. julija, se je stavkajočim pridružilo tudi nekaj članov te organizacije in vodstvo jih je zato kritiziralo.⁴ Popolna je bila stavka grafičnih in pekovskih delavcev. Stavkajoči so poskušali doseči tudi zaprtje trgovin, toda policija je te akcije preprečila.

Glavni dogodek drugega dne stavke pa je bil shod, ki ga je mestno vodstvo socialdemokratske stranke sklicalo ob 10. uri dopoldne v Križevem dvoru in se ga je udeležilo po uradnih poročilih nad 2000 delavcev, po pisanju socialdemokratskega političnega časnika *Napreja* okrog 3000,⁵ iz vseh mariborskih obratov. Osrednji govor na njem je imel poslanec Josip Petejan in v njem je pro-

¹ O pripravah in poteku splošne politične stavke 20. in 21. julija 1919 so podrobnejši podatki v navedenem delu M. Stiplovska, str. 608–611; o njej so v fondu poverjenišva za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo ohranjena števila poročila, obsežne članke o njej pa je objavljalo tudi lakratno delavsko in meščansko časopisje.

² Povelje komande dravske divizijske oblasti 19. 7. 1919, št. 6489/19, v Arhivu SR Slovenije.

³ Situacijsko poročilo policijskega komisariata v Mariboru 21. 7. 1919 s prilogi (poročilo policijskega komisarja G. Puša o shodu 21. 7. 1919) v Arhivu SR Slovenije.

⁴ Zapisnik seje odbora podružnice Zveze jugoslovanskih železničarjev v Mariboru; Franc Jarh, *Kratek pregled osnovanja in delovanja organizacije nacionalnih železničarjev »Zveze jugoslovanskih železničarjev«, podružnice Maribor*, v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

⁵ *Naprej*, št. 166, 24. 7. in št. 167, 25. 7. 1919.

testiral proti pariškemu miru kot miru nasilja in proti antantinemu posredovanju v sovjetski Rusiji, osvetlil pa je tudi pereče probleme v jugoslovanski državi, zlasti slab gmotni položaj delavstva spričo naglega porasta draginje, vprašanje agrarne reforme in neustrezne sestave Začasnega narodnega predstavništva, ki zaradi premajhnega števila delavskih zastopnikov ne odraža ljudske volje. Svoj govor je sklenil s pozivom delavstvu, »naj bo solidarno in naj zastavi vse sile v boju proti kapitalizmu, dokler ne pride čas, ko bo delavstvo samo odločevalo svoje usode.« Vsebinsko podoben govor je imel nato še prof. Ivan Favaj v nemškem jeziku, za njim pa je še nek nemški govornik pozival delavstvo k solidarnosti in disciplini. Po poročilu policijskega komisarja Puša, ki je prisostvoval shodu, je ta potekal mirno in po njem se je množica delavstva razšla. V času stavke je za vzdrževanje reda in mira »akrbelva varnostna straža ojačena po močnih vojaških patruljah. Vojaštvo je bilo v strogi pripravljenosti, a mu ni trebalo nikjer stopiti v večjem številu v akcijo.«

Po politični stavki, v kateri so v nekaterih delavskih središčih prišli vidno do izraza levičarski elementi v slovenski socialni demokraciji in je zato hrvaško komunistično glasilo *Nova istina*¹¹ navdušeno pisalo o njenem poteku, so socialnodemokratski funkcionarji organizirali več shodov za pojasnjevanje rezultatov te odločne protestne politične akcije. Tako je Josip Kopač sklical za 28. julij 1919 shod v Mariboru. Toda policijski komisariat ga je v dogovoru s štajerskim obmejnim poveljstvom iz varnostnih razlogov prepovedal, o čemer je obvestil deželno vlado. V utemeljitvi je navedel, da ga je do take odločitve »predvsem dovedla okoljščina, da ni izključeno, kakor kažejo gotovi znaki, da je imela stavka od 20.—21. t. m. na vojaške izgrede v noči od 22.—23. t. m. gotov vpliv.«¹²

Iz navedenih dokumentov se vidi, kako so oblasti v Mariboru prikazovale in ocenjevale razmere v delavskem gibanju na svojem območju sredi 1919. leta in ob tem tudi nakazovale njegov določen vpliv na vojaški upor. Ta je že samo z dejstvom, da je takoj sledil veliki politični stavki, ne glede na drugačne vzroke in cilje, še posebej prispeval k takratni zaostritvi revolucionarnega nezadovoljstva z družbenopolitičnimi in socialnoekonomskimi razmerami v jugoslovanski državi. Prav gotovo se ob tem lahko strinjamo z ocenami, da so bile odločne delavske akcije pomembna spodbuda in zgled tudi za vojaško upornišstvo.

DIE STREIKKÄMPFE IM JULI 1919 AUF DEM MARIBORER GEBIET

Zusammenfassung

Besonders auf Grund der Berichte des Polizeikommissariats und der Bezirkshauptmannschaft von Maribor an die Landesregierung für Slowenien, die im Archiv von der SR Slowenien erhalten sind, beleuchtet der Beitrag die Streikkämpfe im Mariborer Gebiet im Juli 1919, die in diesem Jahr ihren Höhepunkt erreicht hatten. In Maribor und seiner Umgebung gab es in diesem Monat fünf Streiks, unter ihnen war der größte der allgemeine politische Streik der klassenbewußten Arbeiterschaft am 20. und 21. Juli. Am zweiten Tag des Streiks war auch in Maribor eine große Versammlung mit 2000 bis 3000 Teilnehmern. Dort protestierte die sozialdemokratische Arbeiterschaft gegen die Vermittlung der Entente in Sowjetrußland und gegen die gesellschaftspolitischen und sozialökonomischen Verhältnisse im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen. Sie drückte auch ihre Unzufriedenheit über die Arbeit der Pariser Friedenskonferenz aus. Neben der Polizei sorgten auch Militäreinheiten für Ordnung und Ruhe während des Streiks. Das Polizeikommissariat verbot die sozial-

¹¹ *Nova istina*, št. 7, 31. 7. 1919.

¹² Dopis policijskega komisariata v Mariboru 26. 7. 1919 deželni vladi za Slovenijo, št. 6804/19, v Arhivu SR Slovenije.

demokratische Zusammenkunft, die für den 28. Juli einberufen war, und auf der sie den Erfolg der großen Protestaktion der Arbeiter behandeln wollten, mit der Begründung, daß einige Zeichen den Einfluß des Streikes vom 20. und 21. Juli auf die Militärausschreitungen in der Nacht vom 22. auf den 23. Juli in Maribor aufzeigen. Der Militäraufstand hat schon nur durch die Tatsache, daß er so dem großen politischen Streik gefolgt war, abgesehen von den verschiedenen Ursachen und Zwecken, noch besonders zur damaligen Verschärfung der revolutionären Unzufriedenheit mit den gesellschaftspolitischen und sozialökonomischen Verhältnissen im jugoslawischen Staat beigetragen. Bestimmt können wir dabei mit den Beurteilungen übereinstimmen, daß die energischen Arbeiteraktionen eine wichtige Anregung und Vorbild auch für die militärische Widersetzlichkeit waren.

JEZIKOVNA SEDANJOST V RADGONSKEM KOTU S SOCIALNOLINGVISTIČNIH VIDIKOV

Mirko Križman*

UDK 803.83:801:316(497.12—18 Radgona)

KRIŽMAN Mirko: Jezikovna sedanjost v Radgonskem kotu s socialnolingvističnih vidikov. (Die sprachliche Gegenwart in der Radkersburger Ecke aus soziolinguistischen Sichten). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 173—215

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Prikazanih je več vrst interferenc med prelskim in prekmurskim narečjem, med njima in standardno nemščino ter nemškim narečjem. Starejši Slovenci so se nemščino naučili šele v šoli, njih govor je bliže standardni nemščini, govor otrok bolj podlega nemškim narečjem. Pod 10. letom starosti so še kdaj bilingvalni, v puberteti se upirajo govoriti slovenako. Slovenščina podsistema z interferencami in nemškimi kompenzacijami je jezik ozke socialne solidarnosti, ne etnične kulturne identifikacije. Standardno slovenščino vse generacije slabo obvladajo, brati in pisati je večinoma ne znajo. Nekateri poslovni ljudje govorijo funkcionalno slovenščino z omejenim kodom, ki ne dviga jezikovne kulturne zavesti. Le enojezične šole, nemški mediji in širša socializacija izrivajo slovenščino kot kulturo v skrajno obrobje. To kažejo tudi ankete med gimnazijci v Radgoni, hkrati pa dobro nemško jezikovno vzgojo. Med Slovenci nastajata diglosija in trend v monolingvalnost z nekaj šibke, interferenčno obeležene slovenske kodizacije.

UDC 803.83:801:316(497.12—18 Radgona)

KRIŽMAN Mirko: The linguistic Present in the Corner of Radgona from the sociolinguistic Views. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 173—215

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Several kinds of interferences between the dialects of Prekmurje and Prekija are shown, between them and the standard German language and the German dialect. The older Slovenes have learned German only at school, their speech is nearer to standard German, the speech of the children is more a grounding for German dialects. Before the tenth year of age they are still bilingual, at the age of puberty they resist to speak Slovene. The Slovene of a subsystem with interferences and German compensations is a language of narrow social solidarity, not of ethnic cultural identification. Standard Slovene is badly mastered by all generations, they mostly cannot read and write it. Some businessmen speak a functional Slovene language with a limited code, which does not rise the linguistic cultural consciousness. Only monolingual schools, the German media and a broader socialization drive the Slovene language as a culture on the utmost margin. This is shown also by the questionnaires among the pupils of the secondary school at Radgona, at the same time by a good German linguistic education. Among the Slovenes arise a diglossia and a trend to monolinguality with some weak, interferentially marked Sloven codization.

* Dr. Mirko Križman, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Nekaj teoretičnih pogledov na dvo- in večjezičnost

Uvod v prvih dveh poglavjih se je avtorju zdel potreben zaradi obilice empiričnega gradiva. Gre za izhodiščni del, ki zajema nekaj utemeljitev za raziskavo in primerjav z drugimi metodologijami. V njem so tudi nakazane možne povezave z več znanostmi; vendar ob spoznanju, da lahko opravlja vsak znanstvenik delo le na svojem področju. Predmet obravnave je seveda lahko začet razliki široko že z eno znanstveno disciplino. Zlasti velja to za socialno jezikoslovje, kakor je zasnovano v pričujoči raziskavi, da vodi prek nekaterih teoretičnih in posebnih empiričnih analiz do konkretne problematike dvojezičnosti.

Če upoštevamo delitev dvojezičnosti na koordinirano, pri kateri naj bi šlo za enako sposobnost kodizacije v dveh jezikih, in sestavljeno, ko pri množici aktivnosti uporabljajo posamezniki zdaj ta, zdaj oni jezik, ostane vprašanje o popolni bilingvalnosti in o podrejenosti ter nadrejenosti odprto. Slednja namreč vključuje pravne, šolske, politične, socialne in psihološke sestavine.

Jean Ure¹ skuša dati kot primer sestavljene dvojezičnosti Gano, kjer je angleščina rezervirana za šole, materinščina za dom. Ob tem pride do sklepa, da je »sestavljena dvojezičnost v kaki državi znak za nerazvite jezike in da je razumljivo, da sestavljeno in koordinirano nista medsebojno izključujoča se pojma in ju uporabljamo zato, da karakterizirata posamezne navade in sposobnosti.«²

Primeri jezikovnosocioloških analiz, ki jih prikazuje in ki naj bi »jasno povedali«, na katerih področjih dejavnosti prevladuje katere vrsta dvojezičnosti, so dokaj nerealni, ker področja, kot so vzgoja, promet, religija, šport, dopust itd., niso vedno ista lokacija, ne obdana z enimi in istimi osebnostmi in ne določena z eno in isto ali samimi podobnimi situacijami.

Pri dvojezičnosti gre tudi za izbiro jezika glede na menjajočo se situacijo in sestavo oseb, kjer teče konverzacija, glede na izurjenost senzomotoričnega sistema, obvladanje funkcijskih zvrsti in za sprotne psihične impulze. Kadar govorimo o funkcionalnosti, ne gre samo za konvencionalne funkcijske zvrsti, ki jim lahko najdemo ekvivalente v vseh jezikih, ampak za funkcije v različnih socialnih kontekstih (ki vključujejo zgodovinske, kulturne in psihične kontekste), kjer se lahko menjata funkcijska zvrst in kakovost kodizacije; pri dvojezičnosti gre še za število menjav dveh jezikov, v njih pa za potrebe in moč kompenzacij. Teh ima vsak slovenski funkcionalni slog v Radgonskem kotu zelo veliko.

Breda Pogorelec pravi, da »izraz dvojezičnost ni dovolj, kadar hočemo opozoriti na pojav in njegove odtenke in razvojne težnje, zato označujemo pojav s tujkama bilingvizem in diglosija.«³ Uporaba nemščine, italijanščine ali madžarščine je lahko bila pri Slovencih le skromno znanje za nekatere funkcije, enako pri tujcih znanje slovenščine (v obeh primerih diglosija različnih stopenj). Ali pa je šlo — zlasti pri nekaterih Slovencih — za paralelno, enakovredno znanje dveh jezikov (bilingvizem). Avtorica ločuje formalni jezik (jezik za vse eksistenčne in družbene potrebe) in funkcionalni jezik (jezik le za določene funkcije), med njima je lahko velika razlika v izdelanosti koda.

Pogorelčeva se sklicuje pri razvijanju svojih tez na več avtorjev (Fishman, Francescato, Gruden, Nečak Lük, A. Štrukelj, Weinreich).

¹ Jean Ure: Eine Untersuchung des Sprachgebrauchs in Ghana, v: Zur Soziologie der Sprache, Opladen 1971, str. 142.

² Prav tam, str. 142.

³ Breda Pogorelec: K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje, Naši razgledi, 28. december 1984, str. 707.

Po Ervinu in Osgoodu obstajata dve obliki bilingvizma:

1. **kombinirana**: znaku jezika A ustreza znak B in oba lahko menjaje se uporabljamo, vendar tako, da priredimo prvega drugemu, to pa največkrat povzroča negativni transfer, predvsem globinske vplive prvega jezika (ma terinščine) na drugi jezik.

2. **koordinirana**: če uporabljamo jezik A v drugi situaciji kot jezik B in med njima ni mešanja.

Druga oblika je po mnogih natančnejših raziskavah zelo redka, čeprav ni izključena. Gre za več vrst interferenc jezikoslovne, globlje psihološke, intelektualne, sociološke, širše in ožje kulturne narave.

Tudi Weinreich je menil, da oba omenjena tipa bilingvizma redko obstajata čista in ju je razdelil še na več značilnosti.

Razlikovati je treba tudi med »naravnim bilingvizmom« in »šolskim bilingvizmom«. Enako bi lahko rekli tudi za diglosijo.

Pričujoča raziskava v Radgonskem kotu se ukvarja z naravnim tipom obeh, vendar pod latentnim vplivom šole prek absolutno dominantnega jezika — nemščine — in kulturnega konteksta le-tega. Zaradi posebnega zgodovinskega razvoja in današnje situacije jezikovna dogajanja v tem predelu nikoli niso potekala docela naravno. Vprašanje »naravnosti« je sploh problematično, saj gre vedno za komplicirane socialne in kulturne kontekste, še ko gre za vplive med dvema narečjema istega jezika. Čustveno-miselni svet, ki se ob uporabi tega ali onega jezika in pod vplivom situacije spreminja, zato ni ob dveh jezikih nikoli docela koordiniran, ob vsem delujejo tudi različne podzavestne sile.

Celotno jezikovno situacijo ustvarjajo mnoge sestavine, tudi časovne relacije (kaj se je dogajalo prej in kaj pričakujemo), pavšalna nacionalno in ideološko obarvana mnenja o jezikih, ki jih nosi vsakdo v zavesti ali podzavesti.

Spričo vsega tega je težko ugotoviti pravi bilingvizem. Najpristnejši je lahko pri otroku, ki še nima zapletenih miselnih in čustvenih izkušenj in dojemaja jezik bolj neposredno, če govorita starša različna jezika kot materinščino in med njunima jezikovnima kulturama ni napetih odnosov. Tudi če se otrok v enakomernih presledkih in časovno enako dolgo zadržuje v dveh različnih jezikovnih okoljih brez travm in dobi v obeh okoljih enako močne impulze, lahko pride do bilingvizma.

Ce kdo začne bilingvalno živeti kasneje, so kakovosti različne, nastanejo prav tako pod vplivom časa in intenzitete uporabljanja koda onega ali drugega jezika ali več jezikov. Pomembno vlogo igrata tudi nadarjenost in intelektualna razgibanost. Vendar gre največkrat za diglosijo.

Razlike so tudi med pisnim in govorjenim jezikom, ki ga kdo uporablja. Ena od obeh sposobnosti je lahko nična ali močno omejena.

H. J. Vermeer pravi: »Obvladati jezik (običajno: jezik govoriti) pomeni... izvršiti v njem predikacije, ne da bi morali biti vsakokrat »predstavljeni« novi fenomeni kot elementi določene množice.«⁴

Vsako učenje jezika pomeni potem, da si kdo pridobi sposobnost povezati fenomene glede na jezikovno običajen način s primernimi določenimi jezikovnimi vrstami.⁵

Seveda ne gre le za jezik na strukturalni ravni. Avtor govori o generalnih in aktualnih situacijah. Te pa so povezane s socialnimi in etničnimi značilnostmi.

⁴ Burghschmidt/Götz: Kontrastive Linguistik, Hueber V. 1984, str. 119.

⁵ Hans J. Vermeer: Allgemeine Sprachwissenschaft, Freiburg 1972, str. 35.

⁶ Prav tam, str. 37.

To poznamo že iz teorij mnogih socialnih lingvistov, prav tako pojme »drža«, »status«, »igranje vlog« itd. Povezave situacij teko med govorcem, ogovorjenim, poslušalcem, predmetom pogovora.

Pri vsem gre za načine pojavov predmetov in za načine gledanja.

Vermeer pristavlja, da lahko gledamo uporabo nekega jezika zunaj njegove fiksirane jezikovne skupnosti kot posebnost. Navaja dva primera: nemščina ob japonski čajni ceremoniji; latinščina med učenjaki danes.⁷

Enako bi seveda lahko rekli za vsak tako uporabljen jezik, dandanes zlasti ob t. i. svetovnih jezikih, ki jih uporabljajo pripadniki drugih jezikovnih skupnosti zunaj matičnega prostora, kjer se ta jezik govori.

Verheeren napravi takle sklep: »Čim močnejše se razlikujejo jezikovne skupine kot prostorsko-časovno pogojeni pojavi in deli kulturnih skupnosti, toliko močnejše se razlikujejo v normalnih primerih situacije. — Čim močnejše se razlikujejo situacije, toliko močnejše se v normalnih primerih razlikujejo tudi ustrezne jezikovne zveze in strukture (tudi njih deli).« In še pristavlja, da to velja *mutatis mutandis* tudi za različne stadije istega jezika.⁸

Za teorijo »svetovne koncepcije« pravi zato, da prepir o njej odpade, če pomislimo, da obstaja ustrezna povezava med kulturno in jezikovno skupnostjo ter situacijo.

Pri obvladanju jezikovnih kompetenc govori danes znanost o večjezičnosti v različnih jezikih ali v enem jeziku (obvladanje različnih variant). Vendar je pri tem treba razlikovati **multilingvalne** in **multilektalne** kompetence. Pri določevanju jezikovnih variant zlasti med stičnimi narečji je pomembno preučiti poleg jezika na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni še vzroke za kapaciteto in menjavo kodov. Zadnji dve postavki še posebej veljata za različne jezike.

Pri večjezičnosti nastanejo težave tudi zaradi mnenj o jezikih. Dostikrat gre za predsodke. Pogojeni so zgodovinsko in nastajajo pod vplivom gospodarskih, političnih in kulturnih odnosov ob različnih atraktivnostih. Tudi čisto pragmatični razlogi — zaposlitev, zakonska zveza, sorodniki, nakupovanja, turizem, starejše in novejšje migracije igrajo pri tem pomembno vlogo.

Švica velja v Evropi in v svetu kot klasično urejena država večjezičnega prebivalstva. Ne glede na to, da obstajajo tudi tam manjšine, katerih jezik ni vključen v zakonodaji kot popolnoma enakopraven, velja odnos med tremi jeziki — nemščino, francoščino, italijanščino — kot primer sožitja. Vendar to ni tako idealno, kakor si predstavlja neobveščeni opazovalec zunaj in znotraj države. Zlasti v področjih in mestih, kjer živi jezikovno mešano prebivalstvo, je trenj dovolj. Ne smemo pozabiti, da gre za jezike velikih narodov, ki imajo dolgo državniško in kulturno tradicijo. Od njih zaledij prihajajo mnogi vplivi, zlasti ker sta bili in sta še imigracija in emigracija zelo povezani s temi zaledji.

Ena pomembnih raziskav jezikovnih dogajanj v Švici je monografija Gottfrieda Koldeja.⁹

Posebno zanimiv podatek v knjigi je ta, da so ob švicarski nemščini, ki se kot podsistem močno loči od standardne nemščine, mnogi mladi intervjuvanci in izpolnjevalci anket odgovorili, da je njihov prvi (materni) jezik švicarski govor, drugi jezik (prvi tuji jezik) nemščina.

⁷ Prav tam, str. 127.

⁸ Prav tam, str. 127.

⁹ Gottfried Kolde: Sprachkontakte in gemischtsprachigen Städten. Vergleichende Untersuchungen über Voraussetzungen und Formen sprachlicher Interaktion verschiedensprachiger Jugendlicher in den Schweizer Städten Biel/Bienne und Fribourg/Freiburg i. Ue; Wiesbaden 1981.

Podobne odgovore je dobil avtor pričujoče raziskave tudi v Radgonskem kotu. Ljudje sicer niso rekli, da je standardna slovenščina tuji jezik, ampak da govorijo drugače in da jezika nekoliko dalje v notranjosti Slovenije ne razumejo. Nekateri so izjavili, da zato tam raje govorijo nemško, a da tudi redko potujejo tja, njih narečna slovenščina pa jim v ožjem okolju popolnoma zadošča.

Eden izmed dijakov nemške gimnazije v Radgoni (Radkensburg) je v anketi, ki jo je pripravil in obdelal avtor pričujoče raziskave, odgovoril, da sta njegova tuja jezika dunajsko in koroško narečje. Izraz *windisch* za *slowenisch* so od 70 anketirancev uporabili le trije.

Otroci slovenskih staršev v okoliških vaseh pa kdaj rečejo namesto *slowenisch* *jugoslawisch*. Gre za vpliv televizije, kjer ločijo avstrijski in jugoslovanski program.

Poseben problem, pogojen z vplivi večjih, bolj ali drugače razvitih sosednih in drugih narodov, etničnih in socialnih skupin, so negativna mnenja o lastnem jeziku. To nikakor ni samo slovenska posebnost, pojav zasledimo tudi v Koldejevi raziskavi in v mnogih drugih raziskavah v svetu.

Kolde pripominja v poglavju o vrednostnih sodbah, da so vse empirične raziskave le-teh problematične, da se že pri drobnih, neformalnih izpraševanjih pokaže, kako izprašanci na nevtravno formulirana vprašanja ne izražajo jasnih, za stališča relevantnih mnenj, pač pa odgovarjajo na sugestivna vprašanja. Dalje pravi avtor, da bi iz tega lahko sklepali, kako posamezniki oblikujejo mnenja šele reaktivno na ustrezno vprašanje. Vendar poudarja hkrati, da moramo postulirati dispozicije, če hočemo razložiti izražena mnenja skupin, ki jih izprašujemo. Za take dispozicije meni, da so morale obstajati še pred izpraševanjem in soodločajo pri »ustvarjanju«, vsaj pri »formuliranju« mnenj.¹⁹

Vsako vprašanje je deloma sugestivno, v anketi, kjer ni dodatnih razlag in sugestij, je odgovor odvisen od interpretacije vprašanja z mnogimi asociacijami ali mislimi izpolnjevalca, od sposobnosti in volje za formulacijo odgovora, kjer gre za prenos misli v jezik in za jezik sam.

Vprašanja so seveda tudi konstrukti raziskovalca in zato tudi odsev njegovih psihičnih struktur. Le da najbrž noben jezikoslovec nima toliko predsodkov o jeziku in jezikih, kot jih lahko ima povprečno ali šibko izobražen človek, ki je dandanes pod veliko vplivi.

V Avstriji imajo dolgo tradicijo preštevanja nacionalne pripadnosti in manjšin. Ze iz cesarskih časov in vse do danes (zlasti na Koroškem) so znane metodologije z različnimi težnjami in rezultati.

Pravo dogajanje in stanje je možno mnogo bolje spoznati v pogovorih z ljudmi, kjer kombiniramo nevsiljive teste jezikoslovnega značaja, vprašanja o mnenjih in doživetjih ob jeziku in še drugih zunajjezikovnih pojavih, ki vplivajo na rabo, kapaciteto in menjavo kodov.

V Radgonskem kotu je to še posebej potrebno, saj tam manjšina ni uradno priznana, nima svojih organizacij in društev, ne tiska in ne dvojezičnih šol. Številke bi tod dale nerealno podobo zaradi velike in vsestranske odvisnosti Slovencev od nemškega zaledja. Kmečkih avtarčij v nekdanjem smislu ni več.

Pričujoča raziskava se je osredotočila na jezikovna dogajanja, zaradi pregleda delno s številčnimi prikazi, vendar ne kot središčno metodo, saj je to nemogoče že zaradi naglo spreminjajočih se situacij in jezikovnih dejanj v njih. Izbrani so samo tisti številčni pokazatelji, ki kažejo več leksikalnih tipičnosti obeh jezikov, tudi strukturalnih in funkcionalnih povednih enot. Sicer

¹⁹ Prav tam, str. 138.

pa je delo potekalo ob vprašanjih in odgovorih, ob dialogih; ugotovljena so jezikovna dejanja, ki kažejo dele dveh jezikovnih sistemov in dveh podsistemov, kompenzatorično nujne ali globinsko idejno vodene prehode iz koda v kod.

Raziskovalčevo verbalno opisno delo je bilo nujno kot razlagalno in utemeljevalno dopolnilo tudi pri številčnih in drugih preglednicah. Iz nekaterih odgovorov testirancev lahko razberemo še širše in podrobnejše mentalne značilnosti ljudi, njih življenjsko okolje, ozadja vplivov na razpoloženja in opredelitve.

Tako direktna vprašanja, kot jih postavljajo nekateri raziskovalci (tudi Kolde), ali je ta ali oni jezik grd, zoprn, lep, ne bi imela smisla, ker bi bila vsiljiva in ker bi pomenila konfrontacijo z oblastjo in šolo, čustveno prehudo nihanje, rušenje kulturnega razmerja med slovenskim in nemškim jezikom. Psihološko zavrtost glede takega opredeljevanja je raziskovalec spoznal iz mnogih drugih pogovorov.

Dobiti odgovore o nacionalni tipičnosti ob karikaturah dveh ali več oseb (kakor je to opravil Kolde), je lahko žaljivo, v Radgoni in okolici bi tudi rodilo stare poskuse, ki so prav na tak način iskali potrditve za »višjo« in »nižjo« raso ter kulturo.

Delitev na »bolj raben« in »pomemben« jezik je v mnogih pojavih pokazala odločitev za kod tega ali onega jezika, včasih metajezikovna izjava, večkrat odklonitev slovenskega odgovora ali testa, nekajkrat pa tudi neposredna vrednostna izjava. Floskule, molk, jezljivost, odprtost za ta ali oni jezik, vse to je bilo tudi navzoče in po svoje zgovorno.

Precučevanje jezika s socialnolingvističnih vidikov

Za probleme socialne lingvistike je organizacija ISA (International Sociological Association) organizirala več kongresov. Na njih so bile fundirane in kasneje prikazane raziskave z več področij in gledišč.

Z osmega kongresa l. 1975 poroča npr. Klaus J. Mattbeier o štirih glavnih področjih, iz katerih so izhajali znanstveni referati:

1. dela o teoretičnem fundiranju socialne lingvistike in možnosti njenih aplikacij;
2. dela o funkciji jezika v državnih institucijah s težišči jezikovni cenzus, jezikovno načrtovanje itd;
3. dela o pomenu jezika pri obvladanju splošnih družbenih nalog in razvojnih problemov, kot so vzgoja, industrializacija, urbanizacija (pomestenje);
4. raziskave o vlogi jezika pri problemih manjšin.¹¹

Več referatov, ki jih omenja poročevalec, kaže na probleme, ki so tudi del priučujoče raziskave.

W. G. Steglich je v svojem referatu o jeziku in etnični identifikaciji poudaril, da je državni ameriški jezikovni cenzus na jugovzhodu države popolnoma neraben, ker operira z nejasnimi pojmi »jezikovna skupina«, »rasna pripadnost«, »rojstna pripadnost« in »etnična pripadnost«. Špansko govoreči ljudje se jezikovno in kulturno anglicirajo — amerikanizirajo zaradi socialnopsiholoških vplivov in kategorij.¹²

Brez kakšnih očitnejših jezikovnih cenzusov so psihološko katalogizirani Slovenci v Radgonskem kotu. Čeprav v zadnjem času ni bilo vprašalnikov, se

¹¹ Prispevek v reviji *Deutsche Sprache, Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*; Erich Schmidt Verlag 1975, št. 1, str. 87.

¹² Prav tam, str. 88.

ljudje izdajajo le po rojstni pripadnosti kot Slovenci (še kot slovensko govoreči ljudje), ne kot narod, ampak skupina, ki govori svoj regionalni jezik, drugačen od jezika ostalih Slovencev v notranjosti. To nekateri rečejo napol opravičujoče, drugi z nelagodnostjo, z zagrenjenostjo, toda mnogi s samozavestjo.

Zelo malo pa vedo o kulturi standardne slovenščine, o njeni zgodovini, njenih slogovnih prvinah, literarnih, funkcijskih zvrsteh in širši idiomatiki, o literaturi in sploh o kulturni dediščini Slovencev. Jezikovni čut, interpretacije jezika, intra- in interlingvalni komentarji so zoženi v regionalne okvire. Zaradi posebne lege področja pa so vendarle dovolj bogati. Zgodovina in mejni promet prispevata svoje. Sociolingvistična raziskava je tod dragocena.

Zametke socialnega jezikoslovja je dal že v prvi polovici 19. stoletja nemški jezikoslovec Andreas Schmeller. V svojem Bavarskem slovarju in drugih spisih je obravnaval rabo jezika v več socialnih in kulturnih povezavah.

V zgodovini jezikoslovja, zlasti v novejših časih, poznamo raziskave narečij, kjer gre največkrat za jezikovno geografijo na osnovi fonoloških in leksematskih pojavov. Pridruži se jim še kratek prikaz skladnje na enaki osnovi, se pravi, geografsko vezano in razmejeno, morda z nekaterimi prehodi. Tako raziskovanje gleda jezik predvsem kot objekt.

Dalje poznamo jezikovnosociološke raziskave, kjer gre za socialno vključevanje ali izključevanje zaradi uporabe leksemov in zaradi izgovora. Ob tem so upoštevani skladenski pojavi, kolikor gre za kračino ali dolžino, za besedni red in intonacijo, kar je vse značilno za socialno grupacijo in zaradi česar nastanejo socializacijske težave.

V svetovni jezikoslovni literaturi se pojavljata dva osrednja izraza:* sociolingvistika (socialno jezikoslovje) in jezikovna sociologija. Največkrat gre za istovetno jezikoslovno področje (tako kažejo raziskave), včasih pa je med pojma razlika, vsaj kar zahteva poudarke.

Kaj je jezikovna sociologija?

Tradicionalna sociologija se je med drugim že ukvarjala s socialnimi sloji prebivalstva, njih življenjsko kakovostjo, preučevala probleme podrejenosti in nadrejenosti, vloge posameznikov in skupin, prestrukturiranja pod različnimi vplivi, z različnimi motivi itd.; prek pojmov etničnosti je segala tudi v nacionalne pojave in mednarodne hegemonije.

Manj pa se je klasična sociologija ukvarjala z jezikovnimi variabilnostmi, ki so pomenile interakcije v socialnem kontekstu, tudi manj s korelacijami med gospodarsko, politično in jezikovno mednarodno hegemonijo.

Z analizami dogajanj v socialnem in političnem življenju, ki je po eni strani oblikovano z jezikom, po drugi strani pa zopet vpliva na jezikovno variabilnost, torej na celoto spleta interakcij v življenju ljudi pod vplivom jezika, se ukvarja jezikovna sociologija.

Mnoge tovrstne raziskave zahtevajo interdisciplinarno delo. Jezikoslovci, sociologi, etnografi, zgodovinarji, geografi, politologi lahko prispevajo svoj delež. Težišče bo seveda na jezikoslovcu.

V zadnjih desetletjih je jezikoslovna kontrastivnost dosegla velik razmah. Vendar se je tudi pri tem treba varovati zgolj deskripcije kontrastiranih strukturalnih prvin, ki jih kdo ugotovi. Pri interferencah je pomembna njih vrsta, količina, pogostnost, intenziteta; dalje, če jih kdo zaznava, kako jih doživlja, ali kaj misli ob tem, ali gre le za avtomatizme. Pomembne so strukture in funkcije interferenc z vzroki in posledicami v socialnem spletu, geografskem

* Najdemo tudi izraze, kot so »makrolingvistika«, »ekstralingvistika«, »zunajlingvistika«, ali kot pravi Dell Hymes v knjigi *Etnografija komunikacije*, da so cilji te znanosti 1. »socialni in lingvistični«, da gre 2. za »socialno realistično lingvistiko« in 3. za »socialno konstituirano lingvistiko«.

in zgodovinskem, političnem položaju. V socialnem jezikoslovju uporabljajo tudi pojem »ekološka psihologija«.

Jezikovna sociologija se je posebno razvila v drugi polovici tega stoletja. Za Združene države Amerike vidi Kjolseth vzroke najprej v »kompleksnih, razslojenih družbah...«, kjer »igra jezik pomembno vlogo v neenaki socialna razdelitvi pozitivnih in negativnih socialnih vrednot materialne in simbolične vrste«. ¹³ Čeprav avtor pripominja, da to ni vedno nujno povezano z jezikom, se ta povezanost kljub temu vedno tako ali drugače kaže znotraj socialnih skupin in med njimi.

Avtor opozarja na dva znanstvenika, ki sta raziskovala jezikovnosocialne raziskave same. R. Darnell je v disertaciji 1969 prikazal, da je vlada ZDA proti koncu prejšnjega stoletja dajala denar za raziskave jezikov Indijancev. Zanimalo jo je, kakšne predstave imajo le-ti o lastnini in lastninskih pravicah. Kakor hitro pa so bili Indijanci »pomirjeni« in preseljeni, torej niso pomenili več tako velikega zunanjepolitičnega problema, so finančni viri za omenjene raziskave usahnili. ¹⁴ Darnell kaže tudi, da je ravno v tistem času postala v ZDA antropologija akademska disciplina.

Drugi znanstvenik, ki ga omenja Kjolseth, je D. Bolinger. V delu *Aspects of Language*, New York 1968, ugotavlja, da je vlada ZDA po drugi svetovni vojni zopet dajala velika sredstva za raziskave jezikov s socialnega vidika in za jezikovni pouk, saj se ji je vse to zdelo pomembno za upravo in obvladanje novih regij doma in v svetu.

Seveda pa je tako zanimanje za jezike le ena vrsta strategije, ima v ozadju politične in gospodarske cilje. Lahko gre za bolj poudarjene jezikoslovne analize več vrst. Docela izoliran jezik seveda nikoli ni.

Kjolseth omenja tudi stremljenja po izbiri skupnega jezika med številnimi skupinami z lokalnimi jeziki. Zato so se vrstile raziskave teh jezikov, kontrastivne analize med njimi in jezikom sile, ki »pomaga v razvoju«. Pripominja, da si svetovne velesile pač v tem oziru konkurirajo. »Vsaka poskuša uveljaviti svoj jezik hegemonialno kot dominanten jezik obsežnejše komunikacije v različnih 'področjih v razvoju'. Pri tem lahko mislimo tudi na konkurenco za primat med občevelnimi jeziki skupnega evropskega trga.« ¹⁵

Nekateri jezikoslovci zanemarjajo jezikovno empirijo, češ da ne išče globljih, abstraktnjših globinskih bistev (ameriški jezikoslovec Chomsky).

Z nasprotni smeri lahko izrečemo enake očitke: da namreč le upoštevanje kompetence idealnega govorca, vztrajanje na abstraktnih globinskih in površinskih strukturah dela jezik shematičen, preveč statičen, zanemarljivo človeško družbo, njene zgodovinske eksistenčne pogoje in evolucijo razmerja materialnih in duhovnih sil, kar vse spreminja stvarno, komunikativno in jezikovno kompetenco pri ljudeh in vpliva tudi na globinske strukture.

Sicer pa je še Chomsky moral priznati ta dejstva, saj je nekoč zapisal: »Kak sistem znanja in verovanja je rezultat medsebojnih vplivov prirojenih mehanizmov, genetično determiniranih procesov zorenja pa interakcije s socialnim in fizikalnim okoljem.« ¹⁶

Socialne učinke ob uporabi jezika (njegove zlorabe, restringiranja, tvorbo socialnih slojev, oblastništva s pomočjo jezika) sta med drugimi prikazovala

¹³ Joshua Fishman ldr.: *Bilingualism in the Barrio* Bloomington Ind., 1971, str. 561, 577. Citirano po članku Rolf Kjolsetha: *Die Entwicklung der Sprachsoziologie und ihre Implikationen*; v knjigi: *Zur Soziologie der Sprache*, posebni zvezek revije *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Westdeutscher Verlag, str. 17.

¹⁴ Prav tam, str. 12.

¹⁵ Prav tam, str. 12.

¹⁶ Noam Chomsky: *Über Erkenntnis und Freiheit*; prev. Gerd Lingrün; Suhrkamp V 1973, str. 29.

tudi Basil Bernstein (zlasti v knjigi *CLASS, CODES AND CONTROL*, London 1974) in Augusto Ponzio v knjigi *Produzione linguistica e ideologia sociale*, Bari 1973.

Bernstein pravi, da je sprememba jezikovnega koda nekaj drugega kot samo sprememba v skladenjski in besedni izbiri. Meni, da so jezikovni kodi temeljne kontrole v prenosu kultur oz. subkultur in da prav one tvorijo družbeno identiteto. Spremembe kodov pomenijo Bernsteinu spremembo sredstev, s katerimi kdo generira členjenje in relevance, to so tudi spremembe v odnosih in procedurah družbene kontrole.¹⁷

Tudi Ponzio je podobnega mnenja; da namreč potreba po jezikovnem kodu neprenehoma vleče s sabo tudi potrebo po nejezikovnih kodih. Oboji so tesno povezani.

Dieter Wunderlich meni, da dobi pojmovni pomen šele svoj polni smisel, če je pripravljen govoriti o pomenih za govorca ali za kakega poslušalca. Ti pomeni pa so orientirani po določenem obnašanju.¹⁸

Dell Hymes¹⁹ šteje v kontekst celotno obnašanje človeka pri jezikovnem dejanju. Pomembni so mu tudi paralingvalni pojavi in širši kontekst (okolje, družba, osebni odnosi, predmet pogovora in drugo). Odklanja celo izraz sociolingvistika, bolje se mu zdi poimenovanje »etnografija komunikacije«.

Rudolf Muhr²⁰ vidi v poklicu primarno osnovo za ugotavljanje statusa in za interakcijsko partnerstvo.

Pojma poklic seveda ne smemo razumeti preozko, če hočemo govoriti o pogojih za prevzem in kakovost koda pri človeku nasploh. Raziskava se sicer lahko ukvarja samo z ljudmi, ki že delajo v poklicu (kot je to pri Muhru). Otrok in mladostnik pa imata prej »poklic« otroka v okoliščinah družine, tovarištva v igri, nato učenca, dijaka, družbe z vrstniki itd. Vse to vpliva na izbiro in kakovost koda v enem jeziku ali na bilingvizem ter diglosijo.

Muhr vidi intenziteto variant enega jezika v več pogojih socialnih (poklicnih) značilnosti:

1. Položaj jezika za poklicni uspeh in v metakomunikacijskih govornih dejanjih, se pravi, kolikokrat je treba ob delu o čem govoriti in soditi.

2. Število jezikovnih interakcij na dan.

3. Možnosti, ki jih daje poklic, da kdo pride v kontakt s skupinami drugačnega jezika.

4. Kot eksterni kriterij za določitev verbalne intenzitete postavlja avtor trajanje šolske izobrazbe, kjer se je kdo pač dodobra naučil standardnega jezika in poleg tega razširil svoj repertoar.²¹

Nadalje omenja avtor, sklicujoč se na več jezikoslovnih študij, **odnosne skupine**, kjer gre za tri pojave:

1. Skupine, s katerimi se posameznik identificira in ki jih uporablja za okvir odnosov v svojih zaznavah.

2. Skupine (različnih vrst), ki so osnova za individualna merila obnašanj, primerjav in stališč.

3. Celota za določeno vlogo relevantnih nosilcev pričakovanj.²²

¹⁷ Basil Bernstein (Basil Bernstein): *Jezik i društvene klase*, BIGZ 1979, str. 115.

¹⁸ Dieter Wunderlich: *Linguistische Pragmatik*, Athenaeon Verlag 1975, str. 1e, 14.

¹⁹ D. Hymes: *On Communicative Competence*, v: *Sociolinguistics*, Penguin Education, by J. B. Pride and Janet Holmes, 1972, str. 291.

²⁰ Rudolf Muhr: *Sprachwandel als soziales Phänomen. Eine empirische Studie zu soziolinguistischen und soziopsychologischen Faktoren im Südlichen Burgenland*, Wien 1981, str. 45.

²¹ Prav tam, str. 49.

²² Prav tam, str. 52.

Muhrova raziskava je osredotočena na ugotavljanje uporabe variant nemškega jezika v manjšem predelu Južnega Gradiščanskega, na meji Vzhodne Štajerske, kjer prevladujejo kmetje, obrtniki in delavci in je med njimi zlasti veliko dnevne ter tedenske migracije na bližnja delovišča. Obravnava tudi nekaj uslužbencev, gospodinjo, otrok — pri poglavitni postavki, da so jezikovne spremembe (prehodi iz koda v kod, mešani tipi, odnosi med standardnim jezikom in sociolekti, pri tem arhaizmi in novo besedišče idr.) odvisne od socialnih sprememb. Odločujoča je poklicna dejavnost, značilnosti pa dajejo tudi starost, spol, lokacija prebivanja, ožje skupine prijateljev, intimni stiki s sorodniki. Pri mnogih vpliva socialni status na občutek jezikovnega statusa.

S poudarkom lahko dodamo, da igrajo ob tem pomembno vlogo tudi sodbe o poklicih, izobrazbi in seveda o jeziku.

Okolje in situacije se včasih hitro menjajo, z njimi tudi jezikovni kodi.

To velja zlasti za Slovence na radgonskem področju. Tam je bil zgodovinski razvoj pester in je takšno tudi dogajanje v sedanosti. Večina ljudi je tod izpostavljena izrazitejšim vrednostnim sodbam o sosednih narodih in nacionalnih jezikih. Največkrat gre za klišejska pozitivna ali negativna mnenja, o Slovencih in državi, v kateri živijo, že iz zgodovine, zlasti pa iz sodobnosti. Le malokrat najdemo pri pripadnikih avstrijskonemške nacionalnosti objektivne, dialektično grajene sodbe. Zato lahko govorimo bolj o predsodkih kot o kognitivno predelanih in kulturno dovolj širokih mnenjih. Nekaj pavšalnih izrazov o mednarodnem sožitju in dobrih sosedskih odnosih je bolj plod pragmatičnih potreb in želja. To seveda vpliva na socialno počutje, na psihološka dogajanja in prek tega na jezikovna dogajanja pri prebivalcih s slovenskim maternim jezikom. Tudi stiki z matično domovino niso na taki ravni, da bi lahko občutneje dvigali slovensko jezikovnokulturno in splošnokulturno zavest. Večinoma gre za nekaj intimnih sorodstvenih zvez in nakupovalno ekonomsko prakso.

Kaj lahko pomeni nekaj mladih Slovenk iz naših krajev, ki so se primožile v Radgonski kot?

Večinoma slabo znajo nemško in prosijo može, da z njimi govorijo nemško. Tudi otrokom morajo pomagati pri domačih nalogah. Tako pride pri otrocih do novih vrednostnih odnosov med jezikoma. Zaradi matere, ki v pragmatičnih in čustvenih situacijah vsakdanjosti z njimi govori slovensko, »uradno« pa se trudi govoriti nemško, so razpeti med čustvom materine intimne in potrebnostjo zunaj te, med jezikovnimi kompetencama, ki sta različni v obeh jezikih pri materi in očetu, med vrtcem (kasneje šolo) in domom, med domom in vaško srenjo vrstnikov ter odraslih, med širšim nemškim okoljem v Avstriji in med slovenskim okoljem pri sorodnikih v Jugoslaviji. V puberteti in adolescenci nato večinoma nočejo govoriti slovensko, kasneje le za pragmatične nujnosti.

Gre za močne psihološke in socialne učinke, ki vplivajo na siceršnjo bilingvalnost, ki jo pri otrocih še kdaj najdemo. Vplivi se kažejo tako, da se nekateri v stiku s Slovencem tujcem popolnoma zakrknjejo v molk ali nočejo govoriti slovensko, tako da včasih odgovarjajo na slovenska vprašanja nemško. V prvinskih situacijah (igre, sorodstvene vezi) s Slovenci se pogovorijo v slovenščini z veliko interferencami, med vrstniki na vasi hitro menjujejo vrsto in kakovost kodov glede na poznavanje vrstnika in njegovega doma, glede na mimoidoče.

Do izbire zakonskega partnerja lahko pride zaradi bolj ali manj zavednih nacionalnih čustev, lahko pa gre bolj za ljubezensko čustvo ali pragmatičnost (dobiti pridno gospodinjso — po nekoliko arhaičnem pojmovanju za Slovenke).

V Radgonskem kotu je nekaj takih zakonov, ki so nastali zaradi regionalne nacionalne privrženosti, a tudi zaradi drugih motivov.

Gottfried Kolde je v Švici med drugim raziskoval tudi zakonske zveze. V izbiri partnerja vidi pokazatelje za nacionalno privrženost.

Take pojave poznamo tudi v naši večnacionalni državi.

Harmonična medsebojna prilagodljivost je odvisna od izobrazbe, materialnega in kulturnega standarda in od okolja, ki značilno gleda na tak zakon.

Vzgoja na različnih mestih in področjih je odločilnega pomena. Ta pa je v Radgonskem kotu glede jezika, jezikovne in nacionalne kulture na najvplivnejših mestih organizacijsko in vsebinsko izrazito enostranska.

Jezikovne kompetence in jezikovna dejanja pri ljudeh različnih starosti v Radgonskem kotu

Zahodno od avstrijske Radgone, proti Cmureku (Murecku), obstaja pri ljudeh, ki še govorijo slovensko, več narečnih baz: slovenjgoriški govori, blizu prleškega narečja, govor(i) Apaške doline, nekaj bolj čistega prleškega in prekmurskega narečja, pač glede na starejše in novejšje migracije.

Vzhodno od Radgone, zlasti v vaseh Potrna (Laafeld), Žetinci (Sicheldorf), Dedonci (Dedenitz), Zenkovci (Zelting), pa seveda v Radgoni sami (v vseh teh krajih je tekla pričujoča raziskava), prevladujeta dve bazični narečji: prleško in prekmursko.

Pri ljudeh s prekmursko narečno bazo je opaziti interference prleškega narečja, prav tako pa kažejo ljudje s prleškim narečjem kot bazo interference prekmurščine.

Pričujočo raziskavo zanima jezikovno obnašanje ljudi več generacij v tem predelu. Njih jezikovne kompetence in dejanja so še posebej odvisna od globinskih in površinskih jezikovnih ter mentalnih struktur, nastalih v zgodovini in sedanosti pod vplivom socialnih determinant.

Zelo razgiban je v omenjenih krajih odnos ljudi do jezikovne kompetence, globinski mnenjski splet, neke vrste idejni vidik, torej zunajjezikovni odnos do jezika. Ta vpliva tudi na komentarje o jeziku. Oblik in vplivov jezikovnih dejanj v zgodovinskem, kulturnem in socialnem kontekstu se po svoje zavedajo in jih po svoje komentirajo.

Tudi mlajši priseljenci iz Prekmurja (izpred 20–30 let) sicer rečejo: *Mü 'mđlo 'nđči gu'či:mou... ali: 'Prinas že 'mđlo po 'štđjerski vle'če:mo.*

Značilna je izjava nad 70 let starega moža iz Dedoncev: *'Prinas fsűű'le: gu'či:mou. 'Táksa je pa'nonska 'klíma...**

Vsi priseljenci iz Prekmurja pa vedno rečejo, da govorijo po prekmursko. Tudi staroselci se ne uprejo, če jim rečemo, naj povedo to in ono po prekmursko. Izraz »po slovensko« sicer uporabljajo in nanj tudi ne reagirajo negativno. Včasih rečejo »po naše« ali poudarijo, da je kaj »po štajersko«.

Poleg tega, da je v Radgonskem kotu veliko mlajših priseljencev iz Prekmurja in da je zaradi odprte meje promet tja in nazaj močan, da gre za večje gospodarsko in kulturno središče Mursko Soboto in da tudi v radgonske trgovine prihajajo številni Prekmurci, je treba videti moč prekmurskega narečja še z drugega zornega kota. Ta moč sega v globinske mentalne in prek njih v jezikovne strukture.

* Zaradi tiskarskih težav raziskovalec ni mogel uporabiti mednarodnih transkripcijskih znakov, ne docela pisave, ki jo ima Tina Logar v knjigi Slovenska narečja, MK Ljubljana 1975. Nekaj razlik je nastalo v tiskarni še zaradi pestrosti govorov. Zaradi boljšega pregleda so nemške kodificirane pisane z normalno pisavo, včasih so zaradi izrazitega glasu delno transkribirane.

Prekmursko narečje je bilo zgodaj povzdignjeno v formalni jezik cerkve in šol. Zavest pripadnosti temu jeziku se je izredno močno zasidrila v ljudeh. Madžari zaradi sporov z Nemci tudi dolgo niso tako hudo zatirali slovenščine, kot so to počeli Nemci na Štajerskem.

Prleška regionalna književnost ni bila tako močna kot prekmurska, zlasti ne glede uveljavljanja v šolah in cerkvah.

Regionalna jezikovnokulturna moč Prekmurja se je prenašala iz roda v rod. Vse to je treba poleg zdajšnje geografske bližine, odprte meje in migracij ter socialnih dogajanj šteti med vzroke za vpliv prekmurščine v površinskih jezikovnih strukturah prebivalcev omenjenih vasi.

Kot primer naj bo nekaj jezikovnih komunikacij s 40-letnim poslovodjem velike tehnične trgovine v Radgoni in nekoliko starejšo uslužbenko v isti trgovini.

On je sin prekmurskega priseljence, ki je od rojstva živel v Žetincih, ona je doma iz Potrne, njen rod staroselcev izhaja iz Slovenskih goric.

V pogovoru je očitno deloval njegov suveren nastop z dokaj suvereno funkcionalno slovenščino v prekmurskem narečju, le z rahlimi interferencami prleščine; zaradi poslovnosti je nehoti uporabljal tudi nekaj srbohrvatizmov. Ona je po položaju nižja, manj suverena, skoraj plahega nastopa. Osebnostno in jezikovno je nenehno prihajala pod njegov vpliv, čeprav ji ni z ničimer ničesar dopovedoval. Jezik se je pokazal kot izrazit splet socialnih okoliščin, situacije, empatije (vživetja v psihične in zunanje okoliščine partnerja).

Oba sta bila dovolj sproščena tudi ob znanstveniku, saj sta bila na razgovor pripravljena, hkrati sta lahko govorila neobvezno in anonimno.*

Komentarji o jeziku (torej metajezik) na posnetku pričajo o tem.

Iz standardne slovenščine, v kateri je povedal avtor te raziskave stavek, sta morala dati odgovor v narečju. (Zadrega je bila sprva zaradi nenavadnosti tega precejšnja, toda pa nekaj šalah sta se je otesla.)

Dopoldne sem bil v trgovini.

On: *Do'poudne: sän v'bäuti büu.*

Ona: *Do'poudneva sen bia v 'hauti.*

V težkih časih človek je suh kruh.

On: *V 'släbon 'čäsi 'človik 'sü:i 'krü:i jei.*

Ona: *V 'slaben 'cäiti 'človik 'sühi krüh jei.* (rekla je: »isto«)

Brez dela ni jela.

On: *Brez 'dela nei 'jela.* (tudi ona)

Nikoli ga ni doma.

Ona: *Nik'da:r je nei do'ma:.* (tudi on)

Gostje so prišli pozno.

On: *'Goustje so 'käsno 'prišli.*

Ona: *'Go:stje so 'prišli poz'nei.*

Dosti so pili in dosti so jedli.

On: *'Dosta so pi'li: pä 'dosta so 'g'eli.*

Ona: *'Dosta so pi'li pa so 'dosta po'jeli.*

* Zaradi večje sproščenosti in preprečevanja očitkov testirancem je raziskovalec zagotovil vsem anonimnost. Priimke, poklice in starostno strukturo ima zabeležene. Vsi govori so na kasetofonskih posnetkih, avtor raziskave jih je mnogo že predvajal ob predvajanjih za javnost.

Mura teče proti Hrvaški.

'Mura tā'če: 'prouti Hr'vāškān. (oba enako)

Letos imamo dobro vino.

Letos 'ma:mo 'dobro 'vi:no. (oba enako)

Zjutraj grem zgodaj na delo. (Besede *zgodaj* nista razumela.)

On: 'Zgoidno 'idān rad 'dōlat.

Ona: 'Vjutroma 'idān rad 'delat.

Test jasno kaže, da je ženska s štajersko narečno bazo prišla pod leksikalno-semantični, morfološki, skladenjski in fonološki vpliv partnerja s prekmursko narečno bazo. Vendar tudi partner ni govoril brez interferenc.

Malo težji primer sestavljene dvojezičnosti, kjer je šlo bolj za notranjo, miselno, ne toliko za zunanjo menjavo situacij, je avtor raziskal v družini iz Žetincev.

Sodelovali so zakonca med 45. in 50. letom starosti, on staroselec (predniki so bili mešano Štajerci ali Prekmurci), ona priseljenka (ob poroki) iz našega dela Prekmurja, njuna 22-letna hči, prav toliko star zet, tudi sin enake zakonske zveze iz Dedoncev. Medtem ko so prvi trije odgovarjali na vprašanja po navodilih in dovolj sproščeno,* pa mladi mož ni hotel govoriti slovensko. Bil je res redkobeseden, na vprašanja v slovenščini je odgovarjal skopo in nemško. Vendar je večino slovenskih vprašanj razumel.

Gre za starost (med 13. in 25. letom), ko mladi ne govorijo radi slovensko; pred to starostjo, zlasti pod 10. letom, jih družinska intima še veže tudi na slovenščino, po 25. letu pa dostikrat poslovne potrebe.

Razen tega je v družini tega mladega moža njegov 12 let mlajši brat doživel v šoli zaradi slovenščine neprijetnosti. To je redek primer, saj sicer očitnejših sankcij ni; vendar se javlja ignoranca, kdaj posmeh vrstnikov v šoli, v mestu in na vasi. Takih izjav je avtor raziskave nekaj posnel.

Vzroki za odklonitev slovenščine so vedno socialno in psihološko, s tem pa jezikovno zapleteni.

Pred vsakim vprašanjem je raziskovalec izrekel prošnjo, v katerem jeziku naj dajo informanti odgovor.

Take situacije se pri ljudeh v Radgonskem kotu pojavljajo tudi naravno. Sorodniki tostran in onstran meje (za družino s takim sorodstvom pa v tem primeru gre) večkrat prosijo za vprašanje ali odgovor v tem ali onem jeziku, tudi za leksikalne variante.

Pri vprašanjih, kjer je v oklepaju navedena želja po kodizaciji v enem ali drugem jeziku, je ob spremembi teme in osebe stekel še krajši sprostitveni pogovor, da test ni bil pretog.

Imate sorodnike v Jugoslaviji? (slov.)

Oče: Ja, Verwandte — rod v Jugoslaviji.

B (+ komp.)

Koga? (slov.)

'Švogora.

A

Wie sprechen Sie mit Ihren Verwandten? (nemško)

Ich spreche slowenisch.

A

* Za sproščeno situacijo je poskrbelo poznanstvo raziskovalca s starši mladeniča pa z njegovo takšno in še s študentom, njih znancom iz Prekmurja. Vedno pa je bil potreben uvod z nekaj pripovedmi, šalami in seveda s kozarčkom vina.

Kateri program gledate po televiziji? (slov.)*

Eins ali pa zwei. Ersten — prvega. 'Nochrichtnä, 'nämškä Nochrichtnä, slo'vānskii ne 'rāzmin.**

B (+ komp.)

Gehen Sie manchmal spazieren? (nemško)

Samtags auch!

A

Imate brajde? (slov.)

Mü 'nemamo keine!

B (+ komp.)

So v Radgoni prodajalke, ki govorijo slovensko? (nemško)

Jo, die gibt's auch.

B (+ komp.)

Ali menite, da je slovenski jezik tukaj potreben? (nemško)

Slowenische Sprache zählt sich net aus.

A

Katere knjige ste brali? (slov.)

O

Katera knjiga vam je ostala najbolj v spominu? (nemško)

Daitsche, was i glernt hāb.

B

Was haben Sie da gelesen? (nemško)

Die deutsche Bücher?

B

Koliko zemlje imate? (slov.)

'Grünta? 12 ha. (prabitno pojmovanje posesti je še v njem). Za živino je uporabil slovenska imena.

B (+ komp.)

Vsako leto pridelava dosti vina. (nem.)

Hü: Jedes Jahr wird z'viel Wein gemacht.

C (+ komp.)

*Oče: 'Vsakšo 'leto dosti 'vi:na na're:di. (slov.)

B (+ komp.)

Mati: 'Vsakšo 'leto se 'dosta 'vi:na na're:di. (slov.)

B (+ komp.)

'Vsakšo 'leto se 'dosta 'vi:na pri'döla.

(Je dokončno razrešila denotacijo.)

Zvečer gre hitro spat. (nem.)

Hü: Am Abend geh ich früh schlafen.

(Po večkratnem poudarjenem ponavljanju ni dojela glagolske osebe in je vztrajala pri konjugaciji... geh ich).

Posredovala je mati s pravilno obliko.

B (+ O)

Stric rad je piščance. (nem.)

Hü: Der Onkel ißt gern 'Pohendl.

B

To še enkrat naredi. (nem., slov.)

Moch des 'noamol.

B

Tou še e'nouk na're:di.

* Tempo kodizacije, če so povedi dojeli, je označen z A (najhitrejši), B, C (počasnejši); včasih še + komp. (+kompensacija); dostikrat je trajal prenos dalj časa in komplicirano prek mnogih kompensacij, relaksacij in blokiranj, precejkrat je izostal; to je označeno z O.

** Kjer je v prekmurščini ā, je mož uporabil bolj čisti a, isto velja za odnose ö — e: kračine so ostale. Fonološke prvine štajerskega narečja so bile dovolj silšne.

- Mati se jezi. (slov.)
 Hči: *Wa:s i net!* O
 Oče: *Mutter tut sich aufregen.* (nem., slov.) A
Mati se čāme'ri: B
- Dopoldan sem bil v trgovini. (nem.)
 Hči: *Bis Mittag war ich im Geschäft.* A
 (Za besedo *dopoldan* je rekla: *Wa:s i net!*)
- Oče: *Do'poudne:va sen būu v trgo'vini.* (slov.)
 Hči je očitno prevedla *dopoldan* kot kalk (do poldneva — bis Mittag). B (+ komp.)
 Štedi denar za stara leta. (nem.)
 Hči: *Wa:s i net!* O
- Niti oče niti mati nista poznala besede *štedi*. Sele ko smo »pojasnili«, da gre za *šparaj*, je prevod uspel.
- Priden bodi! (nem., nato slov. narečno v vseh naslednjih primerih)
 Hči: *Sei brav!* A
'Vrli boi!
- Prinesi mi svinčnik.
 Hči: *Bring mir den Bleistift.* B
- Hči in oče: *'Pri'nāsi mi Bleistift* (Vpliv nemščine in štajerskih obmejnih krajev, še iz starejše dobe.) B (+ komp.)
- Ta hiša je velika.
 Hči: *Das Haas ist groß.*
Ta 'hiža je 'vālka. A
- Brez dela ni jela.
 Hči: *Ohne Arbeit kein Essen.*
Brez 'dela 'nikšo 'jesti nei. (... 'nega 'jesti)* A
- Nikoli ga ni doma.
 Er ist nie da'ha:m. A
 On je 'nikdar nei do'ma:.
- Prehodi iz slovenske knjižne v narečno in nato v nemško kodizacijo so bili mnogo težavnejši.
- Pri hčerki povsod A, toda na slovensko vprašanje striktno nemški odgovor.
- Greste dosti v Radgono? O
- Ali ste tam v službi?
 Hči: *Ne. I bin dāha:m.* B (+ komp.)

* Namesto prekmurskega *g'* sta oče in hči večinoma uporabljala štajerski fonem *j*, mati (po rodu iz našega dela Prekmurja) kdaj še *g'*, vendar je tudi že podlegala vplivu izgovora v novem okolju.

In kakšno šolo ste obiskovali?

Hči: *Fachschule für Wirtschaftliche Frauenberufe.*

A (+ komp.)

Koliko časa traja ta šola?

Ein Jahr, normal drei Jahre. Amal bin i äber für a Jahr gangen.

A (+ komp.)

Und vorerst die Volksschule?

*Volks- und Hauptschule.**

A (+ komp.)

Koliko časa traja osnovna šola?

Hči: *Acht Jahre.*

A (+ komp.)

Mati: *Neune.*

Hči: *Vier Jahre Volksschule, vier Jahre Hauptschule und ein Jahr Fachschule für Wirtschaftliche Frauenberufe.*

A (+ komp.)

Zdaj mi pa to, prosim, povejte po slovensko.

'Štiri' leita 'Volkssšoulo, 'štiri' leita 'Hauptšoulo, 'äno leto Fachschule ...

B (+ komp.)

(Očetu) In kakšne šole ste vi napravili?

Oče: *'Volkssšoulo pa 'Aufbaukurs. ... 'kme:čko.*

B (+ komp.)

Kako se reče orodju za vlačenje?

Hči: *Egge.*

A (+ komp.)

Oče: *'bruna.*

A (hči O)

Ob navajanju gospodinjskih aparatov sta obe ženski uporabljali le nemške besede.

Kaj tam visi? (Kazanje)

Hči: *Souvenir.*

A (+ komp.)

Kako bi slovensko rekli Souvenir?

Hči: *Wa:s i net.*

O

Kaj je to? (Kazanje na kozarec)

Hči: *Glas,
'kupica,
štuc.*

(Vsakdanji predmet z izrazitim doživljanjem na kmetih v vinskih krajih je dobil kar tri ekvivalente različnih kodizacij s tempom A.)

Prehod iz slovenske knjižne v nemško, nato v narečno slovensko kodizacijo.

Ne hodi na vrt.

Hči: *Wa:s i net.*

O

* Menjava nemške narečne, polnarečne in knjižne kodizacije v prid slednji je pri starejših še očitnejša. 62-stara ženska v Zenkovcih: Dumm wia a: Schuah. Geh nicht in den Garten (knjižno). Das Geld hat er gekriegt in jungen Jahren (knj. izgovor, narečna skladišnja). Drav tut er arbeiten, dafür hat er das Essen (knj. izgovor, izpostava, inverzija s tun). Die Mur fließt schnell (knj.). Das würde man sogn wie auf Slowenisch ...

Pa po prekmursko.

Hči: *Wa:s i net.*

O

Mati: *Ne 'hodi v og'raček.*

A

Oče: *Geh nicht in den Garten hinein.*

A

Nato hči: *Geh net in den Garten.*

Nä 'idi v og'raček.

B

Soba je bila zaklenjena.

Hči: *Das Zimmer war zugesperrt* (nemško A, slov. O).

Mati: *Hiža je 'büla zá'klán' ena.* (slov. A).

Ne moremo pomagati.

Hči: *Wir können nicht helfen.*

Mi 'nämremo po'ma:gati.

B

Zelo smo se jezili.

Hči: *Wa:s i net.*

O

Mati: *'Prävüč smo se čämä'ri:li.*

Nato hči: *Mir haben zu viel geärgert.*

Denar je dobil v mladih letih.

Hči: *Wa:s i net.*

Mati: *'Peineze je 'doubo v 'mladii 'leitai.*

O

Oče je prevedel stavek v nemščino: *Geld hat er bekommen in jungen Jahren.* Nato je stavek v nemščini ponovila hči.

Nemška kodizacija pri očetu in hčerki kaže, da je pri prvem bliže nemški knjižni varianti, neke vrste polnarečje, pri hčerki pa gre že za večje približanje narečju Radgone in nemško govorečih ljudi okoliških vasi. Mati, priseljenka v novjšem času (ima slovensko osemletko), je tudi pozabila že precej slovenskih knjižnih izrazov. Prekmursko narečje z nekaterimi lokalnimi leksematskimi in fonološkimi posebnostmi (Rankovci) je govorila dobro in tekoče, nemško veliko slabše; standardne nemščine ne zna; prišla je pod vpliv zdaj moža, zdaj hčerke.

Mladi ženi ob slabi ali manjkajoči slovenski kodizaciji ni bilo nerodno, oče nima predsodkov pred kompenzacijami, tudi zet ne zaradi odklanjanja slovenščine, vse se jim zdi naravno. Nekoliko bolj nerodno je bilo materi.

6-letni fant v Žetincih, zraven njegova 60 let stara »teta« in 65-letni znanec.

Že pri testiranju starejšega moškega je vstopila starejša ženska, staroselka (njen rod izhaja iz Štajerske). Privolila je v snemanje, tudi za fanta. Fant je videl situacijo snemanja, zato je hitro odšel. Skozi okno je gledal prizor in glasno govoril (nemško) ter trkal na okno: *Tante, komm, gena.*

Možak, ki je priseljenec iz naših krajev in je v slovenski narečni in nemški polknjižni kodizaciji v socialno vezanem položaju trden, ga je skozi okno

zmerjal nemško. (Slovenščino si »uri« vsak dan med pivskimi tovariši v našem obmejnem kraju.)

Fant je potem, ko je videl sproščeno situacijo in petje, vstopil. (Raziskovalec je s starejšim informantom zapel slovensko pesem 'Micika v 'püngradi 'rouže bā're:. Opraviti je pač imel z informantom pevcem in godcem, ki je tudi povedal, da so nekoč, tudi še veliko časa po vojni, dostikrat peli na vasi slovenske pesmi, zdaj se to ne dogaja več. Mladina ali sploh ne poje, ali pa poje nemške pesmi). Test je tekel brez navedbe jezika, neposredno, kot je za takega otroka primerno.

Kako ti je ime?

Fant: *Christian*.

A

Kdo je to? (Kazanje na teto)

O

Teta: *Der Herr frogt, wer ich bin.*

Fant: *Oma*.

A

Teta: *Nein, Tante*.

In kdo je to? (Kazanje na starejšega znanca)

Fant: *Rudi*.

A

(Tako si je zapomnil prejšnje vprašanje, bolj po zvoku in situaciji.)

Koliko si star?

Ker fant očitno še ne zna šteti, mu je teta rekla: Kaži (ne pokaži, vendar ni šlo za srbohrvatizem v slovenskem pomenu reci).

Kje pa je mama?

Fant: *do'ma*.

A

Pa ata?

Pri... (povedal je priimek), vendar šele pri prestrukturiranju vprašanja: *Kje je ata?*

B

Očitno si zelo dobro zapomni strukture, ponovljen stimulus je dal takoj ustrezen respoz, vendar operativno glede na socialno situacijo. (To je sploh tipično za otroka te starosti, odtod tudi več možnosti za bilingvalnost v njej).

Koga imaš rajši, očeta ali mamico?

Fant: *Vsi*.

A (+ komp.)

Teta korektivno: *O'ba:.* (Fant ni ponovil.)

Greš kdaj v trgovino?

Fant: *Ja*.

Kam?

Fant: *V Radkersburg* (potem ko je teta že napol izrekla slovensko ime *Radgo*...)

A

Ali veš, kaj je to? (Kazanje na stol)

Fant: 'stoláč.

A

Pa to? (Kazanje na mizo)

Fant: 'miza.

A

Pa to? (Kazanje na televizor)

Fant: *Fernseher*.

A (+ komp.)

Pa to? (pepelnik)

Fant: *Aschbecher*.

A (+ komp.)

Pa to? (sveča)

Fant: *Ne ven*.

O

Teta: *Kerzn*; fant je ponovil.

Pa to? (jedilni kot)

Fant: *Eckbank*.

A (+ komp.)

Kaj pa je to? (ura)

Fant: 'vüra.

A

Pa to? (kapa)

Fant: 'auba.

A

Potem so sledili na slovenska vprašanja nemški odgovori, vendar s fonološko interferenco slovenščine: *Schuche*, *Eisen* (za neki železen predmet), *Sparherd*, *Pild* (*Bild*), *Schalter* ...*

Na dve nemški vprašanji je odgovoril v hipu:

Magst du den Winter?

Ja.

A

Gehst du in den Kindergarten?

Ja.

A

Na ponovitev slednjega vprašanja v slovenščini je prav tako odgovoril hitro: Ja.

Kdo te ima v vrtcu?

Fant: Was?

Ponovitev vprašanja v nemščini, odgovor takojšen:

Tante Brigitte.

A

Kje je vrtec?

..... In Radkersburg.

B

Greš rad v vrtec?

Fant: Was?

* Podobnih interferenc, je tudi pri starejših veliko. Testirana ženska v Zenkovicih: 'cajtun-se 'le:svati, 'gölttešn, 'briefftešn, 'holckiläta, 'piitec (za večjo stanako sliko, prekm. kefp).

Ponovitev slovenskega vprašanja.

Fant: Ja.

C

Kako pa tam govoriš?

Fant: Was?

Teta: Wie du dort sprichst.

Fant: quot!

Fant ni obremenjen z vprašanji slovensko — nemško, reagiral je bolj prvinško.

Zunaj so ga klicali (nejevoljen ženski glas v nemščini. Bila sta neka druga teta in — po fantovi izjavi — opa).

Fant: I muß jetzt gehn.

Teta (v sobi): Christian, wo hast du die Haube? Und die Handschuhe?

Zelo zanimivo je bilo slovo. Teta je rekla: Gute Nacht! Fant pa: 'Leh-ko noč!

Fantov slovenski pozdrav je bil torej v čisti štajerski fonološki realizaciji; prekmurska bi bila: 'leiko nouč. Tudi sicer je kazal fant štajersko (prleško) narečno bazo.

Desetletni fant iz Dedoncev, sin priseljenke iz Tišine v Prekmurju in domačina, katerega rod je pred dvema generacijama prišel iz Sodišincev v Prekmurju (ona stara triinštirideset let, on okrog 50). Fant sprva pred raziskovalcem ni hotel govoriti slovensko.* Mati je pripovedovala, da je doživel v drugem razredu osnovne šole nekaj krivice, ker je učiteljici povedal, da doma govori slovensko. Dobival je slabše ocene in je morala mati v šoli intervenirati. Poudarila pa je, da je bilo odtelej dobro in da trije starejši sinovi česa takega niso doživeli. Kljub temu pa dva od njih, s katerima je govoril raziskovalec, nista hotela govoriti slovensko, zlasti trinajstletnik je bil nejevoljen in je trmasto odšel. Mati je pripovedovala, da se večkrat obnaša tako, da se na vasi le nemško govoreči otroci norčujejo iz njegovega imena v slovenski ljubkovalni obliki, da pa vendar kdaj z mlajšim bratom govori slovensko. Nekoč da sta se zmenila, kako se bosta »igrala govoriti slovensko«, in sta to tudi v stranski sobi storila.

Pojav je socialno in psihološko zanimiv, saj priča o posledicah travm in splošne izrinjenosti slovenščine iz javne in šolske formalne rabe, kaže očiten in latenten manjvrednostni občutek ob slovenskem govorjenju, hkrati občutenje tega jezika kot socialno intimo, kjer pa je možna že tudi nemščina z vsem obeležjem močnejšega, veljavnejšega jezika, prinašajočega širšo socialno in kulturno varnost.

Izriniti jezik v igro pomeni hkrati, da je prišel na raven eksotičnosti, v nekem smislu latovščine, uporabne za posebne, ožje, skrivne situacije.

Vendar je zaradi suverene slovenščine matere in očeta (pri slednjem z več interferencami, kakor je to pri domačinih običajno) in zaradi sorodstva tostran meje pri vseh štirih otrocih slovenščina kot jezikovna kompetenca v določenih socialnih situacijah v komunikacijski kompetenci še živa, seveda v omejenih kodizacijah.

Omenjeni desetletni fant je ob nekem obisku ležal, bolan za gripo, v postelji. V dolgočasju je povabil k igranju kart triindvajsetletnika iz Maribora,

* Poudariti je treba, da je bil raziskovalec sprejet kot dober znanec, saj je bila mati v nižji gimnaziji njegova učenka. Navzoč je bil tudi njen brat iz našega dela Prekmurja, ki ne zna dobro nemško in s katerim je avtor te raziskave več let delal v kulturnometrijskih družtvih. Situacija torej ni bila niti najmanj odtujena.

ki je bil takrat z raziskovalcem. Pogovor v slovenščini ob igri je bil posnet na kasetofonski trak. Deček je v elementarni situaciji in ob igri komuniciral v slovenskem kodu, vendar z mnogo nemškimi kompenzacijami. Barve in vrsto kart je imenoval le nemško (Dame, König, Zehner, Bur itd.), štel je le nemško, enkrat se je spozabil, dvakrat ga je partner v igri navedel, da je povedal nekaj števil v slovenščini. Nastale pa so tudi oblike z interferencami: *triund-fünzig*; *fünfundsechzig ma:š*; *ti'mišaš* (prekmurska beseda 'meišaš, ki jo uporabljajo doma in pri sorodnikih, je prišla pod vpliv nemške besede *mischst*). Dečkov izgovor nemških besed je že pod vplivom nemških okoliških narečij, čeprav starejši ljudje slovenskega rodu ne govore v celoti teh narečij, ampak nemščino, ki je bližje knjižni varianti, saj so se tega jezika večinoma naučili v šoli.

(Takole je izjavila 60 let stara ženica iz Zenkovec: *Tei ka so slo'vānsko gu:čali, tei so se 'nāmško lakše vū'či:li, tei so 'lepše 'gu:čali kak 'ovi ka so šā tü.*)

Vendar je omenjeni deček kdaj zanihal med fonematsko različnimi realizacijami (npr. *gelb* — *gölb*). Mariborski žargon odraslega mladeniča ga ni pritegnil. Njegovo pripombo »ti švinglaš« je preslišal, drugič pa vprašal »Ka:ž?« Mati je dodala: »No'riti 'nāsmiš«!

Najstarejši prebivalci slovenskega rodu sicer ne govore nemškega narečja, vendar je njih nemščina ohranila precej avstriacizmov, kot kaže več testov in razgovorov na posnetkih, npr.: *Auslag(e)*, ne *Schauenster*; manjkajoči preglas pri krepkih glagolih v 2. in 3. osebi ednine: *du laufst, er lauft*; v skladijskih pojavih: *Er tut mir erbarmen*; *Er sieht das Fernsehen* (ne: *Er sieht fern*). Nagnjenje k pomanjševalnicam je ostalo. Ima rumeno kapo sta prevedla nad 70 let stara zakonca: *Er hat ein gelbes Kapperl*. Takoj pa je on popravil... *eine gelbe Kappe*. Vpliv nemščine, ki izpodriva avstriacizme, je opazen v besedišču: Večina npr. ne reče več *Erdäpfel, Paradeis(er), Marillen*, ampak *Kartoffeln, Tomaten, Aprikosen*.

Komunikacije v šolah in drugod v javnosti ljudi približujejo, vendar tudi mladi doma še vedno hitro zanihajo med dvema variantama; za standardno nemščino pa so zelo dovzetni. Moč uveljavljenega jezika in vzgoja v šolah, raba v uradih in medijih, v slovenščini pa komunikacije v ožjih socialnih okoljih, kjer ljudje govore večinoma le narečje, vse to povzroča akulturacijo v nemški jezikovnokulturni in splošnokulturni prostor.

V skrbi za šolski in siceršnji uspeh svojih otrok menjuje mati slovensko in nemško kodizacijo, čeprav slednjo slabo obvlada. Njen slovenski govor je suveren, vendar podleaga interferencam, ki so postale v družini stalni pojav.

Omenjeni desetletni fant bi moral odgovoriti slovensko na slovenska vprašanja in nemško na nemška, seveda s premori in vsakokratnim navodilom.

Kako ti je ime?

Erik.

A

Kje si doma?

Dedenitz.

A (komp.)

Wer ist dein bester Freund?

Rene.

A

Koliko je star?

Acht.

A (komp.)

Koliko je mama stara?

Zweiundvierzig Jahre

C (komp.)

Pa ata?

Brat?

Starejši brat?

Fünfzig.

Dreizehn.

Einundzwanzig.

B (komp.)

Und noch aner kommt. Der ist zwanzig.

Kam hodiš v šolo?

Dritte Volksschule. Radkersburg.

A (komp.)

Wie heißt deine Lehrerin?

Frau ... (priimek).

A

Kakšna je tvoja učiteljica?

Fant ni razumel, mati je pomagala: *Po'vei, če je brav oder schlimm.**

O

Fant: *brav.*

Kakšna je še? Velika? Majhna?

Oče mu je tiho prevedel: *groß, kloan?*

O

Fant: *Net so groß. Blondna.*

A (komp.)

Kaj najrajši ješ?

Klo'ba:sä.

Was ißt die Katze am liebsten?

Mi'sou.

Nenadoma je ob stvareh, ki so v njegovem intimnem socialnem svetu, spregovoril pri obeh navodilih slovensko. A

Oče, čeprav izrazit kmet, je funkcionar pri nogometnem klubu Laafeld (Potrna). Klub igra v štajerski pokrajinski ligi, kar je za tako vas nenavadno visoko. Imajo lep športni kompleks in dobro organizacijo. Tam igrata tudi dva sinova tega kmeta in funkcionarja (eden za mladino, drugi za prvo moštvo). Raziskovalec je obiskal nogometno tekmo v Potrni. Nobeden od obeh sinovov ni hotel z njim govoriti slovensko; tudi z očetom sta govorila le nemško. Ob slovenskem nagovoru, da smo se že videli, sta vprašala: *Was?* Bilo ju je sram slovenščine.

Tudi najmlajši, 10-letni sin je bil na tekmi in prav tako ni hotel govoriti slovensko. Celo v intimnejši situaciji pri očetu, ko je prosil denar za sladoled, je govoril le nemško, čeprav doma v takih situacijah, zlasti z materjo, izreče željo kdaj v slovenščini. A vedno pogosteje tudi tam uporablja nemščino.

Ob vprašanju raziskovalca, kaj dela prijatelj Rene, ni razumel besede prijatelj. Oče je pomagal z izrazom Nachbar.

* Takšno naglo mešanje kodizacij dveh jezikovnih sistemov je pri vzgoji otrok zelo pogostno. Večinoma gre za funkcionalno kompenzacijo v nemščini, saj le-to otroci bolje obvladajo. Slov. knjižne oblike so morali dostikrat razrešiti v narečni ali nemški kodizaciji.

Oče se je pogovarjal z raziskovalcem slovensko, dokaj trdno. Vendar je mož kazal take interference in kompenzacije:*

'Poibjä so iz va'sti tü iz Um'gebunge;... iz Zen'kovec, 'Sicheldorfa pä 'drü:gih. Jaz sän biu määd 'Gründerji Ver'eina. ... Mo'goučä bo sođ'ni:k püs'tiu 'nachšpilati.

V otroštvu, ko je govoril doma le slovensko, ni slišal slovenskih ali mednarodnih strokovnih nogometnih izrazov, saj nogometa niso poznali ne igrali, tudi ni bilo prenosov po radiu, če ga je kdo sploh imel. V nemški osnovni in kmetijski šoli je sicer nekaj slišal o nogometu, toda ta igra še zdaleč ni bila tako razvita, kot je dandanes, sploh pa ni prodrla v take odročne kraje.

Zdaj je ves v elementu iger, organizacij okrog njih, seveda tudi spremljevalec nogometnega dogajanja v Avstriji in drugod po svetu.

V navijaški strasti je vpil na igrišče le nemško: *Wirst net rennen? Des gib't's net! Deck ihn! Geh zuwi! Jetzt hätte' er müßn schiaßn!*

Slovensko izrazje mu za to sfero popolnoma manjka, zato uporablja v slovenskem govoru obilo nemških kompenzacij. To je za možaka sprememba socialnega položaja, statusa. Ponosno hodi med tekmo s trakom na rokavu. Enako velja za njegove sinove. Čeprav mož doma z ženo govori pretežno slovensko, tu in tam tudi z otroki, je pri nogometu drugače. Spremeni se vrsta in kakovost koda, celo bliže nemškemu narečju pride.

Ob trenerju pa je pri vseh tudi manj sramu pred slovenščino, zlasti takšno, ki je polna srbohrvaških interferenc. Oče je raziskovalcu ponosno dejal: *Zdi ma:mo 'vášoga 'tre:nära. 'Kü:pili smo ga.*

Pri besedi *Umgebunga* mu je manjkal slovenski pojem okolje. Izraz *tü o'kouli* je še zmogel. Beseda ustanovitelji je v teh izrazito kmečkih, odročnih krajih preveč knjižna, zato je rekel *Gründerji*. Slednjo pozna tudi v zvezi z gasilci, prav tako besedo *pokal*. Ker nagrad s slovenske strani ne dobijo, je pač uporabil besedo *Preis*. Zlasti ker je šlo za povezavo z visokim politikom, ki je podaril žoge, se mu je zdela umestnejša, in še v zvezi z besedo *špāndati*. Podariti mu je nekoliko drugačen pomen, besede tudi ne uporabljajo, rečejo *'dati (dāti) ali šānkati (šenkati)*.

Nekatere nemške kodizacije so se v navijaški strasti zelo dostikrat ponavljale, npr.: *Des gib't's net*. (Tudi med slovenskim pogovorom).

Zanimiv je bil tale njegov slovenski kontekst:

Namesto moštvo ni kompletno je rekel *gnäs sou nei 'puni*. Dalje je rekel: *'Prinas nei tr'bei 'pla:čati po'kāl ali pa 'kākši Preis, tou vsā 'špāndajo.*

Pri znikanjem povedku ni uporabil predmeta v rotilniku, ampak v točilniku, kot v nemščini.

Na tekmi so po zvočniku večkrat poudarili, da je podaril žoge eden vidnih politikov. Vse ozračje je bilo izrazito nemško: pozdravi nasprotnemu moštvu, občinstvu, sponzorjem, nato naštevanje priimkov in imen igralcev obeh moštev, sodnikov, strelcev golov in vsega drugega.

V takem okolju slovenščina izgubi funkcijo in veljavo, pa čeprav je bilo med igralci več slovenskih priimkov.

Trener moštva je v sezoni 1987/88 postal nekdanji igralec iz Maribora, po rodu iz naše južne republike. Ne zna dobro nemško, nekateri igralci razumejo slovensko, pri njih si lahko pomaga s slovenščino, kakor jo pač sam zna, tudi s srbohrvaščino, sicer pa ob mnogih mednarodnih izrazih, ki obstajajo v tem športu, nameče nekaj nemških besed, veliko gestikulira in tudi

* To je bil razgovor, ki ga avtor ni mogel posnati na kasetofon, ker je bilo ob igrišču preveč ljudi in ker ni imel ustreznega aparata. Vendar je trajal obisk več ur (dve tekmi in trening), tako da je bilo dovolj časa in premorov za beleženje podatkov.

na igrišču praktično kaže. Med tekmo pa je bilo daleč slišati njegovo vpitje: **Gema, gema; lauffn, abspielt** in podobno nametanih morfološko in skladiščno neizdelanih jezikovnih drobcev, ki pa so dosegali sporočilno funkcijo (pragmatični učinek na igro).

Zanimivo dogajanje je bilo v vasi Dedonci, ko je na travniku raziskovalčev 24-letni sin zaigral nogomet s precej mlajšimi fanti. Govoril je samo slovensko, skoraj vsi fantje so sprejeli njegov govor, seveda narečno, s kompenzacijami in interferencami nogometnega žargona. Med sabo in z mimoidočimi pa so govorili nemško. Situacije so se hitro menjavale.

Otroci in mladeniči pa ne kolnejo po »naše«.

Mati omenjenih štirih sinov (slovensko osemletko je končala pred sedemindvajsetimi leti) se je zgražala nad današnjim govorjenjem naše mladine; celo ponazorila je nekatere vulgarizme (avtor raziskave je to posnel na kasetofonski trak) mladih, ki prihajajo tja v trgovine. Primerjala je to z nekaterimi nedolžnimi kletvicami svojih otrok in drugih na vasi.

62-letna ženska iz Zenkovec, tam živeča od rojstva, je pri testih in v različnih komentarjih ravno tako kazala precej interferenc štajerskega narečja, čeprav so Zenkovci od omenjenih štirih vasi najsevernejši kraj. Njeni starši so se priselili iz Prekmurja (Sp. Petrovci, Rakičan), ko še ni bilo današnje meje. Mož (upokojen avstrijski carinik) sploh ne zna slovensko, ona pa je pokazala dokaj tekočo slovensko narečno kodizacijo s sposobnostjo metajezikovnih komentarjev. Suverena je njena polnarečna in knjižna nemščina, v njej je bila sposobna še več metajezikovnih izjav. Multilektna pestrost je bila pri tem izrazita.

Besed **poroka** in **ženitev** ni poznala, pač pa **goš'tü:vañe**. Nemško je potem takoj našla besede **Trauung, Vermählung**, po krajšem presledku **Heirat** s komentarjem: *Das ist das Gewöhnlichste, es fällt einem nicht ein* (v pravilni knjižni kodizaciji).

Prav tako ni razumela besed **čopič** in **kladivo**; po razlagi je za njiju uporabila **'hamer, pinsl, o'mo:ti** (z razlago **'vålki pinsl**).

Za besedo **Zimmer** je uporabila **'hiža, 'ramba** pa kot ime za vse prostore skupaj. Besedo **ro:ir** je poznala samo v pomenu dimna cev, ne pa dimnik (kot je v Prekmurju).

Pri besedi **slika** je imela veliko komentarjev: *Slika — Bild — eine Photographie. Če pa je narisana — ein gemalenes Bild — 'pi:lec. En 'vålki 'pi:lec.*

Za besedo **plašč** po njenem mnenju prevladuje **'mantel**, čeprav poznajo tudi besedo **ka'pu:t**.

Žensko krilo je najprej prevedla s **Schoß**, nato **'jañka**. Besede **'ki:kla** ne uporablja.

Besede **'cipeli** (uporabljajo jo ponekod v Prekmurju) ni poznala, pač pa **ka'pu:če**, s pripombo *Samo tei na'pou*; pri besedi **'bočkor** (za škorenj) je pripomnila: *Či je že nei biu za no'siti vñč*. Dala je primer: *Tei 'bočkor ta: vrži!* Spomnila se je primere *'nouri kak 'bočkor*.

Pri prevodu tega v nemščino je nekaj časa razmišljala, potem pa rekla: *'Nega za 'nämškoga ... Dumm wie a: Schuh, das kann man net sogn auf Deutsch ...* Potem je tehtala besede **dumm, Narr, Irrsinniger** ... Prišli smo na besedo **'saublöd** in je takoj vzkliknila *Das würde man sogn wie auf Slowenisch nouri kak 'bočkor. Wie 'bočkor wäre da saublöd — der Begriff nämlich, der Ausdruck.*

Menjavala sta se polnarečje in knjižna nemščina, slednja pa je imela v večini primerov prednost.

Tako tudi v stavkih:

Ne moremo pomagati.	<i>Wir können nicht helfen.</i>	A
	<i>'Nämremo po'ma:gati.</i>	A
Zelo smo se jezili.	<i>Wir waren sehr zornig.</i>	B
	<i>Mi smo če'märni bi'li:.</i>	B
Tiho bodi!	<i>Sei still!</i>	A
	<i>Tio boi!</i>	A
Ne smeš toliko jesti!	<i>Darfst nicht so viel essen!</i>	A
	<i>'Näsmiš 'tälko 'jesti!</i>	A
Zvečer gre hitro spat.	<i>Am Abend geht er schnell schlafen.</i>	A
	<i>Ve'če:r 'hitro 'ide spa:t.</i>	A
Stric rad je piščance.	<i>Der Onkel ißt gern Hühner.</i>	A
	<i>Der Onkel ißt gern Hendl'n.</i>	B
	<i>Stric rad jei 'pi:šance.</i>	
	(ne uporablja besede <i>'piceke</i>)	

Njene nemške kodizacije so bile v vseh ozirih bolj izdelane, zlasti vse knjižne variante je v testih suvereno izrekla. Kljub moževemu narečnemu govoru ni v nemščini kazala izrazitega narečja. To pa se je dogajalo v slovenščini. Prav tako je opazna prekmurska narečna baza s štajerskimi interferencami. Tudi sama pa je opozorila na majhne razlike med vasmí: *'Žatínčani do že 'malo 'nači 'gu:čali*. Težave pri razumevanju slovenske knjižne leksike so bile pri njej podobne kot pri testirancih v ostalih vaseh. Ni razumela npr. besed **dimnik**, **škorenj**, **štedilnik**, **zaboj**, **korenje** (tu je bila sicer blizu s prevodom *Wurzeln*), **svinjska**, **rdeča pesa**, **časopis**, **kladivo**, **čopič**, **buče**, **plašč**, **poroka**, **de-roč**, **zanikrn**, **obiln** in še nekaterih, ki so se pojavile v testih in v pogovorih. Pri mnogih je bilo veliko težav zaradi fonoloških, morfoloških in semantičnih intralingvalnih razlik.

Duhovna razgibanost ob vprašanjih in odgovorih je bila pri njej opazna kot pri večini testirancev. Intenzivno iskanje pa je tudi pokazalo zelo majhno zanimanje za knjižno slovenščino, teklo je v primerjavah prvin več socio- in regioletov bližnje okolice pa v primerjavah z nemško kodizacijo. Ta je bila v vseh ozirih razvitejša in trdnejša kot slovenska.

Tako je bilo pri vseh testirancih in drugih vprašanjih. Omejevanje slovenske kodizacije se veča z manjšo starostjo.

Nekaj besed in stavčnih zvez v nemški narečni kodizaciji le nemško govorečih prebivalcev vasi v okolici Radgone in starejših prebivalcev s slovenskim maternim jezikom v vaseh, kjer so tekli tudi ostali testi:

I	II	III
knjižna oblika	le nemško govoreči preb.	preb. s slov. kot mater.
der Weizen	'baovo:ats*	'vaitsn
der Eichbaum	'oaxba:m	'aichbaum (aichba:m)
der Wein	va:n	vain
der Acker	'ok(o)r	'aker
der Nagel	no:gl	nagl
die Nase	no:zn	'nazə
die Haare	hoar	'har(e)
Komm her!	kim hü:r	kom hä:r
Die Mutter ist	d'muata is	di 'muta is
daheim.	da'hoam.	da'haim.
Ich habe viel	i: hop fyl	i: hab fil
gesehen.	kse:n.	kse:n.
Eine kleine weiße	a' klo:anə 'va:sə	a 'klainə 'vaisə
Katze hockt in	kotsn hokt in	kats hokt in
der Ecke.	der ekn.	der eke.
Die Kuh hat	di kua hot	di ku hat
zu wenig Milch.	'tsveinik mylc.	tsu 'venik milch
Alle Leute sollten	'ole lait zoltn	ole loit soltn
zusammenhalten.	'samholtn.	tsu'zamenholtn.

Pri vseh strukturah se vidi, da so nemške kodizacije ljudi s slovenščino kot maternim jezikom fonološko in morfološko bliže knjižni varianti nemščine.

Dve tabeli naj pokažeta pregledno nekaj tipičnosti pri dekodizaciji in drugačni kodizaciji posameznih izrazov in povedi iz vsakdanjega življenja teh prebivalcev.

V prvi koloni je zajetih 12 informantov v starosti nad 40 let, v drugi koloni 10 informantov med 25. in 40. letom, v tretji koloni je 8 informantov med 14. in 25. letom starosti.

Prva tabela kaže težave pri razumevanju slovenskih knjižnih izrazov.** Vidi se, da so največje pri najmlajši od teh skupin. Prav tako pa je razvidno, da je pri srednji generaciji odstotek razumevanja dostikrat višji kot pri starejši. To pa zaradi tega, ker nekateri v službah večkrat slišijo standardno slovenščino. Pri najmlajši generaciji teh stikov manjka, razen tega pri njej ni niti motivacij in volje za učenje takega jezika. Pobud ne dobijo ne doma, ne v šoli, tudi ne pri sorodnikih tostran meje. Zadovoljevanje z omejenim kodom v narečju je kot dispozicija posledica dejavnosti v okolju, nezainteresiranost za standardno slovenščino pa posledica v šoli privzgojenih mnenj o kakovostih nemščine, o njeni nacionalni, socialni in kulturni vrednosti. Interakcijske izkušnje v obeh jezikih dajo slovenščini pečat, četudi ne gre vedno za eksplicitno izrekanje negativnih sodb.

Pri odgovorih mladih je zato treba upoštevati reakcije zaradi tako nastalih osebnostnih struktur. Izpad dekodizacije in kodizacije je pri njih včasih res neznanje, včasih pa afektivno reagiranje z molkom, tudi pomanjkanje kondicioniranosti.

Testi so morali potekati mirno, prijazno in potrpežljivo, da bi dobili kar se da zanesljive podatke. Čas, da je testiranec izrekel ustrezen denotat, je bil

* Tudi pri teh primerih je zaradi večje preglednosti transkripcija morala upoštevati prilagojen običajen črkovni sistem, ne v celoti mednarodne transkripcijske znake, eh je bil pri Slovenih večinoma ach — glas; povsod je zapisan eh.

** V tabelah so izločene besede, vendar so razlage lesto, vprašanja, dopolnjevanja in komentarji z obeh strani postavljali besedo v kontekst.

primerno dolg, izpolnjen z nekaj razlagalnimi pobudami, vendar je kljub temu odločala časovna omejitev. Ne glede na omenjeno psihološko zapletenost (za razreševanje te pri posameznikih bi bila potrebna natančna individualna biografija, ki pa bi bila zaradi komplicirane socialne, kulturne in jezikovne situacije v teh krajih zopet vprašljiva), so tabele vendarle do neke mere dober in zanimiv pokazatelj jezikovnih kompetenc in jezikovnih dejanj informantov.

V drugi tabeli se lepo vidi, kako je bila dekodizacija nemških izrazov in njih kodizacija v slovenskem narečju uspešnejša tam, kjer gre za pojave, ki so testirancem psihološko in fizikalno ekstenzivno blizu. Le pri »tehničnih« izrazih Damm, Aschenbecher, pri nekaterih abstraktnih izrazih, pri glagolu *begleiten* (v narečju dogajanje bolj opisujejo) in samostalniku Ufer (besede obala ne poznajo, breig, breg je v teh krajih ob večpomenskosti v rabi, a so geografski pojav po razlagi opisali). Včasih sta vplivala na prenose fonetična ali leksična varianta.

	narečno*			razlaga in nato nemško			ni razumelo slov. knj. bes. v %		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
košara	12	10	2	12	10	8			75
čopič	—	2	—	12	10	8	100	80	100
česen	12	10	8	12	10	8			
čebula	8	6	—	12	10	8	33,3	40	100
krompir	12	10	8	12	10	8			
kladivo	—	1	—	12	10	8	100	90	100
poroka	11	9	2	12	10	3	8,3	10	75
dimnik	9	7	—	12	10	8	25	30	100
soba	12	10	8	12	10	8			
brati	8	5	—	12	10	4	33,3	50	100
čevlji	7	8	1	12	10	7		40	87,5
škorenj	8	5	—	8	5	—	33,3	50	100
denar	12	10	3	12	10	4			82,5
klobuk	12	10	8	12	10	8			25
plašč	10	9	—	12	10	—			100
žensko krilo	12	10	—	12	12	2			100
srajca	12	10	8	12	10	8			
rože	12	10	7	12	10	5			12,5
luč	12	10	3	12	10	7			82,5
svinjska pesa	—	—	—	12	10	2	100	100	100
sladkorna pesa	12	10	—	12	10	1			100
buča	—	—	—	12	10	5			100
denarnica	12	10	—	12	10	—			100
časopis	11	9	—	12	10	7	8,3	10	100
V knjigo poglej!	12	10	8	12	10	8			
Gozd je velik.	8	5	—	12	10	8	50	50	100
To moraš narediti.	12	10	4	12	10	8			50

* Če slov. knjižne besede niso razumeli, je avtor povedal narečno ali uporabil razlago. Zato sta dekodizacija in nato kodizacija v narečju potekali v več miselnih procesih in jezikovnih dejanjih. Zapleten je odstotek nerazumevanja. V besednih svazah in stavkih ja včasih nerazumevanje enega leksema (npr. gozd; — rečejo Tuma ali Iela). Precejšnje neenotnosti so kazali za denotat pesa ('burgula', 'repa').

	narečno slovensko			knjižno slovensko			
	1	2	3	1	2	3	
der Damm	—	—	—	—	—	—	
das Ufer	—	—	—	—	—	—	
das Haus	12	10	8	9	8	5	povsod narečni izgovor enega fonema
der Baum	12	10	8	10	8	1	
die Straße	12	10	8	12	10	8	
die Flasche	12	10	8	—	—	—	
der Aschenbecher	—	—	—	—	—	—	
der Storch	12	10	3	—	—	—	
das Gras	12	10	8	12	10	8	
der Stuhl	12	10	7	3	3	—	
der Hügel	—	—	—	—	—	—	
die Birke	10	9	—	10	9	—	
die Feuerwehr	12	10	4	12	9	4	
das Gefühl	—	—	—	—	—	—	
das Herz	12	10	8	12	10	8	
die Liebe	—	—	—	—	—	—	
die Freude	—	—	—	—	—	—	
der Tod	10	7	2	10	7	2	
arbeiten	12	10	8	12	10	8	
schlafen	12	10	8	12	10	8	
essen	12	10	8	12	10	8	izg. jesti ali g'esti
begleiten	—	—	—	—	—	—	
schön	12	10	8	12	10	8	
gut	12	10	8	12	10	8	
grün	12	10	8	12	10	8	
groß	12	10	8	12	10	8	
** die Würste	12	10	6	12	10	6	
*** die Wand	12	10	8	12	10	5	
die Mauer	12	10	8	12	10	2	
das Bett	12	10	8	12	10	8	povsod 'postala
der Tischler	12	10	8	3	2	—	
der Schuster	12	10	8	2	2	—	

* Samostalnika **Liebe** in **Freude** so prevedli glagolsko, **der Tod** s pridevnikom, kakor je navedeno v uvodu pred Testi in kasneje.

** Besede **die Würste** sprva niso razumeli, šele po narečni fonetični realizaciji (**Würscht**).
 *** Besedi **stena** pa **zid** sicer poznajo, vendar ne najdejo ekvivalenta za **Wand** pa **Mauer**.
Die Feuerwehr pravijo narečno **ga'süci**, **ga'süci**. Besedo **Straße** so ponovili v pravilni knjižni kodizaciji, medtem ko so se ob besedi **die Birke** držali je narečne oblike stare šibke žen. sklanjajve — **die Birkn** (**birkn**). **Der Baum** so izgovarjali **baum** ali **baum**, prevajali pa so besedo 'drevo, dre'vou', 'dreva. Pri elementarnih besedah, ki jih v okolju kmetov in polkmetov pogosto uporabljajo in prevajajo (npr. **Straße**, **Würste**, **srce**, **schön**, **gut**, **grün**, **groß**, **arbeiten**, **schlafen**, **Bett** ipd.) sta bili dekodizacija in nova kodizacija veliko hitrejši in uspešnejši.

Maturantka iz Radgone s slovenskimi starši in vsemi sorodniki na naši strani (med njimi tudi s srednje- in višješolsko izobrazbo) je pokazala v nemščini izredne jezikovne sposobnosti, tudi metajezikovne, kar kaže na zelo dobro jezikovno vzgojo v šolah. Njeni komentarji so bili tudi sicer zreli in na visoki intelektualni ravni, čeprav nobeden od staršev nima posebne izobrazbe. Oče (krojaški mojster) je iz Apaške doline, mati (bolniška sestra) iz Prekmurja, oba govorita doma tekoče slovensko v svojih narečnih bazah, prihajata pa pod zanimiv jezikovni vpliv drug drugega. Razumeta tudi standardno slovenščino in sta zmožna skromne kodizacije v njej.

Hčerka je v slovenščini na ravni omejenega koda celo v narečju. Pri njej prevladuje prekmurska narečna baza, ker ima večino sorodstva v Prekmurju. Kompenzacije v nemščini uporablja zelo pogosto.

Na vprašanje, kaj najrajši bere, je odgovorila takole (pogovor je na posnetku):

»Najrajši 'bärem 'knige od Kafka oder — all 'tudi Theodor Storm oder Heinrich Böll, kak Billard um halb zehn, 'takše stva'ri: 'najbolš.«

Jezikovno dejanje je zanimivo z več strani:

Razumela je glagol brati, ki ga večina na podeželju ni razumela in ga je bilo potrebno prevesti v narečno rabo besede šteti. Ni uporabila narečne fonetične oblike *tüdi*, ampak je rekla *tudi*. Slovenski veznik *ali* nima dobro internaliziran, zato ga je po prvi nemški kompenzaciji z *oder* okorno uporabila, takoj nato pa zopet opustila in rekla samo *oder*. Drugi veznik *kot* ji ni znan, zato je uporabila le narečno varianto *kak*, tudi skrajšani stavek »*takše stvari najbolš*« ima narečne morfološke oblike besedišča. Beseda *knige* ima kratek *i*, brez narečnega prekmurskega glasu *í* in brez knjižne zveze glasov *nj*.

Slovniske interference nemščine so očitne. Sklonska oblika »... *knige od Kafka*« ni slovenski roditeljski, enak težilniku, ampak nemški dajalnik, enak imenovalniku. To se jasno vidi po naslednjih dveh imenih v predložni sklon-ski zvezi (»*najrajši berem knige od*«) Theodor Storm oder Heinrich Böll (namesto Theodora Storma in Heinricha Bölla).

Nemški leksikalni, oblikoslovni in skladenjski vplivi so očitni. Sistem standardne nemščine je v njeni jezikovni kompetenci tako močan, da sega globinsko in površinsko v slovenščino.

Ker pride v Radgono tudi veliko ljudi s Hrvaškega in najbrž še zaradi česa (carina, televizija, kakšna besedila itd.), je rekla testiranka tudi: ... *okrog dvadeset dni* (interferenca knjiž. variante dveh jezikov). Maturantka je v sproščenem pogovoru z raziskovalcem, ki pozna večino njenih sorodnikov, izrazila sramovanje, da zna tako slabo slovensko in je sklenila, da se bo slovenščine učila. Ni šlo za nikakršen pedagoški vpliv, ampak za intelektualni kontakt prek jezikovnih kompetenc, pogovora o jezikovnih zvrsteh in literaturah.

Primer interferenc med vzhodnoštajerskim (prleškim) in prekmurskim narečjem, (Dedonci, žena, moč 66—73 let):

'Steiple se v 'va:roši.

'Peineze je 'doba kda je 'mladi bia.

'Predpoudne:va sen bia v 'bäuti.

To je 'kusti — ali de'be:li 'človik.

Daj mi 'geldtášl.

Isti testiranec je včasih zelo tehtal menjave kodizacij, vendar ni razčistil interferenc.

Stavek *To je zanikrn človek* je prenašal v druge kode:

Tou je 'nikši 'človik nei.

Tou je za 'nikoi 'človik.

Er ist ein liederlicher Mensch.

Er ist nichtsnutziger Mensch.

Razlaga za besedo *liederlich*, ki jo je imel za sinonim zgornjih in za denotat v prevodu besede *zanikrn*, je bila takale: *To je liederlich: to je površno delo, pravimo po prekmurski.*

Besede *štediti* ni razumel nihče. Treba je bilo reči *šparati*. Izraz *sinji* jim je popolna tujka. Fonološka podobnost je povzročila zamenjavo s *sivi*. Enako se je dogodilo pri besedi *čudovito*; »prevedli« so jo s *'čüdno*. Tudi besede *pozno* niso razumeli; potreben je bil izraz *'käsno*.

V stavku *Ima izvrsten nasad* so vsi odrasli testiranci zamenjali besedo *izvrsten* za *vrsten* (*vrstni*) nasad. Prevedli so jo šele po razlagi z *ausgezeichnet*. Besede *trdovratno* niso razumeli. Po razlagi je rekla žena za *hartnäckig*:

'Da more pod mus 'neka j narč'diti.

Mož: *Nei, tou je, ka ne popū'sti.*

Žena: *On je tiho, ka pāč ne po'vei 'svojo reš'nico vūn.*

Mož: *Če gre za kakšno Vertrauens ... , za 'kakšno za'upaññ; Er schweigt wie ein Grab. Slo'vānsko: Ostaja di'skre:t kak 'jama, kak grab.*

Več vrst interferenc je očitnih.

Izguba leksikalnih prvin s semantično in slovniško značilnostjo pride v skladenjski zgradbi s spreminjanjem struktur še bolj do izraza. Izginjanje neke jezikovne kompetence postane dejstvo.

Omejen kod v Bernsteinovem smislu ne onemogoča jezikovnih dejanj za sporazumevanje. Ta dejanja so le drugačna. Če govori Bernstein o več konkretnosti, o manj zloženih povedih, kjer manjkajo določeni vezniki itd., je to samo drugačen način izražanja. Bernsteinu so očitali, da s socialnimi klasifikacijami (*working class — middle class*, Nemci so to še bolj neustrezno prevedli z *Unterschicht in Oberschicht*), ki so vezane na omejen (restringiran) in izdelan (elaboriran) kod poglablja predsodke in socialne razlike.

Vendar pri jezikoslovnih klasifikacijah ne gre toliko za vrednostne sodbe, kolikor za različnost. Danes socialne jezikovne zvrsti niso več obravnavane samo kot več- in manjvredne, ampak kot tipičnosti, ki so zanimive in pomenijo jezikovno razgibanost in medsebojno oplojevalno moč, a tudi izgubljanje, spreminjanje besedišča in kodizacij določene vrste, hkrati izgubljanje nekkih kompetenc in pridobivanje novih, šibitev ali izginotje rabe kakega nacionalnega jezika.

Konkretno izražanje namesto abstraktnega je značilno tudi za govore v Radgonskem kotu. Namesto *ljubezen* rečejo npr. *Tū'biti*, namesto *po smrti* izberejo opisno strukturo *te gda je 'človik 'mrtev* ipd. Tudi nemške abstraktne izraze prevajajo tako: *die Freude — vese'liti se; das Gefühl — 'čū'titi*. Če ne vedo za besedo kot pojem, izberejo konkretni opis: *das Ufer, obala — »tan gc voda kcoi k 'breigi tū'če:«*.

To je seveda še vedno izražanje, je kompetenca nekega jezika. Sporazumevanje je v tem geografskem predelu možno tudi s kompenzacijami v nemščini. Toda če je teh vedno več, če prehaja kompetenca sčasoma v drugo besedišče in v drug sistem, gre za izgubo slovenske jezikovne kompetence, slovenskega jezika v tem predelu nasploh. To pa je kulturna in nacionalna škoda.

Procesi jezikovnih dogajanj, pogojenih zgodovinsko, socialno, gospodarsko, psihološko, šolsko- in kulturnopolitično, gredo svojo pot. Kakšna so dogajanja zdaj, so prikazali nekateri tod opisani in transkribirani posnetki, od najstarejše vse do najmlajše generacije.

Kako je bilo nekoč, naj ilustrira izjava nad sedemdeset let starega moža z meščansko šolo iz Dedoncev:

Kdā smo 'prišli v 'šoulo, te smo nei 'znāli 'nāmški. Slo je, kāk če bi be'seide doi po'ži:rali. Po 'pouletji, te pa smo 'boukši bi'li.

Če smo slo'vānsko 'gu:čali, nān 'niše nei 'lasa 'skriivū. Kdā smo šli iz 'loule, smo 'fčāsih 'gu:čali slo'vānsko, pri 'Unterrichtu nei.

Brezposeln zidar štiridesetih let iz Žetincev je rekel v kasetofon:

Pr'le: smo 'gu:čali slo'vānsko, zāj pa že 'bole 'nāmško. V 've:si gu'či:n s stā'reišimi slo'vānsko, z 'mlaišimi 'nāmško.

V šolah in še zlasti v javnih službah morajo vsi mladi dokazovati svoje znanje nemščine.

Znanstveno raziskovanje v bližini Radgone je, ko gre za odnose do slovenščine in nemščine, za ljudi zelo neprijetna senzacija. Sporočijo drug drugemu, kaj se dogaja (seveda z lastnimi interpretacijami), obveščene so tudi sosedne vasi pa nekateri forumi v Radgoni. Za to poskrbijo vznemirjeni posamezniki.

Za raziskavo je bilo nujno pripraviti zvezo pri sorodnikih in znancih tostran meje in izbrati tipične in bolj odprte informante. Testiranje in raziskovanje je moralo potekati v daljših presledkih, kakor hitro je bila vzpostavljena zveza, pa opraviti to na posameznih mestih s čimveč ljudmi. Do naslednjč so namreč nekateri že odklonili sodelovanje.

40 snemanj s trajanjem od 20–50 minut (posnetih je 20 kaset) in okrog 60 priložnostnih pogovorov na cesti, v trgovinah in gostilnah, na igriščih, vse to je za število prebivalcev štirih mejnih vasi dovoljšen vzorec in omogoča analizo jezikovnih dejanj, ki kažejo nekaj zakonitosti. Zlasti, ker so bile priprave takšne, da so izbrani tipični in kar se da zanesljivi ljudje. Ne glede na mnoge težave in nekatere zavrtosti je bilo precej pristnih sodelovanj pri ugotavljanju semantičnih, fonoloških in morfematskih značilnosti leksike, povednih enot (v jezikovnih strukturah in funkcijah), pri menjavanju kodov in metajezikovnih komentarjih.

Pisni testi s srednješolsko mladino v Radgoni dopolnjujejo to glede nemškega jezika, glede funkcije njegovih variant, vpliva na rabo socialne jezikovne zvrsti, vpliva na odnose in rabo slovenščine pa glede odnosov do drugih jezikov, zlasti do pojma mednarodni jezik.

Iz 70 anket (vse je potekalo v nemškem jeziku in anonimno) je razvidno, da žive dijaki v jezikovno razgibanem okolju, tlk ob meji z močnim mednarodnim prometom, da čutijo bližino in utrip manjšine, tudi bližino treh jezikov (nemškega, slovenskega z narečnimi bazami, srbohrvaškega), nekoliko tudi geografsko ne preveč oddaljeno madžarščino. Svoje prispevajo opazovanje, živ in muzejski zgodovinski spomin, precej pa radio in televizija in seveda šola. Le-ta in okolje vcepljata avstrijskonemška nacionalna čustva, prvine zavesti o pomembnosti in kulturni vrednosti nemškega nacionalnega jezika.

Vendar je okolje tudi toliko heterogeno, da se poleg klišejev pojavi kdaj presenetljiva, provokativna izjava. Ni pa dvoma, da je jezikovna vzgoja tod skrb prosvete, politike in širšega okolja.

Ker v tej študiji ni prostora za prikaz nekaterih odgovorov v zvezi s socialnimi dogajanjem in počutji ob zvrsteh nemškega jezika, ob učenju in vrednotenju tujih jezikov ter umetnega mednarodnega jezika, naj se omejimo na 20. vprašanje iz ankete: **Ali pomenijo jeziki manjšin za kako državo problem? (Prosim, razložite svoj odgovor!)**

Avtor je lahko zapisal le tako splošno vprašanje. Kaj več o manjšini v taki ustanovi ni bilo mogoče vprašati. Dijaki sami ne bi odgovarjali pristno, pa tudi dovoljenja za anketiranje avtor ne bi dobil. To se vidi iz pripombe, ki jo je nekdo brez avtorjeve vednosti pripisal ob tem vprašanju na vse anketne pole:

»Pred odgovorom na zadnje vprašanje še enkrat opozarjamo na prostovoljnost glede izražanja mnenj v tej anketi in s tem na možnost, da ne zavzame te stališče do posameznih vprašanj«.

Pripomba je zanimiva, ker kaže latentno zaskrbljenost, da bi manjšinjsko vprašanje oživel, in želi ustvariti tabuje.

Da pa mesto vendarle potrebuje odprto mejo in dobre sosedske odnose (gospodarski interes je gotovo velik) in da obstaja pri posameznikih nekaj širine zaradi več jezikovnih sečišč, vse to v nekem smislu izpričuje privolitev direktorja (ta ima funkcije tudi zunaj šole) v anketiranje na gimnaziji.

Tudi dolgoletni kulturni stiki z G. Radgono in M. Soboto so prispevali svoje.

Res pa je tudi, da so se vprašanja (razen zadnjega) nanašala na nemški jezik in na tuje jezike nasploh. Iz struktur vprašanj in odgovorov pa je vendarle moč razbrati nekaj mentalnih značilnosti, mnenjskih spletoev o jezikovnih kompetencah in jezikovni pragmatiki, zavest o pridobivanju znanja in kulture na tem področju, do neke mere pa iz zapisov jezikovno znanje (kompetenco) samo.

Avtor je opravil enako anketiranje v centralnem delu nemškega jezikovnega prostora (Marburg ob Lahni z okolico), le jezik manjšine tam ni bil omenjen, ker je problematika tam manj neposredna. Primerjava anket z radgonskimi je dragocena, saj kaže radgonsko mladino v pestrejši luči, celo z eksotičnimi prebliski, kjer najdemo predloge za tuji jezik iz vrst »neobremenjenih« jezikov (madžarščina, finščina, norveščina, celo suaheli) pa nekaj predlogov za ruščino. Hkrati pa je primerjalno v Radgoni več privržencev nemščini kot svetovnemu jeziku. Nasprotje sentimentalnim klišejem o materinščini, tudi nekaj pristnim, argumentiranim čustvenim izjavam, pa je en drastičen odgovor, da je nemščina grda. (Tega si pri nas o slovenščini najbrž ne bi upal zapisati noben dijak.) Več odgovorov označuje nemščino kot okorno in težko, hkrati izjave, da se raje uče angleščino. To večinoma razložijo s kratko strukturalno oznako tega jezika. Redki zagovorniki francoščine, italijanščine in španščine grade izjave na predsodkih o blagoglasju, manj na strukturalnih oznakah ali tezah o svetovni veljavi. Te so pri angleščini skoraj vedno zapisane. Z jezikoslovnim razločevalnim občutkom je zapisalo nekaj dijakov *Englisch* in *Schulenglisch*.

Provokacij na anketah na Hessenskem ni bilo, pač pa je en dijak v Radgoni vso anketo pokracal, vmes načelkal nekaj stavkov v narečju in pripisal: *Do host du 'da:ne Sproch!* (Tu imaš svoj jezik!) Sicer pa so glede na občutljivo starost, glede na anonimnost in vednost, da gre za tujega profesorja raziskovalca, dijaki še kar disciplinirano in zavzeto odgovarjali. Tudi nekaj pikrih pripomb na Hessenskem je bolj kazanje, da nekaj vedo, kot pa izzivanje. V glavnem je bilo izpolnjevanje in obnašanje do sestavilca vprašanj korektno.

Hkrati pa je na videz diskretna pripomba pred 20. vprašanjem na anketah v Radgoni dovolj sugestivna, da je zavrla del odgovorov ali sprožila globinsko uravnavane odgovore, vsaj pazljivost.

Kljub temu so dijaki odgovarjali tekstovno dokaj zanimivo.

Ni bilo mogoče postaviti vprašanja, kdo je slovenskega rodu, tudi sami tega niso navedli. Pri odgovoru o obvladanju narečja je eden zapisal **Slowenisch**, eden **Windisch**, ob navedbi tujega jezika sta dva odgovorila, da znata **slabo jugoslovansko**, trije, da znajo **srednje slovensko**.

Najbrž pa gre za več dijakov slovenskega rodu in za nekaj več znanja slovenščine, a dijaki tega zaradi okoliščin niso zapisali.

Res, da ni med njimi niti enega iz štirih vasi, kjer so tekle ostale raziskave (tudi to priča o socialni sestavi teh vasi), toda na domovih v Radgoni je avtor slišal več slovenščine, čeprav zelo skromnih kodizacij.

Odnosi do obeh jezikov in kodizacij z interferencami med mladino v omenjenih vaseh so deloma prikazani na drugih mestih pričujoče raziskave. Direktnih vprašanj o zanemarjanju ali zatiranju slovenščine se je avtor v vaseh izogibal, ker bi mu to povzročilo težave pri oblasteh, razen tega ne bi dobil dovolj odkritih odgovorov, saj s slovenščino ni hujših javnih neprijetnosti. Vsakdo zna nemško, tokovi pripadnikov obeh jezikov tečejo jezikovno in zunajjezikovno (gospodarsko, socialno, širše kulturno) v smeri asimilacije brez odkritih krčev ali spopadov.

Odgovore o tem daje deloma že podoba jezikovnih kodizacij, nekaj eksplisitnih odgovorov pa je avtor dobil tudi med testi in drugimi pogovori.

Prav gotovo pa se da razbrati nekaj stanj in dogajanj tudi iz odgovorov radgonske dijaške mladine.

Navedimo pregled odgovorov po starostni strukturi, saj se v tej življenjski dobi, v času srednjega šolanja in najbolj intenzivnega doživljanja medijev, v takem jezikovno pestrem okolju, izkušnje hitro menjujejo; hkrati ostane nekaj tipičnih klišejev, predsodkov, ker mladi ljudje ne morejo vsega predelati in tudi niso docela sproščeni.

O težavah v zvezi z jezikom manjšine so zapisali takele odgovore:

17 let

- Da, problemi sporazumevanja.
- Da, šola, krajevni napisi, obeski in napisi na javnih mestih.
- Da.
- Da — težave pri sporazumevanju (urad, promet etc.).
- Ne, manjšine naj obdržijo svoj jezik, ampak naj se učijo kot drugi jezik deželni jezik.
- Že, npr. izobrazba.
- Da (v uradih, šolah).
- Da.
- Da.
- Da, ker ostala plast prebivalstva največkrat ni pripravljena kaj »žrtvovati«.

18 let

- Da (šola etc. ...).
- Da, ker postane npr. pri oblasteh jezik težava.
- Da, negativno: manjšina, »oddelitev«, pozitivno: »sentimentalna čustva« (materinščina).
- Ne, ljudje, ki imajo opraviti z manjšinami, se kmalu nauče z njimi sporazumevati.

- Majhni problemi (institucije).
- Da, ker je sporazumevanje težje.
- Da, morajo se naučiti jezik dežele.
- Da, ker moramo imeti vedno dvojezične ustanove.
- Da, ker je treba imeti dvojezične urade in šole.
- Za deželo ne, prej za manjšino samo.
- Jezik dežele, v kateri živi, naj bi vsak obvladal, kaj govori sicer, je vseeno,
- Da, treba je imeti dvojezične šole in urade.
- Da, izobrazba.
- Da, problemi v šolah, na pošti, v jezikovnih kontaktih.
- Da — ekstra šole itd.
- Da, ker postavljajo manjšine zahteve in s tem nastanejo vedno problemi.
- Da: ker pride dostikrat do nemirov in oškodovanj.
- Da: ker je treba imeti dvodelne oddaje in nabaviti dvodelne krajevne napise.
- Ne, ampak za manjšino že.
- Da, ker jih domačini dostikrat ne akceptirajo.
- Mislim, da lahko pride do problemov, če kaka »jezikovna skupnost« misli, da je v vsakem oziru boljša.
- Da, krog problemov: šola, uradi, poklic, problemi sporazumevanja.
- Da, hočemo te jezike ohraniti, ampak to ne uspe vedno, npr. Gradiščansko — dvojezični pouk.
- Da, ker lahko pride dostikrat do nesporazumov.
- Pride pač zato do problemov, manjšine se čutijo oškodovane in nočejo dopustiti, da bi njihova nacionalna skupina zatonila.
- Ne, tega ne verjamem, kajti menim, da je jezik manjšin tudi kultura, in ta ne sme izginiti.
- Da (manjkajo šole z dvojezičnim poukom).
- Ne, kajti vsakemu človeku mora biti prosto dano, da govori »svoj« jezik. Problemi in nemiri bodo pri ljudeh, ki radi delajo nemire, tako in tako nastali.

19 let

- Da, gotovo nastanejo z njimi problemi: šolanje, komunikacije, morda tudi diskriminacija.
- Po mojem mnenju to ne bi smel biti problem. Dostikrat pa se temu ne da izogniti (šola, otroci, delovna mesta).
- Da.
- Da, začenši s šolami, prek krajevnih napisov itd. Vsakdo hoče uveljaviti svojo »pravico«.
- Zdi se mi, da je treba obvladati jezik, ki se govori v kaki deželi.
- V nekem oziru gotovo, kajti vse mora biti urejeno dvojezično.
- Uradni jezik?? Šole?? — Predpisi.
- Da, problemi so v šoli in v poklicu.
- Da, težave pri sporazumevanju.
- Da — šola; diskriminacija.
- Nobene pomembne vloge.
- Možno.
- Da. Šolska izobrazba dvojezična.
- Ne. Ni negativno, če obvladamo več jezikov. Manjšina naj bi se prilagodila, ampak med sabo lahko ljudje govorijo materinščino.
- Ne! Vsaka dežela naj bi bila na svoje večplastno jezikovno stanje ponosna.
- Za ljudi, ki govorijo tak jezik, je to gotovo problem.

20 let

- Da, lahko še pride do težav.
- Ne, narečja nastajajo tako vedno in povsod, zato ne igra nobene vloge, če je eno ali če je več inozemsko obarvanih narečij zraven.
- Da.
- Gotovo, kajti ne vedo, kaj pomeni npr. *water clouset*.
- Da! Ljudje se težko sporazumejo.
- Da; zaradi težav pri razumevanju.

Kljub mnogim kratkim in neodločnim ter nedoločnim odgovorom pa vendarle vidimo, da probleme čutijo, o njih po svoje razmišljajo in bi bili morda v drugačni situaciji pripravljeni povedati kaj več, bodisi pozitivnega ali negativnega, tudi drastičnega (kar kaže posmehljiv odgovor z *water clouset*). V odgovorih je zaznati asociacije na Koroško.

William Labov pravi, da je edina zanesljiva pot, kako dobiti uporabne podatke za določeno socialnolingvistično študijo, snemanje na magnetofonski trak. Omenja pa tudi možnost opazovanja, hitrih in anonimnih intervjujev in zbiranja podatkov iz masovnih medijev.²²

Pisno testiranje ima ravno tako svojo vrednost. Zlasti če je anonimno in je za izpolnjevanje dovolj časa, ni pri pisanju toliko zadreg in zavrtosti, kot jih je lahko pri govorjenju neposredno v mikrofoni ali ob navzočnosti raziskovalca.

Mnogo je odvisno od priprave vprašanj, pri ustnem testiranju še od sprotnosti inventivnosti, saj je treba spričo nastale situacije včasih hitro zastaviti novo vprašanje, včasih prekiniti snemanje pa zopet ustvariti ustrezno razpoloženje.

Ne glede na vse težave pa je vendarle iz mnogih posnetkov, kjer se kažejo strukturalne in funkcionalne prvine in vloge kodizacij, mogoče ugotoviti nekatere zakonitosti. Enako velja za ankete.

Sklepne ugotovitve na osnovi empiričnih podatkov in teoretičnih pogledov

Veliki narodi imajo na jezikovno politiko svoje poglede. Za načrtovanje razvoja jezikov velikih narodov pravi npr. J. D. Dešeriev,²³ da pri njih ni treba strogo reglementirati razvoja, če je obseg od njih izpolnjenih socialnih funkcij določen z logiko in razvojem družbe. Ti jeziki so poklicani, da odsevajo v maksimalni širini in vseobsegajoče življenje družbe. Dešeriev jih imenuje »internacionalne« in omenja sprva angleščino, ruščino, francoščino, kasneje še kitajščino in španščino, drugod pristavlja »še nekateri jeziki večjih nacionalnih držav.« Pravi, da je posebno izobraženi del prebivalstva dežel, ki so blizu tem narodom, prisiljen obvladati jezik večje nacije, če noče civilizacijsko izostati.

Zavest o velikih in majhnih narodih bi morala biti drugačna. Vsak jezik je kultura, potrebuje tudi jezikovno politiko in jezikovno nego.

Po podatkih sovjetskega jezikoslovja²⁴ iz l. 1965 je na svetu 220 knjižnih — literarnih jezikov; od teh so štirje jeziki, ki jih govori več kot 100 milijonov ljudi, šest jezikov govori 50 milijonov pri 100 milijonih ljudi, trintrideset jezikov govori od 10—50 milijonov ljudi, čez petdeset jezikov je takih, ki jih govori od 1—10 milijonov ljudi, ostale pa od nekaj ducatov do milijon ljudi.

²² William Labov: *Studium der Sprache im sozialen Kontext*, nemški prevod v: *Aspekte der Soziolinguistik*, 1. ed. Wolfgang Klein in Dieter Wunderlich, Fischer V. 1973, str. 147.

²³ J. D. Dešeriev: *Sovjetska metodologija, teorija in praksa načrtovanja jezikovnega razvoja*, v: *Soziologie der Sprache*, Opladen 1971, str. 122—305.

²⁴ R. S. Giljarovskij in V. S. Grivin: *Opredelitelj jazykov mira po pismennostjam*, Moskva 1965. Naveda tudi Dešeriev; gl. 24.

Ne glede na to, da obstajajo še neknjižne oblike basedne umetnosti in da je situacija dandanes že malo spremenjena, sodimo Slovenci s svojim knjižnim jezikom še v spodnji del tiste polovice jezikov, ki jih govori na svetu največ ljudi.

Razvoj slovenskega knjižnega jezika z vplivi regiolektov nanj in nasprotno je znan, prav tako jezikovna politika, jezikovno načrtovanje in jezikovna nega, kar je vse vodilo do današnje stopnje razvoja našega jezika in jezikoslovja.

Razumljivo je, da morajo Slovenci v okolici Radgone znati nemško in da ima njih slovensko narečje sposojenke iz nemščine. Te bi normalno tudi pogosto prišle iz slovenskega knjižnega jezika. Ker pa so od njega odmaknjeni, izpostavljeni moči nemščine in se ta moč še povečuje, ker manjšina nima niti skromne skupine, ki bi gojila zavest o jeziku za »formalne položaje kljub tako imenovani funkcionalni dvojezičnosti«, ²⁶ gre za množico nemških kompenzacij v slovenskem regiolektu, poleg starejših in normalnih stičnih prvin.

Slovenski jezik pri mladih v omenjenem področju ni toliko etnična kulturna identifikacija s trdno družbeno bazo in širšim zaledjem v ozadju dežele, kjer živijo, ampak bolj jezik socialne in kulturne solidarnosti s starši in sosedmi, ki še govorijo slovensko, in s sorodniki v Jugoslaviji. Slovenščine se ne uče v šolah, ne znajo je pisati, večinoma tudi ne brati. Z njo lahko izrazijo ozke socialnokulturne kontekste, kaj več pa ne. Zato gre s širšega socialnega in kulturnega vidika za omejen kod. To so nekateri podobni pojavi, kakor jih je opisal Bernstein, ko pravi za tak kod, da so njegove vsebine konkretne, način govorjenja je bolj opisovanje in pripoved, manj analitično abstraktno členjenje, zunajjezikovna komponenta komunikacije je močna, konsekvence tega so preproste jezikovne strukture in omejeno besedišče. ²⁷ Tudi gre za nekatere pojave, ki jih navaja Bernstein, da so namreč v takem jeziku pomeni včasih zgoščeni, jezik je hiter, brez trdne artikulacije, nekateri pomeni so spremenjeni in lokalni. ²⁸

Radgonski kot ima seveda še svoje posebnosti in je bila potrebna posebna metodologija preučevanja jezikovnih pojavov. Izpad besedišča in kodizacij ter multilektalnost, mešanje narečij, vpliv dveh stičnih standardnih jezikov, odnos do njih, zgodovinska in socialna zavest, psihološka občutja, vse to je že pri časih ene družine različno, prav tako od domačije do domačije in od vasi do vasi, posebnost pa je še Radgona. Nekaj tipičnosti se vendarle da pregledno prikazati.

Predvsem gre pri ljudeh za dvakratno omejitev: v jeziku prve socialne identifikacije in solidarnosti (v slovenščini, ki je že pri starših in v okolju sploh omejen kod) in pri nemščini, ker tako nemščino govorijo tudi starejši in ker mladina ne pride v socialnokulturne grupacije na višji intelektualni ravni. Izdelanost koda in tekoče govorjenje sta seveda daleč boljša v nemščini. Enako velja za pismenost.

Ce mladi končajo srednjo šolo, se ta razlika še poveča. Tako je raziskava pokazala pri dveh gimnazijah slovenskega rodu v Radgoni izrazito izdelan kod nemščine, pri obeh pa je slovenščina na ravni skrajne diglosije, že na poti izumiranja, kar nima nič več skupnega z Bernsteinovim pojmom omejenega koda.

Na obravnavanem podeželju ni skoraj nikakršnega kulturnega življenja, ljudje zelo malo zahajajo na kulturne prireditve. Od širše kulture pa je tudi odvisna jezikovna zavest, ki je neke vrste ideologija, nanašajoča se na jezi-

²⁶ Breda Pogorelec, gl. 3.

²⁷ Basil Bernstein: *A Socio-Linguistic Approach to Social Learning v: Penguin Survey of the Social Sciences*, London 1965, str. 144–160.

²⁸ Prav tam, str. 155.

kovna dejstva. Gre za splet socialnih sodb iz reflektiranih socialnih izkušenj. Jezikovnopolitični procesi se tod glede slovenščine ne obravnavajo javno, pri ljudeh je tovrstna zavest zabrisana ali zmedena. Naravni posluš za jezikovno pestrost ne najde organizirane tematizacije.

Socialne, nacionalnokulturne, zgodovinske, psihološke in pedagoške vidike je treba nujno vključiti v vsako socialnolingvistično raziskavo; zlasti velja to za področje, ki je obravnavano v tej študiji.

Nikakor ni nujno, kot trde nekateri jezikoslovci in sociologi z eksplicitnim poudarjanjem pojma marksistično jezikoslovje, da je socialna lingvistika »osnovana na meščanski sociologiji« in se nanaša na teoreme te znanosti (model slojev, teorija vlog) in na njene posamezne veje (posebno industrijsko sociologijo).²⁸

Res lahko vsako znanost izrabi družbeni ali politični sistem, do nekaj prilagoditev in posebnosti tudi sicer vedno pride in je to v škodo ali v prid znanosti. Socialno jezikoslovje pa ne more »razčleniti družbe na skupine in skupinice... in pripisati posameznikom družbene dejavnosti,« če teh skupin in dejavnosti v družbi že ni.

To potrjujejo tudi teze omenjenih avtorjev, v nasprotju s prejšnjimi, da obstaja v kapitalističnih deželah na eni strani »ekonomsko in jezikovno gošpstvo buržoazije« in da na drugi strani »prihaja v razrednem boju jezikovno do izraza zavest, ki je usmerjena proti buržoaziji in izraža interese delavcev«. ²⁹ Take politične eksplikacije lahko izvedemo iz mnogih socialnolingvističnih raziskav.

Gospodstvo s pomočjo jezika, podrejenosti in zavrtosti, kulturni in nacionalni genocidi so znano dejstvo. Dostikrat so podrejeni zaradi več vzrokov nemočni.

Obstajajo velike skupine, znotraj teh pa gotovo manjše, ki se kažejo po socialnih, nacionalnokulturnih in jezikovnokulturnih značilnostih.

Skupine niso docela enotne, ker so posamezniki še pod vplivi psiholoških in situacijskih dogajanj. Povezave navznoter in navzven so zapletene. Vseh ne moremo nikoli odkriti, toda tudi delne raziskave, temelječe na ustreznih teorijah in na empiriji, so pomembne.

Res je, da je ena najvažnejših nalog jezikoslovja, kakor pravijo omenjeni avtorji dalje za marksistično jezikoslovje, da mora biti »kritika jezika in posredovanja znanja v predšolskem in šolskem obdobju, v podjetjih in na univerzah (npr. kritika kompenzacijskih jezikovnih programov, šolskih didaktik... in ustrezna samokritika).

Če pristavljajo še »kritiko elitističnega in predmetno borniranega meščanskega znanstvenega jezika«, ³⁰ gredo predaleč.

Strokovni, znanstveni jezik je ali pa ga ni. Razlike v slogu in terminologiji so možne, a če obstaja predmet obdelave in je ta predmet raziskan s tega ali onega vidika po teoretičnih izhodiščih, določenih analitičnih in sintetičnih postopkih, je to prispevek k znanosti.

V zgodovinskem pregledu jezikoslovja je zapisal po analizah jezikoslovnih teorij in šol v svetu znameniti vzhodnonemški jezikoslovec G. Helbig, da je potrebna »pragmatična komponenta, ki raziskuje vprašanja odnosov jezika do človeka, vprašanja družbenega delovanja jezika — vključno takih področij, kot

²⁸ Konrad Ehlich, Frank Müller, Diemar Wiehle: Soziolinguistik als bürgerliches Herrschaftswissen; v: Kursbuch 1971, isto tudi v: Aspekte der Soziolinguistik; izd. Wolfgang Klein in Dieter Wunderlich; Athenäum V. 1973, str. 111.

²⁹ Prav tam, str. 111.

³⁰ Prav tam, str. 114.

³¹ Prav tam, str. 121.

sta socialno jezikoslovje in jezikoslovna sociologija.«³³ Res so na Vzhodu te znanosti močno razvili.

Da so narečja »časovno zelo stanovitna in se držijo izročila...«, da so kot kmečka noša..., če ne od vasi do vasi, pa od doline do doline drugačna in dalj časa nespremenljiva«³⁴ v Radgonskem kotu ne drži docela. Za hitrejše spreminjanje kot nekoč gre tudi sicer povsod na svetu, čeprav nekaj stalnosti ostane.

Toda v Radgonskem kotu obstajajo nemalokrat razlike od posameznika do posameznika, od situacije do situacije. Geografska podoba, starejša in mlajša zgodovina, promet v preteklosti in sedanjosti pri tem niso brez pomena.

Morda je še najbolj slikovito označil jezikovna dogajanja v Radgonskem kotu že na začetku empiričnega dela omenjeni starček: »Pri nas vse mogoče govorimo, takšna je panonska klima.«

Ta »klima« pa za slovenski jezik v današnjem času tam v mnogih ozirih ni ugodna, kakor kaže priučujoča raziskava.

Tako nastanejo tudi psihične in socialne stiske, ki imajo za zdaj edino ventilacijsko sredstvo v slovenščini v nekaterih funkcijah.

Vendar imamo tudi tu obrnjeno dogajanje; osebnostno socialno orientirani jezik (v tem primeru je to slovensko narečje), ki normalno ustvarja večji osebnostni volumen, ustvarja toč dejansko ožji volumen v tem smislu, da je jezik za najpreprostejše vsakdanje potrebe in je poln nemških kompenzacij. Jezik statusov navzven je v teh krajih nemščina, za vse funkcije razvit formalni jezik, zato postane pri večini ljudi opora za osebnostno in socialno trdnost in širino navzven.

Posebnosti so še v tem: starejši ljudje ne govorijo niti v kodu regiolocta nemške okolice in so bližje knjižni nemščini, čeprav tudi to ni elaboriran kod.

Zaradi stikov z drugimi otroki v vzgojnih ustanovah pa je pri otrocih več omenjenih nemških narečnih kodizacij, zaradi šol in medijev tudi knjižnih, vendar to tudi še ni izenačitev z jezikovno kulturo širše regije. Obstajata hkrati večja pestrost in večja osebnostna negotovost.

Vprašanje je, ali lahko govorimo pri obeh jezikih že za posebna podsistema (posebni narečji), ki se razlikujeta od sosednjega nemškega in slovenskega (prekmurskega pa štajerskega, prleškega podsistema). Gre bolj za novo multi-lektalno kot za novo bidialektalno stanje. Obstajajo okoliške narečne baze, ki vplivajo na jezikovne kompetence ljudi v tem predelu.

Ker pa so mnoge osebnosti razpete med omenjena obrnjena stanja in dogajanja, ker manjka adekvatnih statusov v slovenščini (šola z učitelji, javnost, uradi itd.), nastanejo nekatere močnejše v čustvenih in kognitivnih prvinah.

Od tod odpori mladih do govorjenja v slovenščini, zaprtosti pred komunikacijami pa zopet odprtosti v določenih okoliščinah. Gre za nenehno približevanje in oddaljevanje, ki mu sledi novo približevanje, v menjajočih se jezikovnih dejanjih.

Slovenski jezik sicer še ohranja svoje variante na fonološki, morfološki in skiadenjski ravni (v prikazani variabilnosti dveh narečnih baz ter interference), ki so podsistemi standardne slovenščine. Slovenščina je odvisna od volje po jezikovnem dejanju, volja pa je pod idejnimi vplivi različnih vrst.

Bernsteinovi pojmi o razvitem in omejenem kodu jezika imajo v praksi v različnih zemljepisnih področjih s posebno zgodovino, s posebnimi zdajšnjimi odnosi med narodi in socialnimi skupinami, drugačne realne značilnosti, čeprav nekatere tipičnosti ostanejo.

³³ Gerhard Helbig: *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft, Ausblick und künftige Möglichkeiten*; Rowohlt V. 1974, str. 350.

³⁴ Fritz Güttlinger: *Zielsprache; Theorie und Technik des Übersetzens*; Zurich 1963, str. 168.

Vse to je pričujoča raziskava prikazala na dveh empiričnih ravneh in ob dveh metodologijah.

Ankete med gimnazijsko mladino v avstrijski Radgoni so zajele vprašanja o jezikovnih zvrsteh znotraj nemškega jezika. S socialnega vidika je ugotovljeno, kakšen je bil odnos do jezikovnih zvrsti v zgodnjih otroških letih doma in v ožjem okolju, v zgornjih ustanovah in nato še v širšem okolju.

V šolah in v institucionalni javnosti je razvidna želja po konvergenci v enoten nemški nacionalni jezik standardne zvrsti. Moderni principi tolerance do drugih zvrsti, njih uporabe ali celo nege, se pojavljajo le sporadično v šolah, nekoliko večkrat zunaj le-teh. Presenetljivo visok odstotek mladih vidi uspešen začetek in potek kariere v obvladanju standardne nemščine. Sicer majhen, vendar glede na današnja razmerja jezikov v svetu zanimiv odstotek mladih, želi kot svetovni jezik nemščino. Preseneča tudi omemba ruščine, čeprav v neznatnem številu. Kot nasprotje temu pa je želja treh dijakov po mednarodnem jeziku iz vrst »neobremenjenih jezikov« majhnih narodov. Velika večina je vendarle v okvirih zahodnoevropske kulture s favoriziranjem angleščine kot svetovnega jezika.

Do jezika manjšine (slovenščine) so kljub zavrtosti opredeljeni različno živo, a tudi naučeno. Prevladujoča mnenja, da pomeni težave za manjšino in večino zaradi sporazumevanja in eventualnih želja po več pravicah, imajo manjši nasprotni del mnenj, da naj vsakdo govori, kakor hoče, vendar naj gleda, da se bo sporazumel v državi, kjer živi. O kakšnih globljih, bolj razgledanih stališčih glede jezikovne in splošne kulture manjšine ne moremo govoriti.

Kljub temu so pokazale ankete dinamičen odnos do jezikovnih vprašanj, kar je odsev dobre jezikovne vzgoje in lege radgonskega področja z močnim mednarodnim mejnim prehodom. To kaže tudi primerjava z anketami v centralnem delu nemškega jezikovnega prostora. Odgovori tam so po eni strani na višji intelektualni ravni, kažejo osebno in jezikovno več suverenosti, vendar so manj pestri.

Predvsem pa je v Radgonskem kotu čutiti latentno skrb za nacionalni obstanek ob meji.

Ta skrb pa je bolj sad preteklosti kot današnja realna osnova. Gre za podzavestne ostaline o ohranjanju etnične meje, hkrati pa za nujnost materialne eksistence; vse to se je preneslo na mladino, je rodilo tolerantnost navzven, hkrati pa prežanje navznoter in navzven. Duhovne in organizacijske siile v institucijah zunaj šole in v šolskih ustanovah krepijo koherenco pripadnosti nemškemu svetu, zavest nacionalne nedeljivosti tudi na področju kulture in jezika. Hkrati pa dopuščajo zase koristne stike z drugo nacionalnostjo. To rodi v ljudeh psihične napetosti, neuravnovešenosti, posamezniki in skupine se ne morejo docela sprostiti. V globinskih psihičnih strukturah gojeno jedro nemštva mora na površini večstransko popuščati stikom. Od tod tudi učenje in govorjenje slovenščine za najbolj preračunane situacije.

Tudi gospodarski pragmatiki, ki žive za potrebe vsakdana, ničesar ne tvegajo, če puste in celo goje drugi jezik regije v svojevrstno omejenem kodu. Kadar koli bi pragmatične potrebe iz takih ali drugačnih razlogov ne zahtevale več drugega jezika, se ni treba bati, da bi pripadniki manjšine zahtevali pravice kulturno živeti. Take pravice zahtevajo le jezikovnokulturno pa splošnokulturno ozavešeni ljudje. Teh pa v okolici Radgone manjka, ni pobudnikov za stike na višji ravni z matičnim slovenskim zaledjem.

Večstransko uporabna, nenevarna manjšina je najbolj dobrodošel etnični pojav tik ob meji.

Kaj se zgodi dandanes, če kaka etnična skupina nima dovolj stika s knjižnim jezikom za formalno rabo v vseh funkcijskih zvrsteh, je jasno. Narečni kodki bolj podležejo interferencam jezikovnih sistemov drugega jezika. Od tod zasuki med jezikoma A (slov. materni jezik) in B (nemški jeziki kot širša socializacija). Že v zgodnjih otroških letih zaradi moči jezika B in sistematičnega dela z njim kot knjižno varianto, sredstvom široke akulturacije v ožjem in širšem geografskem prostoru, obrne pojme A in B v njih odnosih glede kakovosti in frekvence kompetenc v vseh socializacijskih procesih in položajih, ne samo v prvem ter ožje intimnem.

Poseg verbalnih in neverbalnih medijev in vsebin nemškega jezikovno-kulturnega prostora v ta ožji prostor intime, socialnosolidarnostne, že zdaj razdvojene jezikovne kulture, je očiten in močnejši od generacije do generacije.

Prek vedno močnejših leksematskih interferenc, katerih različne vloge nimajo kje razreševati (ker ne hodijo v slovenske šole), že gre tudi na drugih ravneh jezika tako daleč, da se bodo kmalu znašli v drugem podsistemu, ki bo vedno bliže nemškemu jezikovnemu sistemu.

Jezik več podsistemov in sistemov z veliko leksikalnimi, fonološkimi pa tudi že slovniškimi interferencami je opazen večstransko pri mnogih ljudeh, zlasti pri mladini, kadar govori slovensko. Sporazumevanje v tem obmejnem področju je tudi s takim jezikom možno.

Jezikovni trend je v zdajšnjem položaju takšen, da prihodnje generacije ne bodo več bilingvalne, šlo bo za omejen kod funkcionalne dvojezičnosti s slovenščino na ravni skromne diglosije, pri mnogih pa za monolingvizem z drobeci znanja drugega jezika.

Če slovenska manjšina v okolici Radgone nima svojih kulturnih ustanov in društev, nacionalnopolitičnih organizacij, niti dvojezičnih šol, pa je funkcionalna slovenščina v mestu precej razširjena. To ne pomeni, da je razvit kod ljudi, ki ta jezik govorijo, ampak je število lokacij s slovenščino kot funkcionalnim jezikom relativno veliko. V večini trgovin je moč govoriti slovensko, tudi v mnogih gostiščih, v uradih dobe prevajalca.

Ker ljudje, ki govorijo funkcionalno slovenščino, niso vedno po rodu Slovenci, je to v tem trenutku vendarle tudi krepitev samozavesti in motivov za ohranitev maternega jezika pri Slovencih, vendar žal ne za razvijanje višje jezikovne zavesti.

Avstrijska Radgona ima relativno večje zaledje le v eno smer, zato je močno zainteresirana za odprto mejo. Na naši strani je takoj mesto, ki ima dokaj živahen gospodarski utrip, v bližini so Radenci in je Murska Sobota.

Kulturno sodelovanje obeh Radgon je bilo v preteklih letih zelo razvito.

Vse to je ugodno za manjšino, čeprav se le-ta sama na podeželju ne udeležuje kaj prida kulturnega življenja. Prebuditi ljudi v tem oziru bi bilo zelo pomembno.

Drobno pragmatično vsakodnevno uporabljanje funkcionalne slovenščine pa najbrž ni trajna rešitev za manjšino, čeprav ji daje nekaj opore. Če ni organizirane skrbi za jezik in kulturo na višji ravni, neka etnična skupina ne more gojiti svoje jezikovne in druge kulture do take mere, da bi razvila bogatejše bilingvalno in interkulturno življenje. Bodočnost take manjšine je potem vedno vprašljiva.

Nacionalna in jezikovna politika ter jezikovna zavest imajo več povezav, če gre za dobro organizirano življenje in kulturo naroda. Globlje povezave imamo, če je ob nacionalni in jezikovni politiki temeljito upoštevano jezikoslovje z vsemi vejami, ob tem pa jezikovna prognostika, jezikovno načrto-

vanje in jezikovna nega. Le-ta se uresničuje v jezikovni kritiki in jezikovni pedagogiki. Če gre tudi v zadnjih dveh postavkah za dejavnost, osnovano na znanosti, se oblikuje širša jezikovna zavest glede nacionalnih jezikov in jezikov manjšin.

Helmut Glück³⁵ pravi, da je jezikovna zavest sestavni del kolektivne zavesti, ideologije določene družbe v neki razvojni fazi. Avtor opozarja na napako, če bi jezikovno zavest gledali kot individualni psihološki problem. Pravi, da je ta zavest, kot so tudi ideologije (ali tudi jeziki) nasploh, samo značilnost ali lastnost kolektiva, neke zgodovinsko določene družbe ali delov le-te. Pripominja, da je treba jezikovno zavest določiti kot »ideološko instanco vođenja kolektivnih sodb ali dejavnosti, ki zadevajo v zavesti določenega kolektiva jezik oziroma so utemeljene s predstavami o jeziku«.³⁶ Zato pravi, da predpostavlja jezikovna zavest lastno definicijo kolektiva, ki vključuje tudi jezikovna dejstva. Pristavlja še, da mora obstajati soglasje v kolektivu, kaj je za jezike ali njih zvrsti značilno.

Individualnega doživljanja kolektivne zavesti ne moremo negirati. Priznavanje kolektivnega pri posamezniku je hkrati priznavanje odtenkov tipičnosti v kolektivu.

Ob vsem je treba gojiti jezikovno zavest, ki spoznava jezikovne probleme dane situacije in ni le purizem ali zlitje z eno zvrstjo jezika, ampak zavest o pripadnosti podsistemu (v našem primeru posebnosti stične variante) in sistemu nacionalnega jezika, pripadnosti nacionalni kulturi, ki je del splošne kulture. Za to je potrebna multivalenca do več dejstev jezika, zlasti do njegove standardne zvrsti.

Češki jezikoslovec Mathesius je že v prvi polovici tega stoletja govoril o t. i. elastični stabiliteti. Ta pa v Radgonskem kotu pri slovenskem jeziku popolnoma manjka v odnosih do standardne in pogovorne slovenščine.

Radgonski kot je majhen, po socialni sestavi kmečki in polkmečki. Ima še nekaj ostankov družinskega patriarhalnega življenja. Zato se tam jezikovna zavest oblikuje tudi družinsko pod vplivom sorodstvenih vezi na naši strani ali na avstrijski strani, glede na starost in zahteve statusa (doma, v službi ali sicer v javnosti). Glede slovenskega jezika so ideologije in tudi jezikovna dejstva tam različna že v najožjih kolektivih, podlegajo tudi medsebojnim vplivom. Vplivi nemškega socialnega in nacionalnega okolja z jezikovno ideologijo izhajajo iz močnejših jezikovnih in zunajjezikovnih dejstev, ki imajo tudi sredotežne silnice. Njih moč sega v Radgonskem kotu bolj in bolj v omenjene manjše slovenske kolektive, ker s slovenskega nacionalnega zaledja ne prihaja dovolj širših kolektivnih vplivov. Razmerje med individualnostjo majhnih kolektivov in skupno ideologijo ter jezikom večjih kolektivov je porušeno na slovenski strani zaradi dobro spletenih, koherentne ideologije, jezikovne vzgoje in prakse na nemški strani. Poznavanje norm, kodifikacij, jezikovni občutki, vse to prihaja pri mladini vedno bolj z nemške strani, kjer spoznavajo standardni in pogovorni jezik ter ožje konverzacijske variante vključno z narečjem.

V današnjem nemškem jezikoslovju ima pojem *Umgangssprache* (naš strokovni izraz je *pogovorni jezik*) drugačen pomen, kot ga je imel pri nekaterih nacionalnih štetjih v stari Avstriji in Avstro-Ogrski. Takrat so hoteli dobiti s tem pojmom podatke o nacionalni pripadnosti, saj so morali anketiranci odgovoriti, kateri je njih občevalni jezik (takratni izraz *Umgangssprache*).³⁷ Ne-

³⁵ Helmut Glück: Die preußisch-polnische Sprachenpolitik, Hamburg 1979.

³⁶ Prav tam, str. 67.

³⁷ Prim. monografija Emila Brixia: Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation; Hermann Böhlau V. 1982.

jasnosti in manipulacije so bile nujne posledice zapletenosti odnosov med intimnim in širšim socialnim okoljem, med privatnostjo in uradno javnostjo, med ustrahovanimi in odkritimi odgovori, med pojmom nacionalnost in državnost.

Kljub temu so bile številke o nenemških narodih kdaj zgovorne.

Deloma reliktno stanje, spremenjeno pa z novimi ekonomskimi, socialnimi, kulturno- in šolskopoličnimi dogajanjem, imamo dandanes v Radgonskem kotu. V primerjavi s preteklostjo je neodvisnost družin in posameznikov od širšega okolja dosti manjša, v šolah ni slovenščine, ni slovenskih kulturnih ali drugih prireditvev, ni slovenskega tiska. Asimilacija, čeprav poteka pri manjših kolektivih in pri posameznikih v različnih časovnih razmahi, je neogibna.

DIE SPRACHLICHE GEGENWART IN DER RADKERSBURGER ECKE AUS SOZIOLOGISTISCHEN SICHTEN

Zusammenfassung

Der Autor erhebt einleitend theoretisch einige Probleme der Zwei- oder Mehrsprachigkeit. Weiter stellt er kurz die Soziolinguistik und einige Methodologien, Zwecke und Resultate dieser Wissenschaft historisch dar.

Der Hauptteil der Forschung zeigt empirisch einige sprachliche Erscheinungen unter der slowenisch und deutsch sprechenden Bevölkerung östlich von Radkersburg; daraus werden in der Studie mehrere Schlüsse gezogen.

Der Autor stellt fest, daß es da zwei basische slowenische Dialekte gibt: aus Prekmurje und aus der Prlekija. Man bemerkt zwischen ihnen etliche Interferenzen. Starke Einflüsse des prekmurischen Dialektes leitet der Autor von der Tatsache ab, daß dieser Dialekt im ungarischen Teil Altösterreichs sehr früh zur Sprache des Religionsbereiches und zur Unterrichtssprache erhoben worden ist. Er wurde auch lange nicht so unterdrückt wie die slowenische Sprache im österreichischen Teil der Monarchie. In der östlichen Umgebung Radkersburgs angesiedelte Prekmurjer haben ein starkes Sprachbewußtsein hinsichtlich ihres Dialektes mitgebracht. Einflüsse des prlekijischen Dialektes sind jedoch auch bei ihnen zu spüren.

Bei allen Generationen, bei der schulpflichtigen Jugend ganz besonders, zeigen sich viele deutsche sprachliche Interferenzen und Kompensationen. Die Jugend identifiziert sich schon mit der deutschen sprachlichen Kultur. Der slowenische Dialekt ist für sie nicht mehr eine ethno-kulturelle Identifikation, sondern eine Sprache der sozialen Solidarität im engsten Kreise von Verwandten und Bekannten. Ihr Slowenisch ist ein stark restringierter Kode mit kurzen Sätzen der Konkrete des intimsten existentiellen Bereiches und mit vielen deutschen Lexemen. Fast für alle technische Geräte, schon für viele Pflanzen und Witterungserscheinungen, für die meisten Institutionen werden deutsche Wörter gebraucht. Das gilt auch für einige Konjunktionen und für die Abstrakta.

Ein restringierter und mehrfach beeinflusster Kode in der slowenischen Sprache ist bei allen Generationen zu bemerken. Die von der Geburt an in diesem Gebiet lebenden Slowenen kennen die slowenische Standardsprache schlecht, des Lesens und Schreibens dieser Sprache sind sie meist nicht kundig. Mündlich verstehen sie den standardsprachlichen Wortschatz nur begrenzt.

Eine Art Bilinguismus (deutsche Standardsprache, Halbdialekt — slowenischer Dialekt) ist noch bei ganz kleinen Kindern in den intimsten sozialen Situationen möglich, wenn die Eltern slowenisch sprechen, einer von ihnen (vielleicht in jüngerer Zeit zugewandert) gut, und es zwischen den Eltern und Verwandten sowie in der nächsten Umgebung keine Spannungen gibt. In der Schule und später im Beruf verliert sich der Bilinguismus und wird zur Diglossie.

Die Region braucht aber das Slowenisch als funktionale Sprache im Geschäftsleben. Da werden die slowenisch sprechenden Leute benutzt, sogar einige nur deutsch sprechende Angestellte lernen in Kursen Slowenisch. Das stärkt einerseits das slowenische Sprachbewußtsein, andererseits handelt es sich aber nur um eine pragmatische, beschränkt funktionierende Sprache, wo kein Sinn für die Kultur

und für einen erweiterten Gebrauch der formalen Sprache auf allen Gebieten erstrebt wird.

Die slowenische Sprache wird in den Schulen nicht als System und Subsystem vorgestellt und wird als eine benachbarte Kultur zu wenig geachtet. Zwar gibt es keine offensichtlichen Sanktionen gegen Schüler, die slowenisch sprechen. Das behaupten die meisten Leute, etwas davon beweisen die Antworten von 70 Gymnasiasten auf Fragebogen, die der Autor dieser Forschung vorbereitet und mit Hilfe des Direktors ausgefüllt bekommen hat.

Elne anderselts gute sprachliche Erziehung mit Toleranz und Schätzung der deutschen Sprachvarianten und elner internationalen Sprache (meist Englisch, sporadisch Deutsch und sogar die Sprache elniger kleineren Völker) ist aus den Antworten zu ersehen. Die deutsche Standardsprache wird als nationales Gut, als ethno-kulturelle Identifizierung, auch praktisch als Bedingung des beruflichen Erfolges bewertet. Die Soziolekte werden als Kommunikationssprachen ohne Vorurteile, in elnigen Sichten als soziale, kulturelle Werte angesehen. Es wird aber oft behauptet, daß es durch ein Verlangen von kulturellen und sprachlichen Rechten der Minderheit zu Schwierigkeiten für beide Seiten kommen könnte. Elne Kontradiktion ist in den Aussagen der Toleranz und im Verlangen, daß die Minderheit die Sprache des Landes mit der vollkommenen Anpassung übernehmen sollte.

Der empirische Tell der Forschung unter der slowenisch sprechenden Bevölkerung zeigt, daß das Deutsch der älteren Generation kein Dialekt der deutschsprachigen Dörfer in der Umgebung Radkersburgs ist, sondern ein der Standardsprache näher liegender Halbdialekt. Die meisten haben Deutsch erst in der Schule gelernt. Dadurch könnte ein neues Subsystem der deutschen Sprache entstehen, jedoch nimmt die Jugend durch die vielen Kontakte in der Schule und sonst im Leben schon die Dialektismen der deutschsprachigen Bevölkerung in den naheliegenden Dörfern an. Multilektale Erscheinungen und andere Lokalismus wird es aber immer geben.

Elne ganz andere Position hat da die slowenische Sprache. Es verliert sich die Beziehung zur Standardsprache vollkommen, der Dialekt ist mehrfach restringiert: als sprachliche Handlung überhaupt, dann begrenzt auf nur elnige Situationen, weiter verunsichern das Sprechen die Interferenzen zweier slowenischer Dialekte, der deutschen Standardsprache und der deutschen Dialekte. Zwischen dem Gebrauch, der Anerkennung und der Ablehnung der slowenischen Sprache gibt es soziale und psychologische Unklarheiten und Unsicherheiten. Es entstehen mehrfache Spannungen.

In der Zukunft kann es deswegen keinen Bilinguismus mehr geben, nur eine Diglossie mit dem Slowenisch als soziale und geschäftliche (Hilfs) Sprache. Das kann zum Monolingualismus mit nur einigen Brocken der slowenischen Sprache im gemischten Subsystem führen.

Ein totales Ausbleiben auch nur geringst organisierter Kontakte mit der slowenischen Standard- und Umgangssprache, keine Ahnung von den übrigen slowenischen Dialekten und von der slowenischen Literatur, all das verursacht das Fehlen der sprachlichen Multivalenz und führt die autochthone slowenische Bevölkerung dieses Gebietes in ein national und sprachlich-kulturell absterbendes Stadium. Weil gleichzeitig viele Elemente der Multivalenz in der deutschen Sprache existieren und die sprachlichen Fragen nur für diese Sprache thematisiert werden, verkümmert das noch bestehende Slowenisch mehr und mehr. Es ist keiner Sprachkritik und Sprachpflege und auch keiner Sprachpädagogik teilhaftig. Das natürliche multilinguale und multikulturelle Empfinden dieser Bevölkerung im »ewigen Grenzland« verliert sich. Ein geistiges Gut geht dadurch verloren.

NEKAJ NOVIH UGOTOVITEV V NAŠEM BAROČNEM KIPARSTVU

Sergej Vrišer*

UDK 736.034.7(497.12)

VRIŠER Sergej: Nekaj novih ugotovitev v našem baročnem kiparstvu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 216—227

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v slaven. in angl.

V prvi razpravi obravnava avtor Florijanov oltar v cerkvi sv. Primoža in Felicijana nad Gornjim Gradom, ki je po vsej verjetnosti delo ljubljanske rezbarske delavnice in je soroden oltarjem rezbarja Jerneja Plumbergerja. Druga razprava je posvečena kipu Imakulate v Volkmerjevem prehodu v Mariboru, ki je delo graškega mojstra Janeza Jakoba Schoya. Tretji sestavek opisuje veliki oltar v Alojziji cerkvi v Mariboru, na katerem sta poleg kipov iz leta 1859 dva kipa celovškega kiparja Kristofa Rudolpha iz časa pred l. 1740.

UDC 736.034.7(497.12)

VRIŠER Sergej: Some new Statements in our baroque Sculptur. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 216—227

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

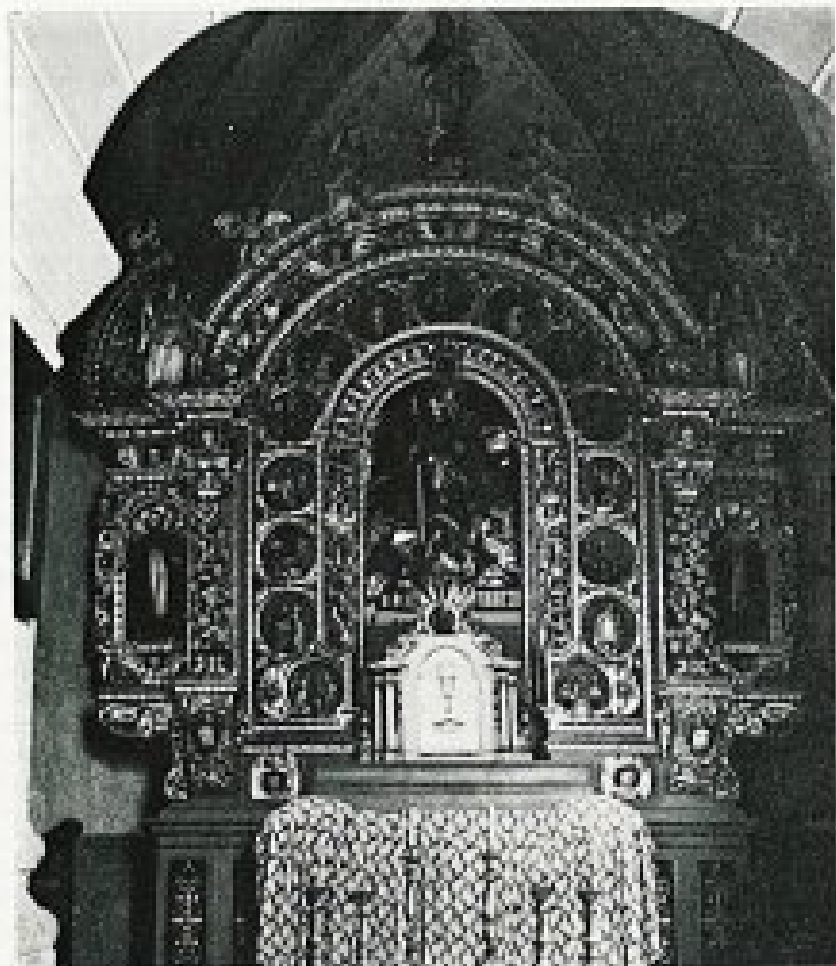
In the first treatise the author deals with the altar of Florian in the church of St. Primož and Felician above Gornji Grad. It is probably the work of the carving workshop of Ljubljana and has an affinity with the altars of the carver Jernej (Bartholomew) Plumberger. The second treatise is consecrated to the statue of the Immaculate in the Volkmer passage at Maribor. It is the work of the master Janez (John) Jakob (Jacob) Schoy of Graz. The third article describes the great altars in the church of Alojzij (Lewis) at Maribor, on which there are two statues of the sculptor Christopher Rudolph from Celovec (Klagenfurt) from the time before 1740 beside the statues from the year 1859.

»Zlati oltar« v cerkvi sv. Primoža in Felicijana nad Gornjim Gradom

V baročnem kiparstvu na Slovenskem zavzemajo posebno in pomembno mesto tako imenovani »zlati oltarji«. Že večkrat je bilo zapisano, da poimenujemo tako vrsto oltarjev iz obdobja od pozne gotike do zgodnjega baroka, katerih značilnost je predvsem bogato izrezljana, ornamentirana in pozlačena arhitektura. Izraz »zlati oltar« izvira iz ljudstva, poimenovanje pa je smiselno, saj je nemirna, bleščeča pozlata prav gotovo najznačilnejši skupni znak oltarjev iz omenjenih obdobja.

Znotraj sklopa »zlatih oltarjev« razlikujemo seveda med posameznimi slogovnimi skupinami, v teh pa lahko oltarje zopet razdelimo po tipoloških značilnostih. Pričujoči sestavek se ne želi pomujati pri genealogiji in tipologiji

* Dr. Sergej Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja Maribor in redni profesor filozofske fakultete v Ljubljani.

»Zlati oltar« v cerkvi sv. Primoža in Felicitjana nad Gornjim Gradom.

teh oltarjev, ampak želi spregovoriti o enem od njih, ki skupaj z dvema drugima utrjuje misel o posebni zvrsti med našimi oltarnimi kompozicijami iz kroga »zlatih oltarjev«.

Beseda je o Florijanovem oltarju v cerkvi sv. Primoža in Felicitjana nad Gornjim Gradom. O njem je prvi obširneje in strokovno spregovoril Avguštin Stegenšek v Dekaniji Gornjegrajski leta 1905,¹ omenjen je tudi v topografskem gradivu Jožeta Curka iz leta 1966/67,² v nadrobnejšo primerjavo s sorodnim rezbarskim gradivom pa doslej še ni bil pritegnjen.

Nastavek Florijanovega oltarja je v osnovi ploskovit, v detajlih pa bogato plastičen okvir, ki polkrožno obdaja osrednjo oltarno nišo, se ob straneh razširi v ostenje z dvema manjšima nišama in z lokom ogredja ponovi in podkrepi polkrožno posebnost tega oltarja. Poleg motiva v glavni niši priteguje gledalčevo pozornost venec reliefno izdelanih medaljonov s petnajstimi skrivnostmi

¹ A. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, Maribor 1905, str. 159/160.

² J. Curnk, Topografsko gradivo V, Sakralni spomeniki na območju občine Mozirje, Celje 1967, str. 94/95.

rožnega venca, nadalje figuri v stranskih nišah in kipi vrh polkrožnega oltarnega zaključka. Ornamentika je značilno pleteničje, kot ga srečujemo pri nas v šestdesetih in sedemdesetih letih 17. stoletja, temu obdobju pa ustrezata tudi z vinsko trto obdana stebra in kapljicaste rozete na spodnjem robu oltarnega ogredja.

Že Stegenšek je ugotovil, da je oltar prvotno stal v neki drugi cerkvi gornjegrajske župnije in da je bil posvečen rožnovenski Mariji, saj ni v navadi, da bi medaljoni, ki simbolizirajo jagode rožnega venca, ne obdajali Marijinega kipa ali podobe. V resnici je figuralna skupina s sv. Florijanom novejša, iz 18. stoletja. Po velikosti niše bi smeli sklepati, da je bila nekdanja kompozicija precej večja od sedanje, pokončni format niše pa bi lahko ustrezal tudi oltarni podobi. Morda je bila v niši nekoč figura Marije z detetom, ki stoji sedaj vrh oltarne atike; v tem primeru so kip gotovo obdajale še druge figure, oblaki in podobno. Malo verjetno se namreč zdi, da bi bil ta kip na atiki že od nekdanj, saj na oltarju gotovo nista bila hkrati dva Marijina lika.

Florijanov oltar nas priteguje s svojo slikovitostjo, strokovnemu očesu pa najbrž ne bo ušlo, da se s polkrožnim zaključkom precej razlikuje od večine ostalih »zlatih oltarjev« in približuje skupini, v katero sodita v slovenskem gradivu doslej samo dve deli, namreč veliki oltar na Muljavi, delo Jerneja Plumbergerja iz leta 1674, in veliki oltar na Gumnišču pri Škofljici iz let 1676/80, ki ga prav tako pripisujemo Plumbergerju.³

Ce gornjegrajsko delo primerjamo z muljavskim in gumniškim, ugotovimo, da vsa tri poleg osnovne členitve na niše, stebre, krila konzole in ogredje, kar je konec koncev skupno domala vsem oltarjem 17. stoletja, povezuje v prvi vrsti nevsakdanje oblikovano, polkrožno usločeno ogredje. V vseh treh primerih je ogredje močno profilirano, poudarjeno z več pasovi, končuje se z volutami in je na spodnjem robu okrašeno s kapljicastimi rozetami. Na vseh treh oltarjih flankirajo polkrog atike pristrešni segmenti, medtem ko nas nadaljnje vzporejanje pripelje v večjo bližino zdaj enega zdaj drugega oltarja. Tako sta z grozdličjem okrašena gornjegrajska stebra blizja gumniškim stebrom, muljavskemu pa se naš oltar spet približuje po obliki konzol, ki nosita krili oltarja.

Manj vzpodbudna je primerjava plastik Florijanovega oltarja z omenjenima oltarjema. Že v orisu kranjskega rezbarstva sem opozoril na sorodnosti med Muljavo in Gumniščem. Četudi gumniške figure ne dosegajo razgibanosti muljavskih, govori vendar vrsta značilnosti, npr. akcije figur v osrednji niši zato, da niso mogle nastati neodvisno od avtorja muljavskega oltarja. Pri Florijanovem oltarju ne vemo, kakšna je bila prvotna kompozicija v niši. Če pa vzporejamo njeno pokončno odprtino z ostalima dvema deloma, nam to potrdi že izrečeno misel, da je šlo tudi tukaj za prizor z Marijo in več figurami in najbrž v tedanjem času kar neizogibnimi kulisami kopastih oblakov. Razgibanost v gornjegrajski kompoziciji bržkone ni bila tolikšna kot pri omenjenih dveh oltarjih. Za to govorijo namreč figure, sv. Dominik in Katarina Sienska v stranskih nišah, nadalje angeli na ogredju in končno figuralika v rožnovenskih medaljonih, ki so očitno delo iste roke in izvirna plastika te kompozicije. Vsi ti kipi razodevajo precejšnjo statičnost, so značilne arhitekturi oltarja podrejene figure in se močno razlikujejo od gibkih osrednjih kipov na muljavskem in gumniškem oltarju. Nekaj več sorodnosti bi morda našli med stoječimi in posedajočimi angeli gornjegrajskega in muljavskega oltarja. In ko že omenjam muljavski oltar, naj povem, da nam vzporejanje figur v nišah in onih v atiki nasploh poraja pomisleke, ali so vse delo istega avtorja. K podobnemu ugibu-

³ S. Vrišer, *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1976, str. 22/25.

Niša s kipom sv. Florijana, delo Ferdinanda Galla iz 2. pol. 18. stol.
v cerkvi sv. Primoža in Felicijana nad Gornjim Gradom

nju nas vodi tudi ornamentika: nevsakdanje se zdi povezava okraskov pleteničja in spletov akantu podobnega listja na krilih muljavskega oltarja, kar najbrž ni nastalo sočasno, namreč leta 1674. Taka in podobna razmišljanja vodijo celo do vprašanja, ali je muljavski oltar res v celoti delo Jerneja Plumbergerja, ki mu prav zaradi razgibane figuralike pripisujemo med rezbarji 17. stoletja izredno naprednost. Vendar nadaljnjih ugibanj ne bi razpletali v okviru pričujoče razprave in bi si jih prihranili za posebno obravnavo.

Janez Jakob Schoy, Imakulata v Volkmerjevem prehodu v Mariboru, 20. leta 18. stol.

Kar želim povedati o Florijanovem oltarju, je to, da je po zasnovi in nekaterih arhitekturnih nadrobnostih precej soroden oltarjema, ki izvirata — eden dokumentirano, drugi po analogijah — iz ljubljanske rezbarske delavnice. Razlike med plastikami na eni in drugi strani nam sicer branijo, da bi ga z večjo gotovostjo pripisali prav Jerneju Plumbergerju. Domnevo, da gre za ljub-

ljansko stvaritev, pa poudarja po mojem še podatek o naročniku oltarja, ljubljanskem škofu Jožefu pl. Rabatti, čigar grb zasledimo poleg ljubljanskega škofijskega in gornjegrajskega grba v kartuši nad glavno nišo oltarja. Rabatta je bil škof med leti 1684/83, v tem času pa se je poleg drugega zapisal v zgodovino tudi z umetnostno vneto — obnovo, prezidavo in dozidavo številnih cerkva, med temi tudi ljubljanske stolnice /1674/.⁴ V Gornjem Gradu je dal zgraditi 1871 cerkveni zvonik, iz sedemdesetih let pa je bržkone tudi rožnovenski Marijin, sedaj Florijanov oltar. Verjetno ga je Rabatta naročil pri tedaj vodilni ljubljanski rezbarski delavnici, podobno kakor je že škof Tomaž Hren leta 1827 poklical za novi oltar Rešnjega Telesa v Gornjem Gradu ob svojem času najvidnejšega ljubljanskega mojstra Jurija Skarnosa.⁵

Kompozicija, ki je nadomestila prvotni Marijin kip v glavni oltarni niši, predstavlja sv. Florijana, ki klečeč na oblakih zliva vodo na gorečo gornjegrajsko cerkev in bližnje hiše. Stegenšek v kompoziciji ni videl posebne kvalitete, menil je, da so glave angelov premajhne, a tudi svetnik da ni izredno delo. Tudi model cerkve se mu ni zdel izviren, ker bi utegnil nastati kdaj pozneje in ne okoli leta, ko so zgradili novo cerkev.

Prav »premajhne glave« pa so poleg nekaterih drugih slogovnih značilnosti dober razpoznavni znak za avtorja Florijanove skupine. Danes lahko z zanesljivostjo trdimo, da je kipe izdelal celjski kipar Ferdinand Galo /roj. ok. 1709, u. 1788/, ki ga poznamo po mnogih delih, razkropljenih po Posavju in Posavju. Umetnik se je s posebno pozornostjo posvečal figuralnim prizorom v osrednjih oltarnih nišah in je z manjšimi kompozicijami popestril tudi atike oltarjev. Na podoben način, kot so razporejene figure v gornjegrajskem oltarju, zaživijo prizori z Marijo v Braslovčah, sv. Stefanom v Gomilskem, sv. Apolonijo v Dramljah in sv. Florijanom v Vojniku. Gornjegrajski Florijan ni preprosta ponovitev prizora z istim svetnikom v Vojniku, ampak se nam predstavlja v domiselni različici. Značilno je, da se je Stegenšek precej nepovoljno izrekel ob eni od pomembnejših Gallovih stvaritev; kiparja in njegovega opusa ni poznal, čeravno se je z njim pogosto srečaval. Kakor ob nekaterih drugih primerih, ko je bil pod vplivom še navzočega starejšega dela, je tudi tukaj s preveliko kritičnostjo vrednotil vrinjeno novejšo stvaritev.

Kip Imakulate v Volkmerjevem prehodu v Mariboru

V 2. zvezku 7. letnika ČZN leta 1971 sem v razpravi o znamenjih in javnih spomenikih v Mariboru do 1941¹ opisal tudi baročne javne spomenike tega mesta. Takrat sem zapisal, da je v skupini del, ki predstavljajo Marijo, posebnost kip iz niše na poslopju hotela Zamorc v Volkmerjevem prehodu. Plastika prikazuje Marijo s sklonjeno glavo in na prsih prekrizanimi rokama, ki s kolonom pritiska k tlom krilatega zmaja. Zapisal sem tudi, da je motiv med našimi kipi te vrste redkost in da je delo izurjenega mojstra. Opozoril sem na studiozno obdelano Marijino glavo, izrazito draperijo in nevsakdanjo, težavno držo poklekujočega telesa. Ker si o avtorju še nisem upal izreči določnejše trditve, čeravno se mi je odgovor ponujal, sem opis sklenil z mnenjem, da ga je vsekakor iskati med vidnejšimi štajerskimi kiparji 18. stoletja.

Pri iskanju avtorja kakega umetniškega dela, se nam pogosto dogaja, da tako delo sicer vzporejamo s stilno sorodnimi deli istega mojstra, a medsebojno povezanost vendarle nekajkrat prezremo, dokler se nam ne pokaže v jasni luči.

⁴ M. Miklavčič, Jožef Rabatta, SBL, 9. zv., 1990, str. 1/2.

⁵ A. Stegenšek, o. c., str. 135.

¹ S. Vrišer, Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941, ČZN n. v. 7. 2. zv. /1971/, str. 181.

Janez Jakob Schoy, Imakulata v Neue Welt Gasse v Gradcu, okoli 1725.

Janez Jakob Schoy, Imakulata v Volkmerjevem prehođu v Mariboru, 20. leta 18. stol.

Povedano velja tudi za moja prizadevanja okoli avtorja opisanega Marijinega kipa. V opravičilo naj še povem, da so primerjave med kamnitimi, na prostem stoječimi in od časa načetimi skulpturami daleč težavnejše kot opredeljevanje plastik, ki stojijo v prostorih, četudi so bile te morda večkrat neustrezno preslikane. Tudi Marijin kip je čas že močno naglodal, vendar so se ohranile njegove poglobitve črte, ki nam kažejo tudi pot k avtorju umetnine.

Od kiparjev, ki bi prišli kot avtorji v poštev, se mi je po kiparski dikciji že od začetka zdel delu najbližji graški kipar Mariborčan Janez Jakob Schoy

/1686—1733/. Nanj sta me v tem delu spominjali mehka, lirična ubranost celote in hkrati dinamičnost, kot jo izžarevajo mnoge njegove plastike. Dokončno potrditev svoje domneve sem našel v razpravi Horsta Schweigerta o Schoyevih Marijinih plastikah.² Kakor znano, je kipar izdelal več različic Imakulate, med temi pa tudi Marijo za hišo v Neue Welt Gasse 3 v Gradcu, ki je za našo primerjavo odločilnega pomena. Schweigert postavlja ta kip v čas okoli 1725, po njegovem pa gre za ponovitev Brezmadežne, kot jo je Schoy izdelal v letih 1716/17 za steber sv. Trojice v Vordernbergu.

Graška Imakulata je vitka žena s pogledom, uprtim v nebo in sklenjenima rokama, ogrnjena s plaščem, ki ji z leve rame pada prek hrbta in se pred telesom v pasu zalamlja z veliko gubo. V teh detajlih si graški in mariborski kip sicer nista sorodna. Kar nas pritegne, pa je poklekajoča drža, Marijino koleno na zmaju in končno sama krilata in repata žival, ki se s kremplji drži oblakov in dviguje glavo proti Mariji. Zmaja kažeta podobnosti, ki bi jih težko spregledali.

S vordernberško se mariborska Marija ujema po tem, kako polaga roki na prsi, kar je, kot ugotavljajo poznavalci Schoyeve umetnosti, ena od kiparjevih značilnosti. S prekrižanima rokama je upodobil tudi nekaj kipov stoječe Brezmadežne, npr. v Gradcu in Kirchbachu. Pri slednjem naletimo tudi na zmaja, ki spominja na graško in mariborsko figuro.

Mislím, da smemo naš kip primerjati še z enim Schoyevim znanim delom — Marijo v skupini kronanja v atiki velikega oltarja graške stolnice iz obdobja med 1730/33.³ Pri tej plastiki naj opozorim na sklonjeno, vdanostno držo glave, poklekovanje na levo koleno in, četudi so gube Marijinega ogrinjala drugače nabrane kot v Mariboru, tudi na način, kako jih veter pred ženinim telesom razpihuje v dve smeri.

Naj ponovim, kar navaja Schweigert, namreč da je bil Schoy na Štajerskem očitno prvi, ki je upodobil Brezmadežno z zmajem; za njim da je ta ikonografski motiv prevzel šele naslednik v njegovi delavnici — Filip Jakob Straub.⁴ Najbrž smemo dodati, da je motiv Imakulate z zmajem redkost tudi v našem baročnem kiparstvu, saj srečujemo najpogosteje le figure Imakulate s kačo. Mariborski kip bi bil torej tretja doslej ugotovljena Schoyeva klečeca Imakulata z zmajem. To je za nas toliko pomembnejše, ker smo dolga leta ugrabili, ali je Schoy svojemu rojstnemu mestu sploh zapustil kaksen kiparski spomin. Pri tem lahko obžalujemo, da Marijin kip v Volkmerjevem prehodu v preteklosti ni bil pravočasno deležen potrebne spomeniške skrbi.

Veliki oltar v Alojzijeви cerkvi v Mariboru

Cerkvi sv. Alojzija v Mariboru so v dvestodvajsetih letih obstoja nekajkrat spremenili namembnost, spreminjali pa sta se tudi njena zunanja in notranja podoba. Stavbo, ki je nastala v letih 1767/69 in jo pripisujemo mariborskemu stavbeniku Janezu Nepomuku Fuchsju /1727—1804/, so v letih 1783/84 preuredili v vojaško skladišče in leta 1831 ponovno odprli kot cerkev. V tem času je izgubila svojo poznobaročno fasado in notranjo opremo — tri oltarje, prižnico in spovednice. Med leti 1831 in 1859 je cerkveni prostor napolnjevala le začasna oprema, 1859 pa so v njem namestili tri nove, neobaročne oltarje in prižnico.

Prvotni veliki oltar in prižnica sta bila delo mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja /1735—1797/: oltar je danes v Kostivnici, prižnica v Zgornji Pol-

² H. Schweigert, Eine unbekannte Marienfigur des Barockbildhauers Johan Jakob Schoy in Graz, *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*, 11/12, Graz 1979/80, str. 67-84.

³ R. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, Graz 1956, str. 183, sl. 127.

⁴ H. Schweigert, o. c., str. 83.

skavi. Če bi poskušali rekonstruirati nekdanji videz cerkvene notranjščine, lahko po tem, kar se je ohranilo, ugotovimo, da je centralno ovalni prostor napolnjevalo poznobaročno in obenem že klasicistično razpoloženje. Bila je to specifična in za čas nastanka opreme značilna slogovna združba, ki jo poznejša oprema, zasnovana sicer v glavnem po napotkih pravega baroka, seveda ni zmogla priklicati nazaj.

Medtem ko so sedanja stranska oltarja in prižnica tudi v neobaročnem smislu precej nedomiselnih deli, se z večjim umetniškim zamahom in tudi doslednostjo v zgledovanju pri baroku uveljavlja veliki oltar. Njegovi avtorji so mizar Jožef Kainz in kipar Jakob Gschiel iz Gradca, nadalje pozlatac Tomaž Kotnik in kipar Maksimilijan Tenz iz Maribora, oltarno sliko je prispeval graški slikar Jožef Tunner.¹

Veliki oltar se po zasnovi nastavka vrača k arhitekturnim kompozicijam visokega baroka, za katere je značilna usločena, v prostor obrnjena tlorisna oblika. Stebri in pilastri s kompozitnimi kapiteli nosijo profilirano ogredje, nad katerim se kupolasto boči atika. Baročne norme ponavljata tudi baldahinski tabernakelj in figuralika, prav v kiparskem deležu oltarja pa izstopajo tudi elementi, ki opozarjajo na postbarok. Da so ti toliko bolj očitni, poskrbita dve izvorni baročni deli — kipa sv. Petra in Pavla, ki stojita na vidnih mestih ob oltarni podobi.

Če si ti dve figuri odmislimo, je v podajanju baročnega vzdušja najučinkovitejša »zaigrala« figuralna kompozicija v atiki. Zasluga za to gre nedvomno

Veliki oltar v Alojzijevi cerkvi v Mariboru, v ozadju kipa sv. Petra in Pavla, delo Krištofa Rudolpha, 2. četrt. 18. stol.

¹ J. Curk, Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru, ČZN n. v. 19, zv. 1–2 /1983/, str. 114/115.

Jakobu Gschielu, avtorju številnih pobaročnih stvaritev, v mariborski bližini npr. v cerkvi v Malečniku. Skupina sv. Trojice z angelskim spremstvom zvesto posnema v baroku nič kolikokrat upodobljeno nebeško vizijo, kot jo srečujemo pri graških kiparjih od Marksa Schokotniga do poznih del Veita Känigerja, v domačih različicah pa pri Jožefu Holzingerju, Ferdinandu Gallu in drugih. Očitno je, kako navzlic baročnim akcijam figur in nasploh baročni ubranosti celote skupine vendarle ne preveva duh minulega baroka. Nekaj krivde za to leži v trdnem, neobaročnem obravnavanju detajlov, precej tudi v sumarično podanih psevdorokokojskih okraskih, ob katerih se zavemo, kako soustvarjalno vlogo igra v baročnem kiparstvu ornamentika.²

Sedeči figuri dveh nadangelov in angela-adoranta ob tabernaklju so z barokom precej manj v sorodu kot kipi v antiki. Še bolj postanemo zato ob njih pozorni na plastiki sv. Petra in Pavla. Ne le ker nas nagovori njun izvirni baročni duktus, marveč ker se nam razkriva tudi njun avtor — celovski kipar Kristof Rudolph /u. 1740/, znanec z oltarjev Rušah, Puščavi, Vuzenici in drugod. Mariborska svetnika lahko npr. s pridom primerjamo s svetniki na Dizmovem oltarju v Rušah in velikem oltarju v cerkvi sv. Jerneja nad Muto: ne gre za dosledne ponovitve, vendar za sorodnost, ki ne pušča dvomov, za nekoliko trdo obravnavane obraze in draperijo, kar je kiparjeva značilnost in mu ohranja v našem kiparskem gradivu dovolj razpoznavno in samosvoje mesto.

Odprto ostaja vprašanje, kje sta figuri stali nekoč. Po njuni velikosti lahko sklepamo, da je bil to veliki oltar, odkoder so ju iz neznanega vzroka odstranili. Malo verjetno se mi zdi, da bi stala v eni od mariborskih cerkva, saj, kolikor vem, Rudolphova veljava prav do Maribora, ki je imel lastne kiparske moči, bržkone ni segla. Doslej smo kiparja srečavali samo v Dravski dolini, kar pa seveda ne pomeni, da ne bi mogel nastopati tudi drugod. In še eno vprašanje: ali ne bi bilo mogoče, da so kipa postavili v Alojzijevo cerkvi šele po letu 1859, torej v obdobju, ko je radikalna prenova cerkvene opreme predrugajčila in odstranila marsikateri baročni oltar?

SOME NEW STATEMENTS IN OUR BAROQUE SCULPTURE

Summary

The Gilt Altar in the Church of St. Primož and Felician above Gornji Grad

The altar of St. Florian in the church of St. Primož and Felician above Gornji Grad, first consecrated as rosary altar in another church of the parish of Gornji Grad, belongs to the so-called »gilt altars«, because of its semicircularly concluded joined piece it is a speciality among them. Among the Slovene Baroque works only the great altar at Muljava, a work of the carver Jernej (Batholomew) Plumberger of Ljubljana from the year 1674 and the great altar at Gumišče near Škofljica, which may also be ascribed to Plumberger, have similar joined pieces. Though the statues on the altar of Florian do not show any affinity with the plastic of the two mentioned altars, it yet seems probable that they derive from the workshop of Ljubljana. This supposition is confirmed also by the datum that bishop Joseph Rabatta, nobleman, of Ljubljana, had given it to be worked out. The altar had its origin in the 70s years of the 17th century. The figural group in the main niche is the work of the sculptor Ferdinand Gall from Celje from the second half of the 18th century.

² S. Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963, str. 66, 67, 148, 174. S. Vrišer, Donoski k baročnemu kiparstvu v Mariboru in njegovi okolici, ČZN n. v. 13, zv. 1—2 /1977/, str. 153/156.

The Immaculate in the Volkmer Passage at Maribor

The statue of Maria who kneels down and presses a winged dragon down to the floor, has for a long time passed for the work of an unknown artist. The investigation of the Baroque sculpture in Maribor and Graz brought to the statement that it is the work of the sculptor of Graz, by birth from Maribor, Janez (John) Jakob (Jacob) Schoy, who was the first in Styria to sculpture the Immaculate on a dragon. The statue of Maribor had probably its origin in the 20s years of the 18th century.

The Great Altar of the Church of Alojzij (Lewis) at Maribor

The church of St. Alojzij (St. Lewis) at Maribor was built in the years 1767/69, but already in the 80s years it was changed into a military dump. At that time it lost its interior equipment, the great altar, the work of the sculptor Joseph Holzinger, is in Zgornja Polskava. In the year 1859 the church was equipped anew with Neobaroque altars. The great altar was worked out by Joseph Kainz and Jacob Gschlel from Graz in cooperation with the masters of Maribor. Among the Neobaroque plastics of that altar, imitating the former Baroque models, the statues of St. Peter and Paul step out. They are original Baroque works of the sculptor Christopher Rudolph of Celovec (Klagenfurt) from the time before the year 1740. It is not known where the statues had stood in former times and whether they were placed on the altar of Maribor in the year 1859 or later on.

O AVTORSTVU »ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO« IZ LETA 1725

Mihael Kuzmič*

UDK 886.3(091):284.1(497.12-18 Prekmurje).929 M. Kerčmar

KUZMIČ Mihael: O avtorstvu »ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO« iz leta 1725. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 228—240

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

»ABECEDARIUM SZLOWENSZKO ZA DROBNO DETZO« iz leta 1725, drugi ohranjeni prekmurski tisk in prvi abecednik v prekmurščini, je izšel brez navedbe avtorja. Novejši raziskovalci prekmurske zgodovine se nagibamo k mnenju, da bi avtor lahko bil petróvski pastor evangeličanske cerkve Mihael Kerčmar (okr. 1693 — 1750). Pričujoča štiri pisma profesorjev J. C. Lercha in F. W. Beera (prvega z Dunaja, drugega iz Bratislave), ki jih hrani Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Handschriftenabteilung v Berlinu v zapiščini A. H. Frankeja, močno podpirajo to mnenje. Poleg drugih zanimivosti prikazujejo Mihaela Kerčmarja kot spretnega prireditelja in prevajalca.

UDC 886.3(091):284.1(497.12-18 Prekmurje).929 M. Kerčmar

KUZMIČ Mihael: Of the Authorship of the »ABECEDARIUM SZLOWENSZKO« from the year 1725. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 228—240

Original in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

»ABECEDARIUM SZLOWENSZKO ZA DROBNO DETZO« 1725, the second preserved printed text and the first primary in Prekmurje Slovene, was published without the author's name. Present day researchers of Prekmurje history are of the opinion that the author could have been the Petrovec pastor of the Lutheran church Mihael Kerčmar (c. 1693 — c. 1750). The four letters from Professors J. C. Lerche and F. W. Beer (the former from Vienna and the latter from Bratislava) published here, which are kept in »Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Handschriftenabteilung, Berlin« among the literary remains of A. H. Francke, strongly support this opinion. Apart from other interesting features they present Mihael Kerčmar as an accomplished adapter and translator.

Leta 1725 je izšel »ABECEDARIUM SZLOWENSZKO za Drobnó Detzo, vön fzpüscheno, Vleti MDCCXXV.«, prvi prekmurski abecednik in po Temlinovem Malem katekizmu iz leta 1715 drugi najdeni in ohranjeni prekmurski tisk. Ohranjena sta dva izvoda v ČSSR in eden na Madžarskem, fotokopijo pa ima NUK v Ljubljani (R 97980). O abecedniku ni drugih bibliografskih podatkov: kje je bil tiskan, v kakšni nakladi in predvsem kdo je avtor tega po prvem slovenskem abecedniku iz leta 1585 drugega slovenskega abecednika.

V vseh dosedanjih razpravah ali omembah tega abecednika je »avtor neznan«; nihče se ni spuščal niti v ugibanja, kdo bi lahko bil avtor, čeprav je v našem stoletju kar nekaj prizadevnih in sposobnih raziskovalcev odgri-

* Mihael Kuzmič, Ljubljana.

njalo zastor pozabljenosti in časovne odmaknjenosti z odra prekmurske literarne ustvarjalnosti. Prvi se je v to praznino zapičil zgodovinar Ivan Škafar in začel tipati proti rešitvi neznanke avtorstva, toda nepričakovana smrt mu je preprečila priti do kakršnegakoli pozitivnega ali negativnega odgovora. Namigi, da bi bil lahko avtor Mihael Kerčmar (v zapisih imenovan Kotsmayer, Kotsmar, Kotschmaier), pa so ostali tudi po Škafarju vredna smer raziskovanja. Prof. dr. Vilko Novak, najvidnejši strokovnjak za prekmursko slovstvo, dopušča, da je »prireditelj druge prekmurske knjige, anonimnega Abecedarium Szlowenszko (neznano kje, 1725) — verjetno petróvski pastor Kerčmar (v nemških pismih Kotschmaier)...¹

Kdo je bil Mihael Kerčmar? Do zdaj objavljeni podatki o njem so zelo skromni in skopi. Rojen je bil na Hodošu okrog leta 1698. Na bratislavski evangeličanski šoli je bil leta 1716 in nekaj naslednjih let vpisan med ostalimi učenci, predvsem slovenskimi. Šolanje je končal v Jeni. Okrog leta 1725 je prišel v Gornje Petrovce (k Sveti Trojici) za pastora evangeličanske cerkve; tam je ostal do jeseni leta 1732, ko so ga ob rekatolizacijski vojaški zasedbi zadnjih protestantskih cerkva med Muro in Rabo prijeli in odpeljali v bratislavsko ječo, kjer je bil skoraj tri leta zaprt. Leta 1737 je prevzel duhovniško službo v Szaku, ker se v domači kraj ni smel vrniti. V tem mestu je deloval vse do svoje smrti okrog leta 1750.²

Tukaj objavljena štiri nemška pisma v slovenskem prevodu, ki jih hrani rokopisni oddelk Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz, Handschriften-Abteilung v Berlinu,³ močno podpirajo prepričanje, da bi lahko bil M. Kerčmar avtor ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO, saj ga kažejo v jasni pietistični luči in kot praktičnega literarnega delavca. Za dokončno in zanesljivo trditev, kdo je bil avtor Abecedariuma, pa bo seveda potrebnih še nekaj nadaljnjih iziskav in obravnav.

Evangeličanski nadarjeni učenci, ki so se v prvi polovici 18. stoletja šolali v Bratislavi in nadaljevali šolanje na znanih nemških teoloških šolah, so prihajali v stik z močnim in značilnim pietističnim vplivom, katerega duhovni vodja je bil August Hermann Francke⁴ od leta 1705 dalje, in je imel v Bratislavi vnete pristaše med vodilnimi evangeličanskimi možmi. Poleg posvečenega in duhovno poglobljenega življenja posameznikov in cerkve je pietizem posvečal veliko pozornost tudi aktivnosti na slovstveno verskem in vzgojnem področju. Tako ni čudno, da so bili avtorji prvih prekmurskih knjig sami prepričani pietisti ali so pa delali na literarnem področju s pomočjo in podporo pietističnih podpornikov in mecenov. Tako je Franc Temlin pripravil in izdal leta 1715 »Mali Katechismus«, Mihael Sever leta 1747 »Réd zveličánsztva«, Stevan Kuzmič leta 1754 »Vöre krsztsánszke krátiki návuk« in leta 1771 »Nouvi zákon« (če ne omenjamo Malega katekizma z abecednikom iz leta 1752

¹ Vilko Novak, DALMATIN IN JEZIK PREKMURSKIH PISATELJEV, Jezik in slovstvo, št. 6, 1963/64, letnik XXIX, str. 188–196.

² Franc Sebianič, PROTESTANTSKO GIBANJE PANONSKIH SLOVENCEV, PZ, Murska Sobota 1977, str. 40–41, 90; isti, PROTIREFORMACIJSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA V PREKMURJU LETA 1732, ČZN, Maribor 1978, I, str. 75–81. Ján Caplovič, STUDIRANJE SLOVENSKE PROTESTANATA V BRATISLAVI, ZBORNIK STEFANA KUZMIČA, Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva, PZ, Murska Sobota 1974, str. 82.

³ Objavljena pisma so iz Franckejeve zapuščine in jih objavljamo a posebnim dovoljenjem Državne biblioteke pruskega kulturnega rokopisnega oddelka z dne 22. decembra 1983, ki ga je podpisala g. Anita Kerkmann, za kar se ji priročno zahvaljujem.

⁴ A. H. Francke se je rodil 23. marca 1663 v Lübecku. Študiral je v Erfurtu, Lielu, Hamburgu in Leipzigu, kjer je leta 1686 organiziral »Collegium philobiblicum«. Po profesuri v več mestih je prišel leta 1692 v Halle, kjer je predaval grščino in hebrejščino. Z nekaj prijatelji (Breithaupt, Anton, Lange) je za temelj predavanj in nauka postavil Biblijo. Kmalo je univerza postala zbirka nove, pietistično orientirane protestantske teologije. Največje zasluge ima Francke za postavitev arotičnice (Waisenhaus) z vso opremo, šolami (osnovna, srednja in poklicna), jedilnicami, lekarno in knjižnico. Ko je Francke 8. junija 1727 umrl, je bilo 2300 otrok, za katere je skrbelo okrog 200 oseb (profesorji, pedagogi in drugi). Vse ustanove, ki jih je Francke obudil v življenje, v meatu Halle še danes obstajajo.

ali 1753, katerega točen naslov ne poznamo), Mihael Bakoš leta 1786 ponatis Abecedariuma Szlowenszko in leta 1789 pesmarico «Nouvi Gráduvál».⁶ Prvi trije od naštetih tiskov nimajo direktne omembe avtorja na naslovni strani ali kje v tekstu. To je treba omeniti zato, da ne bi mislili pri Abecedariumu Szlowenszko na kakšno izjemo, ker avtor ni omenjen.

Vsi omenjeni avtorji so izhajali torej iz istega pietističnega izobraževalnega centra in okolja — ali je tedaj neumestna trditev, da je Mihael Kerčmar, o katerem tukaj objavljena pisma pričujejo, da je bil (pietistično) dober in pobožen pa tudi literarno delaven, šolan v istih krajih in okolju kot ostali avtorji prekmurskih tiskov, avtor Abecedariuma, odinega prekmurskega tiska iz prve polovice 18. stoletja, katerega pisca do zdaj še nismo poznali? Omemba njegovega prevajalskega dela in priprava katekizemskega besedila v »slovan-ski« jeziku, s katerim gotovo misli na prekmurščino, kaže na njegovo slovstveno dejavnost, ki nikakor ni mogla biti začetniška; torej se je morala že nekeje prej izpiliti. Ali se ni ravno pri Abecedariumu Szlowenszko?

Ne smemo pa tudi prezreti dejstva, da so Temlinov, Severjev in Kuzmičevi tiski bili tiskani v mestu Halle, kjer je leta 1710 baron Karl Hildebrand von Canstein osnoval »Von Cansteinische Bibelanstalt«, ustanovo za razširjanje Svetega pisma ne samo po nemških pokrajinah, ampak tudi po čeških in poljskih in sicer v njihovem jeziku. V letih od 1710 do 1804 so razdelili med ljudi okoli 3 milijone Svetih pisem.⁶ Šele posebna študija o zgodovini te biblične ustanove bi nam lahko odgovorila na vprašanje, ali so poleg Svetih pisem izdajali tudi drugo krščansko literaturo (abecednike, katekizme, pesmarice) in če so jo, ali niso tudi izdali ali vsaj tiskali pri njih Abecedarium Szlowenszko, kakor so ostale tiske v prekmurščini v prvi polovici 18. stoletja.

Pisma govorijo o Mihaelu Kerčmarju kot »pobožnem, nenavadno dobrem pridigarju«, ki je bil zaprt v bratislavski ječi in je čakal na sodbo. Poleg zelo pozitivne ocene njegove osebnosti zvemo tudi precej podrobnosti o tedanjem verskem in političnem stanju na Ogrskem, kamor je spadalo tudi današnje Prekmurje, Češka in druge pokrajine; zanimive so omembe Kerčmarjevega prevajalskega dela, tiskanje in izdajanje knjig, sklepi salzburške sinode, idr. Pisma so torej hvaležno gradivo ne samo za literarno, ampak tudi za druga področja zgodovine.

O pismih, naslovnikih in ohranitvi so najbolj zanesljivi podatki v pismu, ki sem ga 22. 12. 1983 prejel iz Državne knjižnice v Berlinu in ga tukaj delno navajam:

»Sehr geehrter Herr Kuzmič!

Herr Skafar hat 1972 Kopien von der Abschrift eines Briefes vom 18. 11. 1733 des Friedrich Wilhelm Beer, Rektor des evangelischen Gymnasium in Pressburg, erhalten. Diese Abschrift legte Christian Nicolaus Gymnasiums seinem Brief vom 25. 11. 1733 an August Hermann Francke bei.

Herr Skafar gab uns selbst folgenden Quellenhinweis: „Eduard Winter: Die Pflege der west- u. südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. 1954, S. 159—164.“

Im Nachlass Francke befinden sich in der gleichen Kapsel ausserdem 22 Briefe Beers an Francke, 1738—52 (Blatt 21—62) und 2 Briefe vom 22. 4. und 6. 8. 1737 (Blatt 584—87) in einem Briefkonvolut betr. die Berufung eines ungarischen Predigers nach Potsdam.

⁶ Ivan Skafar, BIBLIOGRAFIJA PREKMURSKIH TISKOV OD 1715 DO 1919, SAZU, 1978, str. 15—19, Franc Kuzmič, KUZMIČEV ABECEDNIK, v. EVANGELICANSKI KOLEDAR 1984, str. 50—52; Mihael Kuzmič, MALI KATEKIZEM STEVANA KUZMIČA, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, št. 2, 1984, str. 233—247.

⁶ Peter Kuzmič, VUK-DANIČIČEVO SVETO PISMO I BIBLIJSKA DRUŠTVA, na južno-slavenskom tlu u XIX stoljeću, Krščanska sadašnjost, Zagreb 1983, str. 29.

Briefe von Szever-Vanecsay und Küzmic sind bei uns nicht nachgewiesen. Wir machen Sie aber darauf aufmerksam, dass der Nachlass leider noch nicht vollständig erschlossen ist.

Mit vorzüglicher Hochachtung

(Anita Kerkmann)«⁷

Pri prepisovanju nemških rokopisov in prevajanju pisem iz stare nemščine sta mi pomagala dr. Jože Podslivniški in prof. dr. Vilko Novak, za kar sem jima zelo hvaležen.

Hochehrwürdiger Hochzuehrender Herr Professor.

C 383,40a-d

Auf Eue/ere/hochehrw/ürdige/ gütigsten Intercession ist es mir in Beyreuth gelungen, dass das dortige Consistorium mir den Termin meiner Abreise bis Ostern prolongieret hat, welches dann mit allen Dank anzunehmen habe, und nun darauf bedacht bin meine letzte Zeit in diesen Ländern noch zu allgemeinen Nutzen anzuwenden, wozu mir Gott Weisheit und Gnade schenken wolle. Von meinem H/errn/ Gesandten habe endlich mit voriger Post auf's an ihn geschriebene Briefe eine Antwort, aber in so weitläufigen Terminis erhalten, dass daraus noch nicht abnehmen kann, wann er wiederkommen werde. Mein

auch auf keine Weise erfahren, wer dazu ausersehen sey, das aber merke ich wohl, dass meine Vorschläge nicht wird reflectiret werden, welches jedoch vermuthlich geschehen seyn würde, wann nun meine Veränderung nicht in solche Umstände der Zeit fiele, da der H/err/ Gesandte abwesend ist. Jedoch da auch dieses nicht von ohngefähr sich zuträgt, so sehe dabey auf Gott, dessen Güte dann zutraue, dass noch alles zur Ehre seines allerheiligsten Namens werde vermittelt werden, ob wir es gleich itzt nicht erkennen können, ja wohl unserm Bedunken nach das Gegentheil besorgen. Einen solchen Ausgang verspreche mir auch in der Ungr/ischen/ Religions-Angelegenheit. Unsern Ministris machet man am hiesigen Hofe je länger je weniger Hoffnung, dass von dem angefangenen Rigueur werde nachgelassen werden: wer weiss aber noch, wozu der gleichen Procedere noch ausschlagen kann. Die ungrischen Nobiles deputati haben am neu/lichen/ Sontage bey dem Kayser eine Audienz gehabt, bey der die Antwort gewesen, dass man sich die Sache wolle referiren lassen, worauf den geschehen solle, was recht sey. Aber wer weis nicht, wie das Recht leyder! gebeuget und uns zum Schaden ausgeleget werde! Den neu/lich/ gemeldete frommen Prediger H/errn/ Kotschmaer, sind nun Eisen angeleget und er in denenselben gebunden nach Pressburg auf das Schloss geführt worden, woselbst auch noch der alte Superintendentens Kerman sitzt. Desselben Sache zu untersuchen sind die bösesten Leute zu richten Richtern (?) bestellet worden, die ihn ohnfehlbar unterdrücken werden, wann

⁷ »Spoštovani g. Kuzmič! G. Skafar je prejel leta 1972 kopije prepisa pisma z dne 18. 11. 1733 Friedricha Wilhelma Beera, rektorja evangeličanske gimnazije v Bratislavi. Ta prepis je priložil Christian Nicolaus Möllenhoff avtorju pisma z dne 25. 11. 1733, ki ga je poslal Augustu Hermannu Franckeu. — G. Skafar nas je sam seznanil z naslednjim virom: Eduard Winter, UPORABA ZAHODNO IN JUŽNOSLOVANSKIH JEZIKOV V HALLEU V 18. STOLETJU, 1954, str. 159–164. — V Franckeuji zapuščini se poleg tega nahaja še 22 pisem Beera Franckeu, 1739–62 (list 21–62) in 2 pismi z dne 22. 4. in 6. 8. 1737 (list 584–87). V enem pismu je poziv nekemu madžarskemu pridigarju v Potsdam. — Pisma Sever-Vanecsayja in Küzniča pri nas niso v evidenci. — Opozarjamo Vaa, da zapuščina še ni docela raziskana.

S spoštovanjem, Anita Kerkmann.

Eduard Winter v svoji knjigi F. W. Beera večkrat omenja v različnih kontekstih in sicer na str. 121 — kot predatojnika evangeličanskega liceja v Bratislavi v zvezi a češko Biblijo; str. 139 — Beer leta 1739 iz Bratislave poroča o madžarskem prevodu Arndove knjige »Wahrem Christentum«; str. 156–7 — govori o Beeru in romunskih tiskih v Halleju; str. 161 — Beeru in hrvaških luteranih; omenja J. Chr. Lerche-a z Dunaja in njegove atike s Kerkmannem; str. 166 — Beer in katoliški prevajalci.

er nicht Gott zum Beystande hat. Aber da er sich dessen bey seiner offenbahren Unschuld versichert halten kan: so ist kein Zweifel, es werden seine Bande zur Verherrlichung des Evangelii gereichen. Gott verleihe dem lieben Manne Mund, Weisheit und Freudigkeit zu reden, was recht ist. Der jüngsthin einge-
zogenen vertrauten Nachricht zu Folge haben die reformirten annoch in Ungarn an die 2000 /haec sub rosa/ wir aber an die 1200 Kirchen im wirk/
lichen/ Besitz und Gebrauch, woraus sich dann die Menge der Zuhörer, leyder aber auch dieses schliessen lässt, was vor ein Elend es seyn werde.
wenn uns mehr nicht, als die 92 loci articulares in gantzen Lande übrig bleiben solten. Aus hiesiger Banco sind in voriger Woche von dem Hofe 200.000 Stül? Ducaten erhoben und nach Pohlen geschicket worden, zu was vor einem Ende, ist leicht zu errathen. Hiemit erlasse Eu/er/ hochehrenden göttlichen Gnaden, Obhut und verbleibe nebst gehorsamsten Empfehlung an alle theuerste Mitarbeiter am Werke des Herrn.

Eu/er/ hochehrenden

Wien

Febr.

Prečastiti in zelo spoštovani gospod profesor.

Po Vašem dobrohotnem posredovanju se mi je v Beyreutu posrečilo, da mi je tamkajšnji konzistorij (cerkveni svet) podaljšal čas mojega odhoda do Velike noči. Za to uslugo sem konzistoriju zelo hvaležen. Sedaj razmišljam, kako bi bivanje v tej deželi uporabil v splošno korist, k čemur naj mi pomaga božja modrost in milost. Od mojega gospoda poslanika sem končno dobil odgovor na pisma, ki so bila nanj naslovljena, toda določil je tako oddaljen termin, da ne morem sklepati, kdaj bo zopet prišel. Moj ...
tudi na noben način nisem mogel izvedeti, kdo je za to izvoljen, pač pa opažam, da ne upoštevajo mojih predlogov, ki bi se bržkone uveljavili, če moje spremembe ne bi padle v take časovne okoliščine, ko bo gospod poslanik odsoten. Ker se pa to ne dogaja le slučajno, gledam pri tem na Boga, v čigar dobroto zaupam, da bo še vse k večji časti njegovega najsvetejšega imena, čeprav tega takoj sedaj še ne moremo spoznati, dá, dozdeva se nam nekaj nasprotnega. Tak izhod mi je tudi obljubila ogrska verska skupnost. Našim ministrom (služabnikom) dajejo na tukajšnjem dvoru čimdalje manj upanja, da bodo popuščali na začetnih rigorozih. Kdo pa ve, kako se bo ta procedura (postopek) končala. Ogrski nobiles deputati (odlični poslanci) so bili prejšnjo nedeljo sprejeti v avdienco pri cesarju, kjer so zvedeli, naj o zadevi poročajo, nato pa naj se zgodi, kar je prav. Toda kdo ne ve, kako bodo, žal, pravico v našo škodo tolmačili. Pred kratkim se je oglasil pobožen pridigar gospod Kotschmaier, katerega so vklenili v železo in ga takega privedli na grad v Pressburg, kjer že sedi stari superintendent Kerman. Njegovo zadevo preiskujejo najzlobnejši ljudje, ki so jih najeli kot sodnike in bi ga prav gotovo zatirali, če mu Bog ne bi stal ob strani. Toda on lahko izpriča svojo očitno nedolžnost, zato je brez dvoma, da mu bodo njegove verige v povečanje evangelija. Bog daj ljubemu možu pogum, modrost in veselje pri zagovoru, kar je prav. Zadnja prejeta zaupna novica razodeva, da je na Ogrskem 2000 reformiranih (haec sub rosato zaupno), ki imajo 1200 cerkva v posesti in rabi, iz česar sklepamo na množico poslušalcev, žal, pa iz tega sklepamo, kakšna potreba bi nastala, če nam ne bi ostalo v tej deželi več kot 92 loci articulares (stalno na istem kraju). Pretekli teden je dvor dvignil iz tukajšnje banke 200.000 dukatov in jih poslal na Poljsko; v kakšen namen, je lahko uganiti.

Naj ostanem v visokočestni božji milosti in varstvu ter se v največji pokorščini priporočam predragim sodelavcem pri delu za Gospoda.

Z visokim spoštovanjem Vaš

Dunaj
febr.

1732, december 13., Dunaj

C 383,38

Hohehrwürdiger Hochzuehrender Herr Professor.

Da sich abermahl eine unvermuthete Gelegenheit zu bequemer Übersendung einiger Bücher durch einen nach Hannover gehenden Expressen zaiget, als habe mich derselben zu bedienen nicht umhin gekont. Werden demnach Erw/ürdiger/Hohehrw/ürdiger/ in beygehenden Paquet empfangen das neulich erwehnte Scriptum anti-Buddesnum, verschiedene zu Constantinopel gedruckte türkischer Bücher und endlich die Constitutiones Synodi Salisburgensis. Um letzteres dürfte sich wohl der H/err/ Prof/essor/ Hahn aus Kiel melden, um bey vorhabender seiner Historie von der Evange(lischen) Religion in Salzburg bedienen zu können. Dafern er es aber schon hätte, oder dessen nicht bedürfte, könnte es der Bibliothec des Waysenhauses inseriret werden. Zu diesem die 4 protest/antischen/ Kirchen im Eiseimb Comitatz unter Pauken und Trompetenschall und unter Bedeckung etlicher Compagnien Reuterey occupiret und theils mit welt/lichen/ theils mit Ordens-Geistlichen besetzt, folglich dann in die 60 000 Seelen des öffentlichen Gottesdiensten und aller Hofnung, selbigen wieder jemals zu erlangen, beraubett sind, als welchen sie nur über 6, 8, 10, 12 Meil Weges suchen müssen. Men inquiriret auch wieder diejenigen, welche hinderlich gewesen, dass die Kirchen vor etlichen Monathen nicht gutwillig hergegeben worden, und hat man sonder/lich/ einen feinen Prediger, H/errn/ Kotschmaier, der vor etlich/en/ Wochen incognito bey mir war, in schwere Gefangenschaft geführet, als ob er seine Zuhörer in Alarm gebracht habe, dessen er mich doch damals mit vielen Umständen das Gegenthail versicherte. Die Captivation dieses lieben Mannes geht mir um so viel mehr zu Herten, weil er B(eati) Speneri Lebens-Pflichten in die sonst im gantzen Ungerlande unbekandte und allein in dasiger Gegend übliche linguam Vandalosclavicam übersetzt und sowohl zu Edirung derselben, als eines Catechismi und Spruchbuches Überlegung mit mir gepflogen hat, welches selbiger Nation so nöthige und nützliche Werck nun wohl ins Stocken gerathen wird. Und da er über dis der teütschen Sprache wohl kündig war, so hat er denen aus Steyer Mark zu ihnen gekommen und nach der lautern Milch des Evangelii dürstenden Seelen mit seiner Gabe und Amt sehr wohl dienen können, von welchen guten Leuten er mir Wunder erzehlet hat, was vor ein verschaffener Grund in ihren Herten sey. Nun der treue Oberhirte wird sie nicht waysen lassen, sondern ihnen Hilfe senden von obenherab. Sonsten werde vielleicht vor einigen Monathen gemeldet haben, dass der eine Prediger in Presburg H/err/ Rabbacher wegen eines mit einem catho(lischen/ Nachwächters gehalten Querels aus Neid vom Gegenthail zu einer Geldstraffe von 900 Rheinische Gulden condemniret worden. Diese Sache hat absente imperatore gantz stille gelegen, so dass man vermaynet, man werde es bey den blossen minis bewenden lassen. Jetzt aber ist sie unvermuthet wieder rege und der gute Mann angehalten worden, 500 Rheinische Gulden baar zu erliegen, wogegen dann alle Verstellungen und Bitten nichts helfen wollen. Die guten Schemnitzer haben Hofnung, noch vor diesesmahl einen Prediger zu erhalten,

doch soll er ein Landes-Kind und beydes der teutschen und böhmischen Sprache mächtig seyn, welches so es nach geschäner disen Ort nach eine greste Wolthat wäre. Es lässt sich auch an, dass die Teschni/tzer/ Gemeinde einigermassen consoliret werden möchte, sinthemahl der H/err/ Krieger, bis . . ger Schul-Collega von dem cathol/ischen/ Landshauptm/ann/ selbst ausdrük/lich/ anhero zum /Pre/dig-Amte recommendiret ist, wozu er auch allen Ansehen nach wohl gelangen möchte. Hiemit muss vor diesesmahl abbrechen, Erw/ürdiger/ Hochehrw/ürdiger/ göttlicher Gnaden Obhut, mich aber deren Andacht und Gewogenheit empfehlende und verbleibe

zu Gebet und Dienst verp-

/flichtet/

J. C. Lerche

Eu/er/ Hochehrwürden

Wien

den 13 Dec.

1732.

Prečastiti, visokospoštovani gospod profesor.

Ponovno se mi je ponudila nepričakovana in udobna priložnost, da Vam pošljem nekaj knjig po slu, ki potuje v Hannover. Torej boste, prečastiti in visokočastiti, v priloženem zavitku prejeli nedavno omenjeni spis proti budizmu, različne v Carigradu tiskane turške knjige in končno konstitucije salzburske sinode. Za zadnje bi se smel javiti gospod profesor Hahn iz Kiela, da bo ta skripta uporabljal pri svojih predavanjih o razlagi zgodovine evangeličanske vere v Salzburgu. Če pa te že ima, ali jih pa ne rabi, bi jih pa dali knjižnici sirotišnice. Poleg tega so si štiri protestantske cerkve v [Eisemburgu] Železnem komitatu z bobnanjem in trobentanjem s silo prisvojili in v njih namestili deloma svetne, deloma redovne duhovnike. Potemtakem so 60.000 duš oropali javnega bogoslužja in vsakega upanja, da bi te kdaj zopet dobili nazaj in zato morajo 6, 8, 10, 12 milj poti prehoditi, da se morejo udeležiti božje službe drugod. Strogo zopet zaslišujejo tudi tiste, ki pred nekaj meseci cerkve niso hoteli prostovoljno izročiti. Nenavadno dobrega pridigarja gospoda Kotschmaierja, ki je bil pred nekaj tedni skrivaj pri meni, so odpeljali v težko ujetništvo, kakor da je svoje poslušalce spravil v preplah, toda on me je tedaj prepričal z nasprotnimi dokazi. Ujetništvo tega ljubega moža mi gre še toliko bolj do srca, ker je prevedel B[laženega] Spenerja življenjske dolžnosti v slovanski jezik, ki sicer v vsej ogrski deželi ni znan, ampak je v rabi le v tistih krajih, kjer ti ljudje živijo. To delo sva skupaj pregledala in bo izšlo kot Katekizem in knjiga Pregovorov, saj ga to ljudstvo nujno potrebuje. To delo pa je zdaj v zastoju. In ker je zmožen nemškega jezika, bo ljudem iz Štajerske marke, ki jih žeja po čistem mleku evangelija, s svojimi zmožnostmi dobro služil. O teh dobrih ljudeh mi je pripovedoval čudovite reči. Zvesti nadpasti ne bo zapustil sirot, ampak jim bo poslal pomoč od zgoraj. Pred nekaj meseci so mi sporočili, da se je eden od pridigarjev gospod Robbacher v Presburgu spopadel z nekim katoliškim nočnim stražnikom in je bil obsojen na kazen 900 rajniških goldinarjev. To zadevo pa so — absente imneratore (v odsotnosti vladarja) — čisto potlačili in tako menijo, da bo ostalo pri golem minimumu. Zdaj pa je ta zadeva zopet oživila in dobri mož mora v gotovini porožiti 500 rajniških goldinarjev, ker vse prošnje za odpust kazni nič ne zaležejo. Dobri Šemnicarji upajo, da bodo še dobili pridigarja, ki pa nai bi bil domačin, zmožen češkega in nemškega jezika, kar bi bilo za te kraje najboljše. Mogoče pa je, da se bo tešniška občina posvetovala o nekaterih stvareh, ker je gospod Krieger, šolski kolega katoliškega deželnega glavarja, bil priporočen za pridigarja, za kar ima ves ugled in bo to tudi dosegel. S tem moram končati

svoje pismo, prečastiti in visokočastiti božji služabnik, priporočam Vas božjemu varstvu, sebe pa v molitev in Vaši naklonjenosti in ostanem Vaš, prečastiti, v službi in molitvi zadolžen služabnik

Dunaj, 13. december 1732.

J. C. Lerche

1733, marec 18., Dunaj

C 383,41a-d

Hochehrwürdiger hochzuehrender Herr Professor.

Eu/er/hochehrw/ürden/ habe hiedurch schuldigst vermelden sollen, dass der H/err/ Graf von Lasberg nicht nur seine 2 Söhne, sondern auch einen seiner Vettern, den Grafen von Kornfail, ins Paedagogium regium in eigener Person bringen und bey dieser Gelegenheit die dortigen gesamten Anstalten in Augenschein nehmen werde. Seine Ankunft möchte noch wohl vor Ostern seyn, und da sowohl Unpässlichkeit, als vieler Geschäfte halber demselben kein Schreiben mitgeben können, so wollen Eu/er/ Hochehrw/ürden/ von der Güte seyn und ihm, wenn er sich melden solte, genaigt zu admittiren, auch diese 3 Kinder so versorgen lassen, dass der Vater und hiesige Verwandten sich darüber beruhigen können. Der sonstgemeldete junge Bauener ist durch eine andere Gelegenheit bereits abgereiset und wird nächstens eintreffen, welchen dann gleichfalls zu geneigter Aufnahme im Nahmen der Eltern recommendire. Mit mir dürfte es nur wohl, wenn nicht andere Hindernisse dazwischen kommen, auf Ostern hirselt selbst zu Ende gehen, ohne dass wegen langen Aussenbleibens meines Gesandten, meinen Successoren abwarten könne. Dieser ist noch nicht ausgemacht, sondern es dürfte noch wohl einer bey Eu/er/ Hochehrw/ürden/ oder in Leipzig gesucht werden, da mich dann freuen solte, war in Presburg bey dem lieben H/errn/ Marth, der nun ganz ausser Stande ist, seinem Amte weiter vorzustehen. Er ist ein völliger hecticus und wird es wenn die Wahl noch auf einen rechtschaffenen Mann köme. In voriger Woche mensch/ichen/ Ansehen nach nicht lange mehr machen, daher auch von ihm Abschied genommen habe. Jetzt ist man bekümmert um einen treuen Successoren, dazu man einen der abgesetzten und vertriebenen Prediger zu nehmen gedenket, aber zugleich auch in nichtgoringen Sorgen ist ob man diese Ställe zu besetzen Erlaubniss haben werde. Auf den dasigen Schlosse sitzt nun nebst dem H/errn/ Kerman auch der H/err/Kotschmaier, doch in einem besondern Gefängnisse und so, dass er noch 20 Pfund Eisen an den Füßen trägt, und sich sonst auch gar schwach am Leibe befindet. Man hat ihn den vielen Wochen seiner Gefangenschaft noch nicht verhört, inzwischen aber doch ihn aller seiner Offerten und Victualien beraubt, ja sogar auch seine Bücher verbrennen wollen. Dem Comitatus Bacacusi ist bereits die Einziehung unserer Kirchen angedeutet, wobey abermahls etliche 30 verlohren gehen. Seither etlichen Tagen habe den übersandten Unterschrift von dem statu religionis in Hungaria revaliret und vermehret, wovon bey nächster Gelegenheit ein Exemplar übersenden werde. Eu/er/Hochehrw/ürdiges/ Gutachten überlassende, wie es zum gemeinen Nutzen angewendet werden könne. Der Anlauff von catholischen Leuten, di zu uns verlangen, ist bey mir noch gross und weis ich fast nicht, wie der Sache rathen und solche bekümmerten Seelen bey hiesigen bedenklichen Umständen helfen soll. Der Herr mache dem selber Bahn und zeige einen sichern Ausweg aus Babel. Dessen gütiger Absicht erlasse auch dieselben und bin mit aller Hochachtung Eu/er/Hochehrw/ürden/

W.
den 18 Martii
1733

zu Gebet und Dienst...
J. C. Lerche

Visokočastiti in visokocenjeni gospod profesor.

Vam, visokočastiti, sem dolžan sporočiti, da bo gospod grof plemeniti Lasberg ne le svoja dva sinova, ampak tudi enega od nečakov, grofa pl. Kornfaila, sam privedel v kraljevo vzgajališče. Ob tej priložnosti si bo ogledal tudi tukajšnje zavode. Prišel bo še pred Veliko nočjo. In ker zaradi bolezni in zaradi mnogih opravkov mu ne bom mogel pisati, bodite, visokočastiti, ko se bo oglasil, tako dobri in naklonjeni in oskrbite te tri otroke, da bo pomirjen oče in tukajšnje sorodstvo. Posebej najavljeni mladi Bausner je zaradi neke druge priložnosti že odpotoval in bo v kratkem dospel; tudi njega v imenu njegovih staršev enako priporočam Vaši naklonjenosti. Moje tukajšnje bivanje, če med tem ne bo drugih ovir, se bo končalo o Veliki noči, ne da bi bilo treba zaradi dolge odsotnosti čakati mojega odposlanca, mojega naslednika. Ta še ni določen, ampak bo morda izbran eden izmed Vaših, prečastiti, ali pa ga bodo poiskali v Leipzigu; vesel bom, če bo izvoljen poštenjak. Prejšnji teden sem bil v Presburgu pri ljubem gospodu Marthu, ki je ves iz sebe, če bo še vedno predstojnik v svojem uradu. On je silno razburjen in — po človeški sodbi — ne bo več dolgo delal in zaradi tega sem se tudi od njega poslovil. Zdaj sem v skrbih za novega zvestega naslednika. Za naslednika nameravajo sprejeti odstavljenega in izgnanega pridigarja; obenem pa so v hudih skrbih, če bodo dobili dovoljenje za zasedbo tega mesta. Na tukajšnjem gradu sedi poleg gospoda Kermana tudi gospod Kotschmaier, toda v posebni ječi tako, da na nogah nosi še 20 funtov težko železo in se tudi drugače telesno slabo počuti. V teh dolgih tednih njegovega ujetništva ga še niso zaslili, med tem časom pa so ga popolnoma oropali, niti hrane mu niso dali, hoteli so celo zažgati njegove knjige. Županiji Vác so namignili, da bodo zaplenili naše cerkve; na ta način jih bomo 30 ponovno izgubili. Od tedaj sem pred nekaj dnevi poslano gradivo o verskem stanju na Ogrskem revaliral in razmnožil, ob prvi priložnosti Vam bom poslal en izvod. Vašemu mnenju, prečastiti, prepustim to zadevo, ki naj bi bila v splošno korist. Zagon katoliških ljudi, ki želijo priti k nam, je pri meni še velik in skoraj ne vem, kako naj svetujem in takim zaskrbljenim dušam pri tukajšnjih dvomljivih okoliščinah pomagam. Gospod naj spravi vse v pravi tir in pokaže varen izhod iz Babilona. Njegovi dobrotni previdnosti prepuščam vso zadevo in sem z vsem spoštovanjem, prečastiti, Vam vdan v molitvi in službi...

Dunaj, 18. marca 1733.

J. C. Lerche

Extract aus Hⁿ. Rect. Beers Schreiben
d. d. Presburg d. 18do Novembr
den Francisc: Kodila betreffend.

Es wurde hier in caus/a Kotsmarians gebraucht. Daselbstn aber wurden wir an Ihm gewahr, dass Er ain Annaniens — Bruder werden wolte, und habe Ihm desswegen den Album et testimonium weggenommen, und Ihm nach Neczpall in dieselbige Schule relegiret. Daselbstn wurde Er dem Plebano verleitet, nach Tyrnau zu gehen, und Catholisch zu werden. Von daraus schrieb Er die lamentabelsten Briefe an mich und meine Collegen. Ich habe mich in diese affaire nicht impliciren wollen, sondern nur einem Discipulo die commis/ion gegeben, an Ihn zu schreiben. Hierauf hat Er sich von der reteriret, und ist der intention, nach Halle zu gehen, und seine Studia Theologica zu continuiren. Ich sehe diesen Menschen als einen recht deplorablen Patienten an. Er hat die Wahrheit wohl eingesehen, auch derselben sich zum Gehorsam ergeben, wurde aber bald laulich, biss Ihn Gott durch diese grosse

Fülle wieder von neuem auf. Als ein rechtes exempel, wie die Gute Gottes, wenn wir Sie versäumen, uns in unser Verderben fallen und daraus reissen lässet. Nun wäre also meine Bitte in Christo an Ewr. Wohlehen sie wollten an diesem verlohrenen Schafe diese reuer thun, nur, weilen ich mit Ihn nicht reden kan; also Ihn ferner unterrichten, und mit Tath und Mitteln an die Hände gehen, dass Er an Herrn Prof. Francken gebracht würde. Gibt Gott den Croatischen Kirchen wiederum einige Freyheit, und dieser Mensch wurde durch die Gnade Gottes gewonnen. So solte seine Person dahin gar tauglich seyn.

Izvleček iz pisanja g. rektorja Beera

iz Presburga 18. novembra, tičoč se Francisc. Kodila

Potrebovali smo ga tu v Kotšmarjevi stvari. Tukaj pa smo na njem opazili, da je hotel postati Annaniens-brat in sem mu zaradi tega odvzel Album in dokazilo (spričevalo). Tukaj je bil k župniku zapeljan, da bi šel v Trnovo, da bi postal katoličan. Od tam je pisal meni in mojim kolegom najbolj žalostna pisma. Nisem se hotel v to stvar vmešavati, marveč sem le nekemu učencu naročil, naj mu piše. Nato se je od tam umaknil in ima namen, iti v Halle in nadaljevati svoje teološke študije. Gledam na tega človeka kot na zares obžalovanja vrednega pacienta. On je resnico sicer spoznal, tudi se ji je ubogljivo predal — postal pa je kmalu mlačen, dokler ga ni Bog s to veliko polnostjo zopet vzpodbudil. Kot pravi zgled, kako nas pusti božja dobrota, če popustimo, pasti v pogubo in nato potegniti iz nje. Sedaj bi prosil torej Vaše blagorodje, da bi tej izgubljeni ovci izkazali to milost, ker sam ne morem z njim govoriti, da bi ga dalje poučevali in mu z dejanjem in s sredstvi šli na roko, da bi prišel do g. prof. Franckeja. Če bo dal Bog hrvaškim Cerkvam zopet nekaj svobode in če bo ta človek z božjo milostjo pridobljen, tedaj bo njegova oseba tam prav primerna.

Leipziger
Leipziger Herr Professor, C 383 48

Auf die Leipziger gütigsten Intervention ist es mir in
Ergänzung gelungen, daß das dortige Consulat mit der
Termin meiner Abreise bis Ostern prolongiert hat, welche
dem mit allem Dank anzunehmen steht, ich mich darauf bediene
den meine letzte Zeit in diesen Ländern auf zu allgemeiner
Nützen anzuhängen, vergeb mit Gott Meistfeld L. Gnade
spenden wollen. Von meinem H. Hofe steht sehr viel
mit wenigem Kost auf 6 außer gewöhnliche Besuche nicht.
noch aber in so weitläufigen Terminen verfallen, daß dem
nach nicht abzusehen ist, wann er wieder kommen werde. Mein
... in ...

Extrait aus le Rect. Beene Psonen 102
 22. Presburg d. 15te Novembre
 au Francisc: Kódila latoffand.

En suite par m. causa Kolomariana gabräft.
 Infallig aber idenitän zu an Ihwgenast, das
 zu nun dagnant. Soudo idenitän idelt, und
 abo Ihu zupolagen von Abbeni et testaminiun
 idagacommun, und Ihu nach Allez pall in diefältige
 Bifile religiat. Infallig idenitän zu der idenitän
 Plebano darlatet, nach Tynan zu gafen, und
 Catofog zu adniden. In der idenitän idenitän
 zu der lamentatfien. Soudo zu nun, und idenitän
 Collegen. Ihu Ihu nun in diefältige idenitän
 implacitän idenitän, Soudo. nun idenitän idenitän
 pub zu commiffion idenitän, an Ihu. Ihu idenitän
 Ihu idenitän zu Ihu idenitän idenitän, und
 Ihu idenitän idenitän, nach Halle zu gafen, und
 Ihu idenitän idenitän zu continere. Ihu
 Ihu idenitän idenitän al idenitän idenitän idenitän
 idenitän idenitän an. Ihu idenitän idenitän
 idenitän idenitän, nach idenitän idenitän zu gafen,

Kratki biografski opisi v pismih omenjenih oseb:

¹ Friedrich Wilhelm BEEN, rektor evangeličanske gimnazije v Bratislavi, diakon Antona Reisserja, pietističnega duhovnika v Bratislavi, kamor je prišel iz Hamburga. Sodeloval je z Matijo Balom in z Johannom Marthom, v Jeni ordiniranim duhovnikom.

² Matija BEL (pravi primšek Funtik), rojen 24. marca 1684 v Otovi pri Banski Bistrici. Po privatnih šolah v Lučencu, Kalinovem, Bratislavi, Veszpremu, itd. ja v letih 1704–1709 študiral na univerzi v Halle. Tedaj je bil tam že profesor A. H. Francke, s katerim je M. Bel ohranil osebne in pismene stike tudi v naprej. Po končanem študiju je postal duhovnik v Banski Bistrici (1710), rektor liceja (1714) in svačenik v Bratislavi (1719). Sistem izobraževanja na liceju je reformiral v duhu pedagoškega realizma, s katerim se je srečal v Nemčiji in po njegovi zaslugi je bila njegova šola najboljša na Ogrskem tistega časa. Bil je član akademij v Londonu in Berlinu in znanstvenih institutov v Olomoucu in Petrogradu. Imenovali so ga »magnus decus Hungariae«. Kralj Karel III. mu je podelil plemiški naslov in ga imenoval za dvornega zgodovinarja. Umrl je 29. 8. 1749 v Bratislavi. — Skupaj z Danielom Krmanom je leta 1722 izdal Biblijo, namenjeno Slovakom, iskano v mestu Halle. Smatra se za začetnika pietizma na Slovaškem in sploh na Ogrskem. Njegova pomembna dela so: »Hungariae antiquae et novae podromus«, »Notitia Hungariae novae historico-geografica« (1735–42, v štirih zvezkih), »Der ungarische

Sprachmeister» (1729), »Adparatus ad Historiam Hungariae« (1735—46), »Grammatica Latina« (1717), itd. Bei je bil tudi prvi izdajatelj časopisa na Ogrskem. V letih 1721—1723 je v Bratislavi izdal »Nova Posoniensis«.

² Iahn, profesor, iz Kieia. Je težko ugotovljiva, kajl v prvi polovici 18. stoletja je bilo 9 (devet) znamenitih oseb (po leksikonu) s tem priimkom. Lahko bi bil Johann Friedrich IAHN (1710—89), evangeličanski teolog in pedagog v Bayreuthu, od leta 1752 pridigar v Berlinu. Bil je tudi nadzornik gimnazije. Uvedel je novo, »literarno metodo« študiranja.

³ Daniel KRMAN (ne Kerman) se je rodil 30. 8. 1563 v vasi Omšenie pri Trenčnu. Sojal se je v Sobotištu, Ilavi, Trenčnu, Bratislavi, Lajpcigu in Wittenbergu. Duhovnik je bil v Tura Lúka (1687—90), na gradu Mijava (1690—99), v Zilini (1704—1708), v Bardejovu (1709—10), pa spel na Mijavi (1711—29). V času 1706—1708 je bil episkop (škof) zahodnih evangeličanskih cerkva na Slovaškem. Kol politični nasprotnik Habsburžanov se je Krman priključil Ferencu Rakoczi-u; po porazu njegove vojske leta 1710 pri Trenčnu se je vrnil na grad Mijava. Do leta 1729 je opravljal tam duhovniško službo. Tega leta so ga obsodili in zaprli v Bratislavi, kjer je ostal do svoje smrti 23. septembra 1740. iz zapora ga je skušal rešiti M. Bei, a ni uspel.

Pomen Danieja Krmana je trojni:

a) bil je duhovni vodja Ružomerske sinode leta 1707, ko je hotel kol pravoverni evangeličan s slo zalreli pietizem in na svojo roko izdat cerkvene zakone;

b) Bil je »spiritus agens« izdaje Svelega pisma leta 1722, kateri je tudi napisal predgovor. Pripravila sta jo skupaj z Matijo Belom.

c) V literarnem delu navedimo vsaj dve deli: »Itinerarium« — polopis švedskega kraja Karia XII. leta 1708—9 in »Hungaria evangelica«, zgodovina evangeličanske cerkve na Ogrskem. Poseben poudarek je dan slovaški evang. cerkvi.

Krman je bil otrok svojega časa, baročno orientiran. Po eni strani se je držal svoje ortodoksne evangeličanske prepričanosti, kar pa mu ni branilo sodelovanja s pietisti, posebno Matijo Belom in Václavom Kieyehom, izdajateljem številnih pietističnih knjig v Zilavi (danes Zlín, DDR).

⁴ Johann MARTII, nemškega porekla. Je bil diakon Antona Reissera, pietističnega duhovnika v Bratislavi. Evangeličanski škof Daniel Krman ga leta 1721 ni hotel ordinirati; duhovniško službo je nato dobil v Jeni. Tam je nekaj časa pomagal korigirati prevod Biblije, ki sta ga pripravila Matija Bei in Daniel Krman.

⁵ Christian Nicolaus MOLLENIÖFF, rojen 4. aprila 1698 v Lübecku, umrl leta 1748. Znan pisec duhovnih pesmi, ki so leta 1731 izšle v pesmarici KERN GEISLICHEN LIEBLICHEN LIEDER, DEM HERRN MIT HERZ UND MU... ZU SINGEN, NÜRNBERG. GEDRUCKT UND ZU FINDEN BEY JOH. ERNST ADELBULNER.

Summary

In the first half of the 18th century Prekmurje Protestants began to publish religious and educational textbooks for both children and adults. In 1725 ABECEDARIUM SZLOWENSZKO was published without any details about the place of printing, the size of the edition or the author. Some researches of Prekmurje literary history (Vilko Novak, Ivan Skafar, Franc Kuzmič) are of the opinion that the author could have been Mihael Kerčmar, the Lutheran pastor in Petrovec, of whose life very few details are known. During the Counter-reformation persecution he was imprisoned for three years in Bratislava (1732—35). This article prints four letters written by J. C. Lerche (from Vienna) and F. W. Beer (from Bratislava) to A. H. Francke in Halle. The letters mention the first weeks of Kerčmar's imprisonment in Bratislava. They show him to be a devout believer, a fiery preacher and adapter and translator of religious texts. He translated catechismal and other texts, especially those by Spener. The weightiness of these works justifies the assumption that he had previously adapted and translated into Prekmurje Slovene easier religious and educational texts including the Slovene primary from the year 1725.

GRAD GORNJI MARIBOR

Jože Curk*

UDK 728.81(091)(487.12-18 Gornji Maribor)

CURK Jože: Grad Gornji Maribor. (Die Burg Gornji Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 241—251

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava problematiko gradu Gornji Maribor na osnovi zgodovinskih virov in začetih arheoloških izkopavanj. Iz njih analize ugotavlja, da grad ni mogel nastati pred začetkom 12. stoletja, ko so bili ustanovljeni pogoji za osvojitve severnih predelov Slovenskih goric do Radgone in Radencev. To je pospešilo razvoj Maribora kot naselbine ne pa gradu, ki je z letom 1192 zgubil veljavo rezidenčnega objekta, z letom 1528 utrdbe, z letom 1784 pa je bil porušen. Nanj spominja še klasicistična Marijina kapela vrh Piramide.

UDC 728.81(081)(487.12-18 Gornji Maribor)

CURK Jože: The Castle Gornji (Upper) Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 241—251

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author deals with the problems of the castle Gornji (Upper) Maribor on the basis of historical sources and the started archaeological excavations. From their analysis he states that the castle could not have originated before the beginning of the 12th century when the conditions for the conquest of the northern regions of Slovenian gorice to Radgona and Radenci were created. This furthered the development of Maribor as a settlement, but not of the castle, which lost its value as a residential object with the year 1192, with the year 1528 its value as fortification, and with the year 1784 it was pulled down. Only the classicistic chapel of Maria on the top of the Piramida (Pyramid) reminds us of it.

Grajski hrib (Hausberg, Schlossberg) nad mestom, od konca 16. stoletja imenovan Piramida, je s svojo obliko in lego v srednjem veku dobesedno vabil k njegovi strateški izrabi. Po pregonu Madžarov v Pesniško dolino in ustanovitvi Podravske mejne grofije okoli leta 970 je med salzburškim Ptujem in Lipnico (977) nastala praznina, ki jo venec skromnih zemeljskih in lesenih utrdb v obliki strelskih dvorov in straž ni mogel zapolniti. Mejni grofje so se najverjetneje zadrževali na območju Razvanja (985) z varnimi pohorskimi gozdovi in gradiščem Poštelo v zaledju. Od srede 11. stoletja sta se uveljavili zlasti dve rodbini, ki sta obe imeli svoja izhodišča v Podjurski grofiji, Ažvini in Spanheimi. Njunsko tekmovanje se je končalo leta 1106 z zmago Spanheimov in umikom Ažvinov iz Dravske doline. Spanheimi, ki so si leta 1039 pridobili Labotsko in Dravsko dolino med Velikovcem in Dravogradom (s poroko Sigfrida iz Spanheima pri Mainzu z Rihardo Pustriško iz Lavanta) ter okoli leta 1060 vzhodno polovico Pohorja (s poroko Engelberta I. s Hedviko Eppensteinsko), so se takrat

* Jože Curk, diplomirani umetnostni zgodovinar, Ljubljana, Cimpermanova 3.

polastili tudi Kobanskega severno od Drave in mejo svoje grofije že pred letom 1124 potisnili do Radgone in Boračeve pri Radencih. Gospodar mariborskega Podravja Bernard Spanheimski (1096—1147) je na svojem ozemlju izoblikoval velike gospodarske enote Radgono, Maribor, Bistrico in Konjice. Da bi te enote tudi upravno obvladal, je na njih ustanovil s pomočjo salzburskega nadškofa Konrada I. Abensberga (1106—1147) in svojega strica oglejskega patriarha Ulrika I. Eppensteinskega (1086—1121) pražupnije Radgono, Maribor, Slivnico in Konjice, medtem ko je Hoče že preje ustanovil oglejski patriarh, Jarenino pa pozneje admontski samostan. V Mariboru je nad antičnim rečnim prehodom ustvaril naselbino, morda že on zamenjal brod z mostom in postavil na Piramidi grad kot utrdbeni poudarek prometnega vozlišča pod njim. Ta grad pa ni opravljal le varovalne funkcije rečnega prehoda, ampak je služil predvsem kot glavni grad mejne grofije, katere oznako je prevzel (March-purg = mejni grad, grad na meji, grad v marki) in jo pozneje posređoval naselbini pod seboj. Zato že ob nastanku gotovo ni bil majhen, saj je bil opremljen z vsem potrebnim, kar je tak grad in njegova funkcija zahtevala, vključno s kapelo.

Dilema ali je grad zgradil že Bernardov oče Engelbert I. (1065—1096) je odprta, vendar malo verjetna, ker:

1. Spanheimska posest na Koroškem in v Podravju pred letom 1106 zaradi ažvinske Dravske doline med Dravogradom in Kamnico ni bila povezana, čeprav je obsegala večino severne polovice Podravske marke vzhodno od črte Ožbalt—Lučane—Aflenz in večino južne polovice vzhodno od črte Velka—Planinka—Rogla—Konjiška gora pa vse do meja salzburske posesti na Dravskem in Ptujskem polju ter do osredja Halož, kjer je tekla madžarska meja.

2. Listini iz let 1091 in 1096/105 se lokacijsko ne ravnata po Mariboru, ker ga še ni bilo, ampak po obdarovanem samostanu v primeru Ruš (ultra Trauum). Razvanja (trans fluvium) in Kamnice (ex ea parte ripe fluminis), po Radvanju pa v primeru 4 vinogradov, med njimi Adilhardovega, onkraj reke (ultra fluvium). Zato so Kamnica (dvor in cerkev), listinsko locirana »tokraj reke«, in vinogradi, locirani »onkraj nje«, dejansko ležali na isti, to je severni strani reke. Isto velja za Razvanje, njegova pristava je omenjena »tokraj potoka« (ex hac parte torrentis), ker je ležala severno od njega, čeprav južno od Drave. Tudi oznako »in Marchia trans fluvium Drawam« je razumeti lokacijsko in ne pojmovno. Gre za del marke južno od Drave (z ozirom na samostan) in ne za Marko onkraj Drave.

3. Ob izdaji te darilnice je bil Engelbert I. že pokojni, sinovi pa so si družinsko premoženje že razdelili: Henrik, Engelbert II. in Sigfrid Lebnauški predvsem na Koroškem in v Istri, Hartvik je postal regensburški škof, Bernard pa je dobil posest predvsem v Podravske marki, ki je takrat segala do črte Selnica ob Muri—Gasteraj—Brengova—Rogoznica—Spodnji Duplek.

4. Zaradi omejitve na Podravje je Bernard izvršil upravno logično osredotočenje te posesti, razširjene na račun Madžarov do Radgone—Boračeve—Negove—Oseka—Brengove—Rogoznice, s tem da je zgradil njegovo novo upravno središče na Piramidi, kamor se je po letu 1106 preselil iz Hompoša.

5. To potrjujejo tudi izkopanine na Piramidi, ki s svojo strukturo, postavljeno neposredno na lapornato osnovo, in gladbeno telniko govore za prvotni nastanek v zgodnji romaniki, torej na začetku 12. stoletja.

Šele Bernard se je torej dokončno udnil v Mariboru, po katerem je dobil priimek, s tem da je postavil utrdbo na Piramidi ter za povezavo svojih posesti obkraj reke nadomestil brod z mostom. Dokler se vse to ni zgodilo, o Mariboru razen morda kot anonimnem brogarskem zaselku okoli današnjega Vojašniškega trga ne more biti govora. Prometnica je namreč do začetka 12. stoletja tekla še

vzhodno od tod: po zahodnem bregu Mure ter po Jareninski in Rogozniški dolini v Ptuj. Vezala je salzburska Solvo (Sulpa, Zuip, Stari trg, od okoli 1130 Lipnica) z Bettobijo (Zgornjo in Spodnjo naselbino, od okoli 1130 Ptujem), Maribor se je vanjo vključil šele okoli leta 1125, ko je Bernard uveljavil prometnici Ernovž—Maribor—Sl. Bistrica—Konjice in Radgona—Benedikt—Hrastovec—Maribor ter s tem povezal svojo posest obakraj Drave, ne da bi moral za to koristiti ptujski most. Poleg umetno ustvarjene naselbine ob Koroški cesti (na zeleni trati), ki je postala nosilka poznejšega mestnega razvoja, so se ob poti, ki je prečkala poznejše mestno ozemlje na črti Partizanska cesta—Slovenska ulica—Gospodsvetska cesta razvili v teku 12. in 13. stoletja zaselki okoli Ulrikove cerkve in dvora, okoli današnjega Grajskega trga in okoli Marijine kapele in dvora na Lebarjih, od katerih pa je bil le srednji vključen v srednjeveško mesto. Severno od te črte so se od Sojče in Slajfe (Meljskega hriba), čez katero je vodila cesta mimo Tannhofs v Pesniško dolino, do Vinarskega potoka (Gankersbaha) širile loke, ob robu katerih sta od začetka 13. stoletja stala grajska pristava (curia) in Račji dvor. Obrobno gričevje so od 12. stoletja dalje pokrivali sadovnjaki in vinogradi z vmesnimi krpmi gozdov, v 13. stoletju so se pojavili v njih v zvezi z izgradnjo mesta kamnolomi, v dolini pod Grajskim gričem pa so z zaježitvijo potoka nastali ribniki, najprej kot gojišče rib, od srede 15. stoletja pa tudi kot akumulacija za navodnjavanje vzhodnega mestnega jarka. Na skalnem pomolu pod mostom so bili morda še opazni sledovi kake rimske stavbe, na obeh koncih mostu pa sta stali taborsko utrjeni bivališči dveh stražarskih družin. Tako je bilo vse do sredine 13. stoletja, ko je Maribor dobil mestni status in se je obdal z obzidjem. Takrat se je marsikaj spremenilo, predvsem pa razmerje med naselbino in gradom. Medtem ko sta oba deželnoknežja dvora, več drugih dvorcev, župna cerkev, minoritski samostan, židovska naselbina itd. prišli v okvir mestnega obzidja, so nekateri drugi objekti kot Ulrikov dvor s cerkvijo, Račji dvor, ivanovska komenda v Melju, grajska pristava pod Piramido, Marijina kapela in »Srednji« dvor na Lebarjih itd. ostali izven njega.

Zlasti velja to za grad na Piramidi, ki je bil dotlej najpomembnejša utrdba v tem delu Podravja, sedaj pa je moral to vlogo prepustiti mestu. S tem je grad, ki je leta 1147 prenehal biti glavni grad marke in leta 1192 pomembnejša rezidenca štajerskih vojvod, zgubil na veljavi, kar se je poznalo tudi pri njegovem nadaljnjem razvoju. Za razliko od graškega, celjskega in ljubljanskega gradu, s katerimi je imel enako štartno osnovo kot glavni grad marke, kar je kot edini med njimi dokazoval tudi s svojim imenom, se pozneje ni več razvijal tej funkciji primerno, ampak je celo stagniral. Njegova konjunkturna doba je trajala le kratek čas, pravzaprav le za življenje Bernarda Spanheimskega, saj je njegova vloga že za vlade Traungavov (Otokarja III. in IV.) upadla. Sočasno in podobno usodo je doživljal tudi celjski grad, ki pa jo je prekinil slovit vzpon Žvoneških svobodnikov po letu 1333. Mariborski grad te sreče ni imel. Kot v celjskem primeru tudi pri mariborskem nastanek gradu ni bil povezan z naselbino. Pri prvinski lokaciji gradu je namreč odločal širši deželno-strateški vidik, pri drugotni naselbini pa le ožji prometno-taktični. Pri Celju je prav zaradi izredne vloge grajskih lastnikov postalo to razmerje očitno: naselbina je vse do leta 1456 igrala predvsem vlogo njihove prestolnice z vsemi uslužnostnimi obveznostmi in šele po letu 1451 dobila tudi veljavo mesta, pri Mariboru pa je naselbina že v 3. četrtini 13. stoletja po pomenu prehitela grad ter mu kljub njegovi velikopotezni zasnovi vrnila drugorazredno vlogo. Medtem ko sta bila na primer v Ptuj, Ljubljani ali Gradcu grad in mesto neposredno povezana, to za Celje in Maribor ne velja in je bilo zato za grad še kako pomembno, v katerem lastništvu je bil. Celjski grad je še tudi po izumrtju Celjanov leta

1456 prav do konca 16. stoletja igral važno vlogo vsaj kot utrdba, če že ne kot sedež posebne upravne enote v okviru štajerske vojvodine, mariborski grad pa je z letom 1528 zdrknil na nivo drugorazrednega fevdalnega sedeža srednje velikega zemljiškega gospostva. Zato je pomemben mariborskega gradu predvsem v afirmaciji njegove visokosrednjeveške vloge, kateri je konceptualno in gradbeno odgovarjal, ne pa poznosrednjeveške, ko je bila njegova vloga bistveno zmanjšana. To se z odkritimi ostanki njegovih ostalin tudi gradbeno potrjuje. Zavedati se namreč moramo, da je grad v 12. in 13. stoletju deželni knezom čuval edini prehod preko Drave in jim s tem zagotavljal programirani prodor proti jugozahodu, proti morju (Ljubljana 1335, Trst 1382). V tej funkciji ga je v 3. četrtini 13. stoletja zamenjalo utrjeno mesto, ki se je nasproti njemu vedno bolj osamosvajalo, dokler ni leta 1497 postalo tudi sedež deželskega sodišča. Deželna obramba, v začetku sloneča na dravski utrdbeni črti: Dranek, Ptuj, Vurberk, Maribor, Dobrenje, Lipnica se je v 13. stoletju premaknila na mursko črto: Radgona, Kocjan (Murščak), Ljutomer, Središče, Ormož, Borl, v 16. in 17. stoletju še enkrat zanihala v obrambni prostor mest Radgone, Ormoža, Maribora, Ptuja in Sl. Bistrice, po končanih vpadih krucev na začetku 18. stoletja pa se dokončno prenesla na obale Save in Une.

Skicirano upadanje upravno-politične vloge mariborskega gradu se je odrazilo predvsem v njegovem vedno skromnejšem razvoju kot sedežu zemljiškega gospostva. Po zmagi paneško-salzburško-spanheimske zveze nad cesarsko-oglejsko-ažvinsko leta 1106. ki je Spanheimom navrgla praktično vso Podravsko marko razen salzburškega Ptuja in nekaterih alodialnih posesti, so dozoreli pogoji za ustanovitev mariborskega gradu na Piramidi. To je opravil Bernard Spanheimski, ki je kot mejni grof podedoval večino spanheimskih posesti v Podravski marki, segajočih od Vrat na zahodu do Radgone na vzhodu ter od Solbe—Mure na severu do Konjiške gore—Boča na jugu, kot posebno enklavo pa obsegalo še laško gospostvo ob spodnji Savinji in srečnji Savi. Ogromna posest, razdeljena na dominikalne (pridvorne) in vazalne (fevdne) enote, je imela svoje središče v gradu na Piramidi, kamor so se stekale vse njihove interesne zveze, saj je mejni grof kot deželni knez predstavljal njihov upravniki, vojaški in sodni vrh. Z njegovo smrtjo leta 1147 in smrtjo njegove vdove Kunigunde Traungavske leta 1161, je grad zgubil značaj rezidence. Postal je sedež traungavske posestne enote, ki so jo vse do leta 1182 vodili njihovi upravniki. Naslednje leto se kot deželnoknežji ministeriali pojavijo tkim. Mariborski gospodje. Ko so Traungave leta 1192 zamenjali Babenberžani, se je upravno središče Podravja, ki je leta 1147 prešlo iz Maribora v Gradec, od tam preselilo na Dunaj, ter se s tem še bolj oddaljilo od njega. Vendar Mariborski gospodje zaradi tega niso pridobili na veljavi. Babenberžani so namreč izvedli reorganizacijo novo pridobljenih posesti ter kmalu po letu 1200 mariborsko gospostvo razdelili na Zgornje in Spodnje, katerih prvega, manjšega, so upravljali še naprej Mariborski gospodje s starega gradu na Piramidi, ki se mu je po letu 1211 pridružila še pristava pod njim, drugega večjega pa upravniki iz upravnega dvora oziroma gradu ob sedanji Gospejni ulici s pristavo in kletjo na ogalu Slovenske in Gosposke ulice. Ti gospostvi sta nato obstajali eno ob drugem vse do leta 1848, čeprav sta imeli od leta 1641 skupnega gospodarja. Ta razdelitev je imela za posledico, da se je odstej posvečalo več pozornosti bogatejšemu Spodnjemu gospostvu kot skromnejšemu Zgornjemu, s čemer je bil tudi njegov sedež, ki je bil v 3. četrtini 13. stoletja vključen v obzidano mestno naselbino, deležen večje pozornosti kot stari grad na Piramidi. To se je spremenilo šele s požarom leta 1450, ko je bil mestni grad poškodovan in opuščen na račun onega na ogalu Gosposke/Slovenske ulice (uradne ali upravne hiše, dvora, pristave, kašče, kleti),

ki je služil kot sedež gospostva vse do nastanka sedanjega mestnega gradu v letih 1478—80.

Spodnje gospostvo, ki so ga vodili vse do konca 15. stoletja upravniki, se je v času Babenberžanov delilo na 4 urade (Henrikovega, neimenovanega, Liutoldovega in Ulrikovega) in Pohorsko županijo, ki pa se je sredi 13. stoletja osamosvojila kot lastno slovenjebistriško gospostvo. Brez slednjega je Spodnje gospostvo obsegalo 668 kmetij in 5 polkmetij v 50 krajih, ležečih med Mariborom, Šentiljem, Lenartom, Ptujem, Poljčanami in Pragerskim. S prehodom gospostva v roke Pržemislav (1260—78) in nato Habsburžanov (od leta 1278 oziroma 1282 dalje), katerih interesi so bili usmerjeni v evropski prostor, je njegov pomen in obseg še bolj upadel: okoli leta 1285 je še štelo okoli 590 podložnikov, okoli leta 1500 370, leta 1542 291 in leta 1570 le še 251. Vzporedno z velikostjo so se reducirale tudi druge funkcije gospostva, zlasti sodne. Prvotno gospostvo je imelo visoko sodno pravico nad vso podravsko marko, pred letom 1248 jo je zgubilo južno od Drave na račun konjiško-rogaških ministerialov, ki so ustvarili nov sedež deželskega sodišča na gradu Zbelovem pri Poljčanah. Od preostalega sodnega okoliša severno od Drave se je po letu 1265 odcepil del arveškega (od Aflenza do Ernovža), leta 1445 žleberško (od Viltuša do Jurskega vrha), leta 1457 hrastovsko (do Ložan—Nebove—Trčove) in leta 1628 ono v Strassu (do Pesnice), s čemer se je mariborsko z reduciralo le na njegovo širšo okolico, pa še to je leta 1497 prevzelo mesto, tako da gospostvo ni več razpolagalo z visoko sodno pravico. To pa se je zgodilo zato, ker je deželni knez začel dajati razne pravice, vezane na gospostvo, vedno česče v najem. Že od leta 1331 dohodke od kleti, cerkvene desetine na Dravskem polju in deželskega sodišča, od leta 1467 pa kar od celega gospostva, najprej upravnikom za letno 650—900 ft, od leta 1493 dalje pa pravim zakupnikom, med katerimi so bili najuspešnejši Adam in Katarina Svetkovič ter Gregor in Janez Regal (1514—1533—1572). Imenjska cenitev iz leta 1542 je mestni grad kot sedež Spodnjega gospostva ocenila z 900 gld, stari grad ob Gospejni ulici s 50 gld in pristavo v Zlatoličju s 100 gld, celotno gospostvo pa s 40.500 gld ali 405 imenjskimi funti. Od 291 podložniških hiš jih je kar 195 dosegalo poprečno vrednost borih 6 gld, kljub temu pa se je dotlej že precej kmetij odkupilo od prostosajne in prešlo na kupnopravno podložniško zavezo, nekatere pa so celo dosegle stopnjo svobodnih frasov.

Leta 1575 je dobil Spodnje gospostvo v zakup Janez Khiesl (1575—1592), ki mu je deželni knez dolgoval 25.000 gld. Ko mu je deset let pozneje posodil še 15.000 gld, se je zakup spremenil v dosmrtnega. Po kratkem intermezzu sorodnih Schranzev (Volbenka in Marjete) 1593—1608, sta ga dobila brata Vid (do 1612) in Janez Jakob Khiesl (do okoli 1630), ki si je leta 1619 pridobil deželsko sodišče in mitnico (ki sta bila dotlej preko sto let v zakupu mesta) in 1. 6. 1620 kupil gospostvo za 60.000 gld. Njegov sin Jurij Jernej (okoli 1630 do 1857) pa leta 1641 Zgornje gospostvo in leta 1651—52 tri sosednje meščanske parcele, katere je njegov naslednik porabil za razširitev mestnega gradu. Sledila je vdova Ana Marija Khiesl (1857—1667), nato posinovljenec Janez Jakob rojen Zwickl (1667—1666), ki je v letih 1677 in 79 dokupil Betnavo, Gromberg in Zg. Polakavo, in njegova hči Marija Eleonora Rosenberg (1666—1727), katere premoženje je bilo leta 1666 ocenjeno na 676,5 imenjskega funta (Spodnje gospostvo 443, Zgornje gospostvo s Fahrenbergom 213, Betnava z Grombergom 112,5, Črnci pri Radgoni 100 in delež pri Štatenbergu 10). Po krajših dednih sporih so sledili tirolski grofje Brandisi (1727—1676), ki so gospostvo najprej nekoliko povečali, saj je leta 1754 štelo 309 podložniških in 94 viničarskih hiš, nato pa vedno hitreje krčili, saj je leta 1822 štelo le še 195 hiš in bilo vredno komaj 408 imenjskih funtov. Skupno premoženje Brandisov pa v tem času ni

upadalo, saj so dokupili Bukovec in Frajštajn ter dobili zanj ob zemljiški odvezi septembra 1848 158.651 gld odškodnine (37.768 za Spodnje gospostvo, 28.310 za Zgornje gospostvo, 66.429 za Frajštajn in Bukovec ter 26.144 za Gromberg). S tem je gospostvo kot fevdalna gospodarsko-upravna institucija propadlo, obstajalo pa je še do leta 1921 kot manjše veleposestvo (v posesti Brandisov in Twicklov), nato pa zginilo. Kot spomin nanj sta ostala le še mestni grad in pristava pod Piramido.

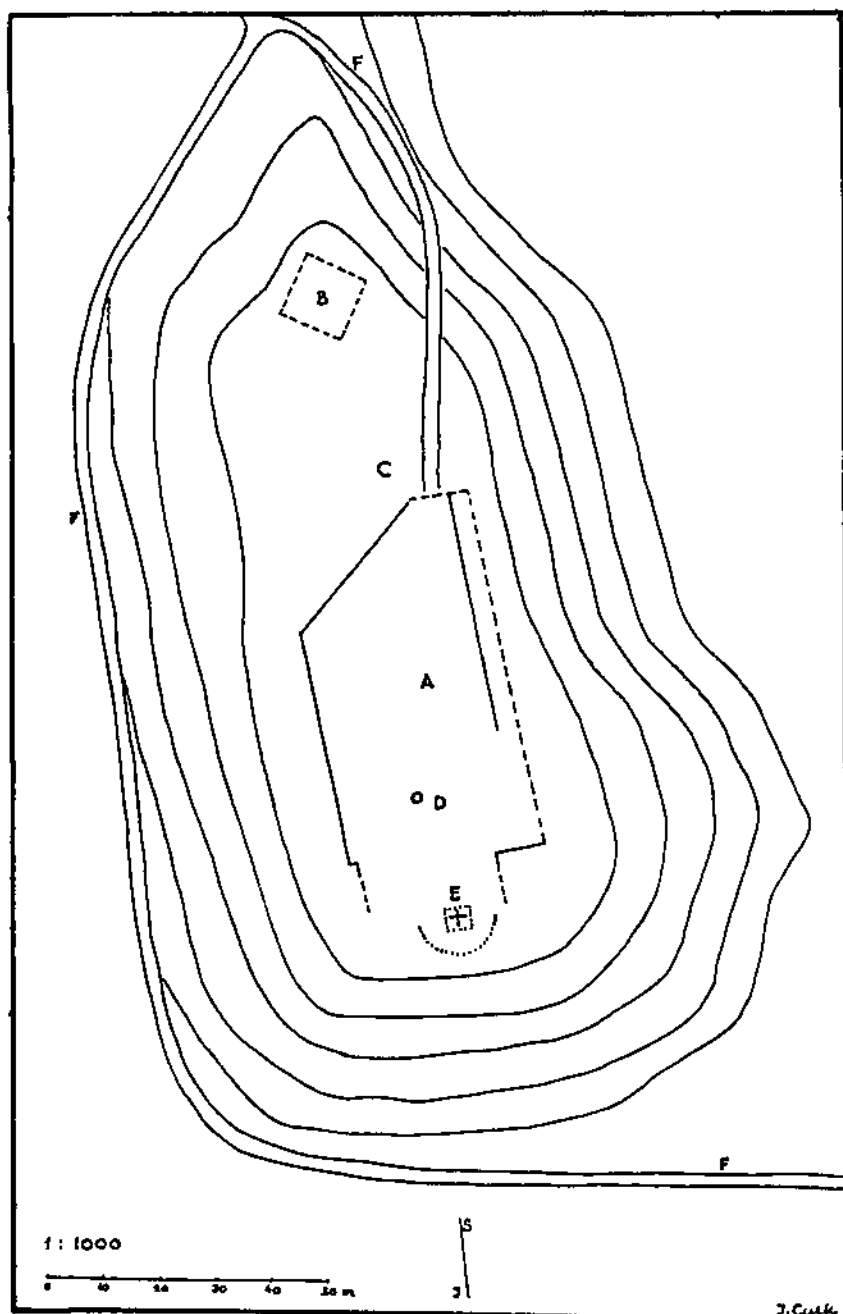
Zgornje gospostvo je bilo vezano na grad na Piramidi. Upravljali so ga Mariborski gospodje (1183—1376), ministerialski rod, ki ga je v Maribor pripeljal zadnji štajerski mejni grof in njen prvi vojvoda Otakar IV. oziroma I. Traungavski (1165—1192). Kot dedni grajski upravniki so preživel Traungave in Babenberžane. Leta 1260 so se borili na češki strani proti Madžarom, leta 1276 prisegli zvestobo cesarju Rudolfu Habsburškemu in se dve leti pozneje borili na njegovi strani proti Čehom. Njihovi stranski veji so bili Pohorskodvorski in Viltuški, s katerimi so se večkrat prepletali. Po letu 1339 je šla njihova pot navzdol. Ko so izumrli po moški liniji leta 1376 in po ženski leta 1382, ni to pomenilo za mariborsko Zgornje gospostvo nobenega večjega preloma. Sledili so jim Viljem Svibenski-Ostrovihar, leta 1386 Hugo Devinski in leta 1399 Rudolf Walsee, katerega sin Rainpreht je dal grad leta 1434 popraviti zidarskemu mojstru Niklasu Meygksnerju za 7 ft 3 šl denarijev. Za Rainprehtom je šlo tudi z Walseeii strmo navzdol. Zaradi dolgov je graško fevdno sodišče dosodilo mariborsko Zgornje gospostvo leta 1458 njihovim glavnim upnikom očetu Friederiku in sinu Ulriku Grabenskima iz okolice Gradca, katerima so Walseeji dolgovali kar 1.200 ft denarijev. V času Grabenskih (1458—1556) je grad doživel marsikaj bridkega. Leta 1469 se ga je skupaj z mestom polastil uporni Andrej Baumkircher, leta 1481 Madžari, ki pa so zaman oblegali mesto. Leta 1527 je gospostvo štel 267 podložniških družin, naslednje leto pa je v grad udarila strela in je pogorel. Za silo popravljenega (upravnik Gregor Mundiak) so ga leta 1532 do kraja zdelali Turki, ki pa mesta enako kot 50 let popreje Madžari niso zmogli osvojiti. Imenjska cenitev iz leta 1542 vrednoti grajsko pogorišče s 600 gld, dominikalije z 39 imenjskimi funti, vse gospostvo vključno z urbarijalijami pa na 280 imenjskih funtov. Gospostvo je štel 283 podložniških družin, živečih v 23 krajih. Skoraj polovica od hiš je bila vrednih le do 5 gld, zato pa je pet najbogatejših podložnikov živelo v hišah, vrednih po 30 do 50 gld. Grabnom (Andrej †1556) so sledili Zwickli, tem leta 1569 Stadlerji (Hans Karel in Franc ter sorodni Krištof Teuffenbach), ki so poravnali davčne zaostanke v višini 2000 gld in popravili grad za 500 gld, tem pred letom 1587 Klement Welzer, ki ga je imel do leta 1598. Nato ga je zasedla vojaška, od leta 1605 mestna posadka, ki ga je do leta 1611 tako zdelala, da je bil tega leta vreden še največ 2500 gld (komisijski zapisnik: zidovi in oboki razpokani, ključavnice odtrgane, peči in okna razbita), opustela pristava pod njim pa 300 gld. Tega leta ga je prevzel Gal Raeknitz, ki ga je obnovil, a moral zaradi luteranstva leta 1629 emigrantskim potom zapustiti. Takrat je bilo gospostvo vredno še samo 128 imenjskih funtov, kupil pa ga je Vid Žiga Herberstein in zapustil svojemu varuhu Gotfridu Stübichu. Od tega ga je leta 1641 kupil grof Jurij Jernej Khiesl in ga združil s Spodnjim gospostvom. Takrat je štel še samo 61 podložnih kmetij, 16 polkmetij, 59 domceev in nekaj več sogornikov. Leta 1648 je bilo v gradu in na pristavi pod njim še 6 aktivnih ognjišč. Ker se nadaljna zgodovina Zgornjega gospostva ujema z ono Spodnjega, jo ni potrebno še enkrat ponavljati. Leta 1754 je štel 108 hiš v 16 krajih. Leta 1784 so opuščeni grad nadomestili s piramido, to pa leta 1821 s klasicistično Marijino kapelo, ki ohranja spomin na grad,

s katerega so pred 850 leti upravljali največje zemljiško gospostvo takratnega časa pri nas.

Grad na Piramidi je zaradi svoje pomembne zgodovinske vloge zanimiv predvsem po svoji srednjeveški gradbeni fazi, ki jo lahko zaključimo s požarom leta 1528 in turškim uničenjem leta 1532, manj pa po novoveški. Kar je namreč nastalo pri njegovih obnovah po letih 1569, 1611 in 1641 je bilo gradbeno manj zahtevno, vendar pa važno za podobo mesta, kot to dokazujejo ohranjene mestne vedute iz 17. in 18. stoletja. Začeta arheološka izkopavanja so prav to temeljno ugotovitev potrdila. Lokacija gradu je bila odlično izbrana. S sprednjih treh strani so ga ščitile strme, gradiško dodelane brežine, z zadnje, edino dostopne, severne strani pa predgradje z višje stoječim propugnaculom in notranjim obrambnim jarkom. Plato z vodnjakom v južni polovici, ki obsega okoli 4000 m² travnate površine, je zasedal okoli 70 × 45 m velik grajski kompleks nepravilne petkotne zasnove, vendar s precej ravnimi stranicami. Bil je obodnega tipa z dvoriščem in vodnjakom v osredju. Vodnjak ni bil cisternski, ampak je segal do žive vode, ki zaradi kapilarnosti v griču močno presega nivo talnice v okoliški ravnici. Grajske obodne stranice so bile zaradi lokostrelnega orožja visoke, ob njih notranji strani pa so slonela grajska poslopja, vključno s kapelo, ki prvotno verjetno niso dosti presegala višine zunanjih sten. Vzhodno, ravno, dvojno obzidje in poševno severozahodno kažeta na to, da se je grajski kompleks proti severu (to je proti notranjemu jarku in propugnaculu onkraj njega) zožil in z lijakasto obliko obrambno pojačal svojo vhodno partijo. Pot na grad, ki se je vijugasto vzpenjala po južnem pobočju hriba, je pod grajsko kopo zavila na desno, obtekla po zahodni, za napadalca neugodni strani ves grajski kompleks, obšla propugnaculum oziroma predgradje in se severno od njega povzpela na ravnico, kjer se je obrnila ter se usmerila po drugi (vzhodni) strani propugnacula in preko notranjega jarka v sam grad.

Po konceptu in tipu spada grad med naše najstarejše fevdalne objekte, ki jih je stavbno povezovalo obodno zidovje, ob katerega notranji strani so slonela deloma nepovezana grajska poslopja, kar je še nekoliko spominjalo na stara gradišča in pfalce. Edini izstopajoči del je bil verjetno stolpasti propugnaculum, medtem ko so v samem grajskem jedru višja in večja poslopja nastala šele v 13. in 14. stoletju.

S podobo gradu po obnovah med leti 1570 in 1642 nas seznanjajo njegove upodobitve iz 17. in 18. stoletja. Za najstarejšo velja oljna slika v Pokrajinskem muzeju (oziroma njena grafična kopija pri Vischerju) iz okoli leta 1630. Prikazan je severozahodni ogal mesta z že razkritim stolpom sv. Jurija, predvsem pa z verigo kopastih gričev med Mestnim vrhom in Vurberkom, pod katerimi ležita grajska pristava in Malečnik, na njih pa stojita gradova Maribor in Vurberk. Nas zanima seveda samo prvi. Predstavljen je kot čokato, vase zaključeno, dvonastropno poslopje (Kasten) z opornikoma ob zahodni in ovalno obzidanim dvoriščem ob južni strani, medtem ko pristavo pod njim sestavlja nadstropen 4 × 3 osen dvorec s sedlasto streho in tri, okoli njega stoječa (gospodarska) poslopja. Grajsko poslopje je sestavljeno iz višjega 7 × 2 osnega zahodnega in pravokotno nanj postavljenega nekoliko nižjega južnega trakta, ki ju pokrivata zatrepasti strehi. Južni trakt je štiriosen, s tem da drugo os zaseda pravokoten, s konzolama in pultasto streho opremljen pomol. Pritličje zahodnega trakta z manjšimi pravokotnimi okni kaže na njegovo domestikalno izrabo. Veduta iz let 1657—58 prikazuje manj natančno vendar v bistvu podobno poslopje, le da ga oklepa ovalno obzidje, ki ga predirajo velika, polkrožno sklenjena vrata z visokim pravokotnim, pultasto ostrešenim čelom, pri katerih se začenja vijugava pot, spuščajoča se po jugozahodnem pobočju griča k pristavi na njegovem

Grad Gornji Maribor:

A grajsko jedro	D vodnjak
B propugnaculum	E kapela iz leta 1821
C obrambni jarek	F grajska pot

vznožju. Sama pristava ni vidna, ker jo zakriva rob sosednjega Mestnega vrha. Na vedutah iz let 1680—81 je grad zopet podrobneje predstavljen. Pri Vischerju je skoraj identičen s 50 let starejšo upodobitvijo. Gre za prikaz južne fasade mestnega gradu, iznad katerega je viden oni na Piramidi. Zahodni trakt je trietažen, 7×2 osen, pokrit z zatrepasto streho in oprt z dvema opornikoma, južni, za etažo nižji trakt je 4-osen, s pomolom v drugi osi. Grajske strehe predirajo strešna okna-frčade ($4 + 1 + 2$), na konceh slemen pa krase jabolka. Z južne strani grad obdaja ovalno obzidje, ki se višinsko ravna po terenu. Pristava je predstavljena kot skupek treh poslopij. Tudi na Vischerjevi veduti mesta grad ni upodobljen dosti drugače, le da je zahodni trakt perspektivno skrajšan, južni pa podaljšan, da se na njegovi strehi mesto obeh frčad pojavljata dimnika in da je izpuščeno obzidje ovalnega južnega dvorišča. Na sočasnih ruški in nazarski votivni sliki iz let 1680 in 81 grad ni predstavljen mnogo drugače. Na ruški je zahodni trakt zopet dvonadstropen, 7×2 -osen, z zatrepasto streho in 2 opornikoma, za pol etaže nižji, 4-osen južni trakt s pomolom v drugi osi in zatrepasto streho pa nekoliko umaknjen. Grad z južne strani oklepa ovalno obzidje z nivojskim preskokom. Nanj vodi po jugozahodnem pobočju vijugava pot, vendar vhoda v grad s te strani ni videti. Pristavo na začetku poti sestavljajo tri poslopja, izza katerih nejasno štrli streha njenega dvorca (?). Na nazarski sliki, ki ponuja nekoliko vzhodnejši pogled, je grad predstavljen podobno kot na oni iz let 1857—58. Vidna je čelna dvoosna stranica zahodnega trakta in za os umaknjen, a enako visok triosen južni trakt, ob katerem sloni pritličen dvoosen, s pultasto streho pokrit vežasti prizidek, opremljen z oknom in vrati. Spredaj grad zapira ovalno obzidje. Mesto frčad in okrasnih jabolk se na strehi pojavijo 3 dimniki. Pod gradom stoji pristava, sestavljena iz nadstropnega triosnega dvorca in čelno postavljenega dvoosnega zahodnega krila. Razlika med 24 let starejšo in to veduto je, da je v prvi veži s portalom vpeta v dvoriščno obzidje, v drugi pa prislonjena k južnemu traktu znotraj obzidja, tako da vodi na obzidano dvorišče ne pa iz gradu. Vedute iz 18. stoletja so za gradbeno zgodovino gradu malo pomembne. Risba anonimnega Šlezijca iz leta 1712 prikazuje prizmatično, 4×3 osno, dvoetažno (dejansko dvonadstropno) poslopje, stoječe na prvič z vinsko trto posajenem grajskem griču. Na Tiefenthalovem bakrorezu iz leta 1795 je grad že zamenjala piramida.

Iz povedanega sledi, da je grad predstavljal kljukasto, še verjetneje pa podkvasto, proti severu odprto, pretežno trietažno stavbo, katere notranje dvorišče z vodnjakom sta s severne strani zapirali poševno stekajoči se obzidji, spremljani z jarkom, onkraj njih pa stolpasto predgradje, okoli katerega je vodila pot, preden je prispela do grajskega vhoda. Grad je tudi na južni strani premogel manjše, ovalno sklenjeno dvorišče, katerega obzidje se je pripenjalo na stranska ogaļa njegovega zahodnega in južnega trakta. Ali so to obzidje predirala manjša vrata za osebno uporabo, je iz vedut težko sklepati, ker jih ene kažejo, druge pa ne. Po dosedanjih izkopavanjih sodeč, so obstajala, saj so precej olajševala osebni promet med pristavo na vznožju in gradom na vrhu Grajskega hriba, vendar pa so gotovo nastala šele ob grajskih obnovah med leti 1570 in 1642.

Romansko, solidno iz kamna zgrajeno, do 2.2 m debelo obodno zidovje, ki stoji neposredno na lapornatih tleh v globini od 0.6 do 3.5 m (podobno kot pri gradu na Ptujju, le da tam na konglomeratnih tleh), govori s svojo gradbeno tehniko za čas zgodnje romanike. Vse ostalo zidovje v in izven grajskega jedra je mešane gradnje in manj solidne izdelave ter kaže na mlajše faze nastanka v 15., 16. in 1. polovici 17. stoletja. Za pomembnost gradu je seveda odločilna njegova najstarejša faza, saj je takrat grad največ pomenil. Zato njegova za-

snova, ki je bila od vsega začetka deželnoknežja, predstavlja enega največjih in najstarejših grajskih kompleksov pri nas. Za to govori tudi postavitve njegovega obodnega zidovja v samo pobočje gradiško obdelanega kopastega gričevega vrha. Zidovje je baziralo na stopničasto vkopanih temeljih in na vezavi z lesenimi tramastimi stropi, ki so stavbine, stene za razliko od obokov vertikalno trdno povezovali, ne da bi jih horizontalno razganjali ter zato niso zahtevali sirših platiojev za svoj stabilen obstoj. Po vedutah sodeč, ki pa so si tako podobne, da jim smemo verjeti, so obnove gradu iz let 1570—1642 zadevale predvsem njegova zahodni in južni trakt, težko pa je kaj reči o vzhodnem, ker je viden le enkrat in še takrat v skrajni perspektivni skrajšavi. Zato zaenkrat ne moremo reči, ali je predstavljal le vzhodno stranico južnega trakta, ali pa posebno stavbno krilo, stoječe na dolgem, ravnem, podvojenem vzhodnem obzidju. To bodo razkrili šele naslednji arheološki posegi, če se bo akcija izkopavanja po predvidenem programu v naslednjih letih nadaljevala. Gotovo je le, da propugnaculum ni preživel 16. stoletja, saj ga na upodobitvah ni nikjer opaziti. Grad je namreč do takrat že dokončno zgubil svojo strateško veljavo, saj njegove osvojitve v letih 1481 in 1532 za mesto niso več predstavljale obrambne nevarnosti ali celo katastrofe. Za topovsko obstreljevanje mesta grad namreč ni bil uporaben tako zaradi oddaljenosti kot zaradi premajhnega manipulativnega prostora za postavitve topov na njemu. Njegova velika doba je bila takrat že mimo. Obstajala je nesporno v njegovem romanskem obdobju, to je v 12. in 13. stoletju. Zato je grad ohranil njegov takrat doseženi obseg, saj mu je več ali manj zadoščal za ves čas njegovega obstoja. V gotiki je doživel le izgradnjo svojega romanskega jedra, ne pa aksialne rasti v smeri predgradja, v pozni renesansi pa obodno razširitev tega jedra, ne pa izgradnje v smislu sodobne fortifikacije. Ta je ostala pridržana mestu pod njim (med leti 1540 in 1565), medtem ko je on sameval na vrhu Piramide kot zapuščeno pogorišče. Kar je bilo v pozni renesansi na njemu storjenega, se je tikalo le njegove zahtevnejše bivalne obnove, ne pa večjih novogradenj.

To dokazujejo njegove upodobitve, ki nam kažejo statično čokatost njegove srednjeveške zasnove, razčlenjene le z majhnim zamikom, nekaj oporniki in pomolom. Khiesli so grad še vzdrževali, Brandisi pa se ga po letu 1727 zane-marili. Propadel je in bil leta 1784 porušen, njegov material pa uporabljen deloma za prezidavo Betnave, deloma pa za pozidavo treh viničarij in eskarp v bližnjih grajskih vinogradih. Z njegovo odstranitvijo pred dvesto leti je Maribor zgubil markanten simbol svoje veljave iz časa, preden je postal mesto in je bil grad še mnogo pomembnejši kot naselbina pod njim.

DIE BURG GORNJI MARIBOR

Zusammenfassung

Nach dem Zurückdrängen der Ungarn aus der Umgebung von Maribor wurde das Bedürfnis nach dessen Befestigung immer mehr aktuell, weil sie durch die salzburgischen Festungen Ptuj und Lipnica nicht ausreichend verteidigt gewesen war. Dieses Bedürfnis realisierte sich erst nachdem die Markgrafen erblich und genug stark geworden sind, um energische Aktionen gegen die Ungarn zu unternehmen. Der Ausgangspunkt für solche Aktionen konnte aber nicht das Dravsko potje mit seiner entschieden defensiven Lage hinter der Drava und dem salzburgischen Immunitätsgebiet bilden, sondern die gegen Osten offenen Ausläufer von Kobanska zwischen Drava und Solba-Mura mit der Pesniška dolina in der Mitte. Dafür brauchte man aber ein grösseres Hinterland, das die Spanheimer als Markgrafen mit der Niederlage der Askvinen und der Errungenschaft von Dravska dolina und Kobansko bis

der Linie Ožbalt—Lučane—Aflenz erreicht haben. Dadurch waren um 1106 die Bedingungen für das Entstehen von Maribor und die Ausführung einer Offensive über die nördlichen Teile von Slovenske gorice bis Radgona und Radenci, Osek und Brenigova und bis den nördlichen Rand der salzburgischen Besitzungen um Ptuj, geschaft. Das Gebiet von Maribor hat wegen seiner strategisch bedeutender Lage wörtlich zu seiner Benützung gefördert: mit der Aufrichtung einer Fähre oder wahrscheinlicher Brücke und mit dem Burgbau am Piramidahügel. Dieser hat mit seiner Konfiguration einen vorzüglichen Abwehr- und Beobachtungs-Punkt geboten. Die Burg, vor 200 Jahren abgerissen, kennen wir in ihrer neuzeitlichen Überkleidung aus den Veduten des 17. Jahrhunderts, die miteinander so ähnlich sind, dass wir ihnen glauben dürfen. Doch ist das angebotene Aussehen der Burg schon sekundär, da die Burg nach dem Jahr 1528 viel Übles überlebt hat und im Jahr 1811 sogar schon abgeschrieben war. Um 1812 von Gali Racknitz aufgebaut bestand sie noch ein halbzwantes Jahrhundert und war erst im Jahr 1784 niedergerissen. Für uns ist freilich viel interessanter ihr »archeologisches« Bild. Dieses war teilweise aufgedeckt bei Ausgrabungen im Jahr 1985, die uns bestätigt haben, dass der Bau seines Namens (March-burg) und seines Zwecks wert gewesen war. Sie war nämlich landesfürstlichen Ursprungs, daneben aber noch vom hohen strategischen Wert für das Land und das Reich. Darum gehörte sie bei ihrer Entstehung am Anfang des 12. Jahrhunderts zu den grössten Befestigungen bei uns. Die starke, über 2 m dicke, solide romanische Mauer schloss einen beinahe fünfeckigen, 70 x 45 m grossen Baukern um, der auf drei Seiten mit der steilen Böschung, auf der vierten, nördlichen aber mit einem Graben und Propugnaculum, der wahrscheinlich turmartig aussah, gesichert war. Die Details sind uns freilich alle noch nicht bekannt, weil die Grabungen erst angefangen haben. Doch das Ganze zeigt uns schon jetzt eine grosszügige bauliche Tat, die nicht allein zur Abwehr sondern auch auf das Angreifen mit dem Ziel, die Grenzen der Markgrafschaft je weiter ostwärts zu rücken, eingestellt war. Das geschah auch tatsächlich in den nächsten Jahren, als die Radgona die Pflichten der Grenzfesten übernommen hat, Maribor aber sich zum Zentrum des Dravalandes entwickelte.

VIRI IN LITERATURA

- Jožef Pajek: Umgrabungen an der Stelle der ehemaligen Burg Ober-Marburg MCKD NF 27/1901 p. 170—172
- Ervin Fabrici: Die Burgen der Stadt Marburg a. D. mit besonderer Berücksichtigung des Treppenrisalites an der jetzigen Burg. München 1935
- Adalbert Sikora: Die Herren von Graben. ZdhVfStmk 51/1960 p. 43—84
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962
- isti: Die Herrschaft Marburg. ZdhVfStmk 43/1952 p. 14—55
- Jože Mlinartč: Gradivo za zgodovino Maribora I—X. PAM. Maribor 1975—85
- Jože Koropec: Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 18. stoletja. Maribor 1972
- Jože Curk: Mariborski mestni grad. Kronika 7/1959 p. 30—36
- isti: Razvoj mariborske mestne vedute. Kronika 9/1981 p. 145—158
- isti: Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850. Maribor 1985
- Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III. Ljubljana 1911

MARIBORSKI GRAJSKI ZEMLJIŠKI GOSPOSTVI V 16. STOLETJU

Jože Koropec

UDK 332(091)(497.12 Maribor)»15«

KOROPEC Jože: Mariborski grajski zemljiški gospostvi v 16. stoletju. (Die Grundherrschaften der Mariborer Burgen im 16. Jahrhundert.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23 (1987)2, str. 252—306

Izvirnik v sloven., povzelek v nem., izveček v sloven. in angl.

Mariborski grad je bil okoli leta 1100 prestolnica obširne dežele in za tem sedež največjega zemljiškega gosposlva na Slovenskem. Okoli 1200 se je gospostvo razdvojilo na večje spodnje in skromnejše zgornje. Zelo dobro predstavijo za 16. stoletje nam za obe ponujajo ohranjeni viri: 3 urbarji, davčni seznam, pomenski popis sodnih in tlačnih zavezanecv ter imenjski cenitvi. V njih spoznamo ljudi v blizu 130 krajih in nad 100 vinogradnih okolišev. Precej zvemo tudi o samem mestu Mariboru. Podložniške družine so s svojo ustvarjalnostjo in marljivostjo mnogo prispevale za njegovo rast.

UDC 332(091)(497.12 Maribor)»15«

KOROPEC Jože: The Manorial Estates of the Castle of Maribor in the 16th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, p. 252—306

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

About the year 1100 the castle of Maribor was the capital of an extended land and then the seat of the biggest manorial estate in Slovenia. About the year 1200 the estate was divided into a bigger lower and a more modest upper one.

A very good idea for both estates in the 16th century offer us the preserved sources: 3 land registers, a tax list, individual registers of the persons liable to judiciary and socage and assessments of property. From them we come to know the people of nearly 130 places and over 100 vineyard districts. We learn a lot also of the town of Maribor itself. With their creativeness and assiduity the families of serfs contributed much to its growth.

Mariborski grad na sedanjem hribu Piramidi je bil okoli 1100 prestolnica obširne Podravske mejne grofije. Okoli 1200 se je že kakšnih 100 let živeče mariborsko vladarjevo zemljiško gospostvo, največje svojega časa na Slovenskem, razdvojilo na večje spodnje in skromnejše zgornje. Za obe nam ponujajo ohranjeni viri zelo dobro predstavijo za 16. stoletje.

SPODNJE GOSPOSTVO

Zaradi turških vdorov je vladar leta 1478 pospešil gradnjo prepotrebne novega središča svojega spodnjega mariborskega zemljiškega gospostva, z zidavo gradu pri Ulrikovem mestnem stolpu v severovzhodnem oglišču utrjenega

* Dr. Jože Koropec, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

mariborskega mesta.¹ Bližnji vladarjevi podložniki so v oddaljenosti do 6 milj morali od leta 1482 oskrbovati tudi mesto z lesom na tridnevni tlaki, zato pa so bili oproščeni mitnine pri nakupih v Mariboru.²

Pred letom 1498 je vladar izročil mariborsko deželsko sodstvo, do tega časa vezano na spodnje zemljiško gospostvo, mariborskemu mestu. Njegove meje so tekle po črti: križ pri mestnih Ulrikovih vratih—Malečnik—Trčova—Zgornji Duplek—Metava—voda Pesnica—Pernica—Jurovski Dol—Jakobski Dol—Weitersfeld—Mura—Selnica—Ceršak—Špilje—Grassnitzberg (Kresnica)—Odenhausen—oba Aflenza—stara lipniška opekarna—Gamlitz (Gomilica)—Pensnitz (Pesnica)—Jurski Vrh—Ožbalt—Drava—pri mariborskem mostu streljaj na desnem bregu—križ pri Ulrikovih vratih.

Že hitro (1498) je vladar opozoril mesto, da opravlja deželskosodne funkcije z večjo strogostjo. Občasna poizvedovanja v Svečini, Jarenini in v Jurskem Vrhju so imela namen, da bi izboljšala delovanje sodne oblasti. Deželsko sodišče je bilo za Maribor velika pridobitev, ne le da je prinašalo lepe dohodke in razširjalo mestno sodno oblast, temveč tudi zato, ker je mesto tako imelo možnosti za preganjanje sicer prepovedane podeželske trgovine in obrti. Meščani so v velikem delu Slovenskih goric lahko povsem uresničevali staro določbo, da ne sme nastati nobeno trajno trgovsko jedro v pasu 4 milj okoli mesta. To določbo so dosledno izkoriščali ter ob vseh proščenjih pobirali mitnino in stojnino pri mestu pri Ulrikovi in Magdalenini cerkvi, v Jurskem Vrhju, Svečini, Sentilju, Jarenini, Malečniku, Selnici ob Dravi, Kamnici, na ruško nedeljo pri Betnavi, ob proščenjih še v Hlapju in Pernici, v slednji so si ju delili s Hrastovcem. Prav tako so zatirali podeželsko obrt in v tej borbi niso nastopali samo v imenu mesta, temveč odslej tudi kot deželsko sodišče.³

Med 1493 in 1497 je bil vladarjev upravnik in vrhovni kletarski mojster spodnjega gospostva Klavž Lisnik. V zakupu ga je takrat imel Jurij Gloyacher. Leta 1497 umrlega Lisnika je nasledil za 3 leta (1497—1500) Henrik Seepach, ki je imel gospostvo tudi v zakupu.⁴

Za časa Seepachovega upravljanja je nastal 1499 za spodnje gospostvo novi urbar s poglavji: podložniški uradi, pravda v mestu, vinogradniške kmetije, gorščina, cerkvena vinska desetina, cerkvena prosena desetina, cerkvena žitna desetina, mestno obgradje in sodne dajatve.

Statistične podatke o podložnikih naj najprej ponazori po urbarju tabela. (Strani 254—255)

Na podeželju je živel v 27 krajih okoli 320 podložniških družin, večinoma v župah. Na Dravskem polju so bile v gospostvu le še Zg. Gorica, Orehova vas, Zlatoličje, Zg. Pobrežje in Pekre, v Slovenskih goricah pa od krajev, poznanih iz Otokarjevega urbarja iz druge polovice 13. stoletja, obojno Vukovje, Zgornje Partinje, Zamarkova, Žice, Osek, Trotkova, obojni Zerjavci, Varda, Breznik, Zgornja Kungota, Plintovec, Štajnpah in Gaj. V njem prvič srečamo v gospostvu 30 od Stubenberga dobljenih novih podložniških družin iz Zgornjega Vukovja, Spodnjega Partinja, na Dugem in na Kresnici — Grassnitzbergu, pa še podložnike iz Jurovskega Dola, Vajera, Rošpoha in Lebarij. V krajih, kjer poznamo podložnike iz prejšnjega urbarja, se njihovo število skorajda ni spremenilo.

¹ Jože Milinarič: Gradivo za zgodovino Maribora IX, Maribor 1983 (Mlinarič IX), 2, 22.

² Milinarič IX, 88; Karh Pläec: Utrdbena rabota mariborska, Kronika 37, 1979, 81—94.

³ Mariborska mestna knjiga, fotokopija v Pokrajinskem arhivu Maribor 127, 280, 283v—286v.

⁴ Listina Hofschatzgewölbe 1589, Štajerski deželni arhiv v Oradeu (Sda); Jože Milinarič: Gradivo za zgodovino Maribora X, Maribor 1985, (Mlinarič X), 46, 77.

Urbar 1499 — podložniške družine

			družine	kmečke enote																	mlini				
				vse	služeče	3 km	2,5 km	2 km + d	2 km + 2p	2 km	1,75 km	1,5 km	1 km + 0,5-1d	1 km + 1-2p	1 km	0,5 km + p	0,5 km	3p	2p	1p	2d	1d	0,5d		
	Zgornje Vukovje	Ober Wolkun	12	24	17	1			2				1		5	1		1							
	Spodnje Vukovje	Nider Wolkun	15	18	14	1			2						9				1	2					
+	Spodnje Partinje	Unndter Partin	11			2						3			2		3						1		
-	Dugo	Lenndorf	6	11					5						1										
	Zgornje Partinje	Ober Partin	16	26	19	2		1	1						8					4					
	Zamarkova	Samarka	14	16						2		3			6		3								
	Žice	Schutzendorf	9	10	8								1		6					2					
	Osek	Ossekh	19	19 2d	11,5										8		4			4	2		1		
	Trolkova	Tranka	13	10	8					1					4	1	2			5					
	Spodnji Žerjavci	Nider Syriantz	20	19	18							2			12		2			4					
	Zgornji Žerjavci	Ober Syriantz	15	14	13										8		3			4					
	Varda	Goltzendorff	11	10	9										9		2								
	Breznik	Presnikh von Pukh	10	10	9										9					1					
	Jurovski Dol	Weindorf zu Sannd Georgny im Puhl	22	24 3d	20	1			4		1	1			7		4			1	3				
	Vajer	Weyr	6	7	6					1					4								1		
	Grasnitzberg-Kresnica	Gresnitz bei Sannd Michel	10	10,5	9,5					1		1			6		2								
+	Zgornja Kungola	Ober Varesdorf	14	16 + 6d	15		1					1	2	1	3		2			1	1	1	1		
	Spodnja Kungola	Nider Varesdorff	2	2											1					1					
-	Plintovec	Plintenpach	9	12	12					3					6										
-	Stajnpah	Stainpach	4	6	6					1	1				1		1								
	Gaj	Zwoetnikh	12	14,25 2d		1				1	1	1			6		2								
	Zlatoličje	Goldern	16	29,5	21				2			2			8					4					6,5 k odnesla voda
	Pekre	Piker	13	18	17				3			2			7										pusti mlin
	Orehova vas	Cressendorf	23	17	15,5										13		7			1	1		1		

		družine	kmečke enote													pusti mlin							
			vse	služeče	3 km	2,5 km	2 km + d	2 km + 2p	2 km	1,75 km	1,5 km	1 km + 0,5-1 d	1 km + 1-2p	1 km	0,5 km + p		0,5 km	3p	2p	1p	2d	1d	0,5d
Gorica	Goritz	6	7	6					1		1								3				
Pobrezje	Pobersach	9	9+d	8+d							1		5		2	1							
Rošpoh	Roßpach	2	4						1		1												
		319	382,25	262,5	3	5	1	1	30	2	13	5	8	154	2	39	1	2	38	1	9	1	2
			+48d	+d																			
+Lebarje	Lebarn	1	d																			1	
+Ušja ulica	L. wsgassn	26	34d	47d																			
			7d	3d	2d				1,5 d					1 d		1/2 d					pd		
		26	1	5	5				3					9		2					1		

km = kmetija, d = domec (=kmetijica), p = pušča

s + označeni kraji niso bili župe

Zelo zgovorna je bila na začetku 16. stoletja posestna struktura. Kar 68 podložniških družin (šibka petina) je posedovala več kot samo eno kmetijo. Do združevanja posesti je prihajalo v drugi polovici 15. stoletja, ko je največ zaradi vojn redno primanjkovalo ljudi. V tej dobi je v glavnem nastalo tudi prek 70 v urbarju omenjenih pušč. Če srečamo v urbarju še 59 polovičnih, samostojnih ali pridruženih, kmetij in 30 samostojnih ali pridruženih domcev (= kmetijic), moramo zanje reči, da je pred krizo za ljudi v drugi polovici 15. stoletja bila kriza za zemljo in takrat so delili kmetije in zmogli ustvarjati pretežno le polovične kmetije in domce.

Po težkih časih v drugi polovici 15. stoletja so bile obveznosti podložniških družin nižje kot v 13. stoletju. Gospodstvo je s tem zajezilo beg s kmetij. Na Dravskem polju je oddajala podložniška družina po 7 do 8 škafov (škafe = okoli 25 litrov) žitaric, 18 do 28 srebrnikov, do 2 kuri in do 20 jajc, v Slovenskih goricah pa po 6 škafov žitaric, le v Žicah in Zgornji Kungoti po 8 škafov, povsod tu 31 do 46 srebrnikov, do 2 kuri in do 15 jajc.

V Trotkovi in Oseku so oddajali le po 4 škafe žitaric, v Zgornjem Vukovju pa večina kmetij namesto žitaric in denarja od 8 do 20 veder (vedro = blizu 16 litrov) vinskega mošta. Kmetje v Jurovskem Dolu so oddajali po 12 mer (mera = vedro) vina in 5,5 srebrnika. Novi podložniki v Spodnjem Partinju in na Dugem so plačevali vsak po 10 šilingov (šiling = 30 srebrnikov) in 20 srebrnikov, v Vajerju po 8 šilingov, v Rošpohu od 100 srebrnikov do 1 ogrskega zlatnika, domec na Lebarjah 42 srebrnikov, kmetije na Grassnitzbergu—Kresnici pa so dajale po 6 šilingov in škafe ovsa. Skoraj v vseh naseljih je upravniki prejemal od podložniških družin posebej še po pol do 1 škafe žita. V Zgornji Kungoti, Stajnpahu in Plintovcu so kmetje pospravljali upravnikov travnik. Župani, ki jih prvič zaznamo tudi v Spodnjem Partinju, Oseku, Trotkovi, Jurovskem Dolu, Vajerju — tu je živel župan ob bivšem županu —, na Grassnitzbergu-Kresnici, Gaju, v Pekrah in Orehovi vasi — tu je ob njem živel tudi šerg = birič —, so navadno uživali za svoje poslovanje le še po eno obveznosti prosto kmetijo, tako tudi brzi sel — überreiter — v Zamarkovi. Oživiljanju pušč so bile namenjene večletne znatne olajšave v dajatvah.

V urbarju so bili podložniki popisani z imeni in priimki. Stara slovenska imena, ki smo jih v 13. stoletju še množično srečali, so skoraj povsem izginila, izrinila so jih cerkvena, tako Lenart (17 oseb), Andrej (18), Hans-Janž (25), Miha (25), Jaka (26), Gregor (30) in Jurij (30). Po priimkih sodeč so bili podložniki Slovenci, le v obojnih Vukovjih se je ob njih javljajo več Nemcev. Obmejno lego Grassnitzberga-Kresnice je izpričeval priimek Windisch. Redke priškele iz Prekmurja so domačini nazivali OGRE. Eden podložnikov se je pisal Siveglave, eden vnukov Nukh. Nekateri podložniki so živeli tudi ob obrti: Cimerman — Spodnje Vukovje: Veber — Pekre, Žice; Šuster — Orchova vas, Osek, Vajer; Rešetar — Varda; Kolarič — Osek; Šmid — Plintovec; Šnajder — Plintovec; Ledrer — Pobrežje in Maurer — Rošpoh. Nekateri podložniki so se pisali Frasi, v Spodnjem Partinju in 3 v Oseku. Bili so hkrati podložniki in svobodni kmetje-frasi. Eden pekrskih kmetov je imel hlapca.

V Trotkovi je bil ribnik, na Pobrežju gmajna, na Grassnitzbergu-Kresnici Mihaelova cerkev.

Gospodstvo je imelo še 26 podložniških družin v predmestni Ušji ulici (Lausgassen). Imele so sedmeri domec, 5 trojnih domcev, 2 dvojna domca, 3 poldruga domce, 9 domcev, 2 poldomca in pusti domec. Med temi podložniškimi družinami so bili 3 Milnerji, 3 Flajšakri, Kursner, Veber, Mauer, Šmid in Luka Pader.

V mestu samem so nekateri meščani plačevali v grad činž (census) ali pravdo za mesarijo, 10 hiš, 5 vrtov, 4 kmetije, 2 pušči, 12 njiv (1 njiva pri križu v Ušji ulici), 4 travnike in 3 gozdove. Med njimi so bili 3 Flajšakri, 2 Ledrerja, 2 Snajdera, Šerer, Šmid, Kursner in Kramer. Nekaj teh posesti je bilo pred Koroškimi vrati na mestu, kjer je bil prej stari grad, in pri Malečniku.

Mestni čevljarji so oddajali letno v grad skupaj 500 srebrnikov, mestni peki so morali odkupiti grajsko pšenico. Mesto kot celota je plačalo letno zase, za najeto deželsko sodstvo in za mitnino 233 funtov (funt = 240 srebrnikov) in za navadni davek 166 funtov.

Vinogradniške kmetije — Pinthube je posedovalo 16 koristnikov, med njimi zgornje mariborsko gospostvo, Dobrnski in Židje. Bile so med drugim tudi v Počehovi, Velikem in Malem Cvajniku, Pod Kalvarijo (Voderberg), v Reichartsgrabnu in v Olsackh (k. o. Kamnica). Zanje je dobil grad za četrtno več (426 veder) mošta kot konec 13. stoletja.

Seznam gorščin tega urbarja bi statistično zgledal takole: (strani 258—259)

Od konca 13. stoletja si je gospostvo zelo namnožilo različne velike gorske ali gorskopravne vinograde na starih in novih vinorodnih hribih. Ni jih imelo več v Krivcu, Metavi in Gasteraju. Med gorniki zaslužijo pozornost Marijini bratovščini v Malečniku in Jarenini, mariborska bratovščina Svetega duha, mariborska bratovščina pekov, za vinograde v Cirknici bratovščina Svetega Vida, malečniški župnik Jurij, Magdalenina cerkev v Mariboru, Marjetina cerkev v Pernici, Marjetina cerkev v Velikovcu, Markova cerkev v »Wolspergu«, slivniška cerkev, hočka cerkev, žički dvor v Mariboru, samostani Rechberg pri Pliberku, Dunajsko Novo mesto, Vetrinj in Dobrla vas; Breže-Friesach, Grebinj-Griffen, Gradec, frančiškani v Mariboru, sekavski škof, mariborski špital, mariborski Taber, Odenhausen, Lučane-Leutschach, Rače, Celovec, Studenci in osebe Žida Mučel in Abraham ter Jakob Zigeiner v Vodolah, dalje župani na Zgornjem Pobrežju, Spodnjem Pobrežju, v Cirknici, Vardi, obojnih Žerjavcih, Jurovskem Dolu in Žicah, Vebri na Spodnjem Pobrežju, v Malečniku in Zrkovcih, v slednjem tudi Fišer.

Dvotretjinske cerkvene vinske desetine se je nabralo v gradu 737,5 vedra od 305 obveznikov iz neposredne mariborske okolice in iz goric med Radizelom in Rušami. Pri sporočilih o njej bodimo pozorni na most v Zgornjih Hočah in na obveznike kot so to bili Peter iz Ruš (Rusch), Talyan v Čreti, Turk pri Polani, župani iz Šestdob (Sechsaichn), Legvanje vasi nad Hočami in Rogoze, viltuški upravnik, bratovščina v Hočah, oltar Naše gospe v hočki kripti (Grufft), bratovščina Svete Katarine in šentpavelski opat.

Seznam gorsčin konec 15. stoletja

		pusti vinogradi	gorniki	skupaj	vedra			plačniki v denarju	skupaj srebrniki	oves - proso
					—5	—10	več			
Celestrina (pri Malečniku)	Selistrin		21	77,5	16	5		16	30,5	
	Pawngartn		14	38	12	2		14	19	
	Dabiagkh		1	21			21	1	10,5	
(pri Pernici)	Wabrier	4	17	49,5	15	2		10	24	
Dragučova	Dragnschach-Schlosberg	4	26	58	23	3		19	40	
Slajfa	Slaypfm		11	73	7	2	15 24	10	28,5	
(pri Malečniku)	Guncn		11	37	10		11	11	23,5	
Nebova	Nebaw		21	51	19	1	11	15	18	
Hrenca	Krenigkh		4	55	1		14 15			
							21	2	13,5	
Cvajnik	Gross Zweynigkh		21	140	15	2	12 16			
							16 34	14	35	
Cvajnik	Klain Zweinickh	1	26	135	16	9	20	21	53,5	
Sojča	Sultzperg		7	45	5	1	16	6	18,5	
	Hadriacher		3	22	1	2		3	5	
	Pinterperg		6	39	2	4		6	20,5	
Krčevina	Gerewt		4	36	2		13 20	4	15	
Vinarje	Wiener		12	49	9	2	12	10	19	
	Puss		3	19	1	2		3	7,5	
	Tawbenperg	3	4	16	3		16	1	4	
Pod gradom	Underm Hauss		4	34	1	2	16	4	17	
Kalvarija	Voderberger		4	66	1		12 12			
							40	4	16	
Počehova-Košaki	Potschn-Choschach		36	203	19	14	12 15			
							18	29	76	pol četrta prosa
Kozjak	Gawtschach		18	100	10	6	11 20	25	52	
Cirknica-Belihova	Zirgknitz-Weissenperg		19	181	11	3	16 16			3 četrta +
							20 40			27 korcev
							40	12	25,5	4,5 četrta +
Cirknica	Zirgknitzer		15	76	10	3	12 16	12	27	42,5 korcev
Cirknica	Zirgknitz		28	79,5	26	1	12			79,7 korcev
(pri Cirknici)	Pelawr		16	25	16			11	9,5	24 korcev
	Petawrperg		5	13	5					2 korca
	Latschenperg		8	46	6		16 16	3	3,5	14 korcev

Jurovski Dol	Weinperg	1	5	11	5			3	5	9 korcev
Jurovski Dol	Sannd Georgn		12	25	12					3 korce
Veliko Partinje	Gross Partin		43	136	40	2	40			4 korce
Partinje	Partin		22	37,5	22					
Kungota-Plintovec	Zway Varestorff									
	Plinttenpach									
	Zeytzusch		39	119	34	5				
Spodnje Vukovje	Nider Wulhann		22	171	15	1	12 13			
							20 24			
							32 32	1	1	12 korcev
Zgornje Vukovje	Ober Wulhann		30	331	18	5	14 16			
							20 20			
							20 21			
							32 41			
							80			15 korcev
Zamarkova	Samarka		25	45	25					8 korcev
Zamarkova	Samargka		18	33,5	18					
Spodnji Žerjavci	Nider Syriantz		33	84	31	2				2 korca
Zgornji Žerjavci	Ober Syriantz		11	12,5	11					
Žice	Schutzendorf		19	35	18	1				
Trotkova	Chlain Trangka									
	oder Ossegk		4	14	3	1		4	4	
Osek	Ossegk, Tranngka		32	61,5	30	2				
Vodole	Wadel		17	383	3	2	15 15			
							20 28			
							28 28			
							28 30			
							30 32			
							48 48	1	32	
(pri Melju)	Preyss		11	76	8	1	20 28	5	10	
Radizel	Radessel		37	31,5	37			37	9	
Vilena	Wilgen		13	14	13			13	6,5	
Čreta	Tschrettn		53	43	53			53	32	
Grassnitzberg-Kresnica	Karelperg		17	14,5	17			17	19,5	
	Gressnitz		9					9	278	
Dugo	Lenngdorf		24	29	24					
		13	861	3491,5	897	88	67			

četrt = okoli 28 litrov

korec = okoli 30 litrov

Urbar 1499 — obvezniki vinske desetine

		obvezniki	vedra skupaj	0	—1	—2	—3	—4	—5	—6	več (do 26)
Čreta		44	75,5	3	24	9	2	4	1		1
	Karelpberg	9	13,5	1	4	3	1				
Polana	Pollennperg	31	52,5	1	18	8	3	1			
Glivnik	Koleynigh	15	22,5		13		1	1			
Zafošt	Underm Vorrst	21	41,5		9	6	5		1		
Radizel	Radessel	29	52,75		16	6	3	3	1		
Vilena	Wilgenperg	9	12,75		5	3	1				
Zgornje Hoče	Ober Kotschach	14	73,5			3	3	3	1		4
Srednje Hoče	Mitter Katschach	6	63			1		1	1		3
Spodnje Hoče	Nider Kotschach	1	2			1					
Vodole	Wadel	4	6,5		3			1			
	Frysch	8	20	1	1	1	1	2		1	1
	Zerhoff	2	1	1	1						
	Riegkenn	9	22			5	2	1			1
Ruše	Rast	53	50,5	6	30	14	2	1			
	Trattenperg	13	80	1	1	3	1	1	2	1	3
Zg. Četvirnik	Ober Zwittiernigh	18	57,5	2	5	2	3	2	1	1	2
Bistrica	Veistritz	1	2			1					
Sp. Četvirnik	Nieder Zwieterlich	10	50			4	1			1	4
Morski jarek	Mars Grabnn	5	16,5	2		1					2
Grajski hrib	Schlossperg	1	4					1			
	Krewtzer	1	6							1	
23	Eyssenpach	1	3				1				
		305	737,5	18	135	68	29	21	8	5	21

Nekateri obvezniki:

Čreta: iz Polane, Rogoze, Šestdob

Polana: iz Ruttoch

Glivnik: iz Bohove in Orehove vasi

Zafošt: iz Hoč in Rogoze

Radizel: iz Orehove vasi, Podave in Rač

Vilena: gospod Moritz

Zgornje Hoče: sekavski škof

Srednje Hoče: mariborski špital, vetrinjski samostan

»Frysch«: iz Leitersperga

»Trattenperg«: iz Kamnice

Zg. Četvirnik: iz Kamnice

Dvotretinjsko cerkveno desetino od prosa je oddajalo v grad 162 obveznikov v 13 naseljih od Hotinje vasi do Ruš.

Prosena desetina	obvezniki	pušče	nekateri obvezniki
Ruše	24	3	Flajšaker, Jud, Sajsauidentiš, Šnajder, Suster, 2 Vagner, iz Lagkhen
Bezena	9	2	
Bistrica	15	1	Stope, Miler, Cimerman, Supan
Laznica	8	1	Veber
Pekre	20	1	Goldšmid, Veber, župan
Zgornje Radvanje	12	2	Supan, Šuster, Veber
Spodnje Radvanje	21		čevljar, Fajfer, 5 Krajner, tkalec
Orehova vas	14		
Hotinja vas	11	2	
Rogoza	2	3	župan
Zrkovci	7	12	Fišer, Veber
Spodnje Pobrežje	7		
Zgornje Pobrežje	12		mariborski špital

Po 2 tretjini cerkvene žitne desetine je prihajalo v grad iz hočke župnije, po ruškem hribovju pa cela. Tretjino žitne desetine je po hočki župniji dobival župnik, na Pohorju okoli Limbuša Bernard Breuner.

Posebej je v urbarju naštetih 66 krajev, kjer je bilo družinam in vaškim skupnostim treba oddajati za deželskosodno poslovanje nekaj žita, srebrnikov in kokoši.

Izven deželskega sodstva je bilo mariborsko mestno pomirje znotraj mejne črte: zgornja mestna utrdba—Drava—Kamniški potok—deželna cesta proti Gradcu—kamniti križ pri cerkvi na Lebarjah—cesta pod vinogradi nad zgornjim poljem—cesta proti Košakom—cerkev svetega Ulrika—rob Ušje ulice—Drava.

Urbar 1499 — obvezniki dajatev za deželsko sodstvo

		kmetije	
		vse	služeče
Jarenina			
Jelenče		7	5
Vidigan	Wydigoy	25	16
Dobrenje		15	14
Ceršak	Ziennnberg	18	15
Gradiška	Krottndorff	10	9
	Waitzhalbin	6	5
Selnica ob Muri		27	27
Plač		9	4
Zg. Vukovje		20	17
Zg. Kungota	Faraw	12	9
	Puchell	7,5	4
Ročica	Reykhuss	16	8
Hlapje		27	20
Krivič	Gribs	14	9
Babina		20	11
Kresnica		32	16
Svečina		17	16,5

		kmetije	
		vse	služeče
Vrtiče	Tambsnitz	21	13
	Wolftzagl	7	6
Grassnitzberg-Kresnica		9	7
Skrilava		5	3
Kožuh	Gatschach	11	9
Obegg-Oboki	Nobach	9	5
Zgornji Podigrac		9	8,5
Srednji Podigrac		11	7,5
Spodnji Podigrac		11	11
	Ewlberg	12	3
Steinbach-Kamenik		12	10
Kroissennbach	Khreussennpach	8	4
Slatina		9	7
Ratsch-Račane	Rattschach	8	7
Gamlitz-Gomilica		25	25
Špičnik		17,5	17
Nazobeh	Zueb	9	6
	Ottenburg	12	7
Jurski Vrh		53	53
Pernica		9	9
Selnica ob Dravi		15	13
Vurmat		17,5	13
Gerečja vas		21	21
Podlogar		6	3
Boč	Waltz	13,5	9
	Wobrie	8	8
Dragučova		12	10
Hrastovec		3,5	3,5
Cirknica		11	6
Bistrica			2
Viltuš			2
Bresternica			2
Prošek			
Kamnica	Gernoth		
	Newrad		
Ober Aflenz			
Nieder Aflenz			
Retznei			
	Ober Jablinagkh		
	Noyenn		
	Nider Jablnakh		
Močna			
Vinička vas	Ohembsgasse		
Tetiče			
Grušova			

Sodne stroške so morali poravnnavati tudi v mestu mesarji s 13 markami, peki z 9 markami (marka = 160 srebrnikov), sleherni usnjar z 21 srebrniki in vsaka 4 branjevki s 75 srebrniki.

Stroga mestna kontrola je dopuščala le redke obrti in obrtnike samo v krajih, ki so bili od mesta že dokaj odmaknjeni:

mlinar	Ceršak
kamnosek	Selnica ob Muri
puškar	Selnica ob Muri
mizar	Plač
skrinjar	Špičnik
rešetar	Varda
mesarja	Dobrenje, Grassnitzberg-Kresnica
čevljarja	Cirknica, Spodnje Vukovje
kovača	Grassnitzberg-Kresnica, Spodnji Žerjavci
lončarji	Gradiška, Osek, Trotkova
tesarji	Breznik, Svečina, Vajer
krojači	Dobrenje, Selnica ob Muri, Varda, Zgornje Vukovje
tkalci	Hlapje, Jarenina, Grassnitzberg-Kresnica, Plintovec, Vidigan pri Zg. Jakobskem Dolu. ⁵

Prva polovica 16. stoletja je poznala sledeče zakupnike in upravnike gospostva:

zakupniki	upravniki	gorski mojstri
1500—1502 Volf Schelk		
1501		Lenart Offensteiner in meščan Bernard Trunkler
1509—1514 Gregor Gloyacher		
1510	po Vincencu Schrattenbachu Janez Haller	
1514—1521 Adam Svetkovič		
1521	Erazem Trautmannsdorf	
1521—1533 Katarina Svetkovič		
1533—1559 Gregor Regal, živeč v Ptujju že pred 1513		
1536	Blaž Kreač	
1542	Avguštin Kačič	
1543		Martin Peltzer, duhovnik
1547	Krištof Perg ⁶	

⁵ Urbar leta 1499, Stockurbare 42/107, Sda.

Jože Koropec: Slovenska gorice v luči mariborske mestne knjige, Svet med Muro in Dravo, 1968 Maribor (Koropec), 311—320.

⁶ Listine Hofschatzgewölbe 1668, 1664, 1916, Sda.

Notranjeavstrijski listini 210, 221, Sda.

Imenjska cenitev 1542, XLV-Regall, Sda.

Kupnopravne kmetije leta 1547, Stockurbare 42/108, Sda.

Mariborska mestna knjiga 131v—132, 130v.

Rudolf Gustav Puff: Marburg in Steiermark 2, Gradec 1947 (Puff 2), 115.

H(ans) Pirchegger: Die Herrschaft Marburg, ZHVS XLIII, Gradec 1962 (Pirchegger), 30.

Antoša Leskovec: Pohorski gozd mariborske meščanske srenje, ČZN 38, Maribor 1967 (Leskovec), 76, 81, 82.

Leta 1505 je cesar naročil deželnemu glavarju, da podpre mesto Maribor v tem, da bo na ozemlju deželskega sodišča prejelo oves »marchfutter« in druge sodne služnosti.⁷

Po požaru, ki je novembra 1513 mesto zelo prizadel, so komisariji predlagali vladarju, naj bi mesto 6 let ne plačevalo 399, temveč le 200 funtov davka in sodnine deželskega sodstva.⁸

Med letoma 1523 in 1532 je bilo gospostvo v sporih z mestom zaradi gozdov na Pohorju.⁹

Pri obhodu meja mestnega pomirja 1524 so zapisali, da je nad Košaki bil svoje čase prostor za izvrševanje smrtnih kazni.¹⁰

Leta 1526 so na terenu preverjali po mestnem požaru 1513 v mariborsko mestno knjigo prepisani (pagin. 233—243 v) sodni zbirni seznam iz urbarja 1499.¹¹

Leta 1527 so kupili Herbersteini za svoj Hrastovec Partinje in Zamarkovo. Tlako je tod bilo treba opravljati še vedno za mariborsko gospostvo. Približno v istem času je bila prodana Selnica ob Muri.¹²

Meščani so bili dolžni pomagati pri obrambi pred Turki obema gradovima, tako leta 1532.¹³

Med letoma 1532 in 1535 je imelo mesto težave zaradi deželskega sodišča. Zemljiški gospodi so ga ovirali v sodnih funkcijah in mu odrekli redne sodne dajatve. Tako Erazem Trautmannsdorf za Selnico ob Muri ni hotel izpolnjevati sodnih obveznosti.¹⁴

V letih 1535 in 1536 je mariborsko mestno vodstvo kot pooblaščenec mariborskega deželskega sodišča sestavilo na terenu poimenski — le za 4 kraje samo sumarični — seznam podkožniških družin, ki so pripadali tej sodnji. Zapisali so ga v mestno knjigo na straneh 244—279 v in 281, za njim še zbirni seznam v zgornjem in spodnjem delu deželskega sodišča (281 v—282 v). (Strani 265—266)

Vidigan in Babina ležita v k. o. Zgornji Jakobski Dol, »Waytzhalbin« blizu Gradiške. »Puchell« nekje severno od Maribora, Krivič—»Gribs« blizu Hlapja, Kožuh pri Podigracu in Tetiče v k. o. Ruperče. Drugo ime za Ceršak je še bilo Vodole.

Približno v istem času si je mesto oskrbelo tudi poimenični seznam obveznikov tlake za mesto v 27 krajih, ki so bili na začetku 16. stoletja še vsi v vladarjevem spodnjem mariborskem zemljiškem gospostvu. Iz njega in iz prejšnjega seznama se med drugim čuti precejšnja opustelost, ki jo je povzročil prehod turške vojske septembra 1532.¹⁵ (Stran 267)

⁷ Koropec, 314.

⁸ Mariborska mestna knjiga, 56v.

⁹ Koropec, 314.

¹⁰ Mariborska mestna knjiga, 15v—16, 130.

¹¹ Leskovec, 76—77, 81.

¹² Jože Curk: Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850, Maribor 1985 (Curk), 31.

¹³ Mariborska mestna knjiga, 244.

¹⁴ Mariborska mestna knjiga, 121.

¹⁵ Beda Schroll: Das Benedictiner-Stift St. Paul, Carinthia 66, Celovec 1876, 131.

¹⁶ Leskovec, 76—77, 81, 82.

¹⁷ Mariborska mestna knjiga, 42, 127v, 128, 131, 131v.

¹⁸ Mariborska mestna knjiga, 22—23, 233—282v, 367.

1535—1536: Poimenski seznam dajatvenih obveznikov deželskega sodstva

	dajajoče družine																		
	1499	1536	8 k	7,5 k	6 k	7,5 k	3,5 k	4 k	3 k = 6 d	2,5 k = 5 d	2 k	1,5 k = 3 d	1 k = 2 d	3/4 k	1/2 k = d	2 p	1 p	1/2 p	
Jarenina		22			1	1		2		8		10							
Jelenče	5	6 S								1		5							
Vidigan	16	26 S						1	1	5		19							
Dobrenje	14	10 S								1		9							
Ceršak	15	16 S							1	1		11		3					
Gradiška	9	9 S								1		7					1		
Waytzhalben	5	6 S										5				1			
Selnica ob Muri	27	21 S								2		12		1			4	2	
Plač	4	6 S									1	3		1	1				
Zgornje Vukovje	17	28 S							1	1	2	16		1			5		
Zgornja Kungota	9	10 S								2		8							
Ročica	8	7 S				1						5		1					
Hlapje	20	7 S								1	1	4		1					
Krivič	9	4 S										3		1					
Babina	11	6 S							1	2	1	2							
Kresnica	16	17 S		1	1					3	3	3		6					
Svečina	16,5	14								2		8	2	2					
Vrtiče	13	15 Z							1	2		8					4		
Wolffzagl	6	5 Z										4	1						
Grassnitzberg-Kresnica	7	8 Z								3	2	2		1				Suppehuben	
Škrilava	3	8 Z							1	1	1	5						+ Jessenitz	
Kožuh	9	6 Z	1								1	4							
Obegg-Oboki	5	8 Z										5		2			1		
Zgornji Podigrac	8,5	7 Z								3		4							
Srednji Podigrac	7,5	6								1		5							
Spodnji Podigrac	11	3 Z							1	1			1						
Einberg	3	4 Z								2		2							
Steinbach-Kamenik	10	7 Z								1		2		2			1	+ gostilna	
Krolassenbach	4	3										3							
Slatina	7	9									1	7					1		
Ratsch-Račane	7	7 Z								1	1	4		1					
Gamlitz-Gornilica	25	1										1						+ 24 pustih	
Spitčnik	17	13								3		10							
Nazobeh-Zopelberg	6	7 Z									1	3		3					
Ottenberg	7	3 Z									1	1		1					
Jurski Vrh	53	66 Z								3	3	53	2	4			1		
Pernica	9	10										8		2					
Selnica ob Dravi	13	14								1		13							
	436,5	403		1	1	2	1	1	1	8	5	53	17	27	6	27	2	18	2
		+ 22 Z																	

k = kmetija, d = domec, S = spodnji del sodišča, Z = zgornji del sodišča

1535—1536: zemljiški gospodi-gospodstva po seznamu deželskega sodišča

Vidigan	Limbuš, Trautmannsdorf, Turjaški
Dobrenje	Brunnsee, Gleinzer, Hengsbacher, Limbuš, Polheim, Turjaški
Ceršak	Ratmannsdorfer, Urschenpekh, župnika: Cmurek, St. Veit
Gradiška	Hengsbacher, Limbuš, mariborski špital, Ungnad
Waytshalben	Hengsbacher, mariborski špital
Selnica ob Muri	šentpavelski samostan, Trautmannsdorf, Viltuš
Plač	Radlje, župnik: Lučane
Zgornje Vukovje	Ratmannsdorfer, Turjaški
Zgornja Kungota	admontski samostan, ljubljanski škof
Ročica	Limbuš, zgornji Maribor
Hlapje	Zgornji Maribor
Krivič	Limbuš, Turjaški, zgornji Maribor
Babina	Rechberg
Kresnica	Breuner, Brunnsee, Gleinzer, Leutschacher, Odenhaus, Ratmannsdorfer, Viltuš, Windischgrätz, župniki: Kamnica, Lučane, Odenhaus, Spodnja Polskava
Vrtiče	Hollenegger, vetrinjski samostan, župnik: Lučane
Wolffzagl	Sarl
Grassnitzberg-Kresnica	mariborski špital, Viltuš
Kožuh	Ratmannsdorfer, Saurer, Urschenpekh
Obegg-Oboki	Slovenj Gradec, Viltuš, župnik: Lučane
Zgornji Podigrac	Radlje, Urschenpekh
Srednji Podigrac	zgornji Maribor, Urschenpekh
Spodnji Podigrac	Breuner, Cmurek, Rohr
Einberg	Radlje
Steinbach-Kamenik	Windischgrätz
Kroissenbach	Gleinzer, Kienberger, Renner
Ratsch-Račane	Rechberg, Turjaški, Leutschacher, Viltuš, Windischgrätz, župnik: Gomilica
Zopelberg-Nazobeh	šentpavelski samostan
Ottenberg	Ratmannsdorfer, župnik: Gomilica
Pernica	Radlje, radeljski samostan

1535—1536: Seznam obveznikov tlake za mesto

	družine												
	1489	1536	4 k	3 k	2,5 k	(2 k + d)	2 k	(1,5 k + d)	(1 k + 2 p)	1,5 k (2 polk + d)	(1 k + d, 1 k + p)	1 k + pold	1 k (k + mlin)
										(2 polk)	3/4 k	0,5 k	d
													1/2 d
													2 p
													1 p
Pekre	13	17								17			
Zgornja Kungota	14	13			1		1		2	2	6		1
Spodnja Kungota	2	2									2		
Plintovec	9	11									11		
Stajnpah	4	4					2	1			1		
Gaj	12	9	1				3	2			2	1	
Vodole		11					1	1			9		
Zgornje Pobrežje	9	8					1	1			5	1	
Zlatoličje	16	21									21		
Orehova vas	23	18							1		13	2	1
Grassnitzberg-Kresnica	10	7			1						6		
Spodnji Žerjavci	20	19							1		16	2	
Zgornji Žerjavci	15	10	1				1	1			7		
Jurovski Dol	22	23			1		1	4			13	3	1
Zgornje Partinje	16	19	1				1	1			14	1	1
Dugo	6	5	1				2	2				1	
Varda	11	11									9	2	
Breznik	10	8					1					7	
Žice	9	9					1	1			6	1	
Spodnje Vukovje	15	11	1				3				5		2
Zgornje Vukovje	12	9					3				2		2
Rošpoh	2	2			1		1						
Vajer	6	5					1				4		
Cirknica		4						1			2	1	
Osek	19	15					1	1			6	6	1
Trotkova	13	12						1			6	4	1
brez Cirknice in Vodol	278	268	3	2	4		24	21	2	182	1	32	5
Cirknica in Vodole		15											
			6,5 d	6 d	3,5 d		3 d	2 d			1,5 d	1 d	1/2 d
Ušja ulica	26	22	1		1		1	1		2	6	9	1

k = kmetija, d = domec, p = pušča

Imenjska cenitev 1542

	družine	5	10	15	20	več	poprečje	5	10	15	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	več-vsak. po kraj- carjih	poprečje	osebni	kmetje		
Pekre	18	8	8	1			6	10	8		1	2	3	4	3	1	1	1	1	1			31	7	10	1		
Zgornja Kungota	10	7	3				5	6	3	1				1	3	1			1				75, 100, 105, 130	6	5	5		
Plintovec	7	5	2				4	4	1		1				2		1	1		1	1				2	4	1	
Stajnpah	4	4					3	3	1						2	1	1								2	2		
Gaj	10	9	1				3	7	3					3	1	3				1	1	1		40	1	7	2	
Vodole	11	10	1				3	11			1				2	3	1	2	1		1	1	70	37	2	7	2	
Zgornje Pobrežje	9	2	5				9		5	2	1		1	1		1			2	1		1	70	41	3	1	5	
Grassnitzberg-Kresnica	9	7						9			1	2			1			3	1			1		36	3	5	1	
Spodnji Žerjavci	19	9	4				3	19						3	1	2	2	1	2		2	3	80, 80, 95	69	4	5	6	8
Zgornji Žerjavci	10	4	1	1			4	6	2						1	1	1	2		2			70, 80, 140,	54	1		5	5
Žice	9	5	4				5	9								1	1	1	1		1	1	70, 95, 120	62	1		2	7
Varda-Breznik	16	1	10	4	2		14	2							1		1	1		2	4		70, 75, 75, 75, 95, 100, 145	66	2	2	4	10
Osek-Trotkova	25	14	5				3	25		2				5			2	5	2	2		2	75, 85, 85	49		5	13	7
Zg.-Sp. Vukovje	22	13	3	2			4	16	4	1	1	1	1			1	2	1	2	2	1	2	85, 170	53		8	11	3
Vajer	4	2	1				4	3	1							2	1					1		39		1	3	
Jurovski Dol	22	11	5	3	2		8	9	4			2			2	1	1	1	1	3	1	2	70,5×80, 115, 125	57	2	6	9	7
Zgornje Partinje-Dugo	23	9	6		30		4	11	4	1	2	2	1	2	3	3				2	1		70, 70, 80, 95, 105, 180	47		7	11	5
Zlatoličje	20													1			3	2	1	3	2	4	80, 90, 135, 140	61		1	5	14
Orehova vas	12														1			1		3			75, 80, 80, 90, 90, 140, 160	77			5	7
Gorica	7										1						1			3	1		120	54			3	4
Rošpoh	2																				1		120	88				2
Čirknica	2																				1		175	116			1	1
Ušja ulica	4										1	2											80	28		3	1	
	275	120	59	11	4	1	6	150	36	4	5	10	10	19	23	25	22	22	15	26	18	18	62	51	16	63	115	97

	družine	travniki - krma v vozovih				konjli					govedo							poprečje	svinje					poprečje		
		5	10	15	20	1	2	3	4	5	vs	0	5	10	15	20	25		več	0	5	10	15		20	več
Pekre	16	14				3					3	4	7	6	1			4,6	6	6	4				3,3	
Zgornja Kungota	10	4	2	1	1	2	1	1			7		4	3	2	1		6,1		4	4	2			9,2	
Plintovec	7	5				1	1	1			6	1	2	4				9	1	1	3	2			6	
Stajnpah	4	3				1					1		2	2				5		1	3				5	
Gaj	10	4				1	1				3		2	5	2	1		8,1	1	4	5				5,9	
Vodole	11	11				4					4		6	5				5,3	6	2	3				3	
Zgornje Pobrežje	9	4	1			4					4	2	1	2	4			7	2	1	5	1			5,6	
Grassnitzberg-Kresnica	9	9										2	1	5	1			6	2	2	2	2	25		7,3	
Spodnji Žerjavci	19		2			2	9	2	1		30		9	7	2	2		7,6		5	9	3	2		6,5 in več travnikov	
Zgornji Žerjavci	10	6	3			2	5	2			19		3	5	2			7,7	1	3	3	2	1		7,7	
Žice	9	7	2				4	2			14			3	4	2		12		2	4	2	1		9,2	
Varda-Breznik	16	1				4	5	1	1		21		2	4	9	2		10,9		6	7	1	2		6,2 in več travnikov	
Osek-Trotkova	25	25				4	5	2			20	2	11	10	2			5,4	2	6	10	4	1		7,1	
Zg.-Sp. Vukovje	22	9	2	3		5	3	1			14	1	13	9	2			5	3	11	4	3	1		5,9	
Vajer	4	2	1									1	1	2				5,2	1	2	1				3,2	
Jurovski Dol	22	2	2			7				2	17	1	9	11	3	1		7	3	6	9	3	1		9,5	
Zgornje Partinje-Dugo	23		2			4	3		1		14	2	12	9	1			5,3	5	9	9	2	1		5,4 in več travnikov	
Zlatoličje	20					4	6	5			31	1	7	9	2		31	12,1	2	7	7	3	1		7,3	
Orehova vas	12					3	4	2	1		21		2	5	3	1	1	10,4		5	4	3			9,2	
Gorica	7					2	2	1	1		13	1	1	3	1	1		9	1		2	4			10	
Rošpoh	2						1	1			5			1	1			10,5			2				9	
Cirknica	2					1		1			4			1	1			9,5		1	1				5,5	
Ušja ulica	4					2				2		1	3					1,5	2	1	1				2	
	275	94	15	4	1	56	50	22	5	2	250	19	94	107	42	11	1	1	7	38	89	99	37	11	1	9,5
																										in več

Od Zlatoličja do Ušje ulice so ocenili skupaj hiše, njive in travnike v goldinarjih

Imenjska cenitev iz leta 1542 prinaša nova spoznanja o gospostvu. V njej je bilo 80 podložniških enot manj kot konec 15. stoletja. V 21 krajih so popisali 291 podložniških družin. Med posebej označenimi posestmi naletimo tudi na 2 trojni kmetiji, 13 dvojni kmetij, 15 polovičnih kmetij, od tega 10 pridruženih drugim enotam, 15 domceev, od tega 5 pridruženih, 8 pridruženih posesti, 33 pušč, od tega 15 pridruženih, 10 mlinov in 9 ribnikov. Pušče so javili v večji meri v krajih Zgornja Kungota — 4, Partinje — 4, Osek — 5 in Vukovje — 11. Navadno so si jih pridružili sosedi ali župan.

Poprečna vrednost 195 ocenjenih hiš je bila 6 goldinarjev. Boljših zgradb je bilo prav malo, najbolj v Vardi in Brezniku, kjer je bilo poprečje 14 goldinarjev.

Njive so bile velike največkrat do 5 plužnih dni, večje njive so praviloma poznali na Zgornjem Pobrežju. Bogato skupno obdelovalno zemljo so zabeležili v Vardi in Brezniku, revno pa na Gaju, v Vodolah, Vajerju in v Zgornjem Partinju.

Konje so močno gojili v obojnih Žerjavcih, Žicah, Zlatoličju, Gorici in Cirknici, prav malo v Pekrah, na Gaju, v Vodolah in na Pobrežju, niso jih imeli na Kresnici in v Vajeru.

V govedoreji izkaže račun poprečje 7 glav, v Pekrah 4,6 glave, v Vukovjih 5, v Orehovi vasi in Rošpohu 10,5, v Žicah in Zlatoličju 12 glav.

V svinjereji je bilo poprečje 6,5 glave, manj v Cirknici, Vodolah, Vajeru in Pekrah, več v Orehovi vasi, Brezniku, Vardi, Spodnjih Žerjavcih, Žicah in Gorici.

Kozjerejo so poznali le na Gaju, v Zlatoličju in Gorici, ovčerejo na Gaju in v Zlatoličju.

Izračunana poprečna davčna osnova na podložniško družino je znesla 51 krajcarjev (krajcar = 4 srebrniki), med 31 in 39 v Pekrah, na Kresnici, v Vodolah in Vajeru, med 61 in 66 v Zlatoličju, Žicah, Vardi in Brezniku, 77 v Orehovi vasi, 88 v Rošpohu in 116 v Cirknici. Štirje največji davkoplačevalci so živeli v Orehovi vasi z davčno osnovo 160 krajcarjev, v Oseku s 170, Cirknici s 171 in v Partinju s 180 krajcarji.

Tretjina podložniških družin je bila velikokmečka, dobra tretjina srednekmečka in šibka tretjina kočarska in osebenjska. Veliki kmetje so prevladovali na Zgornjem Pobrežju, v Žicah, Vardi, Brezniku, Zlatoličju, Orehovi vasi in Gorici, kočarji pri Zgornji Kungoti. Podložnike, ki so se pisali Fras, najdemo v Spodnjih Žerjavcih, Vukovju, Oseku in Trotkovi. V slednjih dveh so to bili nekdanji strelci.

Mlini so tekli v Pekrah, Spodnjih Žerjavcih — 2, Jurovskem Dolu — 3, Orehovi vasi in Gorici. Ribnike so zapisali v Spodnjih Žerjavcih, Brezniku — 2, Oseku — 3, Vukovju in Jurovskem Dolu — 2.

Čeravno si je gospostvo pridobilo nekaj novih vinorodnih leg, je prijavilo 1542 le blizu 600 gorskih vinogradov, mnogo manj kot na začetku 16. stoletja. Nekaj gorje je odprodalo, precej vinogradov je hote spregledalo. Med privilegiranimi gorniki je bilo blizu 30 plemiških družin, največ pa mariborskih meščanov, pa tudi župnika v Slivnici in Malečniku, cerkvene bratovščine, mariborski gvardijan, samostan Stainz v zahodni Štajerski, lavantinski škof in salzburški nadškof. Pri podložniških gornikih je znesla poprečna davčna osnova 19 krajcarjev, pri privilegiranih 35. Ker so odmerjali privilegirancem za enakovreden vinograd za 2 petini nižjo davčno osnovo kot podložnikom, je prinašal poprečni vinograd podložnika le tretjino pridelka poprečnega vinograda privilegiranca. Tu in tam so živeli pri gorskih vinogradih že viničarji.

Imenjska cenitev 1542 — vinogradi

	gorniki		nekateri gorniki
	1499	1542	
Zgornja Kungota	39	19	
— Plintovec			
— Stajnpah			
Gaj		6	
Vodole	17	12	
Grassnitsberg-Kresnica	9	12	
Sp. Žerjavci	33	25	
Zg. Žerjavci	11	6	
Žice	19	12	
Varda		4	
Osek-Trotkova	36	54	
Zg.-Sp. Vukovje	52	18	
Vajer		4	
Jurovski Dol	17	26	
Zg. Partinje-Dugo	67	72	1 naseljen gornik, bratovščina sv. Jurija
Rošpoh		18	1 naseljen gornik
Cirknica	62	41	bratovščina sv. Vida, 5 naseljenih gornikov
Paumgartl	14	14	1 naseljen gornik, iz Malečnika in Zrkove
Celestrina	21	12	cerkev Naše gospe, bratovščina sv. Petra
Wowoverperg	17	16	
Preisperg	11	6	
Dragučova	26	11	Marjetina cerkev v Pernici
Veliki Cvajnik	21	12	bratovščina Naše gospe, samostan Stainz
Guntznperg	11	5	
Nebova	21	11	
Vinarje	12	9	
Šlajfa	11	6	ustanova sv. Florjana, Rechberg, Stainz
Pueg	3	2	podložnik selniškega župnika
Mali Cvajnik	26	26	prošta: Št. Andraž, Dobrla vas
Počehova-Košaki	36	22	3 vinogr. kmetije, 1 naseljen gornik, pekovska bratovščina, vdova mestnega pisarja
Radizel	37	24	iz Ober Ratschach, Dobrowetz, tlakhn
Vilena	13	13	
Karlperg	17	9	bratovščina Telesa, iz Rogoze, Dlakhn
Čreta	53	30	Veber iz Slivnice, iz Rogoze, Dlakhn, bratovščina Telesa
Hrenca	4	3	
Pod gradom	4	7	

	gorniki		nekateri gorniki
	1499	1542	
Pinterperg	6	9	1 vinogr. kmetija, marib. sodnik Holcman
Krčevina	4	1	
Kalvarija	4	6	
Sojča	7	6	
Hohtl		1	
Bela pot		2	
Hadriach	3	4	
Taubenberg	4	1	
Koroška vrata		1	
Divjak	1	1	
Rubengraben			
pri Jurskem Vrh		1	
Kozjak	18		
Petawr	16		
Petawrperg	5		
Latschenperg	8		
Zamarkova	43		
Partinje	22		
	361	600	

Imenjska cenitev brez dominikalij je nanese 394 imenjskih funtov in 2 srebrnika davčne osnove in sicer:

osebenjki	1 funt	14 krajcarjev	
podložniki	334 funtov	31 krajcarjev	
gorščina	58 funtov	15 krajcarjev	2 srebrnika.

V poprečni davčni osnovi podložniške družine 51 krajcarjev so nanese stavbišča 6 krajcarjev, živina 11, njive in travniki 16 in vinogradi 18 krajcarjev.

Posebej so ocenili dominikalije: grad 900 goldinarjev, stari grad 50, pri-stavo v Zlatoličju 100, njivo in travnik pred mestom 50 goldinarjev, kar vse je nanese 11 imenjskih funtov.

Skupno je bilo gospostvo ocenjeno z okoli 405 imenjskimi funti. Nekatera druga zemljiška gospostva so bila ovrednotena takole: Pohorski dvor 30, Pilštanj 59, Bizeljsko 125, Rače 153, Fram 181, Limbuš 185, Majšperk 195, Konjice 203, Slovenska Bistrica okoli 240, Studenice 243, Dobrna 262, zgornji Maribor 280, Hrastovec 507, Štatenberg 576, Vurberk 780 in Fala 794 imenjskih funtov.¹⁶

Do leta 1547, zlasti zadnja leta, so postale mnoge (2/3) podložniške posesti kupnopravne. Za to je podložnik plačal od 4 do 34 goldinarje, najbolj okoli 10 goldinarjev.¹⁷

¹⁶ Imenjska cenitev leta 1542, XLV-Regall, Sda.

¹⁷ Kupnopravne kmetije leta 1547, Stockurbare 42/108, Sda.

Leta 1547 zapisane kupne kmetije:

družine	odkupnina v goldinarjih							
	—5	—10	—15	—20	—25	—30	—34	poprečje
Jurovski Dol	16	1	16	1				6
Zlatoličje	22		4	16	2			12
Zgornji Žerjavci	6		2	2	2			11
Gorica	7		1	6				11
Orehova vas	14		1	6	3	2	1	16
Gaj	9	2	4	2	1			9
Zg.-Sp. Vukovje	25		14	6	3		2	12
Sp. Žerjavci	13	1	4	7		1		12
Zg. Pobrežje	7		3	3		1		12
Plintovec	9	1	3	5				11
Osek-Trotkova	23	3	12	6				9
Zice	4		4					7
Breznik	6		5	1				10
Vodole	11	1	6	2				10
Cirknica	2		1			1		15
Grassnitzberg-Kresnica	7		6	1				6
Zg. Partinje	5	1		1	1	2		16
Rošpoh	3	2	1					5
	191	14	69	65	12	7	3	1

V drugi polovici 16. stoletja so razpolagali z gospostvom:

zakupniki	v zastavi	upravniki, gorninski mojster
—1559 Gregor Regal		
1559—1572 Janez Regal		
1559—1570	od Regala v zastavi Janez Valvasor	
—1566		u. Benedikt
1570		u. Janez Tarč
1571	od Regala v zastavi Janez Khiessl	
1572—1573 Klement Welzer		
1573—1575 Gašpar Raab		
1575—1592 Janez Khiessl		
1582—1594		u. Miha Naglič
1593 Khiesslovi dediči		
1593—1594 Wolfgang Schranz		
1594 Tannhausen		
1595—Marjeta Schranz		u. Lovrenc Vasič
1596—1615		g. m. Ludvik Himmel- steiner
		u. Janez Scheu
1608—	Vid Khiessl. ¹⁸	

¹⁸ Dvorna komora, stvarni oddelek, 11/16, 64/1, 8da.

Knjiga registrov dvorne komore, 364, 8da.

Repertorij notranjeavstrijske dvorne komore, 8da (Repertorij), 24, 29, 30.

Puff 2, 115.

Pirchegger, 26.

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Maribor 1875 (Orožen I), 322.

Jože Mlinarič: Gradivo za zgodovino Maribora XII, 1905 Maribor, 72, 73, 82.

Janez Regal je prevzel gospodstvo skupno s konjiškim v zakup za 22 000 goldinarjev. V njegovo korist se je umaknil Janez Hoyos, ki si ga je sicer v letih 1554—1555 tudi skušal pridobiti. Janez Regal ga je takoj zastavil Janezu Valvasorju, za njim njegovemu zetu Janezu Khiesslu. Vislice deželnega sodišča so takrat stale na področju sedanje Pedagoške fakultete.¹⁹

Ko so leta 1570 sestavljali urbarje za deželnoknežja gospodstva, so do 8. oktobra skrbno spisali urbar tudi za spodnje mariborsko gospodstvo. (Strani 275—276)

V njem je bilo na podeželju le še 272 podložniških družin, ki so imele poleg svojih osnovnih posesti še 119 pridruženih. Kriza za ljudi je bila še vedno v rahlem porastu, vendar leta 1570 že mimo. Pušč je bilo samo 5, družin z manj posesti od 1 kmetije samo 17, s posestjo v velikosti kmetije 171, s posestjo, obsežno do 2 kmetiji, 63 in s posestjo obsežno do 4 kmetije 21. Tokrat prvič zasledimo mlin v Zicah in Zlatoličju.

Urbarialne dajatve so bile skoraj takšne kot na začetku 16. stoletja. Podložniki z živino so opravljali po 4 dni vprežne in 8 dni ročne tlake. Dan vprežne tlake so vrednotili s 4 krajcarji, ročne z 2,5 krajcarja. Upravniku je bilo dovoljeno spreminjati višino tlake. Podložniki so morali opraviti letno po potrebi še po 3 dni ročne tlake v korist mesta, zato pa so lahko še vedno spravili nakup iz mesta brez mitnine.

Od urbarialnih posestnikov so pričakovali v gradu letno 178 goldinarjev in 2 krajcarja, 679 veder (vedro = blizu 16 litrov) vinskega mošta, 436 četrto (četrto = blizu 68,25 litra) pšenice in 274 rži, 593 četrto (četrto = blizu 92 litrov) ovsa, 4 prosa in 2,5 boba, 36 kopunov, 408,5 kure, 4253 jajc, 1 jagnje in 1 kozlička.

Podložnika je nasledil na kmetiji najmlajši sin. Ostali otroci so dobili odpravnino. Naslednik se je oddolžil gradu s šele uvedeno primščino 4—6 goldinarjev. Ker je bila že večina kmetij kupnopravnih, so jih podložniki smeli prodajati, vendar le podložniškim kmetom. Prodajalec je plačal gradu desetek, za vinograde dvajsetino. Če je podložnik želel postati svoboden, je lahko skušal to ugodnost kupiti pri deželnem vicedomu. Tako je postal fras-svoboden kmet.

V urbarju iz leta 1570 so sestavili povsem nov seznam obveznikov žitne desetine od pšenice, rži, ovsa in za proseni ali ovseni veršnik z imeni in priimki 480 zavezanecov v 38 krajih od Zgornje Polskave do Ruš, od tega pri mariborskem mostu za 75 okoliških njiv, ki so ležale med Taborom, Betnavo in Pekrsko gorco nad 40 mariborskih meščanov in še iz mesta od sledečih: špital, frančiškanski samostan, gospod Klement Oto, viničar dobrlovaškega = dobrolskega prošta, žički dvor, vetrinjski dvor, betnavski Sekeli, in beneficiati Marije Magdalene, Vseh svetnikov in svetega Florjana (Strani 277—279)

Velikost obmestnih njiv v ornih dnevih

0.5	1	1,5	2	2,5	3	4	5	6	8	10	16	x	
4	7	4	15	6	12	9	2	10	3	1	1	1	75

V grajski kašči in v gradu bi naj dobili žitne, gosje in ovčje desetine 167 četrto (četrto = blizu 68,25 litra) pšenice, 220 rži, 117 četrto (četrto = blizu 92 litrov) ovsa, 8 jagnjet, 17 gosi, prosenega veršnika 228,5 četrta (četrto = blizu 83 litrov), ovsenega veršnika 31 četrto (četrto = blizu 92 litrov) in pečnika 1,25 četrta (četrto = blizu 92 litrov) ovsa in 43 krajcarjev.

¹⁹ Dvorna komora — stvarni oddelek 11/2,9, Sda.

Jože Milinarič: Mariborska mestna župnija do leta 1600, ČZN 9, 1972, Maribor 1972, 253 do 254.

Urbar 1570

	družine														
	1570	1542 —1570	ž+2k+d	3,5k+d	3,5k	3k+p	3k a: 2k+2polk b: ž+k	2,5k a: 2k+d b: 2k+p c: 1k+3polk	2k a: 1k+2d b: 1,5k+d	1,5k a: 1k+d b: 1k+p c: 1k+3/4d k+1/2d a: 2,5d	1k a: 2polk b: polk+d	1/2k	d	p	
Grassnitzberg-Kresnica	9									1	1	7			
Zp.-Sp. Kungota	14	+ 4				1		2a	1b	3a	2a	5			
Plintovec	6	— 1					1		2			3			
Štajnpah	4								1	2c		1			
Gaj	10	+ 1		1				1a		2		6b			
Rošpoh	3	+ 1								1		2			
Vodole	10	— 1	1						1	1b		7			
Cirknica	2							1c				1			
Zgornje Vukovje	11	+ 2		1			1		3			6			
Spodnje Vukovje	14	+ 1					2		2	1b		9a			
Vajer	4								2			2			
Zgornje Partinje	12	— 4				1	3		4			4			
Dugo	5	— 2							4b	1					
Jurovski dol	18	— 4						1	5	4a		7	1		
Breznik	7	— 2							3			4			
Varda	10	+ 2										9		1	
Žice	9	— 6								1		8			2 mlina
Zgornji Žerjavci	10	— 1						1b	2			7			
Spodnji Žerjavci	17	—12					1a		1	2		12	1		
Osek-Trotkova	27	+ 2					1			2a		13a b	10	1	mlin
Zlatoličje	22	+ 3										22			mlin
Zgornja Gorica	8	+ 1					1b					5		2	mlin
Orehova vas	16	+ 4							2	1		12		1	
Zgornje Pobrežje	8	— 1								3a		5			

Urbar 1570

	družine																
	1570	1542 — 1570	ž+2k+d	3,5k+d	3,5k	3k+p	3k	a: 2k+2polk b: ž+k	2,5k a: 2k+d b: 2k+p c: 1k+3polk	2k a: 1k+2d b: 1,5k+d	1,5k a: 1k+d b: 1k+p c: 1k+3/4d	k+1/2d a: 2,5d	1k a: 2polk b: polk+d	1/2k d	p		
Pekre	16	— 2								2			14			mlin	
	272	—15	1	1	1	2	10		6	35	25	3	171	12	4	1	6
Maribor	10																
			3d+4ml	3d			2,5d		2d	1,5d+ml	1,5d		1d	0,5d	polja		hiše v mestu
Ušja ulica	21	+17		1		1	1		8	1	3		5		1		5 mlinov
Lebarje	7					1							1		5		
	310	— 2															

V mestu se omenja ustanove 12 apostolov, na Lebarjah ob Dravi Schlüssselfeld in cesta proti stolpu sv. Jurija
 ž = župnica, k = kmetija, polk = 1/2 kmetije, d = domec, ml = mlin, p = pušča

Urbar 1570 — žitna desetina, proseni (ovseni) veršnik, ovseni pečnik

	družine				družine	desetine					nad 2 k	2 k	1,5 k	1 k	1/2 k	d
	žitna desetina	proseni veršnik	ovseni pečnik	gospodstva — gospodi		žito	gosl	proseni veršnik	ovseni pečnik							
Lobnica	2	2	Fala	2	+	+	+							1	1	
Ruše	30	27	Fala	30	+	+	+			dvor		26			3	
Bezena	11	11	Fala	11	+	+	+			2		9				
Ruški breg	10	10	Fala	10	+	—	+					5	5			
Kalch	7	7	Limbuš	6	+	—	+					6	1			
			Viltuš-Betnava	1												
Bistrica	14	14	Viltuš-Betnava	9	+	+	+					1	8	5		
			Limbuš	3												
			prošt Dobrla vas	1												
			župnik Maribor	1												
Laznica	9	8	Limbuš	8	snopna	—	+					1	5	1	2	
			žusemski beneficij	1												
Pekre	24	23	spodnji Maribor	17	+	+	+			3		1	14		6	
			prošt Dobrla vas	2												
			Limbuš	4												
			Viltuš-Betnava	1												
Zg. Radvanje	15	14	Zg. Radvanje	8	+	—	+			dvor + km.			8		6	
			Saurer	5												
			Limbuš	1												
			Gleinzer	1												
Sp. Radvanje	23	23	Zg. Radvanje	8	+	+	+						13	3	7	
			Viltuš-Betnava	3												
			Limbuš	2												
			zgornji Maribor	2												
			Gleinzer	2												
			Saurau	2												
			Khünburg	2												
			Hofman	1												
			župnik Maribor	1												
Zg. Pobrežje	19	19	spodnji Maribor	8	+	+	+					1	11	4	3	
			župnik Maribor	8												
			špital Maribor	2												

	družine				družine	desetine													
	žitna	desetina	proseni	veršnik		gospodstva — gospodi	pečnik	žitno	gosi	proseni	veršnik	ovseni	pečnik	nad 2 k	2 k	1,5 k	1 k	1,2 k	d
Sp. Pubrežje	12	12	Welzer	1															
			sv. Ana Slov. Bistrica	6	+	+	+										10	2	
			Welzer	1															
			Gal	1															
			mesto Maribor	1															
			župnik Maribor	1															
			župnik Hoče	1															
Zrkavci	18	18	župnik Lučane	1															
			salzburški nadškof	18	+	+	+					2		3	13				
Rogoza	3	3	samostan Žiće	3										2			1		
Slivnica	22		Slivnica	21	+	+	—												
			Gleinzer	1															
Orehova vas	20	16	spodnji Maribor	16	+	+	+												
			mesto Maribor	4															
Hotinja vas	20	20	Konjice	11	+	+	+					poltretja	4		2	13			
			Slivnica	8															
			Velika Nedelja	1															
Marjeta na Dr. polju	14		Welzer	14	+	—	—					zemljišče				13			
Ješenca	8		Fram	8	+	+	—										8		
Požeg	9		Fram	9	+	+	—										9		
Sele	6	8	Frajštajn	6	+	—	—										6		
Zg. Polskava	22	20	Zg. Polskava	6	+	—	—	+				grad					21		
			Bukovec	5															
			samostan Studenice	5															
			Gromberg	4															
			Prager	2															
Bukovec	17	17	Bukovec	17	+	—	—	+								17			
Zg. Gabrnik	6	5	Zg. Polskava	5	+	jagnje	—	—								6			
			Golič pri Sl. Konjicah	1															
Kočno	8	9	Gromberg	7	+	+	—	+								8			
			Zg. Polskava	1															
Stara ves pri Kašah	3		Gromberg	3	+	+	—	—									3		
Pokoše	13	12	Zg. Polskava	9	+	+	—	—									13		

	družine				desetine										p
	žitna desetina	proseni veršnik	ovseni pečnik	gospodstva — gospodi	družine	žitno	gosi	proseni veršnik	ovseni pečnik	nad 2 k	2 k	1,5 k	1 k	1/2 k	
Ranče	5	4		Prager	3										
				župnik Stivnica	1										
				Frajštajn	3	+	+	+	+				5		
				Leisser	2										
Legvanja vas pri Hočah	4	4		Velika Nedelja	4	+	+	+	+				4		
Šestdobe pri Rančah	9	8		Fram	3	+	+	+	+				9		
				Limbuš	2										
Polana	12	13		Gleinstetten	1										
				Frajštajn	1										
				samostan Radlje	1										
				župnik Malečnik	1										
				župnik Malečnik	4	+	+	+	+				12		
				Limbuš	3										
				Fram	3										
Pohorje nad Hočami	12	12		Gromberg	2										
				Limbuš	4	+	+	+	+				12		
				Fram	3										
				Gleinstetten	2										
				Weinburg	1										
				Gromberg	1										
Vodole	5			župnik Malečnik	1								5		
Kamnlca	9									dvor			5		3
	421	268			407	32	25	21	6		14	10	336	22	31

Grad je imel povsod pravico do dvotretjinskega deleža obravnavanih dajatev, v Kamnici do celote. Ostalo tretjino so prejeli v svojih župnijah župniki v Hočah in Slivnici, studeniški samostan okoli Zgornje Polskave. Za tretjino prosenega veršnika v Rogozi sta si bila v laseh oba župnika.

Mere za obveznike niso bile povsod enako velike.

	veršnik proso oves	pečnik	škaf	litri
Ruše, Bezena, Ruški breg, Lobnica	„		„	blizu 73,5
Kalch	„		„	blizu 22,25
	„		„	blizu 61,75
Laznica, Pekre, Zg. Radvanje,				
Zg. Pobrežje, Orehova vas, Hotinja				
vas	„		„	blizu 68,25
Sp. Radvanje, Zrkovce	„		„	blizu 83
Spodnje Pobrežje	„		„	blizu 92
Rogoza	„			blizu 34
od Ranč do Hoč	„		korec	blizu 26,25
okrog Zgornje Polskave		„	korec-buča (Wutschen)	blizu 10,5

Prosa je morala kmetija oddajati po škaf, v Orehovi vasi, Hotinji vasi, Rogozi, Zrkovcih in na Spodnjem Pobrežju po 2 škafa, za ovseni veršnik kmetija po korec, za ovseni pečnik po 1 do 4 korce. Ovseni pečnik je oddajalo 71 obveznikov v 6 krajih okoli Zgornje Polskave.

Vinogradniki so oddajali v grajsko klet oelo vinsko desetino — v resnici sedemnajstino in dvotretjinsko vinsko desetino — v resnici šestindvajsetino.

Urbar 1570 — vinska desetina

	obvezniki		med obvezniki
	1499	1570	
Puelacher		1	
Zipennch		5	
Freydegg		16	Urban Suchi Kruch, usnjari Papič
Tscherotsch		3	Blaž Nor, Arni iz kraja Vsseckh
Zgornji Košaki		29	mesto Maribor, m. jermenar Vid Pfrumel, Jurij Sigmund Herberstein, bratje Platna Rocka, Narciscus Dornspurger-dediči
Srednji Košaki		27	Sigmund Vildenraijner-dediči, Ferdinand Kolonič, upravniki gospodstva Rohr-a Melhior Huber, gospod Volf Grosvajn, iz mesta: špital, gvardijan, Blaž Fridaver, Janez Verder, čevljar Kikicer, pek Taler-dediči, Štefan Osterman

	obvezniki			med obvezniki
	1499	1570	1/3 desetine	
Spodnji Košaki	20			iz mesta krznar Jurij Jaric
Kozjak	14			Janez Regal, iz mesta: Adam Verder, krojač Andrej Stark
Vodole	4	3		
Latschen-Schloss-perg	1	10		Slodi, iz mesta Tomaž Sinekovič
Urban		6	M	Alban Sigersdorf, iz Gradca Ulrik Vogl in Hans Nurnberger
Spodnji-Zgornji Cetvirnik	28	32	M	Boštjan Hengstpacher-dediči, Jakob Vindišgrec, Karel Stadler, cerkvi: sv. Urban, sv. Križ, iz mesta Baltažar Herbstperger
Morski jarek	5	6	M	cerkev sv. Križa v Voflsbergu, iz Gradca Hans Eller
Olsack, Eisenpach, Grundt, Vieregg, Creutzer	2	15	M	opat Šentpavla, grebinski prošt, kamniška cerkev, posestnik Rathofa Egidij Vuhner, iz Gradca Hans Paurneindt, iz mesta: Luka Majer in Kolman Tišler, Klement v Dorn, iz Mute Lovrenc Vitinger
An der Sautraten	4		M	Janez Gruenberger, iz Kamnice Blaž Kokol, iz Mute Sulzpacher
Wolantzer	16		H	Viltuš, iz Sent Andraža Seifried Perger, ruška bratovščina
Altenp.	11		H	Janez Jurij Mordaka-dediči, Janez Lehner, ruška cerkev
Sušič	10		H	opat iz Šentpavla, Vid Hajneker
Trister	15		H	Franc Vilenrajner-dediči, na Smolniku Jurij Čebe, Jurij pod Stein
Pierpamer	4		H	Vid Hajneker
Stara in Nova radizelska gora	29	57	S	Sigmund Regal, Gregor Regal-dediči, Krištof Regal-dediči, Janez Regal, Janez Helfenberg, iz mesta Adam Haler, Ivan Palko
Vilena	9	25	S	Gregor Regal-vdova Dora, Blaž iz Hotinje vasi, Jakob Metlikar, Jurko Krabat, Nicola Vskock
Čreta	44	40	S	samostan Žice, slivniška cerkev, hočko Telovo-bratovščina, iz Rogoze, Ferdinand Korič, mariborski župnik Jurij Sihl, Urban Krabat, Jurij Vlas

	obvezniki			med obvezniki
	1499	1570	1/3 desetine	
Karlperg	9	25	S	cerkvi Hoče in Slivnica, slivniško Telovobratovščina, Anton Bezjak, Gregor Krabat
Polana	31	62	S	slivniška Mihaelova cerkev, Lenartova cerkev, konjiški Janezov oltar, Krištof Perg, mestni organist Jeronim Meiš, Marko v Duel, Gregor na Neuperg, Ilgo v Rogozi, Fortun in Simon iz Šestdob, Luka pri Legvanji vasi, Gregor Derwa, Stefan Kapitar, Klavž Terwiser
Reka		16	H	Hočka cerkev, Lenartova cerkev, hočki Ruprecht Suppan, Klavž Smid, Tomaž Veber, iz Bohove in Hotinje vasi
Zafošt	21	27	H	samostan Vetrinj, hočka cerkev Naše gospe, hočki Katarinin oltar, hočka Marjetina cerkev, hočka Jurijeva cerkev, Luha Herberstein-dediči, Hočan Primož Mulner, Eberhard Prukmajster, iz Dogoš in Rogoze
Glivnik	15	42	H	hočka Jurijeva cerkev, hočka cerkev Naše gospe, hočka oltarja Ane in Boštjana, iz Rogoze, Dobrofet, Zg. Hoč, Marko Petelin, Iban Krabat, Martin Esih iz Bohove, vdova iz Miklavža, Fabjan Flajšaker
Pokoše		13	St	spodnjepolskavski župnik, Vincenc podallessemb, Martin Haložan, Jerni Vogatič
Bukovec		27	St	Hans Hackel iz Lučan, Mihil Globoker, Jurko Huber, Jurij Krainer, Tomaž Lesjak, Stefan Pisanec, Matej Šuster, Jarne Vdelin.

585

M = Maribor, H = Hoče, S = Slivnica, St = Studenice

Vinske desetine bi se naj nabralo 42 štartinov (štartin = blizu 420 litrov).

Vino so pri pravdi, desetini in gorsčini merili z računskimi vedri (računsko vedro = 4 vedra), vedri, četrtmi in mercami. Nove mere so nekoliko zvečali, ker so obvezniki bili proti temu, da bi v stare morali natakati čisto do roba in s tem do polivanja. V vedro bi sedaj nalili blizu 16 litrov, le v Zgornji Kungoti, Plintovcu in Štajnpahu blizu 12 litrov. Med gorskimi vinogradi je bilo 8 vinogradniških kmetij (Pindthueben). Med njimi so bile v posesti zgornjega

Maribora, ob Beli poti, na Kalvariji in v Počehovi. Od njih bi naj spodnji grad dobival letno 238 veder pridelka, od posameznika od 12 do 60 veder, in 119 srebrnikov. Od 944 gornikov — od nekaterih za novine — in od 8 vinogradniških kmetij bi se naj zbralo nad 139,5 štartina (štartin=26 veder) pridelka, 83 četrtov ovsa, blizu 8 goldinarjev in 2 kopuna.

Urbar 1570 — gorščina

	gorniki				gorščine		srebrniki	oves v koreih (korec = blizu 46 litrov)
	1499	1542	1570 vsi	1570 vseljeni	vedra	vedra		
Grassnitzberg-								
Kresnica	9	12	14		1,5 — 4	29	16	
Zg. Kungota	39	19	31	6	1 — 8	112,5	56,5	
Plintovec	39	19	18	6	1,5 — 6	50	25,5	
Štajnpah	39	19	5	1	1,5 — 8	24,5	12,5	
Rošpoh	39	16	24	2	—15	119	59,5	
Cirknica	62	41	57	14	1 — 7	167	85,5	165,5
obojno Vukovje	52	16	53	19	1 —16	246	125	
Zg. Partinje	67	72	94	27	1 — 1,5	239	122	
	+22							
Dugo	67	72	22	3	1,5 — 6	70	35,5	
Jurovski dol	17	26	23	5	1 — 4	56,5	29	
Žice	19	12	24	10	1 — 7,5	64	33,5	
Stara gora-Alltperg			2	1	1,5 — 3	4,5	4	
Sp. Žerjavci	33	25	42	15	1 —10	117,5	61	2 kopuna
Zg. Žerjavci	11	6	15	5	1 — 4	30	16	
Trotkova	36	54	26	10	0,5 —16	67,5	45	
Osek	36	54	54	20	1 — 5	109,5	56,5	
Paumgarten	14	14	22	1	—21	69,5	36,5	
Günntzen	11	5	14	2	— 6	54	27	
Nebova	21	11	19	1	—11	54,5	27,5	
Celestrina	21	12	22	1	—17	66,5	43,5	
Hrenca	4	3	3	6	—20	42	21	
Dragučova	26	11	42	1	—10	119,5	120	
	+17	+16						
Mali Cvajnik	26	26	31	2	—25	229	115	
Veliki Cvajnik	21	12	19		1,5 —83	147	74	
Pod gradom	4	7	4	4	—16	36	18	
Hadriacher	3	4	5	6	— 6	32	16	
Sojča	7	6	7	4	—18	57	26,5	
Počehova	36	22	24	2	—12	132	62	
Sp. Košaki	36	22	6		1,5 — 6	26,5	14,5	
Vinarje	12	9	10		0,5 —18	79	40	
Pinterp. + weissenweeg	8	11	8	4	—10	57	26,5	
Krčevina	4	1	2	4	—24	28	14	
Kalvarija	4	6	4	12	—30	79	39,5	

	gorniki					gorščine		srebrniki	v korcih (korec = blizu 46 litrov) oves
	1499	1542	1570 vsi	1570 vseljani	vedra	vedra	vedra		
Pugg	3	2	3	5	— 8,5	21,5	11		
Preyss	11	6	6	2	— 16	48	24		
Freygrabn			6	3	— 8	32	16		
Kozjak	18		4	2	— 12	25	12,5		
Slajfa	11	6	13	1	— 24	92	46		
Stari Radizel	37	24	52	0,25	— 16	135,75	59		
Novi Radizel			6	0,5	— 2,5	8,5	4,5		
Vilena	13	13	26	0,5	— 3,5	50	27,5		
Čreta	53	30	53	1	— 6	77,5	42,5		
45 Neu Karlperg	17	9	25	1	— 10	71	35,5		
	764	569	944	142	0,25—63		1827		

Nekateri gorniki:

Grassnitzberg-Kresnica: cerkveni možje sv. Mihaela, wildonski župnik Jernej Madler, Andrej Kudl iz Gerstorff-a

Zgornja Kungota: cerkveni možje domače cerkve

Plintovec: vdova krojača Jurka

Rošpoh: grebinjski prošt, oltar sv. Marije Magdalene iz Velikovca, kamniško Telovo-bratovščina, Vid Ivniški-dediči, mariborski strelici, vdova kamniškega tesarja Šencla

Čirknica: Volf Lampl, meščan iz Brucka

obojno Vukovje: cerkev Naše gospe v Jarenini, Hans Gleisdorfer-župnik pri sv. Lovrencu na Hengspergu, cmureški tržan Matej Juršič, Silvester Valcl iz Wildona

Zg. Partanje: Mariborčan Gašpar Glumic

Žice: Jurij Iskra, Filip Jesch, Šparavec

Trotkova: Ana Trautmannsdorf od vinograda Comilla, Suppan Lenart Močnik

Osek: mariborski usnjar Janez Šamperl, Frasi: Janže, Jurij, Klavž, Lenart, Matjaž, Tomaž, Venko

Paumgartn: Hans Sigmund in Hans Lenart Himelberg, iz Dogoš in Zrkove

Güntzen: mariborska bratovščina sv. Ane

Nebova: mariborski gvardijan, Muhl Goldvašer

Celestrina: mariborska ustanova Apostolov, malečniški župnik Miha Kupič, Janez Regal, Klement Welzer

Dragučova: Mariborčan Klavž Cepic

Mali Cvajnik: mariborsko mesto, mariborski pisar Janez Španrib, Mariborčan Bernard Lakner

Veliki Cvajnik: vetrinjski opat, mesarska bratovščina, Lenart Welzer z viničarjem, Jurij Claindienst

Pod gradom: Henrik Vintershofer, Maks Leisser-dedič, vdova Barbara Haler,
Ptujčan Jurij Vildenrajner
Hadriacher: ustanova sv. Tomaža
Sojča: ustanova sv. Katarine
Počehova: pekovska bratovščina, meščan Rat iz Brucka, vdova Afra
Vinarje: Ferdinand Kolonič, pek Jurij Merner iz Gradca
Pinter-Bela pot: špital v Gradcu, Klement Welzer, Krištof Perg
Krčevina: samostan Žiče, Stadler-dediči
Kalvarija: oltar sv. Ruprehta
Preyss: Janez Regal
Freygrabn: Mariborčan Miha Božič, s Pobrežja
Kozjak: Janez Regal, mariborski krojač Andrej Štark
Sp. Košaki: iz Ror, otroci Valentina, sina vodolskega župana: Veit, Sofia, Marina, Nesa
Šlajfa: vetrinjski opat, samostan Rechberg, Naša gospa na Lebarjah, mariborska bratovščina sv. Duha
Vilena: iz Spodnjih Rač, iz Krottendorff
Creta: župnik Boštjan Bokalič, hočki oltar Telovega, Karantanšek, iz Rogoze, Klavž Kobatsch ali Schmid.

V neposredni grajski lastnini je bil podolgovati zidani Ambthof — upravnikov dvor v mestu blizu Ulrikovih vrat. Pred njim sta bila ob obzidju vrtič in leseno kopališče (Padstuben). V starem zidanem gradu sta bili uporabni le kašča in klet. Med dominikalije so štelí še domec z 2 skednjema pri starem gradu, 3 domci v Ušji ulici, 3 njiwe, velike 7,5 orala, pred Ulrikovimi vrati pri velikem zidanem križu in proti Mlinski ulici, travnik s 58 voz krme pri Kungoti in 4 gozdovi v Vinarju, Spodnjih Košakih, nad Pekrami in pri Kungoti. Gospodstvo je imelo ribolovne pravice.

Urbar je zaključevalo 20 pravil. Med drugimi so zavezovale upravnika, da vsako leto sestavlja ročni urbar, da sproti vnaša nove podložniške posestnike, da se podložniških enot ne sme razkosati, da skrbi, da se pravočasno izpolnjujejo vse obveznosti in služnosti.²⁰

Za Janezom Regalom je gospodstvo prevzel v zakup 1571 Klement Welzer, za njim 1573 Gašpar Raab. Welzerjev oče se je po letu 1558 poročil z vdovo lastnico zgornjega gradu. Leta 1566 je posedoval Pohorski dvor. V Raabovem času so si podložniki kar skrbno spreminjali prostosajno posestno pravico v kupopravno.²¹

Že leta 1575 je vladar prepustil gospodstvo v zakup za 4 leta Janezu Khiesalu, ker mu je bil dolžan že 25 000 goldinarjev. Zakupnik bi si letno smel obdržati od dohodkov na račun dolga 1750 goldinarjev, oddati bi pa moral 850 goldinarjev, 100 štartinov vina, od podložnikov pobran davek in desetek. Njegov upravitelj je bil med 1582 in 1594 Miha Naglič. V letih 1584 do 1591 je zakupnik zboljšal grajske stavbe za blizu 5200 goldinarjev. Leta 1585 je posodil vladarju nadaljnjih 15 000 goldinarjev s 6% obrestmi. Vladar mu je zato priznal gospodstvo do smrtno in še njegovim dedičem za 24 let. Zaradi meje je bil 1589 v sporih s ptujskim zemljiškim gospodom.²²

²⁰ Urbar leta 1570, Stockurbare 43/109, Sda.

²¹ Dvorna komora — kronološka vrsta, 1571—177a/12, 15, Sda.

²² Notranjeavstrijska listina 878 r, Sda.

Dvorna komora — stvarni oddelek, 11/21, 24, Sda.

Repertorij, 63, Sda.

Puff 2, 116.

Orožen 1, 322.

Curk, 132, 134.

Leta 1593 so oblasti sporočile Khiesslovim dedičem, da bo gospostvo prevzel Wolfgang Schranz, ki je Khiesslu posodil zelo mnogo denarja. Po Schranzovi smrti leta 1594 je poskušal prevzeti gospostvo v zakup Tannhausen. Obdržala ga je Schranzova vdova Marjeta zase in za svoje dediče. Upravnika Schranzovih sta bila 1595 Lovrenc Vasič in od 1596 do 1608 Janez Scheu, slednji z letno plačo 350 goldinarjev. Še vedno so si podložniki pridobivali kupnopravno posest.²³

Leta 1602 je gospostvo zamenjalo nekaj podložnikov s ptujskim zemljiškim gospostvom in tako zaključilo mejne spore.²⁴

Vid Khiessl je posodil vladarju 55 000 goldinarjev, zato je sprejel leta 1608 gospostvo v zastavo za 12 let. V Špilju je gradil klet in kaščo, kamor bi se naj stekali pridelki tudi iz njegovega novega gospostva, kjer je do leta 1615 ostal za upravnika Janez Scheu.²⁵

ZGORNJE GOSPOSTVO

Lastniki zgornjega mariborskega zemljiškega gospostva so od srede 15. stoletja bili plemiči Grabni (Graben pri Gradcu), od 1489 do vsaj 1516 Volfgang.²⁶

Okoli 1500 so verniki še vedno pošiljali v zgornji mariborski grad dvotretjinsko oerkevno žitno desetino iz Hotinje vasi, Orehove vasi in Slivnice.²⁷

V času med 1522 in pred 1531 je razpolagal z gospostvom Viljem Graben. Za svojo hišo v mestu je 1523—1524 plačal letni davek 7 srebrnikov. Leta 1525 so zapisali, da sta v Cvajniku Grajski hrib in mariborsko pusto mestno zemljišče.²⁸

Leta 1527 so morali zemljiški gospodje prijaviti odrasle osebe za davek glavarino. V preglednici bi glavna vsebina za zgornje mariborsko gospostvo zgledalo takole:

	družine	odrasli v družini	poprečje odraslih v družini	družine z gostači	gostači	poprečje gostačev
Pohorje s Hočami	30	2—8	4	11	1—4	2
Srednji Podigrac	3	2	2			
Viltuš	14	2—11	4	7	1—7	2
Dobrovci	7	2—10	3	5	1—7	2
Studenci	2	2				
Rošpoh	13	2—6	3	6	1—2	1,5
Neudorf nad Wildonom	2	4—6	5	2	2	2
Vinarje	4	2—4	3			
Lajtersperg-Košaki	12	2—7	4	8	1—5	2
Cirknica	20	2—7	4	9	1—5	2

²³ Dvorna komora — kronološka vista, 1592/184, Sda.

Pirchegger, 48.

²⁴ Repertorij za leto 1602, Sda.

²⁵ Notranjeavstrijska listina 628, Sda.

Posebni arhiv Brandis 26, Sda.

²⁶ Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte, München 1962 (Untersteiermark), 88.

²⁷ Davčna knjiga za leto 1516, Sda.

Mlinarič X, 7.

²⁸ Urbar leta 1499, Stockurbare 42/107, Sda.

²⁹ Cirk, 26, 28.

Jože Mlinarič: Gradivo za zgodovino Maribora XI, Maribor 1987, 57.

	družine	odrasli v družini	poprečje odraslih v družini	družine z gostači	gostači	poprečje gostatev
Dragučova	31	1—7	4	13	1—4	2
Jakobski Dol	39	2—7	3	13	1—3	1
Hvaletinci	7	2—9	6	4	3—5	4
Bunčani	24	2—9	5	19	1—5	2,5
Stara Nova vas	21	2—7	4	6	1—3	2
Kronova	6	2—6	4	2	2—3	2,5
Šalovci	8	2—4	3			
Bratonežice	9	2—6	4	2	1—2	1,5
Zgornji Brebrovnik	7	2—5	4	1	1	1
Vidigan	4	2—6	4	1	1	1
Ormož	4	2	2			
	267	1—11	4	109	1—7	2

Gostaštvo je bilo močno razširjeno. Pri 267 podložniških družinah so živeli gostači pri kar 109.²⁹

Leta 1528 je ob udaru strele grad pogorel in ko ga je zasilno popravil upravnik Gregor Mundiak, je verjetno postal leta 1532 žrtev Sulejmanovih Turkov.³⁰

Imenjsko cenitev v letu 1542 sta izvedla Andrej — znan že leta 1538 — in Jurij Sigmund Graben. Pogorel grad so ocenili s 600 goldinarji, vinograde z 820, njive s 500, dva vrta s 75, travnike pri gradu in ob Pesnici = 110 voz krme s 750, pet gozdov s 600, tri ribnike s 150, ribolov s 75 in desetine pri Križevcih = 17—20 graških četrtov po 78,72 sedanjega litra z 200 goldinarji, skupno dominikalije z blizu 39 imenjskimi funti. Dohodke mariborskega gradu sta javila brata skupno z dohodki gradu Kornberg pri Riegersburgu, južno-vzhodno od Gradca. Ta grad sta tudi imela v posesti.

Imenjska cenitev 1542

	družine			opisane poses'i			1p. dodat. posest			davek v krajcarjih											poprečje
	2k+4d	6d	2k	1.5k a: 3d	1k—po a: 2d	1/2k	1d	1p. poset	mlin	0	10	20	30	40	50	60	90	110			
Pohorje	32		4			5	1		1			1	8	8	8	4	3		40		
Dobrovce	5					1		1p		1			4						17		
Viltuš	20	1	1	1	1a	5a ³	3	7	2	2	4	8	1	1	1		3		28		
Rošpoh	10					7a ¹	1		1		1	2	2	4	1				24		
Košaki	13					9			1	1				5	4	2	1		41		
Cirknica	16		1		1	12	1	1	1			8	2	2	2		2		31		
Dragučova	30				1	21	4	1	2	1	1	2	8	7	5	5	1	1	28		
Jakobski Dol	40	1	4		5	14a ¹	1		15p ²	1	5	9	14	6	1	2	2		25		
Plač	2		1			1							1			1			25		
Neudorf pri Wildonu	2		1			1								1	1				36		

²⁹ Popis glavarine (Leibsteuer) leta 1527, 53, Sda.

³⁰ Puff 2, 115.

Untersteiermark, 21.

	družine 2k + 4d	6d	2k	opisane posesti			1d	1p, dodat. posest mlin	davek v krajcarjih										poprečje
				1,5k a: 3d	1k—po a: 2d	1/2k			0	10	20	30	40	50	60	90	110		
Vurberg	3			2	1							1	1	1			34		
Studenci	2			2a							2						12		
Stara Nova vas	23		1 dvor	11	5	2	3p	3		7	7	5				1	24		
Hvaletinci	6			4	2			1			3	1			2		39		
Bunčani	27			2	25			1		9	10	5	1	1	1		27		
Šalovci	10			3		4	3		3	1	2	2	2				15		
Obrež	2			2						1	1						21		
Libanja	5			4			1p	1			1	3					24		
Bratonečice	14			8	6				1	4	6	3					23		
Lanerstorf	6			2	2		2p	2	1	2	1						11		
Kronova	6										1	5					23		
Ormož	6				1	1			4	2							10		
Zg. Behrovnik	3								2	1							12		
	283	1	1	13	8	110	58	16	32	15	21	67	76	52	25	13	13	1	

k = kmetije, po = posest, d = domec, p = pušča

Imenjska cenitev 1542

	kmetije				hiše v goldinarjih								posest v goldinarjih									
	družine	kočarji	srednji	veliki	0	5	10	15	20	30	35	40	50	poprečje	0	5	10	15	20	25	35	poprečje
Pohorje	32	2	25	5	1	3	14	8	6					10		1	9	11	9	1	1	13
Dobrovice	5	1	3	1	1		4							5	1	3		1				8
Viltuš	20	11	7	2	6	8	3		1	1	1			7	2	7	4	5	1	1		9
Rošpoh	10	4	5	1	3	2	2	3						6		2	2	4	1	1		12
Košaki	13	1	7	5	1	2	7	2	1					8	1		4	5	3			11
Cirknica	16	9	4	3	1	8	4	1		2				8		1	6	3	4	2		13
Dragučova	30	10	16	4	3	9	10	5	2				1	8		1	13	13	3			10
Jakobski Dol	40	24	11	5	13	13	8	3	2	1				5	1	1	8	17	11	1	1	13
Plač	2		2			1	1							7			1		1			15
Neudorf pri Wildonu	2		2		1		1							5				1		1		16
Vurberg	3		2	1		1		2						8			1	2				10
Studenci	2	2				2								3			2					7
Stara Nova vas	23	4	8	11	3	18	1	1						3	4	6	12	1				6
Hvalčinci	6			6		3	2			1				7		1	4	1				9
Bunčani	27		13	14	1	25	1							4	1	14	12					7
Šalovci	10	4	4	2	3	7								3	3	4	3					3
Obrež	2	1	1			2								3			2					8
Libanja	5	1	1	3	1	4								3	1		4					6
Bratonečice	14	2	7	5	1	13								3		4	10					6
Lanerstorf	6	3	2	1	2	4								1	2	2	2					4
Kronova	6	1	3	2		6								3		6						7
Ormož	6	4	2			6								1		5	1					4
Zg. Brebrovnik	3	2	1			3								2		2	1					5
	283	86	126	71	41	140	58	25	12	4	1	1	1	6	16	60	101	64	33	6	3	9

Imenjska cenitev 1542

	družine	konji					govedo					poprečje	svinje					poprečje	ovce				skupno	skupno
		1	2	3	4	5	0	5	10	15	20		0	5	10	15	20		10	20	30	40		
Pohorje	32	1					1	16	14	1		5,7	2	19	6	2	1	4,9	6	4	1	1	153	13
Dobrovce	5	1				1	1	3	1			3,2	2	2	1			2,8						
Viltuš	20						7	9	3		1	3,2	7	6	4	1		3,3						16
Rošpoh	10	3		1			2	6				3,3	5	5				1,7						
Košaki	13		6	2	3		1	6	5	1		5,5	1	8	3	1		5,1						
Cirknica	16	2	1		1	1	3	10	3			3,6	4	6	4			3						
Dragučova	30	7	6	1	1	1	4	18	7	1		4	3	16	10	1		4						
Jakobski Dol	40	7					13	16	11			3,4	17	14	9			2,6						
Plač	2	2						2				3,5	1	1				2,5						
Neudorf																								
pri Wlodonu	2	1						2				5	2					0						
Vurberg	3	2							3			7,7		3				3,3						
Studenci	2							2				2	2					0						
Stara Nova vas	23	3	6	3	1		3	7	9	2	2	6,6	6	10	6	1		4,4						
Hvaletinci	6		4	2				1	4	1		9		1	4	1		9						
Bunčani	27	4	15	2	1			14	6	5		6,3	2	10	15			6						
Šalovec	10	1	1				3	3	4			4,2	4	5	1			2,3						
Obrež	2	1						1	1			4		1	1			3,5						
Libanja	5						1		4			6,6	1	1	3			5,6						
Bratonečice	14	3	1					7	7			5,2	1	5	6			6,3						
Lanerstorf	6	1	1				2	3	1			2,5	4	2				1						
Kronova	6	3						5	1			5,2	1	1	4			5,7						
Ormož	6						1	4	1			3	2	4				2,5						
Zg. Bebrovnik	3						1	1	1			3	1	2				1,3						
23																								
	283	43	41	11	7	3	43	136	66	11	3		68	126	81	7	1		6	4	1	1	153	13

Ob cenitvi leta 1542 je živel 283 podložnih družin zgornjega mariborskega gradu v 23 krajih. Urad Pohorje in Dobrovce sta prišla h gradu od Pohorskega dvora, urad Viltuš od viltuškega gospostva. Staro Novo vas pri Križevcih in urad Bunčane so imeli Grabni od vladarja že leta 1443, ko še niso bili gosposdarji zgornjega mariborskega gradu. Neznano kako in kdaj si je zgornje mariborsko gospostvo pridobilo posesti pri Ormožu, v Hvaletincih in v Neudorfu. Ostale posesti so večinoma prvotne. Večje podložniške organizacijske enote so bile Jakobski Dol, urad Pohorje, Dragučova, urad Bunčani, najmanjše pa Vurberg in Zgornji Bebrovnik, Neudorf, Plač (= Srednji Podigrac), Studenci in Obrež. Kjer je zgornji grad imel le malo družin, ni bil edini zemljiški gospod v kraju.

Cenitev je prvovrstni vir za živinorejo. Močno konjerejo so poznali v Dobrovcih, Dragučovi, Stari Novi vasi, močnejšo v Bunčanih in Hvaletincih, najmočnejšo v Košakih ob klancu proti Mariboru. V Rošpohu, ki je dobil ime po konjih, niso sredi 16. stoletja več znatneje gojili te živali, promet se je že preusmerjal s ceste skozi Rošpoh na cesto skozi Košake. Najšibkejšo govedorejo je ugotovila cenitev na Studencih, najmočnejšo v Hvaletincih. Od 11 do 21 glav govedi je imelo 14 podložniških družin, zlasti v Stari Novi vasi in v Hvaletincih.

Najbolj so podložniki, skoraj polovica njih, imeli od 1 do 5 govedi. Najmanj svinj so imeli v Neudorfu, največ v Hvaletincih. Najbolj normalno je bilo, če je imela družina 1 do 5 svinj.

Najrevnejše hiše so stale pri Ormožu in na Studencih, najbogatejše v Hvaletincih, na Plaču, pri Vurberku, v Dragučovi, Cirknici, Košakih, pri Viltušu in na Pohorju. Pet podložnih družin je prebivalo v zelo imenitnih hišah, ocenjenih s 30 do 50 goldinarji v krajih Cirknica, Jakobski Dol, Viltuš in Dragučova, na drugi strani pa kar šibka polovica v hišah, ocenjenih z 1 do 5 goldinarjev.

Majhne površine obdelovalne zemlje njiv in travnikov pri posamezni podložni družini so ugotovili v Šalovcih le za 3 goldinarje cenilne vrednosti, največje na Plaču s 15 in v Neudorfu s 16 goldinarji. Po največ je prišlo na družine njivske in travniške zemlje, ocenjene z okoli 10 goldinarji. Pretežno od obdelovalne zemlje so živeli v Rošpohu, Jakobskem Dolu in na Studencih.

Iz podatkov o višini odmerjenega davka na posamezno podložno družino le do neke mere razberemo gospodarsko moč podložnikov. Vpliv ocene hiš je bil pri odmerjenem davku premočan. Skupni davek podložnikov je nanesele dobrih 128 goldinarjev. Brez davkov so bile pustote. Prav nizki so bili davki le do 15 krajcarjev pri 46 družinah, zlasti v Viltušu, na Studencih, v Obrežu, Ormožu, Šalovci in Brebrovniku. Najnižje davčno poprečje pokaže tabela v Ormožu, le 10 krajcarjev. Najvišje, od 40 do 110 krajcarjev, je bilo obdavčenih 52 podložniških družin zlasti na Pohorju, v Košakih, na Plaču in v Neudorfu, med njimi 8 družin s 66 do 110 krajcarjev v Stari Novi vasi, Košakih, Jakobskem Dolu, Viltušu, Cirknici in Dragučovi. Najvišje poprečje davkov so poznali v Hvaletincih z 39, na Pohorju s 40 in v Košakih z 41 krajcarji.

Po številu vprežne živine lahko razdelimo podložne družine v 3 skupine. Kočarji so imeli do 2 glavi vprežne živine, srednji kmetje med 3 in 6 glavami in veliki kmetje več. Kočarjev je bila dobra četrtina, srednjih kmetov šibka polovica in velikih kmetov četrtina.

Ker so pri podložnih družinah v večini, pri 229 od 283, pripisali ob imenjski cenitvi leta 1542 tudi vrsto posesti, se da tudi tako ugotoviti do neke mere njihovo premoženjsko moč. Bolj kot to pa se da iz tega razbrati, da je pred sredo 15. stoletja precej primanjkovalo zemlje in da so takrat nastajali domci in polovične kmetije, kar 120, zlasti na Studencih, pri Ormožu, v Brebrovniku, Viltušu, Bunčanih, Šalovcih, Stari Novi vasi, Zgornjem Jakobskem Dolu, Dragučovi in na Pohorju. V dobi pa, ko je najbolj zaradi premnogih vojn postajalo težko za ljudi, ponajveč v drugi polovici 15. stoletja, se je od te drobne posesti obdržalo samostojno le 84 enot, druge pa so priključevali večjim enotam ali pa so se same združevale v takšne. Takrat je celo 13 nekdanjih normalnih kmetij zgubilo samostojnost, takrat je povečini nastalo tudi 27 pušč in dodatnih posesti, zlasti v Jakobskem Dolu. Kriza za ljudi je odvzela samostojnost kar vsaki četrti podložni posesti.

Iz zapisov imenjske cenitve o podložnikih zvemo tudi to, da so sredi 16. stoletja živeli v naših krajih na podeželju tudi obrtniki, odkrivajo jih do neke mere priimki.

Župani so načelovali podložnikom na Pohorju, v Dobrovcah, pri Viltušu, v Dragučovi, Jakobskem Dolu, pri Vurbergu in v Stari Novi vasi. Tudi sami so bili podložniki.

Dvor v Stari Novi vasi je veljal za strelskega.

Podložniki so bili praviloma domačini, le tu in tam so bili med njimi Krajner, Kočevar, Valh, Vezjak, Krabat, Mitndorfer, Klagenfurter in Tajčman.

Gospodstvo je imelo tudi 336 gorskih vinogradov v 26 goricah, ki so jih po popisu leta 1542 ocenili takole:

		v imenjskih goldinarjih																	poprečje			
		gorniki	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	60	70	80	100	120	125	150	200	300	
Pohorje	Pacherp. (erg)	6			6																	12
	Amasp.; 1818 Mrauling	7		5		1	1															12
	Hunntzp.	5	1	3	1																	8
	Stempferp.	4		1		1											1					40
Pekel	Hell	8		2	2	2																13
Košaki	Leuttersp.	3	1				1													1		76
	Sturmp.	8		1	3	1		2													1	54
Frajdek	Freidegg	7		1	2	1		1				2										28
Gačnik	Gotschnigp.	12	1	8	1	2							2									10
	Gotschap.	8	1	1	2							3				1						37
Grajski hrib	Schlosp.	13		4	2	4		1		1						1						22
Stolni vrh	Babanerp.	14	2	2	2	4				1		1		1	1							26
	Reschutznp.	37	4	18	6	4	3	1			1											12
Hlapje	Klappen, Walkan, Trannkowitz	24	3	9	3	4	3	2														14
Ročica	Reschitzp.	17	2	8	2	5		1				1										15
Kogl	Gugl an Rospacherp.	9		3	2	1					1	2										26
Morski jarek	Sannd Marx kirchen = Margrabn	5	1		1	1		1										1				38
Rošpoh	Rospacher p.	8	1	3		1							1									18
Vurberg Sepacher p.	Wurmberg + Preisp.	10	1	1	4	1		1					2									23
	Ober Ror (pri Ljutomeru)	18	1	7	5	3		1				1										14
Libanja	Pibanerp.	13		3	2	4	3	1														18
Kunova + Zg. Brebrovnik	Kranau, ober Borbranicckhp.	13		2	2	6	2			1			2									19
	Lanerstorffer p.	21	2	2	8	3		2		1		1										23
Kocjan	Kazianp.	47	1	14	10	13	2	5	1			1										17
Viltuš	Wildthawsenp.	7		5	1							1										15
Grušova-Tetiče	Gruscha + Tatutsch	16		2	5	3		2						1		2			1			29
26 (31)		338	22	103	72	66	15	21	2	3	2	13	5	2	2	3	1	1	1	1	1	20

Gorski vinogradi so ležali v krajih, kjer so živeli gospostveni podložniki, ali blizu njih. Gorniki teh vinogradov so bili domači in bližnji podložniki, redkeje cerkvene ustanove, plemiči, meščani in tržani.

Nekateri gorniki:

Amasp.(erg) — 1616 Mrauling pri Razvanju: Švajger

Hunntzn. pri Razvanju: Friderik iz Razvanja

Stempferp. pri Razvanju: sv. Mihael v Razvanju, Gleinzer

Pekel: Mariborčan Divjak

Košaki: 3 viničarji, Stemper iz Gradca

Sturmp.: Mariborčan Švare

Gotschap.: Mariborčan Šmitlinger

Grajski hrib: Mariborčana Frajdenperg in Piso, Lovrenc na Studencih

Stolni vrh: bratovščina Naše gospe

Reschutznp. pri Hlapju: Jakobova cerkev

Ročica: Gleispacher, Auersperg

Kogl južno od Sp. Kungote: Mariborčana Potočnik in Flajšaker

Morski jarek zahodno od Sp. Kungote: Kubler iz Judenburga

Vurberk: meščan Luka Polc, Mariborčana Vajs in Pek, mariborski gvardijan

Libanja: Radgončan Taner, Ljutomerčana Pader in Vronderlin

Lanerstorfferp. pri Ormožu: Radgončan Puheber, Verženec Filipič, Ljutomerčani Arnauš, Nedelko, Nikolič, Šnajder, Špärer

Viltuš: upravnik Hubner, Turjaški, Dietrichstein

Grušova-Tetiče: Herberstein, Mariborčan Kreač.

Največje vinograde od 100 do 300 goldinarjev imenjske cenitve so imeli le privilegirani gorniki. Tu in tam je bila pri vinogradu njiva, gozdič, stiskalnica, klet ali celo stanovanjska zgradba. Na Kocjanu je razpolagal s stiskalnico in kletjo že vsak peti gornik. Skupno so ovrednotili gorske vinograde s 6736 goldinarji, kar je pomenilo 99 funtov imenja ali davčne osnove.

Zadnjo postavko v imenjski cenitvi je predstavljala obdavčitev osebenjkov. Bilo jih je le 17, med njimi 3 z družinami. Osebenjki so bili hlapci in dekle, gostači in viničarji. Za vsakega osebenjka so določili davčno osnovo 15 krajcarjev, kar je za vse nanese blizu 5 funtov.

Celotno davčno osnovo za gospostvo ugotovimo z blizu 280 funti (=1/300 štajerskega deželnega imenja). Ko se poslavljamo od imenjske cenitve 1542, naj zapišemo še to, da so njena sporočila poleg seznama za osebni davek iz leta 1527 edini zgovornejši vir za gospostvo vse do srede 18. stoletja in je zato izredne vrednosti.³¹

Leta 1554 je Andrej Graben zgubil v korist mariborskega župnika pravdo zaradi cerkvene desetine na Lajteršperku. Leta 1556 so Andreja, zadnjega Grabna, pokopali v mariborski župnijski cerkvi.³²

Grabna sta nasledila Wolfgang in Krištof Zwiehhl. Njuna upravnika sta bila leta 1562 umrli Bolfenk Hohenwart in leta 1565 Baltažar Rotter.

Za Zwiehhloma je posedoval gospostvo od 1569 Grabnov sorodnik Karel Stadler še 1573—1575. Poravnal je prek 2000 goldinarjev davčnih zaostan-

³¹ Imenjska cenitev 1542. XI/136, Sda.

³² Jože Mlinarič: Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru ..., Zbornik ob 750-letnici: Mariborske škofije. Maribor 1978, 147.

Orožen I, 532.

³³ Mlinarič XII, 72.

kov in dal 500 goldinarjev za popravilo gradu. Leta 1573 je izročil meščan mestu opekarno pri Melju. Zanj je bilo treba letno plačevati Stadlerjevemu gospostvu 600 srebrnikov.³⁵ Karlov sin Franc je zmagal zaradi očetovih plačil proti zahtevam drugih sorodnikov in prevzel gospostvo. Kmalu ga je nasledil mož njegove vdove Kristof Teuffenbach. Za Stadlerja so gospostvo upravljali Klement Welzer (1570), Jurij Gabelhamer 1582, Peglić 1584 in Janez Stubenwoll.³⁶

Med letoma 1587 in 1589 je gospostvu načeloval Klement Welzer, znan v naših krajih že leta 1581.³⁵

Na začetku 17. stoletja je bil razpadajoči grad pust, družbo mu je delala le s topom oborožena občasna mestna vojaška posadka. Mestu je bil prepuščen že leta 1605. Leta 1611, ko ga je imel v zastavi Janez Khiessl, so ocenili njegovo obzidje z največ 2500 goldinarji, stavbišče puste pristave s 300 goldinarji, gozd s 1200 goldinarji.³⁶

Leta 1612 je dedoval gospostvo po očetu Francu, znanem že 1609, in po materi Heleni (1611) Gal Racknitz. Je pa Franc še 1615 kupil 2 njivi pod Grajskim hribom. Gal je leta 1629 zaradi luteranstva moral zapustiti deželo. Takrat je kupil od njega gospostvo z le še 128 funtov imenja Vid Sigmund Herberstein. Njegov varuh je bil Gotfrid Stübich.³⁷

Leta 1641 je gospostvo kupil od Stübicha kočevski grof in gospodar spodnjega mariborskega gospostva Jurij Jernej Khiessl. Leta 1646 je bilo v gradu in pristavi 6 ognjišč. Gradu podložnih je bilo samo še 61 kmetij, 16 polovičnih kmetij, 59 domcevi in vrsta gornikov.

Zgornji mariborski grad je vtisnil svoje ime drugemu največjemu slovenskemu mestu. Ko so odstranili večino njegovih ruševin, so postavili na njegovem mestu leta 1784 spominsko piramido. Po njej se Grajski hrib imenuje Piramida. Leta 1820 so namesto piramide po 36 letih zgradili sedanjo Marijino kapelo v upanju, da ji bodo strele prizanesljivejše. Svetišče je oddlejal pomnik na nekdanji mariborski grad.³⁸

Podložniške družine obeh mariborskih grajskih zemljskih gospostev so skozi stoletja s svojo ustvarjalnostjo in marljivostjo mnogo prispevale tudi za rast mesta Maribora.

³⁵ Notranjeavstrijska listina 523, Sda.

Posebni arhiv Brandls, 38, Sda.

Puff 2, 115, 130.

Orožen 1, 533.

Pirchegger, 47.

Curk, 45.

³⁶ Orožen 1, 319–320.

Pirchegger, 48.

Unterstermark, 21.

³⁷ Listina za leto 1611, Sda.

Knjiga registrov dvorne komore, 215, Sda.

Puff 2, 133.

³⁸ Staro deželno pravo (Altes Landrecht), 528/3, Sda.

Puff 2, 135.

Pirchegger, 48.

Unterstermark, 21.

Jakob Richter: Maribor v reformacijski dobi, CZN 10, 1974, Maribor 1974, 99.

Curk, 21, 26.

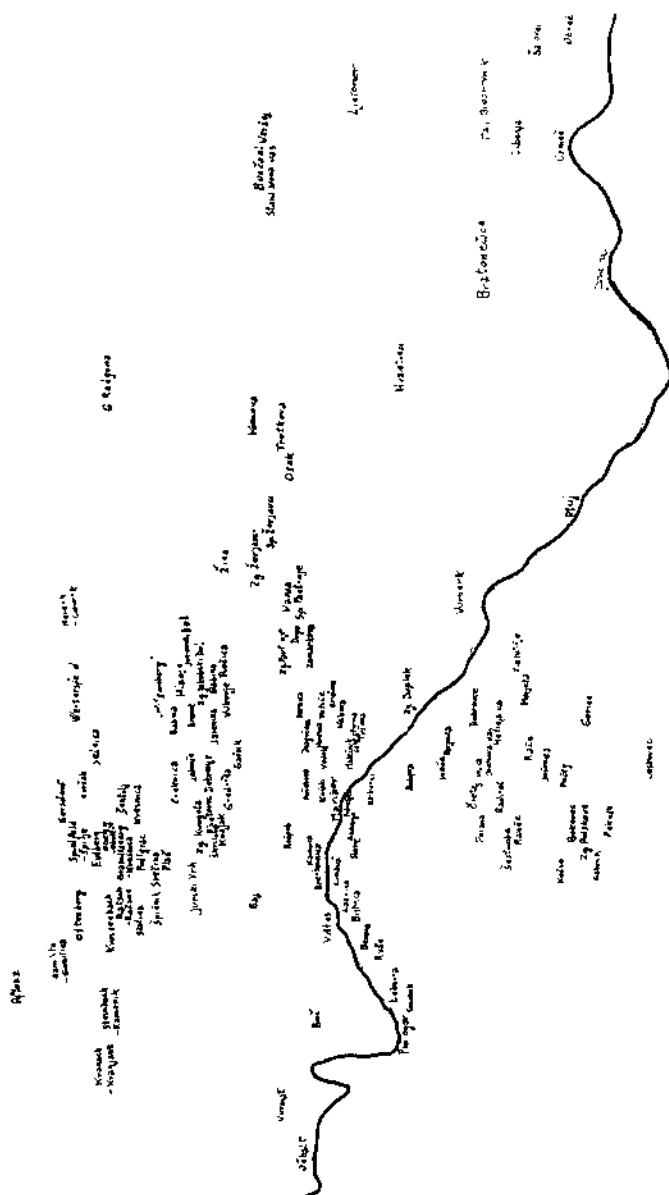
³⁹ Puff, 133.

Gabriel Majcen: Kratka zgodovina Maribora, Maribor 1926, 63–64, 78.

Pirchegger, 48.

Unterstermark, 21.

Curk, 139.

Priimki

Babina:

1536 — Cink Fras Heroog Majhenič Šmaroc Teps Teš Trop

Bezena:

1499 — Has Kresnik Potiš Singerl Suscajs Ternonik Večernik Voha

1570 — Abersnej Černšek Čoberle Grostrunk Kresnik Lampreht Potiš Svajcer Večernik Zajc

Bistrica:

1499 — Čimerman Dolmpuš Goricon Hajnrajh Himmelštos Kamplič Knofl Lampreht Mikuš Muler Plečko Singerl Supan Šrampf

1570 — Čimerman Draksler Krajner Mulner Plešivec Resman Siber Strojmi Stupišnik Škorjanc Šlege Štern Štrošnjajder Šuster

Boč:

1536 — Helbling

Bohova:

po 1514 — Jurič

1570 — Esih

Bratonečice:

1527 — Cvetko Klement Supan Valpot Vampel Veber

1542 novi — Krajner Majcen Vanpek Vurka

Bresternica:

1499 — Levrod

Breznik:

1499 — Breznik Černik Gusak Mavrah Murko Pogača Rudimal

1536 — Breznik Čimerman Gosak Maulko Mavrah Pogača

1542 novi — Čolnik

1570 — Breznik Laser Mavrah

Bruck:

1570 — Lampl Rat

Bukovec:

1570 — Auh Garjup Glaveker Kaban Kobrer Košica Lesjak Pergaver Pesjak Pisanic Ratenek Samah=Samuh Sekelhuber Vracas Vratenčko

Bunčani:

1527 — Grosar Igušek Izak Jančič Javk=Juh Kopač Kovač Leben Marolt Novak Pohajač Popel Staniko Supanšek Šmah Šnajder Veverin Vulsko

1542 — Ajgentiš Goser Grampas Igrisec Izak Janko Januš Juh Kalas Klobl Križanič Leben Majsl Muršič Nagačič Oškorec Panpeh Pavlič Pohajač Serina Šmah Šteflič Šuc Trager Vulsko

Ceršak:

1536 — Gambse Janšec Klajn Kotnik Lajbaher Maleheš Mulner Polanec Prašl Rajh Sumperli Sunko Vajngerl

Cirknica:

1527 — Frank Frankuš Kitl Marolt Mate Mitndorfer Nikolare Podlesnik Podletnik Podlipnik Sterlih Šrampf Svarc Uberal Viherli Vračko

1536 — Kirl Peniča Simandl Šuster

1542 novi — Vabik

1570 — Penica Valh

Cmurek:

1570 — Juršič

Dobrenje:

- 1536 — Divjak Fabjan Fek Frelih Groza Heberli Korol Kukmas Kumah
Mulner Nekrep Pfafinger Polc Prajs Pukl Puklič Rosman Špic
Šrimpf

Dobrovce:

- 1527 — Delapust Holajnšek Lanc
1542 — Grušak Lanc Počnik

Dragučova:

- 1527 — Anderli Dingmajster Flajšaker Hiel=Kitl Iserle Kragš Kristan
Lindl Propstl Pukl Rebernäk Sabineš Sekirnik Slaber Sordit
Supanic Šah Slenik Štravs Vogalič Zuzek
1542 novi — Capla Fuks Heroog Kerdt Kreač Popič Ranko Supan
Švajkart Vindiš

Dugo:

- 1499 — Hunger Lederveš Nikovic Siton Skorlic Valtar
1536 — Škorlec Unger Valtar
1542 novi — Černič Divjak
1570 — Draš Lacjan Škarlic Unger Valtar

Eulberg:

- 1536 — Haler Jancec Korbler Šnajder

Furau:

- 1536 — Ferlinc Patron Popič Pumperli Šaupernik Šlegl Šmalc Šterling
Tutikar

Gabrnik:

- 1570 — Koren Lasnik Prodnak Šlamperger Varhovšek

Gaj:

- 1499 — Avsineš Ceniček Jauh Klampfer Potočnik Supan Šunter Vavde
Voj Volenač
1536 — Klampfer Knehtl Potočnik Požgan Šunter Veld Voj
1542 novi — Kramer Šmid Terlan Vara
1547 — Krajner Mulc Vaserman
1570 — Klampferer Knehtl Krajner Potočnik Požgan Šinter Terlen Ter-
viser Voja

Gačah:

- 1536 — Gambse Ješ Jurko Koper Magerli Majcen Najpaver Prener Sigi
Spilfelder Štajndl

Gersdorf:

- 1536 — Gril
1570 — Kudl

Gradiška:

- 1536 — Ciperli Daks Druše Fidler Gambse Hergot Kunsperger Lančer
Mule Mulner Prauhart Volf Vorojnik

Hengsberg:

- 1570 — župnik Gleisdorfer

Hlapje:

- 1536 — Jager Knel Luckhnitz Messastied Negav Roškar Šipah Švarc
Vaher Vahl Vako Virtek

Hoče:

- 1570 — Mulner Supan
1499 — Graber Grebing Hasner Komar Laznik Pangartner Plevling Po-
žinger Samerak Trampuš Trugsag

Hotinja vas:

- 1499 — Graber Grebing Hafner Komar Laznik Pangartner Plevling Pošinger Samerok Trampuš Trugsag
 po 1514 — Cesnik
 1570 — Grabnik Krabat Mlaker Pederič Prasco Pungartnik Sambrah Singer Supan Šnajder Valtl Vezjak Vidško

Hvaletinci:

- 1527 — Bec Ivanuš Lesjak Lubše Murse Petek Vahlas
 1542 — Holc Lubše Murse Seriga Suhač

Jakobski Dol:

- 1527 — Avško Frolih Geveber Gumperšak Gumšek Iserle Kefrič Knab Knabl=Kubl Kranjc Kristan Marolt Mesarič Oltag Ošlak Pak Propstl Rohl Slominak Sorjan Tajčman Toman Torjan Ungešmak Vever Vinster Ziste
 1542 — Antal Bakej Černčič Garup Gruber Gumperšak Hercog Jager Juho Klagfurter Kubl Krajnc Lipuš Lorjan Marolt Nikolare Pak Rašger Rohl Rues Šniak Tajčman Trnavec Ungešmak Vagke Šauhen Selm Ševinjak Šibernik Štramer Štrasek Teme Topič Trunkl Tulmač Veber Verš Vinster Višer Zebold

Jarenina:

- 1536 — Adelinc Bračo Burding Busold Druse Ebrih Kajzer Krajner Lampreht Pelcl Peter Rajniš Rugar Supan Šajnpreht Šepf Štifl Urban Veber Velše

Jelenče:

- 1536 — Bračko Franc Gosak Lah Metliker Plajberger Supan Šulko Tomel Verčak

Ješenca:

- 1570 — Bratina Meglič Podorič Podrič Purganaj Supan

Judenburg:

- 1542 — Kubler

Jurovski Dol:

- 1499 — Andrečič Bračko Drager Gajdeč Hercog Kajdič Kitl Kolman Mačak Majcenič Merk Murko Murolt Novak Ormanič Pantes Petric Prodač Sternašil Supan Šormic Vajčanič Vuč Zurfler
 1536 — Andrejčič Hajdič Jančič Kitl Majcenič Murko Naloga Sermonič Šormičič Vračko Vračkovič
 1542 novi — Černičič Vrač
 1547 — Simonič
 1570 — Adref Andrešič Bračko Januš Kajbič Kitl Majcenič Murko Naloga Bačkovič Rol Sabata Simonič Snirovič Sorman Sormanič

Jurski Vrh:

- 1536 — Apat Bračko Breznik Čerče Čerčec Frelh Gasperli Gejtnik Glades Gočebar Graci Graf Gril Hamerl Hansiš Himelrajh Hulbing Hus Jurič Kajzer Krajner Lapše Laufer Leber Lilek Lisjak Male Mike Nevrat Nudl Pegnič Penica Pessi-Sob Peternel Pomprajn Prandeš Rat Ruce Selednak Smolenik

Kamenik-Stainbach:

- 1536 — Jeler Kefer Kerc Kukmal Kunc Mragkh Unger Veber

Kamnica:

- 1570 — Baumgartner Hornik Kakel Kenpajs Merl Pehem Prek Senci Štumpf Vakonič Vašenk

Kočno:

- 1570 — Kolar Krajner Nahtigal Pajek Pasterk Rebernak Šerbel

Košaki:

- 1527 — Anderli Jorgl Lutold Mate Polcl Polhl Rozman Šmirmaul Vernger
- 1542 — Anderli Krajncr Mitndorfer Polcl Trap Vajncerl Vernger
- 1570 — Platna-Rocka

Kressenbach:

- 1536 — Gutleben Koh Krajner Prorotschnigh Strasak

Kresnica-Grassnitzberg:

- 1499 — Anderli Branaš Fluher Gnas Krivec Oben Plač Vindiš Zuher
- 1536 — Čoling Fluher Karner Kastl Krivec Kus Lenešnik Osterman Plač Potisk Štumpf Vagner Vindiš
- 1542 novi — Kropf Krulc Sigl
- 1570 — Fluher Krivec Kus Lukas Osterman Plač Švarcpauer Varašič Zirker

Kresnica:

- 1536 — Eferli Flajšaker Gerhart Holer Jarne Karner Karošec Koler Krajner Kundorfer Lea Leskovec Levčaher Lindl Mandl Mežnar Mulner Murer Risner Sgen Sun Škerget Šleber Smid Španhakl Toplak Tretenprajn Vagner Veber Vurojnik

Krivič:

- 1536 — Anderli Cink Fers Finster Grampuš Trap

Kronova:

- 1527 — Ivako Kolnik Magatec Supan
- 1542 novi — Novak Safner

Lanersdorf:

- 1542 — Krabat Kuher Murko Paulič

Laznica:

- 1499 — Rosman Srbec Veber
- 1570 — Likoveč Rauter Resman Turbas

Legvanjska vas:

- 1570 — Krail Kuce Mavrič

Leskovec pri Črešnjevcu:

- 1570 — Lešnik

Libanja:

- 1542 — Nedelko Zvertil

Ljutomer:

- 1542 — Arnauš Nedelko Nikolič Pader Šnajder Šparer Vrondelin

Lobnica:

- 1570 — Hertenfelder

Lučane-Leutschach:

- 1570 — Hakel

Malečnik:

- 1499 — Veber
- 1570 — župnik Kupič

Mali Brebrovnik:

- 1527 — Borič Fajfer Murkovič Pavlovič Vudle
- 1542 novi — Polaš

Maribor:

- 1499 — Ajbperger Cimerauer Flajšaker Frajsimut Graben Grunsajzen Henker Herter Himelberger Holnberger Igelhofer Kramer Kuršner Ledrer Pajnkirher Paldauf Paternošter Prajz Pučenk Rečas Regensod Rogendorfer Serer Smid Šnajder Straus Volf
- 1542 — mestni pisar Arbšofer Divjak Flajšaker Frajdnpereg mestni sodnik Holcman Kardian Kreač Pek Piso Potočnik Snitlinger Švare Vajs

- 1570 — Božič Čahajm Čolnik Fridauer Gajzpaher Glades Glumic Grinperger Haler Herbstperger Himelberger Jaric Kačevar Kakel Kalunder Kikicer Klagenfurter Košaver Kreač Lakner Leben Ledrer Lušnik Majer Masa Majsl Majš Njendran Osterman Oto Papič Petik Pfrumel Polc Prajbs Prajtenhuber Puhler Rajh Resler Satler Szekely Sinekovič Šamperl Španrib Špis Štarh Štirken Taler Tišler Vasertrinker Verder Vidmar Vildenrajner Vošič Vuha Vunsam

Maribor Lebarje:

- 1570 — Gočl Kaluder Knehtl Majerhofer Moser Mulner Najšvert Šartenberger Štadler Vinterhofer

Maribor-Ušja ulica:

- 1499 — Alceng Aspang Causer Flajšaker Frankli Graspok Gumpel Hehtl Hudimal Igelhofer Jorglič Krajner Kursner Lisink Maurer Mosnak Mulner Pader Puhler Rajhans Rajher Salar Satl Selajter Simendl Šmid Veber Vičer Zah
- 1536 — Cehner Cimerman Cobl Divjak Flajšaker Gemantler Graspok Gšvajdler Haubensah Holcman Hudimal Irše Kirhperger Krajner Kreač Mešnak Mulner Pajser Palbierer Pek Plašaker Puhler Rajh Regal Svetkovič Šloser Šmid Štradner Višer Zanse
- 1542 — Knotr Štradner Šuster Švarc
- 1570 — Cobl Guček Hajdfalk Haler Holcman Jobstinger Lukač Marnberger Petik Regal Satler Senekovič Štradner Šuster Umbfur Vagner Valh Vidmar Vinter Vunsam

Marjeta na Drav. polju:

- 1570 — Abvolkovič Kruhovič Krušnič Markovič Pehič Susič Šteflič Vahič Vahoter Vander Velzer Veras Vudak

Muta:

- 1570 — Sulcpaher Vitinger

Nazobeh:

- 1536 — Fidler Ledinjak Ogern Pahar Paumgartner Porošnik Požganik Vašna

Neudorf:

- 1527 — Esl Roslin

Oboki-Obegg:

- 1536 — Čoling Krevec Lemesing Leskovec Lindl Melešnik Osterman Patisk Plač Vajncedl Varko Veber

Obrež:

- 1542 — Krajner Recek

Orehova vas:

- 1499 — Drečer Gasak Grah Harček Herter Maderspelg Mulner Pader Passar Plevnik Samrek Stane Stern Šuster Vličnak Vuličnak
- 1536 — Drešer Lube Majcen Muhl Pader Paumgartnik Pičili Sambrak Stane Supan Šuster
- 1542 novi — Kuster Najpaver Voglič
- 1570 — Krajner Krajnic Majcen Metlar Murko Najpaver Paumgartnik Peteršek Rakovec Rehten Samroh Simon Stane Supan Šuster Vakerle Vlešnik Voglič Volf Vuh

Ormož:

- 1527 — Brodar Nimer Veber
- 1542 — Križanič Veber Venig Vizjag Zadravec

Osek:

- 1499 — Antal Fras Galuf Gečkar Golob Kolarič Murko Šarben Šulo Šuster Vronšnik Zadravec
 1536 — Franc Fras Galob Hafner Meričnak Močnik Sučen Šamperl Štrajko
 1542 novi — Mašnik Unger
 1570 — Bračko Franc Fras Fridrih Golob Gosar Meršnik Močnik Mušnik Ričko Renko Šamperl Suč Vogerin

Ottenburg:

- 1536 — Kelner Kufmag Šuster

Pekre:

- 1499 — Goldšmid Gorgisien Mule Prembser Ratiš Rimbser Salcer Samstag Vebe
 po 1514 — Embrih Gutsmandl Kalošnik Lampreht Pavlič Rad Rater Rimer Šlaber Šuster Švarc Vagner Vostner
 1536 — Gutsmandl Karner Kološnak Kramer Krevs Lacenverger Muli Posern Samstag Supan Šlaber Urban Vabič
 1542 novi — Hamer Krojčhajmer Pecl Rader Remen Rudl Štruc Šuster
 1547 — Lampreht Mule Pavlica Rat Vagner Vorstner
 1570 — Brumbnik Fidler Glades Gutsmandl Habič Halašnik Jeronim Kačavar Krajner Lampreht Mule Pavlič Pinter Pušerl Rat Rater Remen Snajder Šuster Švarc Vorstner Vran

Pernica:

- 1536 — Bračko Bratec Drozg Jančec Kuminjak Kusold Lesičnak Šivko

Plač:

- 1536 — Barko Kolbl Kukic Nepokhoi Pelcl Plač Polečan Šajsenpruh Škerget Štumpf Tišler
 1542 — Kumer
 1499 — Fridl Garc Hajnrih Lanesnik Šmid Šnajder Štajer Vunder

Plintovec:

- 1536 — Groserc Hasl Koler Polc Vabič Vagner Veber Vlbink Vunder
 1542 novi — Plesih Šnajder Vidkopf Vinter
 1570 — Gurčak Plešek Pedišak Sorko Veber Vlbink Vunder

Pobrežje:

- 1499 — Druker Folcer Glajsunler Hudimal Kudik Mavrer Prajš Selajter Supan Šnajder Veber
 1536 Zgornje — Regal Supan Štefl
 1542 Zgornje novi — Gunše Rudl Vild Zoseker
 1570 Zgornje — Berničej Boh Božič Cimerman Haler Kačaver Krapf Kreač Kumer Markl Osterman Prajš Prajtenhuber Pugl Resle Satler Sigihar Šnajder Veber Velzer Višer Vobal Zosak
 Spodnje — Čahan Dorič Karner Klavž Krump Krumphaus Pandelet Šnajder Šrampf Šuster Velak

Podlogar:

- 1536 — Erhart

Pohorje:

- 1527 — Breznik Delpust Gradišnik Harb Henetiš Kiner Koh Kunc Leric Letiš Marher Milner Novak Pinter Plešivec Potnik Potočnik Ramšak Rec Rutnik Tanel Turnah Veber Vesočnik
 1542 novi — Bisosinek Kerka Lebruč Rifl Semečič Valda Vura Zuzek Žerjav
 1570 — Cander Dovnik Jelenko Kopitar Lanc Ledinek Lore Lumbnik Maurič Menart Naj Petek Verdnik

Pokoše:

- 1570 — Gregorič Jurgili Part Penič Pišek Rupl Seberle Simanko Šteflič
Trapan Vezjak

Polana:

- 1570 — Frank Jereb Kuk Lipej Meglič Plahutnik Ramčak Rutnik Šteflič

Požeg:

- 1570 — Cveifer Klavž Marin Prosat Supan Šuster Tokevič

Ptuj:

- 1570 — Vildenrajner

Račane-Ratsch:

- 1536 — Cigler Darnkas Gubanitz Kral Kuher Lap Nobak Rajger Unger

Rače:

- po 1514 — Graben Moser
1570 — Dvertič

Radgona:

- 1542 — Puheber Taner

Ranče:

- 1570 — Jevšovar Korošec Krajnc Paldauf Vušenko

Ročica:

- 1536 — Ferlinc Perko Pizdiček Pleh Pleš Rul Stena Štaser Tralčman Trnavec Trogšer Vilhajn

Rogoza:

- 1499 — Supan Varm
1570 — Klampfer Korantanšek Raunšek

Rošpoh:

- 1499 — Maurer Partl
1527 — Ajzenleger Ajzenvagen Ciperli Daks Druše Gladus Krajner Krivčnik Maurer Perneker Šnajder
1542 — Ciperli Dolman Druše Količ Kruplnik Murer Partlič Šnajder Šuster
1570 — Bartlič Murer

Ruše:

- 1499 — Certa Flajšaker Gregoric Herter Husenko Jud Kivec Pridnak Pulin Šajsauidentiš Šmocer Šnajder Šrampf Šuster Tirnonik Vagner Varbulz Vaserman
1577 — Černež Croa Gregorič Kokol Lepe Levar Mulner Napred Pinter Podlešič Ridhard Simpau Šerc Šmíd Šnajder Šuster Ternik Ternonik Valdič Valh Veber Večernik Volfič

Ruški Breg:

- 1570 — Dobnik Grešner Jurše Laher Marin Repolusk Samp Sernic Šmocer Zajc

Ruše-Kalch:

- 1570 — Čander Furbas Kucian Peckajn Sitar Veberle

Sele:

- 1570 — Bogatič Lohr Maček Remšak Slabuder Surling Valh Volf

Selnica ob Muri:

- 1536 — Batle Ciglmaister Dolanec Kuciprav Lipuš Lorberg Majster Miklar Sunko Škofica Sluta Šuc

Slatina:

- 1536 — Brus Erne Kovolgnak Kraj

Slivnica:

- 1499 — Krabat
po 1514 — Šuster

- 1570 — Koler Kolonič Krajner Mlaker Penec Picele Rasp Stapnic Stric
Šišek Stefanhar Sturman Tajčar Valentan Veber Virt

Smolnik:

- 1570 — Cebe

Sp. Kungota:

- 1536 — Bruderman Kumer

Sp. Radvanje:

- 1499 — Fajfer Gusan Kapan Krajner Kranič Lepe Najpaver Nevnajglin
Pangartner Rifel Šuster Tomlin Veber

- 1570 — Fidler Guse Karner Krabat Krajner Krajnic Lampreht Lečnik Ma-
jerhofer Minkuš Pugl Ruško Sumer Šofina Šrampf Vajs Vresn

Sp. Vukovje:

- 1499 — Cimerman Encl Gros Knehtl Lepe Pivec Prebic Rajsner Repic Sive-
glave Slepfe Sorbl Svarc Vergajs

- 1536 — Golič Knehtl Kolnajs Lepe Pijanec Ratmaner Sincič Serbl Šuster
Vuranič

- 1542 novi — Fras Jež Ruhtl Snajder

- 1570 — Bračko Bramč Cveta Gosnik Klampferer Kneht Krajner Paum-
gartner Pijanec Rateman Serbel Verner

Sp. Podigrac:

- 1536 — Masenik Osmah Zvater

Sp. Žerjavci:

- 1499 — Gubše Gule Harningo Hunger Ivanuš Karner Male Masa Mastuh
Mastur Petek Plavec Rauber Supan Trojnger Valih

- 1536 — Burgarec Jevševnik Jurho Pakojec Rošpoher Škerlec Vajnger Vez-
jak Vuč

- 1542 — novi — Andreač Erjavce Fekonja Fras Geš Hajdič Hersoling Jama
Koper Lajka Laš Lorenc Pernhart Šrund Štefan Vol

- 1570 — Bernhard Fras Gole Ibanič Ješ Jolševnik Kajbič Lovrenčič Masa
Mastir Petek Plavec Rol Rospaher Sajht Simonič Šerlič Vizjak

Srednji Podigrac:

- 1527 — Koh Kumer

- 1536 — Guncel Kasavec Koh Krabat Kumer Ozvaldič Pole Suchota Štravs
Virtič

Stara vas-Kulše:

- 1570 — Anderle Penc Vabič

- 1542 novi — Filipič Galbič Grandl Krisnak Macun Malešič Nicl Polanšak

Stara Nova vas:

- 1527 — Andrešič Cindl Fuks Gesele Kitek Kolar Koren Nesič Pavli Rogor
Sterk Terniko Unger Varko Vetric Vihone

- Pontesak Stanko Škof Valkan Verbesec Zudl

Svečina:

- 1536 — Cehner Cimerman Drajs Gros Kobolt Kristan Kuster Lapse Lipuš
Majhenič Marko Novak Perloch Plahuter Ropač Runcik Šparsbrot
Tenk Varlavc Vičajner

Šalovci:

- 1527 — Krivačec Križanec Kuhar Kuharič Recek Vahe

- 1542 — Ašpah Hergul Križanec Krajner Kuharič Vurko

Šestdobe-Ranče:

- 1499 — Supan

- 1570 — Daveršek Meglič Šteflič Vrajcne Vulko Žuraj

Škrilava-Jesenice:

- 1536 — Bruderman Cenčič Kundik Petaver Plečič Smode Veld

Spičnik:

- 1536 — Behajm Brus Hartl Hrn Korc Kožuh Kuster Lap Marko Reš Sabi Šantl Škof Šof Šrajner Trbas

Stajnpah:

- 1499 — Ciperl Leo Martinčič Sajsicer Šmajser Ves
1536 — Corčah Vagner
1542 — Martinčič Sajler Trboš
1570 — Krajner Martinec Putučnik Vuj

St. Andraž-St. Andrä:

- 1570 — Perger

Trotkova:

- 1499 — Fajfer Gros Hunger Mončnik Murko Rogajs Sisek Sivko Sunek
1536 — Antolanic Fras Hafner Hatal Močnik Sisek Sivko Slesinger Unger Veber
1570 — Fras Latela Močnik Sivko Unger

Waytzhalben:

- 1536 — Cvelfer Fidler Hurnas Karcn Majhen Mule

Vajer:

- 1499 — Supan Šuster Tutl
1536 — Ostrašak Puhajmer Štrosak Vrnčič
1542 novi — Potič Ulričič Voh
1570 — Cimerman Koh Šnajder Vavpotič Vohe

Varda:

- 1499 — Divjak Hunger Pec Peklar Rešetar Veselko Vradič
1536 — Divjak Klemenčič Mlaker Peklar Sibnek Stojan Supan Tomažič Vresne
1542 novi — Breznik
1570 — Divjak Janšič Klemenčič Mlask Peglar Štraunic Tašner

Veržej:

- 1542 — Filipič
1527 — Cveht Nedelko

Vidigan:

- 1536 — Ajzenhut Bratin Finster Fogrinec Grasl Grušapek Gulica Iserli Janšek Juha Kajnih Klagenfurter Klasteč Knobl Krača Krajner Kurnak Lorian Marolt Mikolare Otek Pizdiček Rose Roškar Rubl Sisek Suchikruch Šof Švarc Tajčman Terviš Trajanec Trnavec Ungešmak Vagner Velajn Vudler

Wildon:

- 1570 — župnik Madler, Valcl

Viltuš:

- 1499 — Hausner
1527 — Graf Hajnciger Hočevan Hopič Janšek Maurar Pičl Pinter Štern Švarc Turner Vah Volf Vukovnik
1542 novi — Čiricner Flajšaker Gupe Lučnik Ros Šuster Valh Velas

Vodole:

- 1536 — Juher Kadrič Lacenverger Marcl Mark Markl Supan Švajncer Zaucan
1542 novi — Fari Kotnik
1570 — Berk Gril Juho Kodrič Lacnperger Lipe Markl Rozenkranc Supan Švajncer Veber Volgemut

Wolfzetl:

- 1536 — Krajner Poganzetz Repolusk

Vrtiče:

- 1536 — Balič Černko Fronhajmer Grabner Gradmajer Kajndlih Kaube
Kunc Marpurger Napast Niederlander Ogriner Ror Šuter Trasinar
Trofeler Vetinj Vircenkas Vrtič

Vurberg:

- 1527 — Murko Šnajder

Vurmat:

- 1536 — Namestnik

Zamarkova: 1499 — Dras Gonše Klafer Lah Lepic Mavrah Niklaveč Puhinger
Pute Šantas

Zg. Gorica:

- 1499 — Cigot Černol Jane Meternun Nun Penc
1536 — Hrastnik Lubanšek Maternic Supan Vater
1542 novi — Meterjung Vratina
1547 — Pogrec Šnajder
1570 — Hrastnik Matern Primuš Regal Vater

Zg. Kungota:

- 1499 — Faul Kumer Leo Mora Pelc Polcin Potočnik Šiniček Šperl Šunter
Vranič
1536 — Durnkopf Eberle Gaferník Krivec Kumer Polc Poldnik Štercer
Šunter Veitl Vestman
1542 novi — Pruderman Štefen Vagner Vrabl
1570 — Durnkopf Eberl Fajhtl Krajner Krepfl Kumer Kurčak Martinic Pa-
jer Podričnik Polc Štajnmeč Štaudah Šuster

Zg. Polskava:

- 1570 — Erko Fric Hafner Krabučič Krajnburger Kravus Lešnak Letiš
Mulner Murko Paldauf Part Pateš Pobeš Raber Rak Ric Supan
Šlesinger Unfrid Vajncerl

Zg. Partinje:

- 1499 — Andrečič Brodeč Černčič Manuster Orko Rebernik Stragušnik
Strahukneht Sarenčič Šimec Šipek Štandeker Tušek Vajc Varnek
Vesnjak
1536 — Černčič Divjak Finkl Lorenčič Ptušek = Plušek Sorb Sorko Sun-
deker Supec Šimec Šipek Štandeker Valter
1542 novi — Cebul Murk Sdeko Simončič Tengl Vuč
1570 — Bračko Černčič Divjak Enikl Hilprot Lorenc Perko Šimec Sorman
Sunec Šipek Šmid Štandeker

Zg. Radvanje:

- 1499 — Mose Mulner Rabernik Supan Šlabeč Štefan Štiglic Šuster Veber
1570 — Auer Cimerman Dvaršek Himelštos Komet Konec Krajnic Mandl
Najdorfer Pugl Selenak Vincercer Vintershofer

Zg. Vukovje:

- 1499 — Bolak Dolamič Domitere Gambser Grajf Hauptman Krevs Lobnik
Mavrak Poklonik Rajsner Rebec Sine Sunft
1536 — Enčič Ješ Murek Rosler Šerbl Šnajder Velak
1542 novi — Radman Ruger Ruhtl Štandeker
1570 — Gutsmandl Karner Knehtl Krapshajmer Negal Pisidič Polonic Ra-
tenman Resler Velak Vilhelm Zebinger

Zg. Podigrac:

- 1536 — Hofman Kravt Lesnik Lurkl Ogen Pahering Pahernik Prauhart
Sarl Supan

Zg. Žerjavci:

- 1499 — Breznik Gajngl Glodes Harnek Jevšonik Kukavec Mei Pugreč Škarlec Trojnger Veniger Vezjak
 1542 novi — Jurhan Pakrec Vojnik Vuč
 1570 — Irhan Janšič Jelšenik Mert Pogiec Sofiak Škarlic Trojan Veniger Vuč

Zlatoličje:

- 1499 — Bokerl Burečavica Dominca Gelerl Kropfl Mukn Najpaver Nička Šarvak Šerniko Vagrín Veber
 po 1514 — Bratič Dolene Dominko Frešer Ilec Krajner Lautrič Doleri Serblak Sinko Supan Šmalcer
 1536 — Freš Ilic Kajnac Sinko Supan Šerblak Šgeč Vrtič
 1542 novi — Dominko Pračnik Šmalc Vagner
 1547 — Dolenc Laurič Kranjec
 1570 — Dominko Freš Ilec Kranec Lafion Laurič Lavter Maček Martulos Teleman Tuškon Vater

Zrkovci:

- 1499 — Bratina Fišer Juric Supan Veber
 1570 — Breznik Durnišek Grahič Graslič Jobst Juho Kalunder Klemše Kotn Kristan Najpaver Rakavec Sumer Šteflič Vajskopf Valh Vašang

Žice:

- 1499 — Gobec Golič Harmuga Haruč Hojnik Herpeker Supan Veber
 1536 — Gišler Hornik Iskra Ješ Rol Supan
 1542 novi — Badek Banko Fuks Gerlica Roh Šnajder Vajša
 1570 — Gisler Heruga Iskra Ješ Kajbič Lubec Rol Vajs Veber.

Mariborski grajski zemljiški gospostvi v 16. stoletju

Povzetek

Mariborski grad je bil okoli leta 1100 prestolnica obširne dežele in za tem središče največjega zemljiškega gospostva na Slovenskem. Svoje ime je vtisnil drugemu največjemu slovenskemu mestu.

Okoli 1200 se je že kakšnih 100 let živeče vladarjevo mariborsko zemljiško gospostvo razdvojilo na večje spodnje in skromnejše zgornje. Za obe nam ponujajo ohranjeni viri zelo dobro predstavo za 16. stoletje.

Leta 1499 je nastal za spodnje gospostvo zelo zgovoren urbar za blizu 90 krajev okoli mesta. Iz leta 1527 je ohranjen davčni seznam za zgornje gospostvo. V letih 1535 in 1536 je mariborsko mestno vodstvo sestavilo na terenu poimenski seznam družin znotraj mariborskega deželskega sodišča in še seznam podeželskih obveznikov tlake za mesto.

Na moč dragoceno je gradivo o imenjski cenitvi v letu 1542 za obe gospostvi. Spodnje gospostvo je bilo ovrednoteno z okoli 405, zgornje z 280 (260 = 1/300 štajerskega deželnega imenja) imenjskimi funti. Za zgornje gospostvo so ta sporočila imenjske cenitve poleg davčnega seznama iz leta 1527 edini zgovornejši vir vse do srede 18. stoletja in so zato izredne vrednosti.

Ko so leta 1570 sestavljali urbarje za deželnoknežja gospostva, so skrbno spisali urbar tudi za spodnje mariborsko gospostvo. Njegovi sezname nam predstavljajo živelj 63 krajev in 75 vinorodnih predelov.

V vseh teh virih zvemo precej tudi o samem mestu Mariboru. Podložniške družine obeh gospostev so s svojo ustvarjalnostjo in marljivostjo mnogo prispevale za rast mesta.

DIE GRUNDHERRSCHAFTEN DER MARIBORER BURGEN IM 16. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Mariborer Burg war um das Jahr 1100 die Residenz eines umfangreichen Landes und danach der Mittelpunkt der größten Grundherrschaft in Slowenien. Ihren Namen übertrug sie an die zweitgrößte slowenische Stadt.

Um das Jahr 1200 wurde die schon etwa 100 Jahre lebende Mariborer Grundherrschaft des Herrschers in zwei Teile geteilt in eine größere untere und eine bescheidenere obere Herrschaft. Für beide bieten uns die erhaltenen Quellen eine sehr gute Vorstellung für das 16. Jahrhundert.

Im Jahre 1499 entstand für die untere Herrschaft ein sehr beredtes Urbar für nahezu 90 Ortschaften um die Stadt herum. Aus dem Jahr 1527 ist ein Steuerverzeichnis für die obere Herrschaft erhalten. In den Jahren 1535 und 1536 stellte die Mariborer Stadtführung am Terrain ein Namensverzeichnis der Familien innerhalb des Mariborer Landesgerichts zusammen und noch ein Verzeichnis der Fronpflichtigen für die Stadt.

Überaus wertvoll ist das Material über die Gülterschätzung im Jahr 1542 in beiden Herrschaften. Die untere Herrschaft wurde mit rund 405, die obere mit 280 ($280 = 1/300$ des steirischen Landesvermögens) Gültspfunden bewertet. Für die obere Herrschaft sind diese Mitteilungen über die Gülterschätzung neben dem Steuerverzeichnis aus dem Jahr 1527 die einzige beredsame Quelle bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts und sie sind daher von außerordentlichem Werte.

Als im Jahre 1570 die Urbare für die landesfürstlichen Herrschaften zusammengestellt wurden, wurde sorgfältig auch ein Urbar für die untere Mariborer Herrschaft verfaßt. Seine Verzeichnisse stellen uns das Leben in 55 Ortschaften und 75 Weingartenregionen vor.

Aus allen diesen Quellen erfahren wir auch ziemlich viel über die Stadt Maribor selbst. Die Untertanenfamilien haben mit ihrer Kreativität und ihrem Fleiß viel zum Wachstum der Stadt beigetragen.

ZAŠČITNO IZKOPAVANJE GOMIL V ČIKEČKI VASI

Irena Horvat-Šavel*

UDK 904(398:497.12-18 Čikečka vas)

HORVAT-ŠAVEL Irena: Zaščitno izkopavanje gomil v Čikečki vasi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23(1987)2, str. 307—318

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Leta 1978 sta bili na vaškem travniku južno od Čikečke vasi odkriti dve gomili, ki jih je nov lastnik pri spreminjanju travnika v njivsko površino izravnaval in pri tem našel več fragmentov rimske keramike in žganino. Pri zaščitnem izkopavanju je bil v vsaki gomili odkrit žgan grob s pridelki, ki opredeljujejo nastanek gomil v čas konec 2. stoletja.

UDC 904(398:497.12-18 Čikečka vas)

HORVAT-ŠAVEL Irena: Protective Excavation of the barrow at Čikečka vas. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 58=23 (1987)2, p. 307—318

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

In the year 1978 two barrows had been discovered in the village meadow to the south of Čikečka vas. The new owner levelled them when he changed the meadow into a field area and at that work he came across several fragments of Roman ceramics and a burnt layer. By the protective excavation a burnt grave with supplements was discovered in each barrow that define the origin of the barrows into the time at the end of the 2nd century.

V jeseni leta 1983 je prejel Pokrajinski muzej v Murski Soboti obvestilo, da so vaški travnik v Čikečki vasi pri komasaciji dodelili novemu lastniku Evgenu Papu, Čikečka vas št. 9, ki ga je začel takoj izravnavati in spreminjati v njivsko površino, pri tem pa je našel več črepij in žganino. Takoj po sporočilu smo si teren ogledali in ugotovili, da sta bili pri teh delih uničeni dve gomili, ki sta bili registrirani pri arheološki akciji leta 1978. Gomili sta ležali na travniškem pobočju (parc. št. 2101, k. o. Čikečka vas) ob poti za Bukovnico in 2 km južno od Čikečke vasi. Bili sta sploščeni, vendar na zunaj nista kazali nobenih znamenj kopanja. V premeru sta merili od 9 do 10 m, v višino pa do 1,3 m (Priloga 1). Kljub temu, da je po planiranju na površini nekdanjih gomil ležalo precej rimske keramike in žganine, nismo mogli ugotoviti ali so bili pri tem delu poškodovani ali celo uničeni nekdanji grobovi, zato smo se z lastnikom dogovorili, da bo ostalo zemljišče v nespremenjenem stanju, vse dokler ne bomo pristopili k zaščitnemu izkopavanju.

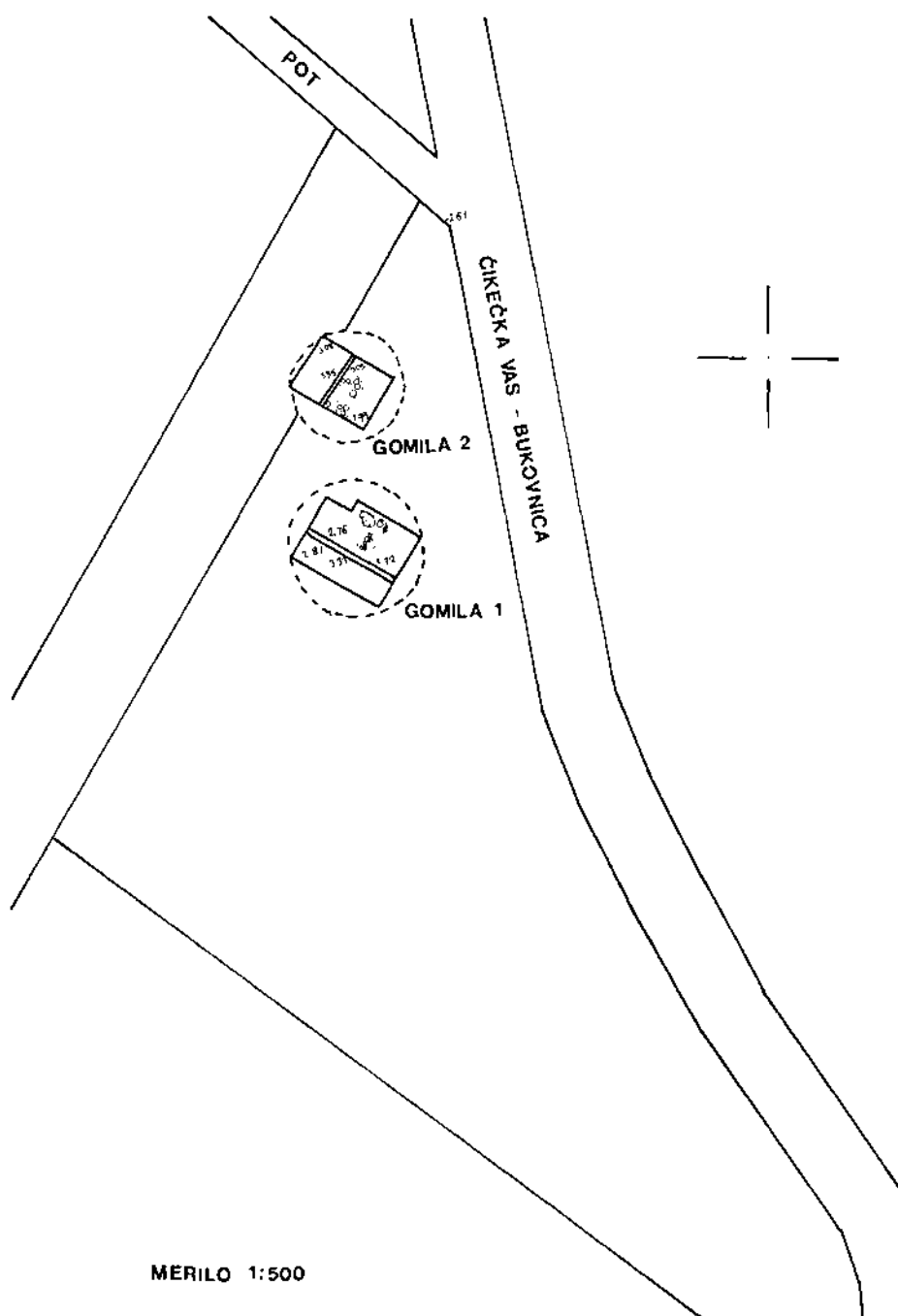
* Irena Horvat-Šavel, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Murska Sobota.

Do realizacije zaščitnega izkopavanja je prišlo meseca oktobra leta 1984, ko je kulturna skupnost Murska Sobota odobrila Pokrajinskemu muzeju sredstva za delo. Točno lociranje gomil je bilo zaradi planiranja precej težavno. V pomoč pri tem so nam bile višinske razlike in raztreseni ostanki keramičnih črepij na površini. Gomilo 1 smo raziskali s sondo v velikosti $10,5 \times 9$ m. Po sredini gomile (kjer je bila najvišja relativna nadm. višinska točka 3,33 m) je v smeri severozahoda proti jegovzhodu potekal 0,50 m širok kontrolni profil. Že pri prvem izkopu smo na severni strani sonde našli različne fragmente keramičnih posod. V drugem izkopu je bil na severni strani sonde odkrit žgan grob v velikosti 2×2 m, ki ga je sestavljala do 5 cm debela žganina, na kateri so bile raztresene sežgane kosti umrlega in grobni pridatki:

1. Bronast novc Commodus (180—192). Inv. št. 2689. (T.1,3).
2. Nizek rdeče žgan pladenj z uvihanim ustjem, ravnim dnom in poševno steno. Na površini je vidna rdeče barvna prevleka. Izdelan je iz finejše in očiščene gline. Vel.: viš. 4 cm, r.u. 17,9 cm, r.d. 14,4 cm, deb. 0,8 cm. Inv. št. 2685 (T.1,1).
3. Nizek, rdeče žgan pladenj z uvihanim ustjem, ravnim dnom in poševno steno. Izdelan je iz fine in očiščene gline in v celoti ohranjen. Vel.: viš. 4 cm, r.u. 17,5 cm, r.d. 13,4 cm, deb. 0,8 cm. Inv. št. 2682 (T.1,2).
4. Razlomljena in obnovljena skodelica imitacija terrae sigillatae tip Drag. 31. z zadebeljenim robom, vbočenim dnom ter prstanasto nogo. Izdelana je iz fine prečiščene gline. Vel.: viš. 5 cm, r.u. 17,2 cm, r.d. 9,3 cm, deb. 0,6 cm. Inv. št. 2683 (T.1,4).
5. Trinožnik s polkroglasto skodelico, z izvihanim robom in s tremi širokimi trakastimi nogami, je rjavkasto žgan, izdelan je iz grobe in neprečiščene gline. Bil je razlomljen, sedaj obnovljen. Vel.: viš. 5,4 cm, viš. nog 4 cm, r.u. 17,5 cm, r.d. 8 cm, deb. 1,8 cm. Inv. št. 2684 (T.1,5).
6. Čaša gubanka, rdeče žgana, razbita in obnovljena z izvihanim ustjem, ravnim dnom. Na zunanji površini je vidna rdeče barvna prevleka. Izdelana je iz fine prečiščene gline. Vel.: viš. 13,2 cm, r.u. 8 cm, r.d. 4,3 cm, deb. 0,2 cm. Inv. št. 2687 (T.2,1).
7. Manjša čaša, svetlosivo žgana, jajčasto ovalne oblike z izvihanim ustjem in ravnim dnom. Bila razbita, sedaj obnovljena. Izdelana je iz prečiščene gline. Tik pod ustjem in do najširšega oboda je viden tri pasovni ornament niza trikotnih žigosanih vdolbinic. Vel.: viš. 12,3 cm, r.u. 5,9 cm, r.d. 4,5 cm, deb. 0,5 cm. Inv. št. 2688 (T.2,2).
8. Razbit in obnovljen balzamarij iz svetlo zelenkastega stekla z vodoravnim ustjem, cilindričnim vratom in ovalnim trupom, dno je vboklo. Vel.: viš. 13,9 cm, r.u. 3 cm, r.d. 5 cm. Inv. št. 2688 (T.2,3).

V neposredni bližini v 1. in 2. izkopu je bilo najdenih več črepij različnih posod, ki so bile verjetno razbite med obredom pokopa. Tako je bilo 27 fragm. ustij različnih posod (inv. št. 3603), 9 fragm. dna različnih posod (inv. št. 3604), 23 fragm. ornamentiranih sten različnih posod (inv. št. 3605) in 70 kosov fragmentiranih sten različnih posod (inv. št. 3606).

Gomilo I (Priloga 2) smo kopali do globine 50 cm, pod najvišjo točko izravnane gomile, ki je bila 3,33 m relativne nadmorske višine. Vrhno plast je sestavljala rjava ilovnata zemlja, ki ji je v zasipu sledila rumenkasta ilovica z gramozom, v sredini pa sivo rjava ilovica, v kateri je bil grob, ki je bil na višini 2,72 m relativne nadmorske višine, oziroma 40 cm pod današnjo površino. Različne keramične črepije so ležale raztresene v bližini groba od 20 do 40 cm globoko pod površino. Med črepijami je bilo nekaj kosov, ki so pripadali dvema sivo žganima loncema z metličastim ornamentom na površini. Nekatere od

PRILOGA 2 — SITUACIJSKI NACRT GOMIL Z VRISANIMI GROBOVI

teh črepinj so ležale na sami izravnani površini gomile ali tik pod njo in verjetno niso bile ohranjene in situ, saj jih je doseglo planiranje.

Gomila 2 je ležala v neposredni bližini gomile 1. Raziskali smo jo s sondo v velikosti $9 \times 6,5$ m. Po sredini je od SV proti JZ potekal 0,50 m širok kontrolni profil. V drugem izkopu smo v zahodni polovici sonde naleteli na nekaj črepinj različnih posod, v vzhodni polovici pa na sredini sonde ob profilu na žgan grob. Grob v velikosti $1,10 \times 1,10$ m je sestavljala do 5 cm debela žganina s sežganimi kostmi, na katero so bili položeni grobni pridatki:

1. Sivkasto žgan trebušast lonec s koničnim vratom in izvihanim ustjem, prstanasto nogo in z okrasom vodoravnih žlebov pod vratom in na najširšem obodu. Izdelan je iz prečiščene gline. Vel.: viš. 18,2 cm, r.u. 10,9 cm, r.d. 8,4 cm, deb. 0,5 cm. Lonec je bil razbit in ponovno obnovljen. Inv. št. 3808 (T.2,4).

2. Pokrov s ploščatim gumbom na vrhu in z navzven zavihanimi konci (robovi), izdelan je iz sivo rjave žgane in neprečiščene gline. Vel.: viš. 8,3 cm, r. gumba 4 cm, r. odprtine 20 cm. Bil je razlomljen in ponovno obnovljen. Inv. št. 3611 (T.3,1).

3. Trinožnik z oglato profilacijo in z vodoravno odrezanim robom. Izdelan je iz temno sivo žgane grobe gline s tremi širokimi trakastimi nogami. Vel.: viš. 6 cm, viš. nog 3,8 cm, r.u. 20,6 cm, r.d. 6,5 cm, deb. 0,7 cm. Inv. št. 3610 (T.3,2).

4. Pladenj z uvihanim ustjem, ravnim dnom in poševno steno, rdeče žgan. Izdelan je iz fine prečiščene gline. Bil je razlomljen in ponovno obnovljen. Vel.: viš. 3,8 cm, r.u. 19,5 cm, r.d. 16,5 cm, deb. 0,8 cm. Inv. št. 3607 (T.3,3).

5. Manjši lonček s kratkim vertikalnim vratom, rahlo izvihanim ustjem in ravnim dnom. Ima jajčasto ovalno obliko, izdelan je iz sivo rjavo žgane in prečiščene gline. Bil je razlomljen in ponovno obnovljen. Vel.: viš. 8,8 cm, r.u. 6,7 cm, r.d. 3,8 cm, deb. 0,3 cm. Inv. št. 3609 (T.3,4).

6. Bronasta sidrasta fibula s peresovino, manjka igla, dolž. 3 cm. Inv. št. 3613 (T.3,5).

V neposredni bližini groba in v isti globini sta bila dva razbita in fragmentirana lonca, oba sivo žgana, izdelana iz grobe in neprečiščene gline, z ravnim dnom, izvihanim ustjem in s trebušasto obliko (inv. št. 3614 in 3615). V bližini je bilo raztresenih več drugih keramičnih črepinj, tako gumb pokrova (inv. št. 3618), 2 dna različnih posod (inv. št. 3617), 7 ornamentiranih fragm. sten različnih posod (inv. št. 3618) in 39 kosov sten različnih posod (inv. št. 3819). Primer je podoben kot v gomili 1, da so bile posode razbite namerno med obredom pokopa.

Gomilo 2 (Priloga 2) smo kopali do globine 60 cm, pod najvišjo točko izravnane gomile, ki je bila 3,55 m relativne nadmorske višine. Vrhnja plast je bila podobna kot v gomili 1 rjava ilovnata zemlja, debela do 20 cm. Tej plasti je na obrobju sledila sivo rumenkasta ilovica z gramozom, v sredini pa sivo rjava ilovica, v kateri je bil grob, ki je bil na višini 3,05 m relativne nadmorske višine, oziroma 50 cm pod današnjo površino. Različne raztresene črepinje smo lahko sledili od 20 do 50 cm globoko pod površino. Nekaj jih je bilo na sami površini, ki so z izravnavanjem prišle na plano in se niso ohranile in situ.

Za večino raziskanih prekmurskih gomil je značilna skromna oblika pokopavanja, s preprostim grobom brez posebej narejene grobne konstrukcije in s skromnimi pridatki umrlim.¹ Tudi v Čikečki vasi imamo v obeh gomilah preprosto žgan pokop, brez posebej oblikovane grobne jame ali dodatno narejene grobne konstrukcije, vendar pa se od ostalih razlikuje po tem, da so v obeh grobovih dokaj številni raznovrstni in bogati pridatki. Tako imamo v obeh

¹ S. Pahič, AV 11—12, 1960—1961, 88 ss.

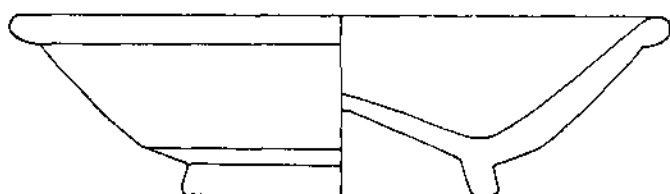
T.1

1

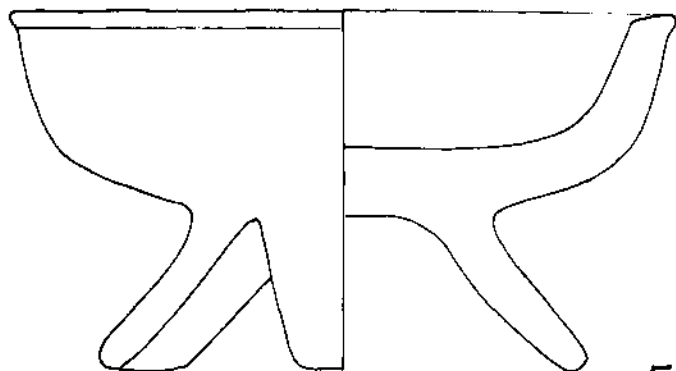
2

4

3

5

grobovih prisotne izdelke narejene v domačih delavnicah (trinožnika, pokrov, lonec, čaše) in v delavnicah večjih bližnjih središč (skodelica, pladnji, steklen balzamarij, sidrasta fibula in novec). Ob vrednotenju gradiva obeh grobnih celot smo ugotovili enako časovno pripadnost s tem, da izdelki domačih delavnic ohranjajo v marsičem predrimsko tradicijo v uporabi glin, v izdelovanju, v obliki in v okraševanju. Ti domači izdelki so časovno tudi dolgotrajnejši in jih v provincialnih gomilah zasledimo vse od druge polovice prvega stoletja do prve polovice tretjega stoletja.² Lonec (T.2,4) ohranja predrimsko tradicijo v obliki, po tehniki izdelave pa uveljavlja že nove elemente, saj je izdelan iz finejše glin z izglajeno zunanjo površino. Dno ima prstanasto nogo, ki je prav tako nov element, koničen vrat je od trupa oddeljen s plitkim žlebom, ki se ponovi tudi na najširšem obodu. Najbližje paralele ima v loncu iz Rakičana³, iz Zgornje Ščavnice⁴ in v loncih iz gomil avstrijskega Podonavja.⁵ Za vse te lonce velja, da sodijo v čas 2. stoletja, najdemo jih pa še v prvi polovici 3. stoletja. Med domače proizvode štejemo tudi trinožnike (T.1,5; T.3,2). Trinožnik s polkroglasto skodelico (T.1,5) veljajo sicer za starejši tip, vendar se pojavljajo skupaj z drugimi oblikami še vse drugo stoletje.⁶ Njihovo poreklo je v poznem latenu, predvsem na področju Norika.⁷ Trinožnik z oglato profilacijo (T.3,2) je pogost pridelek v grobovih 1. in 2. stoletja.⁸ Prav tako domač izdelek je manjši lonček (T.3,4) in čaša (T.2,2), ki spominja po obliki in okrasju na latenske lončke,⁹ ki so bili dolgo časa v uporabi. Podoben okras žigosanja zasledimo na loncih v grobovih ptujske nekropole,¹⁰ v loncu iz gomile v Motvarjevcih¹¹ in v rimskih grobovih na Dolenjskem.¹² Pokrov s ploščatim gumbom na vrhu je služil za pokrivanje trinožnih skodel (T.3,1) in prav tako sodi k zvrstem domače keramike. Časovno so opredeljeni kot trinožniki, podobni primeri kot je naš pa so datirani od 2. do 4. stoletja.¹³ Čaša gubanka (T.2,1) je provincialna oblika keramičnih posod in se pojavlja predvsem v drugem stoletju.¹⁴ Značilno je, da so bile čaše zelo podvržene spremembam in modi vse od 1. do 4. stoletja.

Kronološko bolj oprijemljivi so keramični izdelki, ki so prišli v naše kraje potom trgovine iz večjih bližnjih ali pa tudi oddaljenih trgovskih in obrtniških centrov rimskega imperija. Za kronološko opredelitev je v grobu iz gomile 1 pomembna imitacija skleda terrae sigillatae (T.1,4), ki posnema obliko Drag. 31. Skleda je nizka z zadebeljenim robom in z vbočnim dnom, ter prstanasto nogo, kjer je slabo viden vrezan napis (zadnji del sestavljajo črke IANVS). Skleda terre sigillatae Drag. 31 so poznane iz srednje in vzhodno galskih delavnic v času od cesarja Hadrijana do Commoda. Tovrstni izdelki izvirajo iz delavnice

² A. Schörgendorfer, *Die römische Keramik der Ostalpenländer*, Sonderschriften des Deutsch. Arch. Instituts (1942) 74.

³ S. Pahič, (op. 1) 111, T. 7: 3.

⁴ S. Pahič, ČZN 1, 1985, 19, 36, T. 2: 7.

⁵ A. Schörgendorfer, (op. 2) 142, 156, T. 15: 219.

⁶ O. H. Urban, *Das Gräberfeld von Kapfenstein und die römischen Hügelgräber in Österreich*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 35 (1984) 96, 117, T. 58: B 1, T. 64: B 2, T. 65: C 6.

⁷ E. Bonis, *Kaiserzeitliche Hügelgräber von Ivánc*, Folia Archaeol. 9 (1957) 71, sl. 15.

⁸ O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslavenskom delu provincije Donje Paronije*, Dissertationes et monographiae 24 (1961) 40.

⁹ O. Brukner, (op. 8) 40, T. 84: 69.

¹⁰ O. H. Urban, (op. 5) 33, T. 53: 3.

¹¹ S. Pahič, (op. 1) 36, T. 7: 5.

¹² Z. Kujundžić, *Poetovijske nekropole*, Katalogi in monografije 20 (1962) T. 20: 25.

¹³ M. Strmčnik, AV 32, 1981, 387, T. 2: 6.

¹⁴ S. Pahič, ČZN n. v. 6, 2. zv., 1972, 104, T. 1: 5.

¹⁵ I. Mikl-Curk, AV 27, 1976, 151, T. 9: 3.

¹⁶ B. Vikić-Belančić, *Starinar* n. s. 13—14, 1962—63, 103 s.

¹⁷ Z. Kujundžić, (op. 8) T. 27: 2.

¹⁸ S. Pahič, (op. 1) 108, T. 7: 1.

¹⁹ T. Knez, *Novi rimski grobovi na Dolenjskem*, Razprave SAZU 6 (1968) 113, T. 4: 6.

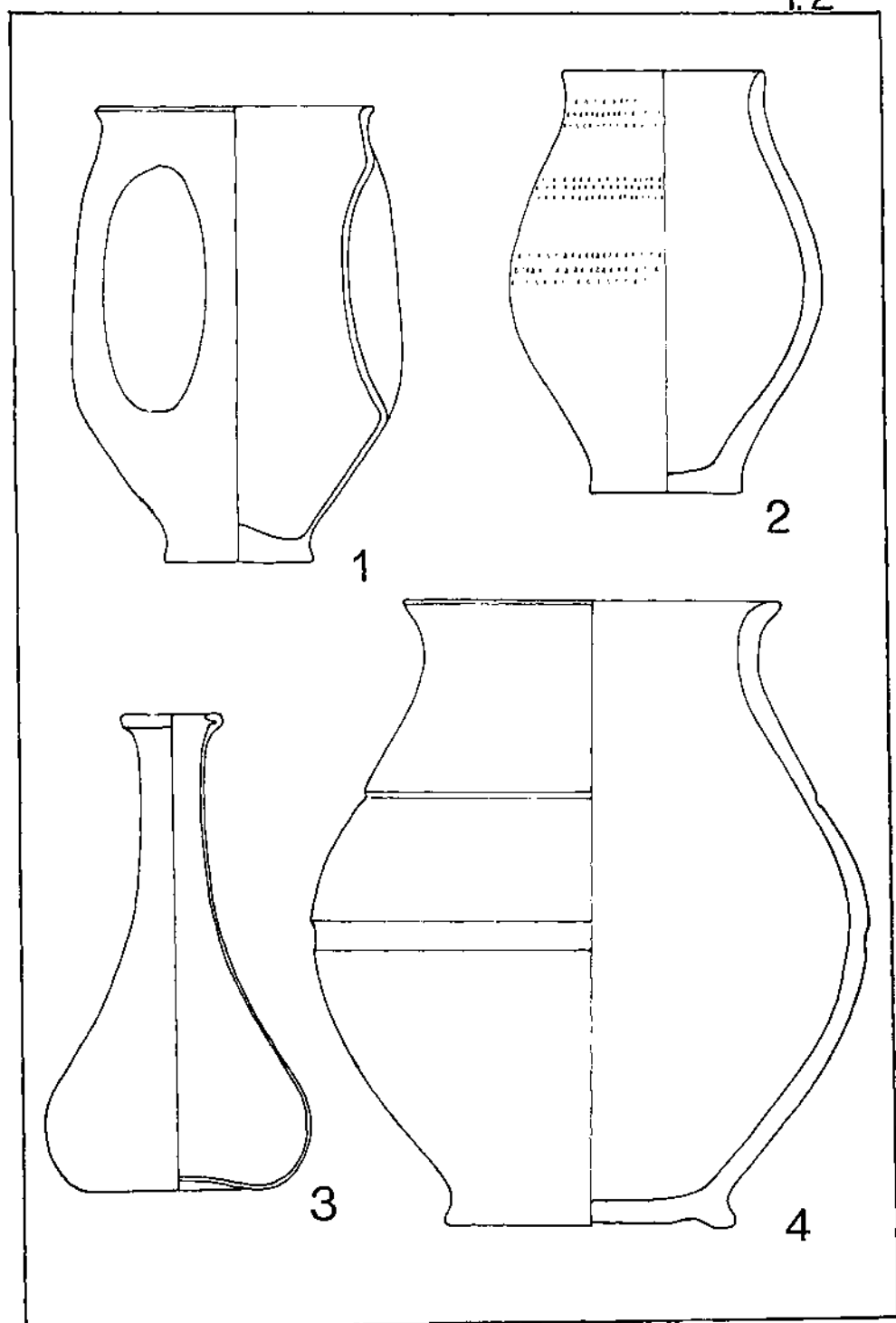
²⁰ S. Pahič, (op. 4) 20, T. 1: 10.

²¹ O. Brukner, (op. 8) 43, T. 131: 24.

²² O. Brukner, (op. 6) 37 s. T. 58: 8—16.

²³ E. Bonis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Diss. Pann. 2, 96 (1942) 42.

T.2

CIKEČKA VAS 1984 3 steklo, ostalo glina 1 — 4 = 1/2

v Rheinzabernu, najdene pa so bile v civilnih in vojaških naselbinah v času od 180 do 230.¹⁵ Ta čas dokazuje, da je v naših krajih obstajala močnejša ekonomska veza z drugimi kraji tudi po markomanskih vojnah. Nizki rdeči pladnji (T.1.1; T.3.3) z uvihanim ustjem, ravnim dnom in poševno steno se po obliki vežejo na severno italške oblike. Časovno so dolgotrajni. Zgodnje oblike pladnjeve se pojavljajo že v taborih na renskem področju, za časa cesarja Avgusta in Tiberija pa so razširjeni po celim imperiju. Imitacije teh prvotnih krožnikov se pojavljajo skozi daljše obdobje od 1. stoletja dalje, zato ne dajejo trdne kronološke opore.¹⁶ Časovno so dolgotrajni, saj se pojavljajo vse do 4. stoletja.¹⁷ V Panoniji se pojavljajo pretežno v drugem stoletju.¹⁸ Edini kovinski predmet je bronasta sidrasta fibula iz groba v gomili 2. (T.3.5). Sidraste fibule imajo svoje poreklo v profiliranih fibulah trakoiirskega področja.¹⁹ V Jugoslaviji so pogoste v Bosni, Dalmaciji in Srbiji.²⁰ Po D. Bojoviću sodi naša fibula v tip 13 — varianta 1, in so se uporabljale v Panoniji in Daciji od 1. do začetka 3. stoletja.²⁰ Steklen balzamarij (T.2.3) je prvi tovrsten izdelek najden v Prekmurju, kjer so stekleni predmeti v grobovih zelo redki. Časovna pripadnost nastanka gomil pa je opredeljena tudi z bronastim novcem cesarja Commoda (180—192), ki je bil najden v grobu gomile 1.²¹

Gomilni pokop v gomilah pri Čikečki vasi je lokalnega — domačega izvora. V obeh gomilah imamo žgan pokop, kjer so bile kosti umrlih skupaj s pepelom in žganino položeni na nekdanja tla. Ostanki govorijo, da so pokojnika sežgali na ustrini in potem ostanke prenesli na mesto pokopa. Na teh ostankih so bili položeni pridatki umrlih, v glavnem lončenina, ki kaže na domače poreklo. Tako oblikovani grob je bil nasut z zemljo in oblikovan v gomilo. To je najpreprostejša oblika pokopa v gomilah po S. Pahiću in A. Jovanoviću.²² Po A. Jovanoviću so v teh gomilah bili pokopani siromašni prebivalci, kar argumentira s skromnimi grobnimi pridatki in s pomanjkljivo grobno arhitekturo.²³ Primer v Čikečki vasi kaže nasprotno, kljub pomanjkljivi grobni arhitekturi in zelo preprosti obliki pokopa, so bili grobni pridatki bogati, lahko rečemo, da sta obe gomili po grobnih pridatkih najbogatejši v Prekmurju. Uvoženi predmeti (fibula, steklen balzamarij, novce, skodelica imitacije *terrae sigillatae*, pladnji) v grobovih so posledica romanizacije in socialno ekonomske diferenciacije avtohtonega prebivalstva. Pokopavanje v gomilah in večina grobov preprostega tipa so bili v navadi do konca 2. stoletja pa do začetka 3. stoletja.²⁴ Tipološki in časovni pregled najdb iz žganih grobov v gomilah iz Prekmurja kaže, da je večina gomil iz druge polovice 1. stoletja in prve polovice 2. stoletja.²⁵ Najdbe iz gomil v Čikečki vasi so zaenkrat edine v Prekmurju iz poznejše-

¹⁵ O. Brukner, (op. 6) 21, T. 14—16.

¹⁶ I. Mikl-Curk, *Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija*, *Dissertationes* 9 (1969) 37, 51.

¹⁷ O. Brukner, (op. 6) 39, T. 65: 2.

¹⁸ S. Pahić, (op. 8) 38, T. 1: 6.

¹⁹ B. Vikić-Belandić, (op. 9) 106.

²⁰ P. Petru, *Poskus časovne razporeditve lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in Posavju*, *Razprave SAZU* 8 (1969) 204.

²¹ E. Boni, (op. 6) 79 ss.

²² J. Garbsch, *Norisch — pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, *Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 11 (1965) 39 ss, T. 32: 16.

²³ I. Kovrig, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, *Dissertationes Pannonicae* 2/4 (1937) 19.

²⁴ E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, *Dissertationes Pannonicae* 2/19 (1943) 100.

²⁵ D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, *Muzej grada Beograd Katalog* 12 (1963) 44.

²⁶ D. Bojović, (op. 19) 45, T. 16: 145.

²⁷ Ekspertizo novca je opravil Dr. Peter Kos za kar se mu najlepše zahvaljujem.

²⁸ S. Pahić, *Nov seznam noriško-panonskih gomil*, *Razprave SAZU* 7/2 (1972) 120, T. 1.

²⁹ A. Jovanović, *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*, *Centar za arheološka istraživanja* 3 (1984) 7 s, sl. 1/1.

³⁰ A. Jovanović, (op. 23) 8.

³¹ *Ib.*, 8.

³² S. Pahić, (op. 1) 112.

ga časa. To je čas konec 2. stoletja, čas po markomanskih vojnah, ki je po vsej verjetnosti zapustil posledice v življenju prebivalcev, vendar pa ga ni prekinil.

Po velikosti sodita naši gomili med srednje velike (premer od 6 do 13 m, višina od 0,5 do 1,5 m) in sta uvrščeni v skupino gomil dvojčki.²⁶ Po S. Pahiču²⁷ sodita po obliki in načinu pokopa v njegovo 1. skupino, sta na pobočju manjše vzpetine, imata po en posamičen preprost žgan pokop in kot gomili dvojčki imata dokaj izenačene mere.

Gomili na tem področju Goriškega nista osamljen primer. V neposredni bližini je registriranih več gomilnih grobišč, ki so bila odkrita pri arheoloških topografskih akcijah. Gomile si sledijo v smeri od severozahoda proti jugovzhodu. V najnovejšem času je bilo odkrito gomilno grobišče v Šalovcih, kjer je v gozdu Vaslek, južno od vasi na pobočju hriba kar 13 gomil v velikosti od 20 do 12 m v premeru in od 4 do 1 m v višino. Gomile so ohranjene v celoti, razen štirih, v katere so domačini kopali rove, da bi našli dragocenosti. 3 km severno od Prosenjakovec je na travniku južno od vasi Središče v celoti ohranjena osamljena gomila s premerom 13 m in z višino 2 m. Zahodno od Prosenjakovec²⁸ je bila gomila, ki so jo domačini razkopavali pred 2. svetovno vojno. V njej so našli lončene posode in kamenje in jih odvrgli v potok. Prav tako so gomile v gozdu Šibe pri Selu, ki so 1,5 km oddaljene od gomil v Čikečki vasi. Na zahodnem pobočju gozda nied Selom in Čikečko vasjo ležita dve gomili s premerom do 13 m in z višino 1,80 m. Obe gomili sta ohranjeni v celoti. V bližini je v gozdu skupina petih gomil, ki so vse ohranjene v celoti in velike v premeru do 20 m, v višino pa do 2,5 m. Dva kilometra jugovzhodno so v gozdu Arkos pri Motvarjevcih²⁹ dve skupini gomil. Prvo skupino sestavlja šest gomil, ki ležijo ob gozdni poti za Bukovnico. Gomile so razvrščene v dvojni vrsti v smeri sever-jug. Od teh gomil sta dve ohranjeni v celoti, ostale pa kažejo sledove kopanja, v premeru merijo od 6,5 do 14 m, v višino pa od 0,60 do 1,60 m. Druga skupina gomil leži severozahodno od prve skupine, ki jo sestavlja osem gomil, od katerih je samo ena ohranjena v celoti, ostale pa kažejo sledove kopanja. Velikost gomil je v premeru od 8,5 do 17 m, v višino pa je od 1 do 2,5 m. Gomile iz druge skupine sta kopala župnik Pot iz Motvarjevcev in F. Baš iz Maribora leta 1936. Vmes med obema skupinama je ena osamljena gomila s premerom 16,5 m in z višino 1,60 m. To vrsto gomil zaključujejo gomile v Bukovnici,³⁰ ki ležijo 4 km jugovzhodno od Čikečke vasi. Ob cesti Bukovnica—Filovci je v gozdu Ciganjšček nepoškodovana gomila s premerom 15 m, in višino 1,5 m. V gozdu Veščina, južno od Bukovnice sta dve gomili, v premeru merita od 10 do 18 m, v višino od 1 do 2,5 m. Tri gomile pa so v gozdu Kiše, zahodno od Bukovnice, v premeru merijo od 16 do 19 m, v višino pa od 1,5 do 2 m.

Od teh gomil vemo, da so samo gomile v Motvarjevcih in v Čikečki vasi iz antičnega časa, za ostale pa lahko samo domnevamo, da so tudi istočasne, saj še niso bile raziskane. Kljub temu da naselbinskih ostalin pripadajočim gomilam ne poznamo, lahko sklepamo na dokaj gosto naselitev tega predela Prekmurja v davniini. V zadnjem času se je seznam že znanih gomil³¹ v Prekmurju bistveno dopolnil in lahko rečemo, da se pokrajina na levem bregu reke Mure pridružuje po številnosti gomilnih grobišč sosednji pokrajini v Slovenskih goricah.³²

²⁶ S. Pahlč, (op. 4) 40.

S. Pahlč, (op. 22) 120.

²⁷ Ib., 122. T. I. 1.

²⁸ S. Pahlč, (op. 1) 107.

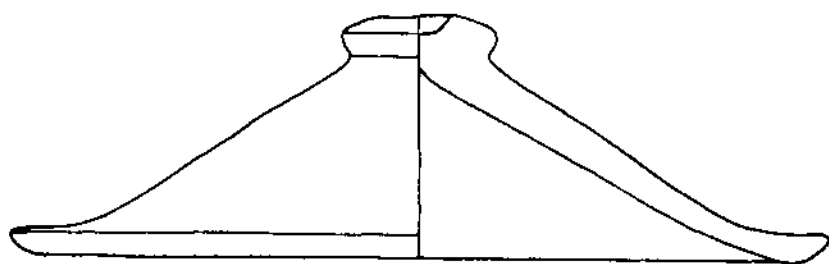
²⁹ Ib., 106 (omenja 11 gomil).

³⁰ Ib., 103 (omenja 6 gomil).

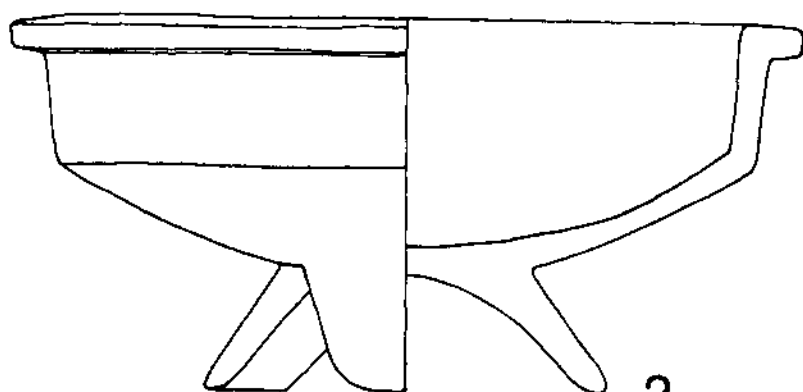
³¹ Ib., 88—103.

³² Vsi zbrani podatki pri arheološki topografski akciji od leta 1972 do 1986 bodo objavljeni v seriji Arheološka topografija Slovenije.

T.3

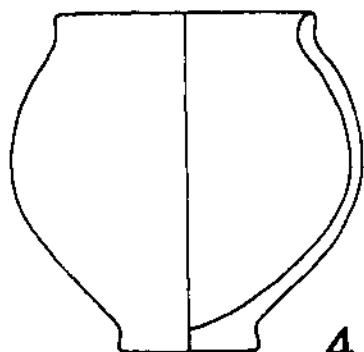
1

2

3

4

5

PROTECTIVE EXCAVATION OF THE BARROW AT ČIKEČKA VAS

Summary

In autumn of the year 1983 the Provincial Museum at Murska Sobota received the information that at the commassation the village meadow was allocated to the new owner Evgen Pap, Čikečka vas Nr. 9, who immediately began to level it and change into a field area and that he came there across several shards and a burnt layer. When examining the territory, the workers of the Provincial Museum of Murska Sobota found out that two barrows had been destroyed at these works. They had been registered in the archaeological topographic action in the year 1978. The barrows lay on the meadow slope near the way to Bukovnica and 2 kilometres to the south of Čikečka vas. The barrows had been investigated with sounds in the year 1984. In barrow 1 there was discovered a burnt grave of the size of 2×2 metres, 40 centimetres deep under the to-day's area. It consisted of a 5 cm thick burnt layer, on which burnt bones of the deceased were scattered and the grave supplements: a bronze coin of the Emperor Commoda (180–192), (T.1.3), a red burnt tray (T.1.1), a red burnt tray (T.1.2), a cup of an imitation of terra sigillata of the type Drag. 31 (T.1.4), a trivet with a semiball-shaped cup (T.1.5), a fold goblet (T.2.1), a smaller grey goblet with an ornament of stamped triangles (T.2.2) and a glass balsamarium (T.2.3). Immediately near the grave there were several shards of various vessels, probably deliberately broken during the burial. The barrow 2 lay in the immediate vicinity of barrow 1, 50 cm deep under to-day's area a burnt grave of the size of 1.10×1.10 m was discovered, which consisted of a 5 cm thick burnt layer, on which the burnt bones of the deceased were scattered and the grave supplements: a greyish bellied pot (T.2.4), a potlid with a flat button on the top (T.3.1), a trivet with an angular profilation (T.3.2), a tray (T. 3.3), a smaller brownish pot (T.3.4) and a bronze anchor-shaped fibula (T.3.5). Nearby there were two broken pots in fragments and several other shards of various vessels.

In Čikečka vas we have in both barrows a simple burnt burial, without any specially formed grave pit or an additionally made grave construction, but it differs from the remaining graves in the barrows of Prekmurje that there are rather numerous and various rich supplements in both graves. So we have products present in both graves, made in home workshops (the trivets, the potlid, the pot, the goblets) and in the workshops of the bigger neighbouring centres (the cup, an imitation of the terra sigillata, the trays, the glass balsamarium, the anchor-shaped fibula and the coin). The products of the home workshops preserve in many ways the Pre-Roman tradition in the use of clay, in the manufacturing, in the form and decoration. These products are also longer lasting, regarding the time, and we find them in the provincial barrows up from the second half of the first century to the first half of the third century. Chronologically more seizable are the ceramic products which have come into our country by way of the trade from the bigger near but also from the remote trading and handi-craft centres of the Roman Empire. The cup, imitating the terra sigillata Drag. 31 is characteristic for the time at the end of the 2nd century. The anchor-shaped fibulae were in use in Pannonia and Dacia from the 1st to the beginning of the 3rd century. The determination of the time of our barrows at the end of the 2nd century is confirmed by the bronze coin of Emperor Commoda. The finds from the barrows at Čikečka vas are for once the only ones in Prekmurje from the later time, as most of the barrows date from the second half of the 1st century and the first half of the 2nd century. The time at the end of the 2nd century is the time of the Marcoman wars which had left consequences in the lives of the inhabitants there, but had not interrupted them.

OCENE

Ivan Stopar: Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986, strani 416

Cankarjeva založba je septembra 1986 izdala knjigo o gradovih na Slovenskem, s čemer je zapolnila pomembno tematsko vrzel na področju strokovnega zgodovinopisja. Tekst zanjo je prispeval Ivan Stopar, vodilni poznavalec naše fevdalne arhitekture, ki je doslej objavil že vrsto člankov in razprav s tega področja. V obravnavani knjigi je predstavil 90 objektov, ki niso urejeni po abecednem redu, ampak po 11 geografskih enotah, med njimi kot prvo ljubsko. Poglavlja ločujejo kratki vodniki po posameznih skupinah gradov s kartami, ki jih je leta 1983 zrisal Peter Fister, vmes pa je nekaj literarnih vložkov. Bogato opremljena knjiga s 416 stranmi teksta in 430 zvečine barvnimi ilustracijami obsega uvodni tekst, prikaz 90 fevdalnih objektov, povzetek v 3 jezikih, slovarček strokovnih izrazov, pregled temeljne literature, kazalo slik in ilustracij ter abecedno kazalo opisanih gradov. Sicer tehnično vzorno urejeno knjigo moti nekaj ponesrečenih posnetkov in koncept zemljevidov, ki je sicer turistično slikovit, a premalo pove o vlogi gradov v prikazanih okoljih, tako da si bralec na koncu knjige vendarle zaželi še zemljevid Slovenije z vrisanimi lokacijami opisanih gradov in s tem s predstavitvijo njihove strateške lege v našem prostoru. Morda ne bi bilo odveč navesti pri seznamu gradov na koncu knjige tudi njihova originalna imena, s katerimi se pojavljajo v virih in nastopajo v starejši, zlasti strokovni literaturi. Odveč tudi ne bi bilo, če bi tako obsežna knjiga premogla razen seznama objavljenih tudi seznam vseh ostalih pomembnejših gradov na Slovenskem (z letnicami prve omembe, časom nastanka in oznako sedanjega stanja) ter s tem tudi statistično zaokrožila naše vedenje o fevdalni arhitekturi pri nas.

Ker je knjiga namenjena širšemu krogu bralcev (saj je izšla v 5000 izvodih), je pisana poljudno, pa vendar dovolj strokovno, da lahko zadovolji tudi strokovnjake, katerim ponuja mnoge nove izsledke s tega, doslej premalo znanega področja naše kulturne zgodovine. Pri podajanju vsebine je avtor poleg dejstev, ki govorijo o gradbeni usodi objektov, spretno vključil tudi podatke o njihovih lastniških in uporabniških, ni pa izključil tudi prikazov, včasih anekdotičnih, o njihovih življenjskih usodah, ki niso bile vedno tako prijetne, kot si jih navadno predstavljamo. Ker ni namen knjige podati analitične izsledke gradstev kot stroke, ampak čim bolj nazorno predstaviti 90 izbranih fevdalnih objektov kot gradbenih dosežkov določenega družbenega okolja, sta uvodno in zaključno poglavje kratki, prvo, da uvaža, in drugo, da povzame razvoj grajske arhitekture med 11. in 19. stoletjem pri nas. Morda je povzetek celo preskopi in se preveč omejuje le na tipološki prikaz razvoja grajske arhitekture, premalo pa poudarja še vsaj dva druga njegova vidika: sociološkega in gradbeniškega.

Sociološki vidik izhaja iz dejstva, da je fevdalizem pri nas formalno obstajal 1020 let, od frankovske upravne reforme, ki je izločila večino upornega domačega plemstva leta 828, pa do marčne revolucije leta 1848. Vso to dobo je slovenski narod preživel »v senci gradov«¹ večinoma, čeprav ne brezizjemno, kot podložnik, ki pa je v teku stoletij vendar opravil določen socialni premik od pridvornega hlapca preko zemljiškega najemnika do zakupnega dednega

kmeta. Z njegovega vidika dobe gradovi poleg gradbene in stilne tudi sociološko dimenzijo, ki je pogosto privzela bajeslovna svojstva. Zato gradovi zanje niso predstavljali le gosposkih bivališč, ampak predvsem stavbne simbole oblasti, ki je s svojimi koncepti stoletja opredeljevala njihovo usodo. Končno so gradovi važni tudi iz gradbeniških razlogov. Medtem ko je na podeželju in v mestih vse do konca srednjega veka prevladovala lesena arhitektura in so bili glavni graditelji tesarji, se je pri cerkveni in fevdalni od 11. stoletja dalje pojavljala tudi zidana. Pri tem se cerkvena arhitektura z izjemo samostanske niti glede lege niti velikosti in sestave ni mogla primerjati z grajsko, ki je bila tehnično mnogo zahtevnejša od nje. Pogosto izjemno drzne lokacije vrh skalnatih gričev, mogočni, neredko tudi preko tri metre debeli zidovi, v skale vsekani obrambni hodniki, globoki vodnjaki in cisterne, domiselne obrambne zasnove, posluš za strateški vidik lokacij itd., so dosežki, ki bi bili še danes pogosto tehnično težko uresničljivi. Zato je v povzetku premalo povedanega o nastajanju gradov, o potujočih zidarjih, tesarjih, kamnosekih, apnarjih, studenčarjih in drugih obrtnikih, pa o vlogi tlačanov kot pomožne delovne sile pri tem. Morda je tudi premalo poudarjena vloga tesarstva pri podobi srednjeevropskih gradov, ne samo zaradi visokih ostrešij, ampak predvsem zaradi zunanih in notranjih obrambnih hodnikov, lesenih etaž in poletaž, dviznih mostov, lesenih pomožnih poslopij itd., ki so močno vplivali na podobo gradov. Posebno predgradnja, ki so jih premogli vsi večji gradovi, so bila ponavadi obdana najprej z lesenimi in šele pozneje z zidanimi gospodarskimi poslopji.

Oblika gradov, ki se je večinoma ravnala po zemljišču, je bila mnogolična. Zaradi izjemne pokrajinske lege ponavadi še danes slikovito dopolnjuje podobo naše dežele. V prvi dobi so prevladovali obodni, redkeje stolpasti gradovi, v 14. stoletju je sledila njihova razrast bodisi radialno ali aksialno. Poleg njih so se pojavili stolpasti dvori na podeželju in dvorci v utrjenih urbanih naselbinah. Nov razvoj grajske arhitekture je prinesla turška nevarnost, ki je ustvarila v 16. stoletju tip renesančnih pravokotnih gradov z notranjimi dvorišči ali brez njih, ki so se v 17. stoletju prelevili v graščine, dvorce in na Primorskem v podeželske vile, obdane z geometrično urejenimi nasadi. Ko so se graščine v 18. stoletju razprle, so se spremenile v poznobaročne dvorce, ki so v 1. polovici 19. stoletja izzveneli kot klasicistične podeželske vile, obdane z angleškimi parki. Z njimi je fevdalna arhitektura kljub historicističnim poskusom oživljanja v 2. polovici 19. stoletja dokončno odmrla. Ta arhitektura ni bila tako skromna, kot smo navajeni misliti. To dokazuje Stoparjeva knjiga, ki nam jo prvič celoviteje predstavlja in obenem scznanja z neprijetnim dejstvom, da so velika uničenja in ropanja gradov v našem stoletju vzela Sloveniji važne priče njene kulturne povezave z ostalo srednjo Evropo. Fevdalna arhitektura, v očeh nekritičnih gorečnejšev najprej simbol nacionalnega nato pa socialnega zatiranja, dejansko pa le kulturozgodovinska zapuščina že davno minulega tisočletnega družbenega obdobja, je bila kot taka obsojena na izginotje. Zato še naprej neusmiljeno propada z izjemo nekaj ducatov objektov, ki služijo večinoma kulturnim namenom, obenem pa opravljajo funkcijo »muzejskih eksponatov«, ker so iztrgani iz svojih ekonomskih sredin.

Avtor je v knjigi prikazal približno desetino fevdalnih objektov, ki so znani v Sloveniji. Zato mu je bil izbor gotovo težak, če je hotel biti pravičen do vseh predelov Slovenije, vendar po mojem ne bi smel spustiti nekaterih med njimi, kot Staro grofijo v Celju, Črnce pri Radgoni, Rače pri Framu, Gornji grad, Turnišče pri Pljuju, Grad pri Slovenjem Gradcu, Polhov gradec, Turn v Rajhenburgu kot pendant k gornjemu gradu, Šalek s trikotnim glavnim stolpom in

Dravograd kot mejni grad Koroške. S tem bi sicer povečal število prikazanih gradov na sto, vendar to ne bi smelo obremeniti tako razkošne knjige.

Izmed opisanih gradov nas zanimajo predvsem tisti z ozemlja severovzhodne Slovenije, torej z območja Podravja, Posavinja, Posavja, Pomurja in Posotlja. Avtor jih predstavlja 35, med njimi 2 iz Prekmurja, a nobenega s Koroške. Pri tem mu ne gre za podroben opis in stavbno analizo posameznih objektov, ampak za splošen vendar precizen prikaz njihovega zgodovinskega razvoja, stavbnega pomena in gradbenega stanja, ki nam ga posreduje tudi spremljajoče slikovno gradivo. Na ta način nas seznanja na esejističen način z njihovim stavbnim izročilom, ki je nekoč tako pomembno dopolnjevalo, sedaj pa le še skromno bogati našo kulturno pokrajino. To izročilo je seveda lahko različno razumljeno, zato so tudi mnenja o njihovih nosilcih lahko različna od avtorjevih, kar pa jim ne zmanjšuje strokovne veljave. To dokazujejo tudi sledeči povzetki k prikazu posameznih fevdalnih objektov na območju severovzhodne Slovenije.

Maribor: Grad na Piramidi iz začetka 12. stoletja, ki se prvič omenja leta 1164 in ne 1145, je ostal sedež gosposčine tudi po letu 1478, ko je nastal sedanji mestni grad kot naslednik 2 dvorov (bivalnega in upravnega) iz 12. stoletja. Tkim. Grajska bastija je nastala med leti 1556—1582 kot mestna (deželnoknežja) in ne grajska utrdba in je taka ostala do leta 1751, pač pa je bilo med njo in mestnimi Ulrikovimi vrati v letih 1564—85 zgrajeno grajsko dvoriščno poslopje. Glavne prezidave je grad doživel za vlade grofov Khislav med leti 1620 in 1888, ko je leta 1855—58 (ne -81) nastala tudi Loretanska kapela, ter med leti 1727 in 1756, ko so ga grofje Brandisi predelali v poznobaročen dvorec z reprezentančnim stopniščem (1747—50), katerega avtor je morda mariborski gradbenik Jožef Hoffer (o. 1700—1758), nikakor pa ne njegov naslednik Janez Nepomuk Fuchs (1727—1804). Oljna podoba gradu ni iz 18. stoletja, ampak iz okoli 1885, ko je bila končana prva faza njegove obnove. Ker so leta 1871 grajski kompleks prepolovili, je ohranjena le še njegova vzhodna polovica, ki seveda ne more več pričarati vtisa nekdanje graščinske celote.

Cmurek je tipičen primer naše »skrbi« za gradove. Res je, da ga niso porušili ali pustili propasti, zato pa je kot duševna bolnišnica zaprt za obiskovalce. Odlikuje ga imenitna zasnova, ki sega v 12. stoletje, in čudovita lega nad Muro, po kateri je dobil svoje ime. Med leti 1401 in 1931 je bil v posesti Stubenbergov. Portal na sliki ni iz leta 1852 ampak 1828, ko je bil zgrajen vhodni trakt predgradja.

Grad na Goričkem je primerek velikega obodnega gradu, ki je v sedanji stavbni sestavi pretežno iz 17. stoletja, a kaže gradbene dele tudi iz 16. in 18. stoletja, kar velja zlasti za lep kapelin zvonik iz leta 1751. Grad je po vojni propadel, tako da je danes uporabna le še grajska kapela, ki služi kot skromen lokalni muzej, in nekaj sob, ki nudijo streho parim družinam.

Murska Sobota. Grad je po konceptu sicer še renesančen, po gradnji pa kljub posnetim robovom uvoznega portala in poševnim ostenjem oken že iz 17. stoletja. Na njegov izgled so precej vplivale prezidave iz 1. pol. 16. stoletja (vhodni portal, kapela, dvorana). Sedaj ga zaseda Pokrajinski muzej, pri čemer avtor upravičeno pograja zamenjavo parketov v nekaterih sobah, kar je njihov izgled osiromašilo, zbirk pa z ničemer obogatilo. To nazorno dokazuje s priloženo fotografijo.

Negova se glede usode kosa z Gradom na Goričkem. Kljub nesporno kvalitetni arhitekturi iz 15.—17. stoletja in vabljeni legi nezadržno propada. Posebno zanimiv je, ker nazorno kaže svoj razvoj od preproste zasnove do obsežne sestave, ki mu jo je dala družina Trautmannsdorf, v katere lasti je bil med leti 1542 in 1945.

Za **Ilrastovec** velja isto kot za **Cmurek**. Grad se sicer vzdržuje, ni pa dostopen za javnost, ker je v njem duševna bolnišnica. Njegova impresivna podoba obvladuje osrednje Pesniške doline, kjer je bil do 12. stoletja mejni prehod na Madžarsko in kjer je stal najprej strelski dvorec, nato gradič in končno od 15. stoletja dalje grad, ki so ga izgradili do sedanje velikosti Herbersteini kot njegovi lastniki med leti 1481 in 1802.

Ptuj. Naselbino na prastarem rečnem prehodu krona grad, katerega gradbena zgodovina še ni v celoti pojasnjena, hrani pa v Zahodnem stolpu utrdbo, ki sega s spodnjim delom še na konec 10. stoletja. Nadškof Konrad I., obnovitelj »starega že dolgo porušenega gradu«, je vladal med leti 1106—1147 ter je sklenil leta 1131 le pomemben mir z Madžari, ne pa začel vladati, kot meni avtor. Grad je bil obodnega tipa, opremljen z 2 stolpoma in palacijem, na planoti zahodno od njega pa se je širilo predgradje, skozi katerega je vodila pot k njemu. To predgradje so obdajali strelski dvorci, branil pa Zahodni, v 11. stoletju obnovljeni stolp. Grad se je širil vse do 18. stoletja, ko je dobil ogromno žitnico z vinsko kletjo in s tem zaključil svoj gradbeni razvoj. Problem drugega (Malega) gradu ostaja odprt, vendar ga je po mojem iskati pod grajskim gričem na zahodnem robu naselbine pri prvotnem glavnem vhodu vanjo enako kot v Rajhenburgu pri graščini Turn.

Vurberk, stara salzburska postojanka med Ptujem in Mariborom, je doživel nadvse žalostno usodo. Ob koncu vojne zbombardiran, je bil po vojni porušen, s čemer je Dravsko polje zgubilo svojo najbolj markantno panoramsko stavbo. Znamenit je bil njegov 72 m globok vodnjak s hodnim kolesom, enim redkih ohranjenih v vzhodnoalpskem prostoru. Na grad spominjajo le še skromne razvaline in renesančna trifora na blejskem gradu.

Podobna je usoda **Ravnega polja**, ki ni bilo uničeno med vojno, ampak šele po njej in se že spreminja v razvalino. Graščina ni iz enega liva, kot meni avtor, ampak je rezultat dveh etap: prve iz okoli 1580, ko sta nastala starejša, in iz okoli 1670, ko sta nastala mlajša trakta, ki sta zaprla veliko pravokotno dvorišče. Zato stavba pripisanih ji svojstev ni dobila v fazi, ko je funkcionirala kot pristava, ampak ob prezidavi v graščino, ki je pomembna zaradi plemenitih oblik svojih dvoriščnih arkadnih hodnikov in zaradi dejstva, da je kot ena prvih zgubila utrdbene ogalne poudarke in se s tem spremenila v izrazito bivalno opredeljeno, vendar še vase zaprto štirikrilno palačo.

Dornava, naša najpomembnejša baročna graščina, jo je bolje odnesla kot Ravno polje, čeprav je tudi ona spremenjena v duševno bolnišnico in zato nedostopna. Toda tudi pri njej so popolnoma degradirali in uničili njeno parkovno okolico, ki se je razprostirala vse do poldrugi kilometer oddaljene Pesnice. Sedanje etapo svoje stavbne zgodovine je graščina začela leta 1695, ko je pogorela stara pristava, višek pa dosegla v letih 1739—43, ko je tu nastal naš »Schönbrunn«, ki pa je propadel pred našimi očmi zaradi nerazumevanja za njegove prostorske vrednote.

Mnogo boljša tudi ni usoda **Velike Nedelje**, stare križniške komende, ki je v zahodnem delu še srednjeveška, sicer pa iz 17. in 18. stoletja, ko so nastali tudi njeni 4 ogalni okrogli stolpi. Prvotno grajsko jedro je imelo obliko poznoromanske stolpaste »hiše«, ki je za etažo presegala višino sedanje graščine, naseljene s strankami.

Ormož je eden najboljše ohranjenih gradov pri nas, saj je ob njem ohranjenega še precej predgradja in večina parka. Ob nastanku okoli 1280 je obsegal obzidano dvorišče z glavnim stolpom na severni in stanovanjskim poslopjem na južni strani, ob koncu 15. stoletja pa je doživel velike prezidave, ki so jih v poznejših stoletjih le stilno dopolnjevali.

Borl s prastaro lokacijo nad Dravo sega s svojim sedanjim jedrom in glavnim stolpom v 3. četrtino 13. stoletja, v glavnem pa je iz 17. in 18. stoletja. Grad, ki ga obnavljajo po konzervatorskih načelih, je trenutno brez funkcije, vendar pa rešen propada.

Viltuš je avtor vključil v vrsto izbranih gradov zaradi njegove historicistične preobrazbe ob koncu prejšnjega stoletja. Dvorec, ki služi kot dom ostarelih, hrani še nekaj originalne opreme, večinoma iz 19. stoletja. Ob bližnjem dvorcu (dejansko graščini) Fali pa ni obstajala vodna zavora, imenovana Turški zid, ampak dolinska oziroma cestna zavora s tem imenom, iz sredine 16. stoletja.

Vodriž je šolski primer ganerbnega gradu iz okoli leta 1300, ki so ga kot oglejski fevd sočasno posedovali 3 bratje Hebenstreiti s svojimi družinami. Zaradi intaktne ohranjenosti razvalin je njegova rast od stanovanjskega stolpa do aksialnega zgodnjegotskega gradu lepo vidna.

Mnogo mogočnejši je bil grad nad **Konjicami**, katerega rod se omenja že leta 1165 in katerega razvaline dokazujejo, da imamo opraviti z gradom, ki je raste iz romanske zasnove preko gotske izgradnje in renesančne utrditve do obsega, ki ga je zaključila smrt Erazma Tattenbacha 1. 12. 1671. Sledila je stagnacija in po sto letih propada, ki je razsežen stavbni kompleks spremenil v razvalino.

Statenberg, katerega istoimenski prednik je v 2. pol. 16. stoletja zaslovel zaradi proslule družine Tahijev, je baročna graščina v dolini Dravinje blizu Makol, ki jo je med leti 1720–40 zgradil arhitekt Camesini po naročilu grofa Dizme Attemsja. Gre za štirikraktno graščino z zaprtim dvoriščem, katere stavbna masa baročno narašča od vhodnega k glavnemu traktu. Bolj kot po nekoliko konzervativni arhitekturi slovi двореc po svoji opreми, zlasti po freskah in štuku. Dvorec služi sicer gostinstvu, vendar pa se komaj vzdržuje, ker je brez trdnjše gospodarske baze.

Slovenska Bistrica. Pri opisu tega gradu se ne strinjam z avtorjevo razlago njegove gradbene zgodovine, ker je severozahodni grajski stolp nekdanji mestni vogalni stolp, ki je v osnovi sicer iz 14. stoletja, vendar pa renesančno prezidan po letu 1550. Ker so vsi grajski trakti razen južnega mlajši od njega, grad v sedanjosti sestavi ne sega pred sredino 16. stoletja. Isto velja za tkim. Graslov stolp, dejansko mestni vogalni stolp, ki je bil prezidan z deželno pomočjo po letu 1550, kot to dokazuje vzidan kartušasti deželno-mestni grb v njegovem jugozahodnem ogalu. Tudi ni Slovenska Bistrica že v 13. stoletju postala mesto in okoli 1300 dobila obzidje z vogalnimi stolpi, ampak se je to zgodilo okoli 1310, nakar je dobila obzidje v teku naslednjih desetletij. Takrat je bil v mestni areal vključen tudi grad, ki je dotlej stal izven naselbine, v katero pa ni pravno nikoli spadal, saj je bil sedež lastne gosposčine. Grad je sicer za silo vzdrževan, vendar pa kljub temu zanemarjen, kar velja tudi za njegove predgradnje iz 17. in 18. stoletja, še bolj pa za park, ki je v dobršni meri uničen.

V slabšem stanju je двореc v **Zgornji Polskavi**, ki je zaseden s strankami. Čeprav v osnovi iz let po 1532 in 1635, je v sedanjosti podobi iz let 1744–56. Stavbo odlikuje predvsem bogata zunanjščina s mansardno streho, medtem ko je notranjščina razen štukiranega 2. nadstropja skromnejša, predvsem pa zanemarjena. Isto velja za park in bližnjo okolico.

Le malo boljšo usodo preživlja **Betnava**, ki je v osnovi iz 2. pol. 16. stoletja, a je bila obnovljena po letih 1685, 1728 in 1784, ko je dobila svojstvo letnega dvorca grofov Brandisov, obdanega z vrtnim nasadom in parkom, ki pa sta bila po vojni uničena. Stavbo sedaj obnavljajo.

Celje. Grad, ki je bil prvotno v posesti Vovbrških grofov, je nastal že v 12. stoletju. Bil je oboden, z visoko obrambno steno spredaj in palacijem za-

daj. Ob notranjo stran prednje stene so v 13. stoletju postavili dvonadstropen stanovanjski stolp, po bojih za vovbrško dediščino med leti 1322—33 pa so ga žovneški svobodniki — poznejši grofje in knezi celjski — izgradili v sedanji obliki ter mu dodali ogramno predgradje s pomožnimi stavbami in obrambnim stolpom-bergfridom. Njihovi nasledniki, deželni knezi so grad še vso 2. pol. 15. in 16. stoletja obnavljali in utrjevali, vendar je že okoli 1680 začel kazati prve znake propadanja, po sredi 18. stoletja pa se je naglo spremenil v razvalino. Gotovo je, da grad ni nastal zaradi obrambe istoimenske naselbine onkraj Savinje, ampak iz širših strateških razlogov ter da je imel v salijskem 11. stoletju gradiškega, arheološko dokazanega prednika.

Novo Celje je bilo zgrajeno sredi 18. stoletja po vzoru Schönbrunna. Kot že ime pove, je postalo novo središče celjske gosposčine. Kvalitetno po arhitekturi in opremljenosti je do zadnje vojne zgubilo večino inventarja, nato služilo kot bolnišnica in dom ostarelih, sedaj pa je brez prave funkcije in v nevarnosti, da začne propadati.

Žovnek je rodni grad istoimenskih svobodnikov, ki se pojavijo leta 1130, postanejo čez dobrih 200 let Celjski grofje, a že leta 1456 izumro. S tem je Žovnek izgubil svoje gospodarje. Čeprav so ga v 16. stoletju še renesančno utrdili in po kmečki oplentitvi leta 1635 popravili, je vendar stagniral, dokler se ni po letu 1816 spremenil v razvalino. Obodni romanski grad so v gotiki ojačali z okroglim glavnim stolpom, opremljenim s kapelo in stenskim stopniščem, v renesansi pa z obzidnim vencem, ojačanim z bastioni. Grad je premogel dvojno predgradje in propugnaculum, tako da je bil usposobljen služiti Celjanom kot njihova zakladnica.

Velenje je še v celoti ohranjeni grad, ki daje streho rudarskemu muzeju. Prvotni obodni grad s stolpom, palacijem in obzidanim dvoriščem je sredi 16. stoletja dobil svojo sedanjo renesančno podobo, v kateri zlasti izstopa mogočni rondel.

Lemberg pri Dobrni z dvoetažnimi kletmi je dvofaznega nastanka, saj so prvotni grad podrli Celjani leta 1439, sedanji pa je nastal leta 1584. Odlikuje ga mogočen polkrožen stolp, podoben onemu v Velenju, in lepi arkadni hodniki. Sicer pa grad nezadržno propada in z njim ena najbolj slikovitih grajskih arhitektur pri nas.

Rifnik je srednjeveški grad s prastaro naselitveno tradicijo v bližini. Romansko jedro je obsegalo pravokoten stolp z obzidanim dvoriščem. V gotiki so dodali še drugi stolp, v renesansi pa oba povezali v enotno stavbo in na zahodu dodali utrjeno predgradje z gospodarskimi poslopji. Opustili so ga v 17. stoletju, saj je bil leta 1681 že deloma razkrit, razvaline pa še dobro kljubujejo času.

Planina nad Sevnico se je spremenila v razvalino z njenim razkritjem leta 1884. Hrani romanski palas z arkadnim nizom oken, gotski palas in kapelo, renesančno predelano obodno, deloma še romansko obzidje in temelje vzhodno od gradu stoječega propugnacula.

Podčetrtek, po nemški oznaki sodeč eden najstarejših gradov v Posotlju, slovi po svoji markantni legi in zli povojni usodi, ki ga je spravila na rob propada. Prvotno je predstavljal romanski obodni grad s palacijem in obrambnim stolpom ter propugnaculum na vzpetini nad njim. Na začetku 17. stoletja so grad renesančno prezidali in povečali ter mu dodali utrjeno predgradje, v 2. polovici 18. stoletja pa barokizirali, ne da bi spreminjali njegovo stavbno zasnovo.

Olimje, znano po svoji apoteki, je v svoji sedanji sestavi renesančno iz leta 1550. Obsegalo je 4 trakte z ogalnimi okroglimi stolpi in notranje arkadirano dvorišče. Ko je grad leta 1663 prešel v posest pavlincev, so ob njem zgradili

Marijino cerkev, v pritličju jugozahodnega stolpa pa uredili apoteko. Leta 1807 je zgubil dva trakta in stolp, leta 1974 pa utrpel veliko potresno škodo. Sledeča obnova je grad sicer rešila, vendar pa mu dala sivomodro poslikavo, ki učinkuje tuje, ker je prekontrastna in zato »drobi« enovitost njegove arhitekture.

Podsreda je eden najbolje ohranjenih romanskih gradov pri nas. Bil je obodnega tipa z visoko obrambno steno spredaj in palacijem zadaj (podobno kot gradova v Celju in Rajhenburgu). Še v romanski dobi so ga opremili s stolpom in kapelo na dvorišču ter bergfridom pred čelno steno in palacijem za njo. Večje prezidave je doživel v poznogotski (konzolno nadstropje) in renesančni dobi (arkade, stopnišča), manjše historizirajoče posege pa v 19. stoletju. Prvotni vhod v grad je bil z zahodne, od leta 1787 pa je skozi bergfrid z južne strani. Gospodarska poslopja pod gradom so nastala v 17. stoletju ter ustvarila nekako predgradje pred prvotnim grajskim vhodom.

Bizeljsko je sicer zelo stara fevdalna postojanka, vendar pa se njegov grad omenja šele leta 1404. V sedanji pravokotni obliki s 4 trakti in z arkadiranim notranjim dvoriščem, 2 ogalnima stolpoma in kapelo je grad iz 18. in 17. stoletja ter slovi po kvalitetnem štuku. Sedaj je sicer brez prave funkcije, vendar v upravi Posavskega muzeja, kar mu zagotavlja vsaj obstoj, če že ne obnovo.

Sevnica je renesančnega kastelastega tipa razen romanskega stolpa, iz leta 1597. Navzven ga poživljajo 4 okrogli ogalni stolpi, navznoter pa arkadni bodniki okoli pravokotnega dvorišča. V bregu pod gradom je v njegovem gospodarskem posloppu »skrita« tkim. Lutrovska klet, kapela z znamenito poslikavo iz začetka 17. stoletja.

Rajhenburg hrani na dvorišču arheološke ostanke dveh stavb, starejše zgrajene v postantično-istrski maniri iz 9. stoletja in mlajše, kladaste z zaobljenimi ogali iz konca 10. stoletja. Sedanji grad je v glavnem iz časa nadškofa Konrada I. (1106—1147). Bil je obodnega tipa z visoko ščitno steno spredaj in prvotno nepovezanimi posloppji okoli dvorišča zadaj. V teku 15. in 1. pol. 16. stoletja so vse trakte povezali in jih dvignili za gornjo etažo, prizidali rondel, nasuli dvorišče in ustvarili sedanji grajski vhod skozi prvotno čelno steno. V 18. stoletju so grad fasadno poenotili in zgradili vhodni most, po letu 1884 pa predelali v trapistovski samostan. Med zadnjo vojno spremenjen v izseljensko taborišče, je sedaj obnovljen in služi muzejskim namenom. Graščina Turn pod njim je v jedru iz istega časa, zato bi jo avtor moral omeniti, saj sestavlja z gornjim gradom celoto, kot jo srečamo pri salzburških gradovih v Lipnici in Ptuj.

Brežice, sedanji renesančen grad je naslednik srednjeveškega, ki je bil uničen leta 1515. Zgrajen je bil med leti 1530 in 1601. Prvotno je bil koncipiran kot obmejna utrdba s 4 okroglimi ogalnimi stolpi, dvojnimi obodnim obzidjem in stolpasto stavbo sredi dvorišča. Med leti 1567 in 1601 pa je bil spremenjen v bivalni grad. Nastali so vsi 3 trakti in leta 1590 arkadni hodniki, ki jih je povezal. Vendar je gradu vzela trdnjavski videz šele baročna prenova v 1. četrtini 18. stoletja, ki je grad spremenila v rezidenco s slavnostno dvorano, stopniščem, kapelo in nasuto dvoriščno teraso. Po vojni obnovljen, služi sedaj muzejskim namenom.

Pišce sega s svojo kapelo in prvotno petnadstropnim stolpom v 1. polovico 13. stoletja, vendar je v svojem sedanjem stavbnem sestavu večinoma renesančen, po izgledu pa neoromanski iz leta 1867. Grad je sicer ohranjen, vendar zapuščen in čeprav je bil do zadnje vojne kot mnogi drugi še opremljen, je sedaj oropan vsega vrednega.

S Pišcami avtor zapušča Slovensko Štajersko in se preseli onkraj Save v Šrajbarski turn in Mokrice, kamor pa mu ne bomo sledili.

Pri predstavitvi opisanih 35 fevdalnih arhitektur se bralcu nehote vsiljuje ocena njihovega ohranitvenega stanja (brez opreme seveda, ker je praktično skoraj ni več, čeprav je bilo pred vojno kar 26 gradov med njimi še opremljenih), ki ni kaj prida, čeprav gre v našem primeru za reprezentančno vrsto gradov: 26 jih je ohranjenih, 9 pa v razvalinah. Od ohranjenih jih je primerno vzdrževanih 11 (Maribor, Murska Sobota, Ptuj, Ormož, Borl, Velenje, Olimje, Podsreda, Sevnica, Rajhenburg in Brežice), 8 jih je funkcionalno (Cmurek, Hraštovec, Dornava, Viltuš, Velika Nedelja, Štatenberg, Slovenska Bistrica in Bizeljsko) 7 pa slabo (Grad, Negova, Zgornja Polskava, Betnava, Novo Celje, Podčetrtek in Pišcece). Med razvalinami so deležne pozornosti le one v Celju, Konjicah in Vurberku, ostale pa prepuščene razpadanju. Če ne bi 7 gradov služilo muzejskim namenom, bi bila podoba njihove ohranjenosti mnogo slabša. Tako knjiga z odstiranjem pomembnega dela naše narodne in kulturne zgodovine opozarja, da med nami obstajajo že tisoč let gradovi, ki so naši, ker so del naše usode in zato tudi naše ljudske zavesti. Slovenija je »naša dežela« tudi zato, ker v njej stoje in jo vsebinsko dopolnjujejo gradovi. Mi pa še nismo toliko osveščeni, da bi jih vzdrževali zaradi njihove zgodovinske pričevalnosti, kot to počno drugi narodi, tudi taki s socialistično ureditvijo (Čehi, Poljaki, Madžari, Vzhodni Nemci). Knjiga s svojim sporočilom poskuša zbuditi večje zanimanje zanje in s tem doprinese k splošni osveščenosti o njihovi upravičenosti do obstoja, saj je njihova predstavná simbolika tlačanstva le pojmovni predsodek dialektično nerazgledanih ljudi, ki ne zmorejo prenesti dejstva zgodovinskih resnic. Ena izmed teh pa je, da je bil fevdalizem zgodovinsko nujen razvojni člen v nastajanju sodobne človeške družbe, ki je kot vsako drugo obdobje zapustil tudi ohranitve vredne sledove v njeni kulturni zakladnici.

Jože Curk,
dipl. umet. zgodovinar

Niko Kuret: Slovenska koledniška dramatika. Slovenska matica, Ljubljana, 1986, 277 strani

S Kuretovo knjigo Slovenska koledniška dramatika je slovenska kultura, kamor sodi sklop ved od etnologije do — recimo — sociologije, dobila nenavadno delo, ki ji bo v izdatno oporo pri raziskavah slovenske kulturne dediščine. Nenavadno je to delo v tem smislu, da prinaša podrobnosti iz slovenske koledniške preteklosti okoli božiča in treh kraljev. Če vemo, da je koledovanj, teh lepih navad, ki so od protireformacije naprej dajale posebno vzdušje, težo in vrednost naši ljudski kulturi, komajda še kaj, je takoj jasno garaštvo dr. Nika Kureta: z vso natančnostjo se je moral oprijeti ostalin, ki so bile bodisi že zapisane, bodisi so kot ustno izročilo še navzoče med slovenskim ljudstvom.

Tega je bilo v preteklosti očitno veliko, kar sega v naš čas, so zgolj ohranjeni fragmenti. Iz njih je dr. Niko Kuret sestavil podobo, ki je v sedanji obliki morda šele na stopnji podatkov, sinteza pa bo mogla nastati kdaj v prihodnosti. Pri tem je mišljena tista zgoščenost dejstev, ki bi lahko potrdila tezo, da so koledniški obhodi pomenili zametek slovenskega ljudskega gledališča že pred Linhartom, ki ga slovenska kulturna zgodovina šteje za uradnega začetnika naše dramatike in našega teatra. Do potrditve te domneve se najbrž ne bo težko dokopati, kajti Nemei so za svojo kulturo že dokazali zvezo med tovrstno in poznejšo dramatikom. Ker pa so bile koledniške dramatizirane šege značilne za

alpski prostor (in vse tja do Karpatov, kot pravi Kuret), najbrž ni razloga, da bi ne bile imele tudi za Slovence določene konstitutivne vrednosti in funkcije.

S Kuretovo knjigo je pravzaprav večinsko delo že opravljeno. V dveh glavnih delih knjige Slovenska koledniška dramatika so natisnjena besedila in napevi, prav tako pa je koledniška dramatika obdelana z vidika nastanka, razvoja in razkroja. Tako najdemo objavljeno tudi Drabosnjakovo Pastirsko igro, posebne razglede pa zbujajo ostala objavljena besedila, ki kažejo neverjetno živost teh dejanj na slovenskem ozemlju. Dr. Niko Kuret ne ostaja samo pri obujanju slovenske koledniške dramatike, temveč jo primerjalno razširja in tako utemeljuje v mednarodnem, vsaj sosedskem kontekstu. V tej zvezi je predvsem razvidna Kuretova znanstvena natančnost, ki je spodbudila njegovo popolno angažiranost in s tem prodrila, vsaj tako se zdi, do vseh razpoložljivih virov. Že samo s tega stališča je Kuretovo delo Slovenska koledniška dramatika mogoče pojmovati kot dokaj kompletno izhodišče za iskanje začetkov slovenske dramatike in slovenskega gledališča, hkrati pa je to tudi svojevrstna antologija tekstov, ki so z natisom končno rešeni pred pozabo.

Vili Vuk

Jože Mlinarič: Kostanjeviška opatija 1234—1786, Kostanjevica na Krki 1987, strani 710

Galerija »Božidar Jakac« iz Kostanjevice na Krki je spomladi 1987 izdala po vsebini obsežno in po opremi bogato monografijo o tukajšnji cistercijski opatiji (1234—1786), katere obnovljen stavbni kompleks služi po 200-letni prekinuti ponovno duhovnim, čeprav drugačnim potrebam ljudi. Tako si izdajateljica knjige, galerija in davno ukinjena opatija po svoje podajata roke, da skleneta tisto, kar je bilo pred 750 leti zamišljeno, namreč ustvariti duhovno, kulturno in civilizacijsko središče pokrajine, ležeče med Krko in Gorjanci. Knjiga je zastavljena razkošno, je oktavnega formata, ima 14 strani uvoda in 698 strani teksta, bogatijo pa jo 102 barvne priloge, 98 črno-belih fotografij in 10 zemljevidov. Tekst je vsebinsko razdeljen v 4 smiselne celote, katerih prva govori o cistercijskih in njih zgodovini nasploh (strani 1—110), druga o nastanku, razvoju in propadu kostanjeviške opatije (strani 111—492), tretja predstavlja življenjepise kostanjeviških opatov, menihov in hospitantov (strani 493—522), četrta pa združuje pomožne tekste: prepis ustanovne listine samostana z dne 8. 5. 1249 in njegovi prvi znani urbar iz sredine 14. stoletja, vsebinske povzetke v slovenskem, francoskem, nemškem in angleškem jeziku (strani 537—584), seznam uporabljenih arhivskih virov in literature, kazali krajevnih in osebnih imen (strani 587—681), seznam barvnih prilog in črno-belih fotografij ter na koncu vsebinsko kazalo knjige. O strokovnem nivoju monografije govori med drugim tudi podatek, da je njen tekstovni del z blizu 500 stranmi, obsežen v prvih dveh delih knjige, opremljen z okoli 3850 opombami, oštevilčenimi po posameznih poglavjih. Če primerjamo vse naštet s povzetkom knjige, je ta pravzaprav skromen tako po obsegu (10 strani) kot po zasnovi, saj po svoje nadomešča zaključno poglavje monografije kot celovitega in sintetičnega prikaza rezultatov podrobnih analitičnih raziskav. Seveda je ta pomanjkljivost malenkostna z ozirom na množico zbranih dejstev in podatkov, ki jih avtor povezuje v smiselno zaokrožena, kronološko urejena poglavja, s čimer se spretno izogiba nevarnosti vsebinske razdrobitve snovi, obenem pa omogoča vpogled v mnoge probleme takratnega življenja, ki nam postanejo kar nekako

domači, vsakdanji, saj v njihovem obvladovanju spoznamo pretežno iste življenjske zakonitosti, ki *mutatis mutandis* veljajo še danes. To se mi zdi toliko važnejše poudariti, ker avtor obravnava cerkveno ustanovo, samostan, torej temo, ki je bila v uradnem povojnem zgodovinpisju skoraj odpisana, a se izkaže kot še kako pomembna za osvetlitev naše duhovne, kulturne in gospodarske preteklosti ter za dokazovanje, da se vse, tudi najbolj radikalne duhovne in idejne reforme slejkoprej zlijejo v isto strugo splošno veljavnega človeškega razvoja. Človekova materialna vpetost in duhovna večplastnost s svojo sovisnostjo namreč določata koordinate zgodovinskega razvoja, ki smo ga navajeni deliti po prevladujočih družbenih razmerjih na posamična obdobja, označena s stopnjami tega razvoja, v našem primeru pač fevdalizma; lahko pa bi ga delili tudi po drugih vidikih, na primer duhovnem, tehnološkem, etičnem itd. Toda povrnimo se h knjigi.

V njenem prvem delu govori avtor o cistercijanih nasploh. Benediktinsko menišтво, ki je kljub clunyjskim reformam v 10. stoletju doživljalo duhovno krizo zaradi vse večje vpetosti v fevdalno organizirano družbo, v kateri sta se, potem ko je odpadla islamska nevarnost, borili za oblast svetna (cesarska) in duhovna (papeška) stran, je sprožilo med posamezniki željo po njegovi preobrazbi v duhu menišťva predbenediktinske dobe. Iz prvega vala reformatorjev okoli leta 1100 so izšli cistercijani, kartuzijani, avguštinci in premonstrateni. iz drugega po letu 1200 pa minoriti in dominikanci. Cistercijanski red je nastal leta 1098 v Burgundiji s tem, da se je skupina 22 somišljenikov izločila iz benediktinskega samostana Molesme in ustanovila nov samostan Cîteaux, po katerem je red dobil svoje ime. K ustanoviteljem reda svetim Robertu, Alberiku in Štefanu Hardingu je treba predvsem prišteti vodilno osebnost 12. stoletja Bernarda de Fontainesa, ki je leta 1112 vstopil v red skupaj s 30 sorodniki in prijatelji, nakar so med leti 1113—1115 nastale 4 primarne opatije, med njimi leta 1115 oni v Morimundu in Clairvauxu, ki jo je Bernard vodil do svoje smrti leta 1153. Kot karizmatična osebnost 12. stoletja je dal cistercijanskemu redu sposobnost za nadaljnji razvoj, saj je ob njegovi smrti bilo v Evropi že 344 samostanov, sto let pozneje pa 647. Že za življenja sv. Bernarda sta nastali na našem narodnem ozemlju cisterci v Stični leta 1135 in v Vetrinju leta 1142, na njegovem obrobju pa v Runi leta 1129 in Monoštru leta 1183. Cistercijani, ki niso želeli živeti od truda tujih rok, so se odpovedali desetini, davkom in drugih dohodkom ter uveljavili načelo, da se prežive z delom lastnih rok, zlasti s poljedelstvom. Da bi to dosegli, so poleg menihov (konventualov), ki so se posvečali predvsem duhovnim in kulturnim dejavnostim, uvedli brate (konverze), ki so skrbeli za gospodarsko plat samostanov in zato živeli na njihovih pristavah, grangijih, pogosto tudi precej daleč stran od njih. Poleg bratov so samostani najemali tudi tujo, plačano delovno silo, posebno po 14. stoletju, ko se je število konverzov vedno bolj krčilo. S tem so cistercijani za razliko od vzhodnega menišťva in tudi od benediktincev, ki so se po reformi Benedikta Anianskega leta 816 ročnemu delu vedno bolj izmikali, vrnili delu čast po besedah sv. Pavla »Kdor noče delati, naj tudi ne je.« To pa je zelo pomembna usmeritev, ki je pomagala prevladi »evropske« mentalitete nad orientalsko-antično-sredozemsko, ki je videla v fizičnem delu sramoto, nevredno svobodnega človeka.

Cistercijanski samostani so postali pomembni kolenizatorji novih ozemelj in nekake visokosrednjeveške kmetijske in gospodarske šole. Obenem pa je izrazito marijanska usmerjenost reda, katerega samostani in cerkve so bili redno posvečeni Mariji, mnogo doprinesla k višjemu vrednotenju žene in zlasti matere, kar se je prav v 12. stoletju razširilo po Evropi. Cistercijani so smatrali

delo za asketsko vajo, ki je primerno omejena služila kot sredstvo za napredovanje v duhovnosti, obenem pa tudi za razvoj samostanske kulturne in socialne dejavnosti. Cistercijani so imeli v 12. in 13. stoletju za dvig slovenske civilizacije, gospodarstva, kulture in duhovnosti v smislu širše evropske pripadnosti podoben pomen, kot so ga imeli benediktinci za Anglosase, Franke in Nemce v 8. in 9. stoletju. Kot vsaka reforma, porojena iz stiske določenega časa, pa je tudi cistercijanska po preteku dobrega poldruega stoletja uplahnila. Že v teku 13. stoletja so se začeli njihovi samostani odmikati od prvotnega koncepta in se kot vse človeške stvaritve vedno bolj prilagajati času, v katerega so bili vpeti: enako kot se je to pred njimi dogajalo z benediktinci ter za njimi z minoriti in dominikanci. Čeprav so bili ti kot mendikantski redovi še posebej zaščiteni pred tem procesom z idealom uboštva in beraštva. Vsi po vrsti so se po krajšem ali daljšem upiranju vključili v obstoječi družbeni red in se spremenili v fevdalne veleposestnike, ki so dosegli svoj vrhunec v 15. stoletju, nakar so jih od 16. stoletja dalje začele nastajajoče osrednje državne oblasti materialno, izvenscerkvena reformna gibanja pa duhovno čedalje bolj obremenjevati in po svoje siromašiti, dokler ni s prosvetljenstvom v 18. stoletju nastopil za mnoge izmed njih propad. Njihov koncept, zgrajen na srednjeveških idealih, je postal organizacijsko nesmoten, od 16. stoletja dalje so jih začeli zamenjavati novi redovi, prirejeni za potrebe poznofevdalnih in meščanskih družbenih razmer.

Od starejših redov, benediktincev raznih odtenkov, je cistercijane ločevala poleg večje osebne discipliniranosti tudi boljša splošna organiziranost. Medtem ko so bili benediktinski samostani vsak zase, so bili cistercijanski med seboj povezani preko vsakoletnih generalnih kapituljev in ustanovitvenih verig tkim. filiacij, katerih matica za večino opatij tokraj Rena in Alp je bil Morimond (1115), saj se je nanj vezalo kar 82 opatij. Ta povezanost je vplivala na internacionalni pretok misli in izkušenj, saj so pogostna srečanja v Cîteauxu in drugih osrednjih samostanih ohranjala povezanost vseh cisterc, tudi naših, z ostalo Evropo. Naši cisterci Stična (1132—1136) in Kostanjevica (1234), med katerih nastankoma zija stoletna razlika, sta zadnja poganjka na linijah Runa (1129)—Ebrach (1122) in Vetrin (1142)—Villars (1135), ki imata izhodišči v Morimondu (1115). Starejša Stična je bila vedno po velikosti in veljavi pomembnejša od Kostanjevice, obe pa sta močno vplivali na posestno in cerkveno organizacijo današnje Dolenjske. Na prvo predvsem kot veliki fevdalni enoti, kar sta postali v teku 13. in 14. stoletja, na drugo pa z inkorporacijami župnij, ki se je pri Stični začelo sredi, pri Kostanjevici pa ob koncu 13. stoletja. Tako je Stična leta 1771 od 80 župnij ljubljanske škofije upravljala kar 37 in Kostanjevica 17, medtem ko jih je škofiji ostajalo samo 23. Temu primeren je bil tudi vpliv obeh samostanov na duhovnost dolenjskega prebivalstva.

Medtem ko je Stična nastala na željo oglejskega ordinarija Peregrina I. Schwarzenburga (1131—1161) kot patriarška ustanova, pa je Kostanjevico ustanovil koroški vojvoda Bernard Spanheimski (1202—1256) blizu svojega trga in od leta 1252 mesta, po katerem smo jo navajeni imenovati. Cisterca je služila predvsem vojvodovi potrebi po gospodarski, kulturni in civilizacijski organizaciji ozemlja med Krko in Gorjanci ter onkraj Gorjancev v Zumberku. Posest onkraj Gorjancev je samostan, in s tem tudi današnja Slovenija, zgubila po letu 1534 na račun uskoške naselitve, zato pa je v letih 1673, 1719, 1726 in 1753 pridobil gosposčine Kostanjevico, Klevevž, Mehovo-Ruperč vrh in Grundelj blizu Stične ter s tem raztegnil svojo posest po dolini Krke od Ruperč vrha do Čateža. Nastalo je veliko toda močno zadolženo gospostvo, ki je še ob ukinitvi samostana izkazalo preko 70.000 glid pasive. Tako se je samostansko ozemlje v slabih sto letih sicer znatno povečalo, vendar pa to ni preprečilo njegove poti navzdol, k čemer so precej pripomogli tudi vladarji, ki so se vedno bolj vtikali

v njegove organizacijske in celo čisto duhovne zadeve. Prav ta del knjige je še posebej zanimiv, ker dokazuje, da tudi tako ekskluziven samostan, kot je bila Kostanjevica, ni bil obvarovan pred posegi svetne oblasti, v našem primeru absolutizirane in centralizirane uprave, ki je v 18. stoletju vedno bolj dobivala svojstva birokratske državne organizacije. Da so svetna in cerkvena gospostva pezo naraščajočih davkov valila navzdol na ramena podložnikov, je jasno, kot tudi to, da se je položaj kmetov poslabševal vse do reform Marije Terezije in Jožefa II. Samostani s srednjeveškimi zasnovami so se vsem tem spremembam vedno težje prilagajali, obenem pa se tudi pogosto zaradi baročne gradbene evforije zainvestirali, tako da je bila že vse od sredine 18. stoletja dalje v zraku njih ukinitvev. Ta usoda pa je zadela najprej jezuite (leta 1773), ki so si od konca 16. stoletja dalje pridobivali vedno večjo politično, kulturno-prosvetno in gospodarsko veljavo. Zato sekularizacija samostanov med leti 1782—1789 ni prišla nepričakovano, vendar pa je naredila zlasti na kulturnozgodovinskem področju več škode kot na gospodarskem koristni, saj so takrat nastale državne gospoščine (ki jih je upravljal verski sklad) bile pretežno slabi nadomestki za ukinjene, po večini produktivno boljše organizirane samostanske posesti.

Od samostanskega bogastva je ostalo le malo, nekaj opreme (zlasti cerkvene), rokopisov in knjig ter seveda velik stavbni kompleks, ki ga avtor prikazuje po zgodovinskih virih, a si zasluži tudi kratek stilnoanalitičen opis. Ker so cistercijani izšli iz benediktincev, so prevzeli njihov samostanski koncept, sestojel iz cerkve in treh traktov, povezanih s križnim hodnikom. Vzhodni trakt je bil namenjen menihom. Tu so bili v pritličju zakristija, (knjižnica), kapitelj, (govorilnica), prehodna veža s stopniščem, velik dnevni prostor (frateria) in v nadstropju skupna spalnica s sanitarijami (dormitorij). Južni trakt je obsegal ogrevalnico (zimski prostor), obednico (refektorij) in kuhinjo, zahodni pa je služil bratom. Ti so imeli v pritličju obednico in dnevni prostor z delavnico, v nadstropju pa skupno spalnico. Četrty, severni trakt, ki je bil navadno omejen le na križni hodnik, je slonel ob cerkvi. Ta koncept so cistercijani prilagajali svojim lokalno modificiranim potrebam, kar velja tudi za cerkve. Te so sicer izšle iz burgundske poznoromanske tradicije, a so po letu 1135 privzele tkim. bernardinski tloris z ravnim vzhodnim zaključkom. Delile so se na meniški in bratovski del, ločena s posebno pregrado in vsak s svojim korom, opremljenim s kornimi klopmi in oltarjem. Ker je bilo menihov vedno več, na vsakem oltarju pa sta smeli biti dnevno le po dve maši, so morali poskrbeti za vedno nove oltarje, ki so bili na moč preprosti, enako kot vsa ostala oprema. Cerkve niso smele biti okrašene, niti imeti zvonikov, ampak le stolpiče z največ po dvema zvonovoma. Njih vzor je bila druga cerkev v Clairvauxu, ki jo je začel graditi sv. Bernard leta 1135, najstarejši ohranjeni primer je ona v Fontenayu (1139 do 1147), najbližji pa ona v Vetrinju (posvečena leta 1202). Vse so zgrajene v slogu burgundske pozne romanike ter pokrite z zašiljenimi banjastimi oboki. Po sredini 13. stoletja, zlasti pa v 14., je prvotno preprosto poznoromansko-zgodnjegotsko arhitekturo nadomestila bogatejša visokogotska in poznogotska, kombinirana z razkošnejšo opravo in opremo. Čas prvobitne cistercijanske skromnosti je bil mimo.

To dokazuje tudi samostan v Kostanjevici, ki je po nastanku precej poznejši (1234—1249). Njegova cerkev je triladijska stavba, izrazito podolžnega tipa, s prečno ladjo, ravno zaključenim korom in z 2 paroma med seboj ločenih kapel ob strani. Po konceptu je bazilika in zato opremljena z vsemi svojstvi bazilikalne prostorske ureditve, ki pa ni bila nikoli skonstruirana v zamišljenem obsegu, 7 pravokotnih obočnih pol, ampak jih je dosegla le slabih 5,5. Dejansko gre za kombinacijo poznoromanskega bernardinskega tlorisa in zgodnjegotskih stilnih prvin, ki se kažejo predvsem v njenih križnobrebrastih obokih. Njih konstruk-

cije se opirajo na tektonsko sestavljene nosilce, enako pojmovana je tudi stavbna plastika s stilizirano motiviko pretežno brstnih kapitelov. Le njena zunanjščina brez vidnih opornikov in s polkrožno sklenjenimi okni bolj poudarja romansko stavbno izročilo kot nakazuje gotskega. Podrobnejša analiza talne ploskve, prostora, obočne konstrukcije, stavbne plastike in ostenja, ki so prepojeni s prvinami prevladujočih gotskih oblik, nas vodi v smeri takrat najbližjega in najbolj živahnega stavbarskega središča v Srednji Evropi, na Madžarsko, kjer je stalo že preko 20 cistercijanskih samostanov in so nastajali še novi. Za to vplivno smer govori tudi takratni politični, gospodarski in prometni položaj ozemlja ob Krki, kjer deželna/državna meja še ni bila dokončno fiksirana in kjer so delovale številne kovnice denarja (v Hrvaškem brodu, Kostanjevici, Rajhenburgu in Brežicah) zaradi živahne obmejne trgovine, ki je cvetela vse do mongolske invazije leta 1241.

Ob južni strani cerkve je ob lesenem križnem hodniku postopoma nastajal samostan. Njegov zahodni trakt z vhodno kapelo je bil gotovo pozidan sočasno s cerkvijo. Ker pa ta ni bila zgrajena do kraja, presega njeno zahodno črto za opuščeni del ladje. To so v letih 1450—1460 skrajšali še za nadaljnji dve traveji in jo zaprli z nadstropno kapelo, ki se je v obeh etažah odpirala v ladjo. Leta 1632 so nanjo postavili zvonik (opat Rupert Eckart), ki so ga leta 1739 baročno obnovili. O gradbeni dejavnosti samostana v srednjem veku obstoja le skromni podatki iz let 1331, 1357 in 1450—1461, ko je bila cerkev po prezidavi nanovo posvečena. Bogatejši zgodovinski viri govorijo o gradbeni aktivnosti samostana šele od 16. stoletja dalje. Južno polovico zahodnega samostanskega trakta je med leti 1552—1555 postavil opat Kristan Preleubler, dokončal pa leta 1577 opat Lenart Hofstetter, ki je od leta 1573 dalje obnavljal samostansko jedro in prišel leta 1577 graditi južni trakt, ki sta ga skoncila, poenotila in povezala z zahodnim opata Friderik Hofstetter in Rudolf Kušlan med leti 1701—1734. Popolno barokizacijo samostana pa je izvedel opat baron Franc Taufferer (1737—1760), ki je gradbeno zaprl in poenotil samostanski kompleks, zgradil vhod z obrambnima stolpoma in Jelovškovo fresko, barokiziral in obokal cerkev, ji povečal oltarni prostor in pred njo postavil konvavno razgibano kulisno fasado, opremil cerkev z 9 marmornimi oltarji, zgradil vrtno uto itd. Iz zasnove samostana je razvidno, da so njegovo srednjeveško jedro v severozahodnem delu sedanjega dvorišča oklepali trakti, ki jih obteka masiven dvonadstropen slopasti arkadni hodnik iz let 1573—1576. Po ukinitvi samostana so to jedro razprli s tem, da so večinoma podprli njegov južni in vzhodni trakt. Od sredine 16. stoletja dalje pa so postopoma gradili sedanjo mnogo obsežnejšo samostansko zasnovo, ki jo z zahodne, južne in vzhodne strani oklepa dvonadstropen stebriščni arkadni hodnik, ki naj bi nastal sredi 17. stoletja, torej za vlade opata Jurija Zagožena (1638—1664), kar pa njegova podrobno vodena računska knjiga ne potrjuje. Ker tudi Valvasor leta 1669 prikazuje le slopasti arkadni hodnik okoli notranjega dvorišča in prosto stoječe trakte okoli zunanjega dvorišča, to dokazuje, da je mogočen stebriščni arkadni hodnik večinoma (vsaj bo vzhodnem delu južnega in celotnem vzhodnem traktu) nastal šele pozneje, torej v 1. tretjini 18. stoletja, ko je cisterca doživljala svojo veliko barokizacijo, ki se je končala s smrtjo opata Tauffererja leta 1760. Njegov naslednik, opat Leopold Buseth (1760—1772) kaže na Bergantovem portretu prospekt samostana, kakršen naj bi bil pred njegovo ukinitvijo leta 1766. Samostan je obsegal notranje in zunanje dvorišče z vodnjakom ter ozek vrt med cerkvijo in severnim traktom. Na karti fanciscejskega katastra iz leta 1624 pa je samostanski kompleks že brez dveh traktov notranjega dvorišča, manjka ka tudi severozahodni ogal zunanjega, na katerega se je naslanjala kulisna fasada. Danes je nekdanji samostan po zaslugi spomeniškovarstvene službe in zavzetosti krajanov posebno pa kul-

turnega entuziasta Lada Smrekarja večinoma obnovljen v obsegu, kot ga kaže karta iz leta 1824. To dejstvo ponovno dokazuje, da pomembne stvari lahko nastajajo samo z močno in iskreno voljo po njih udejanjenju. Tako je bilo vedno in je tudi danes. Mlinaričeva knjiga je eno od pomembnih in trajnih obeležij tega hotenja.

Jože Curk,
dipl. umet, zgodovinar

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
23. (LVIII) LETNIK 1987

1987

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA VLADIMIR BRAČIČ

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — Papers

Barbarič Štefan: PREKMURSKI UČBENIKI PRED BUDIPEŠTANSKIM PARLAMENTOM 1872 The Text-Books of Prekmurje before the Parliament in Budapest in 1872	76
Bračič Vladimir: POZEBA VINOGRADOV IN SADOVNJAKOV POZIMI 1985 The Damage Done by Frost the Vineyards and Orchards in the Winter of 1985 in Slovenia	21
Curk Jože: ORIS GRADBENE ZGODOVINE POHORJA Description of the Building History of Pohorje	83
Curk Jože: CELJSKI STARI GRAD — POSEBNO V 16. STOLETJU Stari Grad (Old Castle) of Celje, especially in the 16th Century	107
Curk Jože: GRAD GORNJI MARIBOR The Castle Gornji (Upper) Maribor	241
Horvat-Savel Irena: ZAŠČITNO IZKOPAVANJE GOMIL V ČIKEČKI VASI Protective Excavation of the barrow at Čikečka vas	307
Klemenčič Matjaž: METODOLOŠKI PROBLEMI V ZVEZI Z UGOTAVLJANJEM REALNOSTI AMERIŠKIH STATISTIK MATERINEGA JEZIKA IZSELJENCEV IZ HABSBURŠKE MONARHIJE Methodological Questions on the Reliability of American Statistics of Mother Tongue for Emigrants from Austria-Hungary	42
Koropec Jože: MARIBORSKI GRAJSKI ZEMLJIŠKI GOSPOSTVI V 19. STOL. The Manorial Estates of the Castle of Maribor in the 16th Century	252
Križman Mirko: JEZIKOVNA SEDANJOST V RADGONSKEM KOTU S SOCIOLINGVISTIČNEGA VIDIKA The linguistic Present in the Corner of Radgona from the sociolinguistic Views	173
Kuzmič Mihael: O AVTORSTVU »ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO« IZ LETA 1725 Of the Authorship of the »ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO« from the year 1725	228
Pak Mirko: NEKATERI ELEMENTI ZGRADBE IN USTROJA MESTNEGA SREDIŠČA MARIBORA Some structural elements of city centre Maribor	3
Snoj Jože: NEMŠKI NAPADI NA 2. BATALJON LACKOVEGA ODREDA 3. in 7. MARCA 1945 The German Attacks upon the 2nd Battalion Lacko Detachment on March 3rd and 7th 1945	35
Sore Anton: ZADNJI BRODOVI IN ČOLNI NA SLOVENSKI SPODNJI SAVI, SPODNJI SAVINJI IN SPODNJI KRKI The last Ferries and Boats on the Slovene Lower Sava, Lower Savinja and Lower Krka Rivers	54
Stiplovšek Miroslav: STAVKOVNI BOJI JULIJA 1919 NA MARIBORSKEM OBMOČJU The Strike Struggles in July 1919 in the Region of Maribor	168
Svajncar J. Janez: SLOVENSKA VOJSKA 1918/1919 IN UPOR JULIJA 1919 The Slovene Army in 1918/19 and the Revolt in July 1919	152
Vrišer Sergej: NEKAJ NOVIH UGOTOVITEV V NAŠEM BAROČNEM KIPARSTVU Some new Statements in our baroque Sculptur	216

Zevart Milan: POHORSKI — LACKOV ODRED	27
The Pohorje — Lacko Detachment	
Zevart Milan: VOJASKI UPOR V MARIBORU IN NA KOROŠKEM JULIJA 1919	141
The Military Revolt at Maribor and in Carinthia in July 1919	

Ocene — Reviews

Curk Jože: Več avtorjev: ZBORNIK ROGATEC 1283—1983. Rogatec 1985, strani 250	124
More authors: Miscellany Rogatec 1283—1983. Rogatec 1985, Pages 250	
Curk Jože: Več avtorjev: ZBORNIK MED BOČEM IN POHORJEM, 1984, strani 870	127
More authors: Miscellany between Boč and Pohorje 1984, Pages 870	
Curk Jože: Ivan Stopar: GRADOVI NA SLOVENSKEM, Ljubljana 1986, strani 416	319
Ivan Stopar: The Castle on Slovenia. Ljubljana 1986, Pages 416	
Curk Jože: Jože Mlinarič: KOSTANJEVIŠKA OPATIJA 1234—1786. Kostanjevica na Krki 1987, strani 710	327
Jože Mlinarič: Abbey of Kostanjevica 1234—1786. Kostanjevica na Krki 1987, Pages 710	
Grašič Miroslava: Več avtorjev: ZDRAVSTVENA SLUŽBA V NARODNO-OSVOBODILNI VOJNI NA MARIBORSKEM OBMOČJU 1941—1945	120
More authors: The Health Service in the National Liberation War in the Region of Maribor from 1941 to 1945. Maribor 1986, Pages 121	
Hartman Bruno: Več avtorjev: CELJSKI ZBORNIK, Celje 1986, str. 404	118
More authors: Miscellany of Celje, Celje 1986, Pages 404	
Petek Tone: Ivan Juvan: PLAVLJENJE LESA IN SPLAVARJENJE PO DRAVI, SAVINJI IN SAVI, Maribor 1986, strani 126	132
Ivan Juvan: The floating of Wood and Rafting on the Drava, Savinja and Sava. Maribor 1986, Pages 126	
Vuk Vili: Vilko Novak: RAZISKOVALCI SLOVENSKEGA ŽIVLJENJA, Ljubljana 1986	133
Vilko Novak: The Researchers of Slovene Life, Ljubljana 1986	
Vuk Vili: Niko Kuret: SLOVENSKA KOLEDNIŠKA DRAMATIKA, Ljubljana 1986, 277 strani	328
Niko Kuret: Slovenian newyear' singers dramatic, Pages 277	
Zevart Milan: Dr. Tone Ferenc: LJUDSKA OBLAST NA SLOVENSKEM 1941—1945, DRUGA KNJIGA — DRŽAVA V DRŽAVI, Ljubljana 1987, strani 684	134
Dr. Tone Ferenc: Peoples authority on Slovene 1941—1945, Second book — State in State, Ljubljana 1987, Pages 684	

Ocene — Reviews

- Jože Turk: Ivan Stopar: GRADOVI NA SLOVENSKEM, Ljubljana 1966, strani 416 319
 Ivan Stopar: The Castle on Slovenia. Ljubljana 1986. Pages 416
- Vili Vuk: Niko Kuret: SLOVENSKA KOLEDNIŠKA DRAMATIKA. Ljubljana 1986, 277 strani 326
 Niko Kuret: Slovenian newyear' singers dramatic. Pages 277
- Jože Turk: Jože Mlinarič: KOSTANJEVIŠKA OPATIJA 1234—1786. Kostanjevica na Krki 1967, strani 710 327
 Jože Mlinarič: Abbey of Kostanjevica 1234—1786. Kostanjevica na Krki 1987. Pages 710

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
 NOVA VRSTA

23. (58) LETNIK 1987, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Vladimir Bračič — Izdajata Univerza v Mariboru in
 Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan
 Znidarič — Natisnilo 1987 CGP Večer v Mariboru v nakladi 500 izvodov

